

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MEHMED SAİD HALET EFENDİ

SÜHEYLA YENİDÜNYA GÜRGEN

Devletin Kahyası,
Sultanın Efendisi

MEHMED SAİD HÂLET EFENDİ

SÜHEYLA YENİDÜNYA GÜRGEN

DERGÂH

DEVLETİN KAHYASI SULTANIN EFENDİSİ:
MEHMED SAİD HÂLET EFENDİ
Süheyla Yenidünya Gürgen

DERGÂH YAYINLARI 798

Tarih Dizisi 71

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-917-3

1. Baskı Ekim 2018

Dizi Editörü

M. İhsan Kara

Kitap Editörü

Saim Çağrı Kocakaplan

Kapak Tasarımı

Ayşe Nurgül Kabasakal

Sayfa Düzeni

Ayten Balaç

Kapak görseli

Jacques Louis David, "The Coronation of Napoleon" tablosundan detay

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi

10. Cad. No: 15

Beylikdüzü/İstanbul

Tel: (212) 422 79 29

Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları

Klodfarer Cad. No: 3/20 34122 Sultanahmet/İstanbul

Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81

www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com

**Devletin Kahyası Sultanın Efendisi: Mehmed Said Hâlet Efendi'nin
yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.**

**DEVLETİN KAHYASI
SULTANIN EFENDİSİ:
MEHMED SAİD HÂLET EFENDİ**

Süheyla Yenidünya Gürgen

DERGÂH

SÜHEYLA YENİDÜNYA GÜRGEN

1975'te Gelibolu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı ilçede tamamladı. 1996'da Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl adı geçen üniversitede Araştırma Görevlisi oldu. 1996-1999 yılları arasında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kiliseler Mücadelesi" konulu yüksek lisans tezini tamamladı. 2002-2009 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Halet Efendi'nin Hayatı İdarî ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)" konulu doktora tezini hazırladı. 2010 tarihinde Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne atandı. Halen aynı görevini devam ettirmektedir. Yakınçağ Osmanlı Siyasi ve Diplomasi tarihiyle ilgilenmektedir.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda devlete yön veren ehemmiyetli kişilerin arasında yer alan “Devlet Kâhyası” ya da günümüzün gayri resmî tabiriyle “Derin Devlet” tanımlamasının hakkını veren Mehmed Said Hâlet Efendi en fazla tenkide ve ithama maruz kalan mühim bir tarihi şahsiyettir. Feneriotlarla yakın ilişki kuran, bürokraside merkez ve taşra kadrolarını belirleyen, idari nüfuzu sayesinde büyük bir servet edinen, yeniçeri ocağına dayanarak Sultan II. Mahmud’u nüfuzu altına alan, iç içe geçen Tepedelenli Ali Paşa ve Rum isyanlarının yegâne müsebbibi “Hâin Hâlet” olarak takdimi, onun biyografisini akademik bir çalışmanın konusu yapan mühim iddialardır. Söz konusu tenkitlerin dayanak noktasını Şânizâde ve Ahmed Cevdet Paşa’nın eserleri oluşturmaktadır. Ancak bu ithamlar arşiv belgeleri ve Avrupalı müelliflerin eserlerindeki bilgiler ile karşılaştırıldığında oldukça farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Olay örgüsü sadece Hâlet Efendi üzerinden değil de dönemin müessir tarihi şahsiyetleri üzerinden okunmaya çalışıldığında ise bu ithamların büyük bir çoğunluğunun altında Osmanlı tarih yazıcılığının “günah keçisi” yaratma refleksinin yattığı görülmüştür.

Mehmed Said Hâlet Efendi’nin hayatını kroniklerin ve oradaki bilgilerin karşılaştırmaya-sorgulamaya tabi tutulmadan nakledilmesiyle oluşan çalışmaların önyargısından kurtularak

incelediğimizde ise Kırım'dan göç eden sıradan bir Osmanlı'nın, "Hizmetkârlıktan", "Devletin Kâhyası ve Sultanın Efendisi" olabilmek için her yolu mübah saydığı enteresan hikâyesiyle karşılaşırız. Aktif olarak siyaset sahnesinde yer aldığı 1802-1822 yılları, üç padişahın III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un iktidarlarına tesadüf eden Mehmed Said Hâlet Efendi Osmanlı Devleti'nin Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e adım atmaya çalıştığı geçiş sürecini idrak etmiş, hatta bazı noktalarda bu sürece yön vermiş bir şahıstır. Geleneğin, yeninin, hiziplerin iç içe geçtiği bu süreçte, yüzyılların süzgecinden geçerek tekâmül eden rüşvet-patronaj ilişkisini iyi değerlendirerek devlet yönetiminde kendine yer edinmiştir. Kendisine aralanan bu kapıyı ise akıllı, zekâsı, hizipleri kullanmadaki ustalığı sayesinde sonuna kadar açacak ve yönetici elitler arasına girmeyi başararak hizmetkâr iken devletlû olacaktır. Osmanlı tarihinde hükümrân aile olan Osmanlı hanedanını temsil eden padişahlar iktidarlarını merkezde zaman zaman Çandarlı, Köprülü ya da Sokullu gibi vezir aileleriyle, Beşir Ağa gibi harem ağalarıyla ya da Kösem Sultan gibi bir hanım sultanla, Cinci hocalarla, taşrada ise ayanlarla, kölemenlerle ya da dayılarla paylaşmak durumunda kalmışlardır. Hâlet Efendi bu geleneği XIX. yüzyılın ilk yarısında sürdüren kişi olmuştur. Onu Osmanlı Devleti'nde iktidar mevkiini ele geçirmiş kişiler arasında benzersiz kılan ise Yahya Kemal'in iddia ettiği gibi şahsî gücü değil, sistemi kullanma becerisidir.

Genele malum olduğu üzere bir "Osmanlı"nın biyografisini vücuda getirmeye çalışmak iğneyle kuyu kazmak gibidir. Hele bu Hâlet Efendi gibi en alt basamaktan en üst basamağa tırmanırken her yolu mübah sayan, hakkında birçok ithamın olduğu bir "Osmanlı" ise çalışmanın derecesi bir kat daha zorlaşır. Doktora tez çalışmam boyunca değerli tenkit ve yorumlarıyla beni sürekli çalışmaya, araştırmaya teşvik ettiği kadar güler yüzünü ve sonsuz sabrını esirgemeyen, tez hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a müteşekkirim. Mehmed Said Hâlet Efendi gibi önemli

bir tarihi şahsiyete dikkatimi çeken, akademisyenliğin disiplin, özveri, yılmamak ve çalışmak olduğunu bana öğreten sayın hocam sayın Prof. Dr. Ali Akyıldız'a da şükranlarımı sunarım. Elinizde bulunan eserin her aşamasında büyük bir emeği ve katkısı olan, yine bir akademisyen olarak çok yönlü düşünmeyi, karşılaştırma-sorgulama yapmayı ve gerektiği takdirde kendimi dahi tenkit etmekten çekinmemeyi şiar edinmemi sağlayan, bana hocalık kadar ağabeylikte yapan sayın hocam ve sevgili ağabeyim sayın Prof. Dr. Yüksel Çelik'e de minnet borçluyum. Araştırmamın büyük bir çoğunluğunu yaptığım Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ise sayın Fuat Recep nezdinde yardımları ve nezaketleri için tüm arşiv çalışanlarına, Yayınevine ulaşmamda yardımcı olan değerli arkadaşım Saim Çağrı Kocakaplan'a ayrıca kitabı okuma nezaketi gösteren sayın Prof. Dr. İsmail Kara'ya ve onun şahsında Dergâh Yayınlarına teşekkür ederim. Bu süreç içerisinde yanımda olan, emeği geçen tüm dost ve arkadaşlarım ile aileme sonsuz şükranlarımı sunarım. Son olarak ise bu çalışmaya kaynaklık eden doktora tezimi destekleyen Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne katkılarından dolayı teşekkür ederim.

EDİRNE 2018

İÇİNDEKİLER

5	Önsöz
11	Kısaltmalar
13	Giriş
27	BİRİNCİ BÖLÜM: HÂLET EFENDİ'NİN DİPLOMASİYLE İMTİHANI
29	A. PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ'NE ATANMASI
29	1. Osmanlı Diplomasisinin Avrupa Sistemine Entegrasyonuna Kısa Bir Bakış
37	2. Hizipleri Kullanmadaki Ustalığı: Elçiliğe Atanması
69	B. PARİS'TE GELENEKÇİ BİR OSMANLI SEFİRİ
69	1. İlk Diplomatik Kriz: Mütakabiliyet Talebi
77	2. Paris'teki Faaliyetleri
105	3. Geri Dönüşü
111	4. Maddi Sıkıntısı
123	C. FRANSA HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ: AHLÂKSIZ KAFİRLER
123	1. Zihnindeki Fransa
126	2. Zihnindeki Fransızları Gerçeğe Aktarması
136	3. Meşhur Palais Royal Anlatısı
143	İKİNCİ BÖLÜM: HİZMETKÂR İKEN DEVLETLÜ OLMAK
145	A. HÂLET EFENDİ'NİN MERKEZ BÜROKRASİSİNDE YÜKSELMESİNİ HAZIRLAYAN SÜREÇ
145	1. III. Selim Döneminde II. Fransız Baharı
152	2. Merkezde Dengelerin Değişmesi: Kabakçı Mustafa İsyanı
160	3. Rikâb-ı Hümayûn Reisülküttaplığı'na Atanması
163	B. HÂLET EFENDİ'NİN BİR DİPLOMAT VE BÜROKRAT OLARAK RÜŞTÜNÜ İSPAT ETMESİ

- 163 Sebastiani ile Mücadele
- 191 C. HÂLET EFENDİ'NİN AZLI
- 201 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEVLET KETHÜDALIĞINA GİDEN YOL
- 203 A. HÂLET EFENDİ'NİN BAĞDAT MÜBAŞİRLİĞİ
- 203 1. Osmanlı Satrancı: Taşra Yönetim Stratejisi
- 205 2. Bağdat Valiliği: Bağdat ve Basra'da Fransız-İngiliz Rekabeti
- 209 3. Kölemenleri Tedib Teşebbüsü: 1811 Tarihli Müdahale
- 211 4. Affı ve Bağdat'a Mübaşir Olarak Atanması
- 216 B. HÂLET EFENDİ'NİN SÜLEYMAN PAŞA İLE MÜCADELESİ
- 216 1. Süleyman Paşa'ya Karşı İttifak Çabaları
- 219 2. Vali ile İlk Görüşme: Güç Gösterisi
- 222 3. Musul'a Gidiş ve Zorunlu İkamet
- 227 4. Ordu Komutanı Hâlet Efendi İkinci Kez Bağdat Önlerinde
- 231 5. Bağdat'ta "Yeni Düzen"
- 273 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PERDE ARKASINDAKİ İKTİDAR
- 275 A. SONUN BAŞLANGICI: TEPEDELENLİ İLE MÜCADELE
- 275 1. Devlet-Âyan İlişkisindeki Değişim
- 278 2. Kandırılmış II. Mahmud-Asi Tepedelenli-Hâin Hâlet Efendi
- 301 3. Tepedelenli'nin Muhallefatının Tespiti ve Yaşanan Hayal Kırıklığı
- 305 B. HÂLET EFENDİ'NİN RUM/ORTODOKS ELİTLERİ
- FENERİOTLARLA İLİŞKİSİ
- 305 1. Feneriotların Yönetici Elitler Sınıfına Yükselmeleri
- 307 2. Hâmî-Mahmî İlişkisindeki Dönüşüm: Kâtib Hâlet'in Hamî'ye Dönüşmesi
- 319 C. HÂLET EFENDİ'NİN RUM İSYANI'NDAKİ ROLÜ
- 334 D. DEMOKLESİN KILICI: YENİÇERİ-HÂLET EFENDİ İLİŞKİLERİ
- 343 BEŞİNCİ BÖLÜM: HÂLET EFENDİ'NİN SONU
- 345 A. AZLI, SÜRGÜNÜ VE ÖLÜMÜ
- 345 1. Yeniçeri-Hâlet Efendi İlişkilerinin Kopması
- 348 2. II. Mahmud'un İdam Kararı
- 353 3. Mallarının Müsaderesi
- 363 B. HAYRATLARI VE ESERLERİ
- 363 1. Galata Mevlevihanesi'ni İhyası
- 369 2. Eserleri
- 371 Sonuç
- 379 Ekler
- 391 Bibliyografya
- 403 Dizin

KISALTMALAR

A.{MKT	: Bab-1 asafı Mektubi Kalemı
A.{AMD	: Bab-1 asafı Amedi Kalemı
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
A.{SKT	: Bab-1 Asafı Sadaret Kethüdalığı
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.DH.	: Cevdet Dâhiliye
C.HR.	: Cevdet Hariciye
ev.	: Çeviren
d.	: Defter
D.DRB. THR.	: Bâb-1 Defterî Darbhane Tahrirat Kalemı Dosyaları
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HAT	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
KK	: Kamil Kepeci
MAD	: Maliyeden Müdevver Defter
MHM.MKTM.	: Mühimme-i Mektûme
nr.	: Numara
SK	: Süleymaniye Kütüphanesi
SO.	: Sicill-i Osmani
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

GİRİŞ

Tarihi olayların seyrine olduğu kadar, bu olayları vücuda getiren insanların kim olduğuna dair merakın da artması, günümüzde biyografi çalışmalarına daha çok ilgi duyulmasını sağlamıştır. İnsanı ortaya koymak, ete kemiğe büründürmekten öte Cornell H. Fleischer’in deyimiyle “organları, damarları, ritimleri de belirlemek”¹ bir biyografi çalışmasını, gelebileceği en üst seviyeye taşıyacaktır. Ancak söz konusu çalışma bir Osmanlıyı ele alıyorsa bunu gerçekleştirebilmek oldukça zordur. Bu konuda karşımıza çıkan en büyük engel, Osmanlı tarih yazıcılığında biyografi sahasının oldukça ihmal edilmiş olmasıdır. Edebi üslûbun daha ön planda olduğu şüara tezkireleri ve müstakil biyografi mecmualarında, ilk örneklerine rastladığımız biyografik bilgiler XVI. yüzyılın sonlarından itibaren vakanüvislerin eserlerinde daha ayrıntılı ve

1 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* (çev. Ayla Ortaç), İstanbul 2013, s. 2.

sistematik bir hal almıştır. Bu usul XVII. yüzyılda vakanüvislerin eserlerinin sonlarına vefayat bendleri ilave etmeleriyle daha da gelişmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Cevdet Paşa ve Lütü Efendi'nin eserlerinde vekâyinâme-biyografi şablonunun net bir biçimde yerleşmiş olduğunu görmekteyiz.² Ancak bu eserlerdeki biyografi kayıtları tercüme-i hal³ formatındadır, yani daha açık bir ifadeyle kişinin devlet kademelerinde aldığı görevlerin kronolojik olarak sıralanmasından ibarettir. Dolayısıyla söz konusu eserler, Fleischer'in tanımındaki gibi bireyin sosyal yaşantısını, iç dünyasını ve mesleki kariyerini bütünüyle ortaya çıkaracak bilgileri vermekten çok uzaktır.

Biyografi yazımında karşılaşılan kronik odaklı bir diğer zorluk ise vakanüvis-devlet ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Devletin atanmış memurları olan vakanüvisler ancak iktidarın ve patronaja dayalı hamî-mahmû ilişkilerinin⁴ izin verdiği ölçüde kalem oynatabilmişlerdir. Böylelikle anlatıdaki insan ögesi neredeyse kaybolmuş, sadece devlet odaklı olaylar örgüsü verilmekle yetinilmiştir. Gerek kroniklerde gerekse arşiv kayıtlarında bireye dair kayıtların, bireyin devlet kademelerinde görev almasıyla birlikte, yani varlığının resmi kayıtlara girmesiyle birlikte yer almaya başlaması da bu devlet odaklı anlatının tezahürüdür. Bu durum ise Virginia Aksan'ın ifade ettiği üzere 19. yüzyıl öncesinde bir bireyin hayatını hanedandan/devletten arı bir şekilde ortaya çıkarmayı imkânsız kılar. Bütün bunların dışında Müslüman aile

2 Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Ankara 2013, s. 3.

3 Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1998, I, 5–7. Osmanlı basınında tayin tevcih haberleri ile beraber tercüme-i hallere de yer verilmeye başlanmıştır (Feyzullah Uyanık, "Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basın Tarihindeki Yeri, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III/6 (2013), 67).

4 Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa* (çev. Hazal Yalın), İstanbul 2014, s. 18.

hayatının tabiatı gereği mahrem olması ve Osmanlı'da toplum yapısının bireyden ziyade cemaat üzerine odaklanması bireyin özelinin ortaya konulması önünde en büyük engeldir.⁵

Cornell Fleicher'in biyografi çalışmalarında zirve olarak kabul edilen kitabı *Tarihçi Mustafa Âli* gibi bir çalışmayı vücuda getirebilmek için yukarıda zikr edilen kaynakların yanı sıra araştırmaya bahis olan kişinin kendi elinden çıkan eserlerin olması elzemdir. Fleicher'in de belirttiği üzere Mustafa Âli'nin kendi kaleminden çıkan, konu ve saha olarak geniş bir yelpazeye yayılan elli yapıt, sayısı beş bine kadar ulaşan yazmanın⁶ yazara sadece Âli'yi değil, dönemi çözümlemesi hususunda da büyük bir katkı sağladığı şüphesizdir. Bu tür eserlerin varlığı araştırmacılara çalıştığı şahsın patronaj ilişkilerinin⁷, hizipsel bağlantılarının⁸ ayrıntılarını ortaya koymada rahat kalem oynatma imkânı verir. Araştırmaya konu olan kişinin ardında sefaretname ya da layiha bırakması ise dünya görüşünü, devlet ve din algısını, siyasi duruşunu ve Dârü'l-harbe bakışını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.⁹

Elinizdeki esere konu olan Mehmed Said Hâlet Efendi'nin ise bir Divan'ı¹⁰ ile *Zinetü'l-Mecâlis* adlı mısra-beyit antolojisinin dı-

5 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi* (1700–1783), (yay. haz. Tansel Demirel), İstanbul 1997, s. 4.

6 Aynı yer.

7 Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı* (yay. haz. Ayşen Anadol, Hamdi Can Tuncer), İstanbul 2000, s. 18.

8 Kaya Şahin, *Kanuni Döneminde İmparatorluk ve İktidar Celalzâde Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası* (çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul 2014, s. 46.

9 Virginia Aksan'ın Ahmed Resmi Efendi ve Fatih Yeşil'in Ebu Bekir Ratib Efendi üzerine (Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebu Bekir Ratib Efendi*, İstanbul 2010) kaleme aldıkları kıymetli eserler yukarıdaki bilgiyi destekler mahiyettir.

10 Çalışma konusunun dışında kalan ve edebi bir eser olan Hâlet Efendi'nin Divan'ı, İbrahim Çetin Derdiyok tarafından yayımlanmıştır (İbrahim Çetin Derdiyok, *Hâlet Efendi Divançesi İnceleme Metin Tıpkıbasım*, Adana 2005).

şında hayatının ayrıntılarını yakalayabileceğimiz bir eseri mevcut değildir. Sefaretnâme yazma geleneğinin olduğu bir süreçte Paris'te elçi olmasına rağmen ardında böyle bir eser bırakmaması da ilginç bir durumdur.¹¹ Hal böyle olunca çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi belgeleri ve kronikler oluşturmuştur. Söz konusu kaynaklarda Hâlet Efendi'nin resmî/siyasi profili hakkında birçok bilgi mevcuttur. Ancak özelde "Hâlet kimdir?" sorusuna verilecek cevap için gereken ayrıntılar neredeyse yok mesabesindedir. Bu hususta kırıntılar halinde elde edebildiğimiz bilgileri zenginleştirebilmek, onun hakkında söylenen rivayetleri ve Avrupalı müelliflerin aktardıkları bilgileri derlemekle mümkün olabilmıştır. Şüphesiz ki söz konusu rivayetlerdeki anlatının gerçekleri yansıtmamasını beklemek oldukça zayıf bir ihtimaldir. Bununla birlikte hakkında bu tür rivayetlerin dolaşması ve günümüzde de kötü kavramını tasvir ederken neredeyse klişe hâline gelmiş anekdotların Hâlet Efendi'ye hamledilmesi, onun hem yaşadığı süreçte hem de günümüzde toplumsal bellekteki yerini belirlememizi sağlayan önemli verilerdir. Avrupalı müelliflerin eserlerindeki Hâlet Efendi anlatısında ise özel yaşamı hakkında bir kısmı şehir efsanesi olmakla birlikte oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bunların muvacehesinde elde edebildiğimiz veriler mümkün olduğunca birbirleriyle kıyaslanarak değerlendirilmeye ve özelde "Hâlet Efendi" kimdir sorusunun cevabı verilmeye çalışılmıştır.

Hâlet Efendi'nin siyasi kariyerini ortaya çıkarabilmek için kullandığımız kaynakların başında ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hatt-ı Hümayûn tasnifi gelmektedir. Ancak ketum ve biçimsel ifadeleri olan hatların¹² devrin diplomatik usulleri nede-

11 Hâlet Efendi'nin neden böyle bir yol takip ettiğine ilgili bölümde değinilecektir.

12 Ali Akyıldız, "Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları" *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.2, İstanbul 1998, s. 166; a. mlf., *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul 2011, s. XIV.

niyle tarih ve mühür taşımamaları da işimizi zorlaştırmıştır. Eserin yönünü değiştirecek ve hatt-ı hümayûnlarda üstü kapalı olarak yer alan olayların arka planını ortaya koyabilecek olan belgelere ise Bâb-1 Asâfi ve Darphane dosyaları içerisinde rastlanmıştır. Henüz tasnifleri yapılmadığı ve katalogları oluşturulmadığı için taranması oldukça güç olan bu dosyalarda çıkan belgeler, Hâlet Efendi hakkında yeni bilgilerin ortaya konulmasını sağlamıştır. Yine Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde muhtevaları itibariyle çok değerli bilgiler içeren evrakda çalışmaya farklı bir boyut katmıştır. Bu iki arşivde yapılan çalışmalar, Hâlet Efendi'nin siyasi ve idari faaliyetlerinin önemli ölçüde aydınlatılmasına yardımcı olmuştur.

Hâlet Efendi'nin siyaset sahnesine çıktığı sürecin kronikleri olan *Tarih-i Vasıf*, *Asım Efendi Tarihi*, *Şânizâde Tarihi*, *Esad Efendi Tarihi* bu çalışmada kullanılan eserlerdir. Kronik olmamasına rağmen Hâlet Efendi'ye geniş yer ayıran ve Şânizâde ile birlikte bugünkü Hâlet Efendi algısının mimarı ve kendisinden sonra yolu bir şekilde Hâlet Efendi ile kesişen çalışmaların temel kaynağı olan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*'ine de sıkça başvurulmuştur.

Kroniklerde yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı hâsıl olan zaafılar, Hâlet Efendi'ye ait olan bilgilerde de mevcuttur. Çalışmamızda kullandığımız kroniklerden birisi 8 Ocak 1808'de vakanüvisliğe getirilen Asım Efendi tarafından kaleme alınan *Asım Efendi Tarihi*'dir. Hâlet Efendi'nin reisülküttaplık sürecine dair ayrıntılı bilgiler bulabileceğimiz söz konusu eserde, birbiriyle tamamen çelişen iki Hâlet profiliyle karşılaşılır. Müellif 1807 Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda asillerle yeni Padişah IV. Mustafa'nın birbirlerine dokunmayacaklarına dair bir nevi senet olan hücce-tin verilmiş töreninde Hâlet Efendi'yi adeta yerden yere vurur.¹³ Müellifin eserini Ekim 1808'de Nizâm-ı Cedîd'i temsil eden II.

13 Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, İstanbul 1867, II, 49–53.

Mahmud'a sunması, Nizâm-ı Kadîm-i temsil eden Hâlet Efendi hakkında hakarete varan eleştirilerde bulunmasında en büyük amil gibi gözükmemektedir. Tabii o sıralarda Hâlet Efendi'nin sürgünde olması da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bu bahiste ona son derece yüklenen Asım Efendi, Hâlet Efendi'nin azledilme sürecini anlatırken çelişkiye düşer. Müellif bu defa Hâlet Efendi'yi yere göğe koyamamakta, Fransa elçisi Sebastiani'a karşı sergilediği dirayetkâr tavrı takdir etmektedir.¹⁴ Burada da Asım Efendi'nin din algısı ön plana çıkmış, ne kadar kötü olursa olsun Müslüman Osmanlı Kâfir Fransız karşısında üstün konuma taşınmıştır.

Hâlet Efendi hakkında bilgiler veren bir diğer kronik de *Şânizâde Tarihi*'dir. Cevdet Paşa'nın iddialarına göre, Hâlet Efendi'nin müdahalesi nedeniyle hekimbaşılığını Behçet Efendi'ye kaptıran¹⁵ Şânizâde Hâlet Efendi'nin tarihe hâin olarak mâl olmasında en büyük rolü oynayacaktır. Onun tarafından üstü kapalı olarak ortaya konan bu iddia Ahmed Cevdet Paşa tarafından da pekiştirilecektir. Devlet odaklı olan her iki anlatı da Hâlet'in hâinliğinde kilit nokta Tepedelenli Ali Paşa isyanına sebep olmasıdır. Adı geçen müellifler olay örgüsünü sadece Hâlet Efendi'nin hâinliği üzerinden takdim ederek en az onun kadar etkili olan Tepedelenli Ali Paşa ve II. Mahmud'u bir nevi koruma altına almışlardır. Örneğin hem Şânizâde hem Cevdet Paşa, Tepedelenli'nin asiliği konusunda mutabık olmakla birlikte onun Rumlar üzerinde baskı unsuru olduğu ve isyan etmelerini engellediği sık sık vurgulayarak asiliğini mazur göstermeye çalışmışlardır. Sultan II. Mahmud da, olayların dışında tutulmak suretiyle koruma altına alınmıştır. Aynı refleksi Atebegân-ı Saltanat'a ağır eleştiriler ge-

14 II. Bölüm'de daha ayrıntılı bilgi verilecek olan Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Horace Comte Sebastiani'nin hayatı hakkında bk: *General J. T. De Mesmay, Horace Sebastiani Soldat, Diplomat, Homme d'Etat Marechal de France (1772-1851)*, Paris 1851.; Asım, II, 146-147.

15 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet 1309 (İkinci Baskı), X, 215.

tirirken Sultan III. Selim'i kandırılmış, saf dil Padişah konumuna taşıyan¹⁶ Asım Efendi'de de görmek mümkündür. Kroniklerdeki bu zaafın zillullahi fi'l-arz olan padişahlara atfedilen kutsallık kadar, vakanüvislerin kendi canlarını ve statülerini koruma hatta daha iyi mansıplar ve dolayısıyla gelir elde etme endişesinden kaynaklandığı aşikârdır.

Cevdet Paşa'nın Encümen-i Daniş'in kararıyla kaleme aldığı ve Tanzimat'ı övmek üzere kurgulanan 12 ciltlik *Tarih*'i de bu çalışmada kullanılan eserlerin içinde yer almaktadır. Kronik olmamakla birlikte iktidarın bir nevi resmi propaganda araçları olan kroniklere benzer özellikler gösteren eserde II. Mahmud, "Nizâm-ı Cedîd"i ihya ederek Tanzimat sürecinin kapılarını aralayan Osmanlı modernleşmesinin öncü padişahlarından biri olarak takdim edilir. Ancak Rum aşığı danışmanı Hâlet tarafından zaman zaman kandırılmış zaman zaman da yeniçeriyle tehdit edilmiş/korkutulmuştur.¹⁷ Sultan, Hâlet Efendi'nin Tepedelenli üzerindeki planlarına, dolayısıyla Rum İsyanı'na bu yüzden engel olamamıştır. Nihayetinde, Kadîm'i yansıtan ve modernliğin önünde en büyük iki engel olan Hâlet Efendi ile onun işbirlikçileri yeniçerilerden kurtulmayı başarmış ve Kabakçı Mustafa isyanıyla kesintiye uğratılan Tanzimat'ın/Modernliğin yolunu açmıştır. *Tarih*'i kaleme alırken yerine getirmeyi vaadettiği üç yöntem koşulundan birini, tarafsızlık ilkesini Hâlet Efendi bahsinde uygulamayan¹⁸ Cevdet Paşa'nın kurduğu denklemde Kadîmci Hâlet Efendi, günah keçisi olacaktır. Müellifin Hâlet Efendi'yi kötülükte, II. Mahmud'u ise masumiyette zirveye çıkarmak için çizdiği "kandırılmış/korkutulmuş", Hâlet Efendi'nin kuklası olmuş II. Mahmud profilinin gerçeği yansıtmadığı ise okumakta olduğunuz kitabın ilerleyen bölümlerinde görülecektir.

16 Asım, II, 7–10.

17 Cevdet, X, 116, 184.

18 Neumann, *age.*, s. 159.

Osmanlı tarihi üzerine eser vermiş Avrupalı kalemler de Hâlet Efendi'nin Sultan II. Mahmud'un gözdesi olduğu, hem Sultan'ı hem de devleti yönettiği hususunda yukarıda bahsi geçen eserlerle hemfikirdirler. Hâlet Efendi onlara göre de XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin en önemli siması, hatta iktidarda bulunduğu yaklaşık 11 yıllık süreçte devletin beyni hâline gelmiş bir şahsiyettir. R. Walsh'a göre Hâlet Efendi, "Sultanın özellikle halka dair aldığı önlemleri dikte ettiren, –sorumluluğu ya da memuriyeti dışında– Osmanlı hükûmetinin aldığı tüm kararlar üzerinde hâkimiyet kuran bir despottur ve Roma imparatoru Tiberius'un dostu ve sırdaşı olan Sejanus'la aynı kaderi paylaşmıştır".¹⁹ Julia Perdeo'da ise "Rum isyanına sebep olan gözde"dir.²⁰ Charles MacFarlane ise onu "Sultan'ı ve devleti yıllarca yöneten acımasız bir makyavelist" olarak tanımlamıştır²¹. G. G. Gervinus'a göre "Sultan'ın muhitindeki işlerin asıl belirleyicisi"²², M. A. Ubicini'ye göre de "hükûmetin ruhu"²³ olan Hâlet Efendi, Fred De Martens'in eserinde "sözde birçok kişiden oluşan hükûmeti gerçekte elinde tutan tek kişi" olarak yerini alır.²⁴ Avrupalı müellifleri, Osmanlı meslektaşlarından farklı kılan en önemli husus ise tüm olaylar örgüsünü Hâlet Efendi üzerinden okumamalarıdır. Hatta Osmanlı kronikleri, Tepedelenli meselesinde Hâlet Efendi-Tepedelenli münaferecini rüşvet gibi her iki taraf için de oldukça yüzeysel bir sebebe bağlarken, Charles MacFarlane ve Marc Philippe Zallony, bu

19 R. Walsh, *A Residence at Constantinople*, London 1836, II, 91,93.

20 Miss Julia Pardoe, *The City of Sultan and Domestic Manners of the Turks*, London 1836, I, s. 51.

21 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, London 1829 (second edition), II, 107.

22 G.G. Gervinus, *Insurrection et Regeneration de la Grece*, Paris 1863, II, 356.

23 M.A. Ubicini, *Letters on Turkey*, (trans. Lady Easthope), London 1856, II, 98–99.

24 Geo. Fred. Martens, *Nouveau Recueil De Traités*, 1837, XI, 92.

sorunun altında aslında Hâlet Efendi ve Sultan Mahmud'un birlikte hayata geçirdikleri taşranın âyanlardan temizlenmesi ve merkezi otoritenin tesisi operasyonuna dayandırır ki bu konuda yaptığımız araştırmaların sonuçları da bu iddiayla örtüşmektedir.

Hâlet Efendi'nin sıra dışı siyasi profili sadece yaşadığı dönemde değil her zaman ilgi çekici olmuştur ve üzerinde pek çok tartışmaların dönmesine sebebiyet vermiştir. 1940-50'li yıllarda Hâlet Efendi'nin yıldızı tekrar parlamış ve araştırmalara konu olmuştur. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar Cevdet Paşa Tarihi'nin VIII-XII. ciltlerindeki ona dair bilgilerin transkript edilerek kullanılması ve azliyle ilgili bazı arşiv vesikalarının çevrilmesinden ibaret kalmıştır.²⁵ Söz konusu yıllarda Hâlet Efendi'ye dair en kapsamlı ve akademik düzeydeki çalışma Enver Ziya Karal tarafından kaleme alınmıştır.²⁶ Eserin, kaleme alındığı dönemin çalışma şartları, kaynaklara ulaşılabilme gibi hususlar göz önüne alındığında çok büyük bir değer arz ettiği şüphesizdir. Söz konusu eserde Hâlet Efendi'nin Paris elçiliği esnasında uğraştığı konulardan sadece biri olan Napolyon'un imparatorluk unvanının tasdiki meselesini ele alınmış olması, büyük mesai sarf ettiği tarife maddesine hiç değinilmemesi ve konsolosluklar bahsinde de eksik bilgi verilmesi Karal'ın ulaşabildiği belgeler doğrultusunda çalışmasını şekillendirdiğini düşündürmektedir. Sadece Enver Ziya Karal'ın çalışmasına mahsus olmayan bu durum şu an okumakta olduğunuz eser gibi arşiv temelli birçok eser için de söz konusudur. Yazar tarafından belgelerin latinize edilmesindeki yanlışlıklar da söz konusu eserlerde sehven yapılmış olan maddi

25 Ali Canibi Yöntem, "Hâlet Said Efendi", *Çınaraltı* 1944, s.6-7; Ali Kemali Aksüt, "Yakın Tarihten Simalar: Hâlet Efendi ve Hayatı", *Tarih-i Siyasî*, 1953, s. 497-541; Şevki Uludağ, "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı", *Konya Halkevi Dergisi*, S. 48, Konya 1942, s. 8-20.

26 Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*, İstanbul 1940.

hatalar olarak makul karşılanabilir.²⁷

Ancak öyle iki kelime yanlış okunmuştur ki bu durum sehven yapılmış maddi hatanın çok ötesine geçmiştir. Bunlardan ilki Hâlet Efendi'nin Ruslarla Fransızları karşılaştırdığı ve Bâbîâlî'nin Cumhuriyetle yönetilen Fransa'dan uzaklaşarak Ruslara daha yakın bir politika izlemesini önerdiği belgede²⁸ yapmış olduğu

27 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.), E, 4766. Söz konusu belge Enver Ziya Karal tarafından *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* adlı eserinde kullanılmıştır (age., s. 32-33). Ancak metinde okuma hataları vardır. Örneğin “bizi” kelimesi “sızı” · “iğra” kelimesi “iğva”, “belliyesiz” kelimesi “bilesiz”, “alimallah” kelimesi “ilim ile”, “akvam” kelimesi “akval” şeklinde okunmuş hatta daha önce de rastlanıldığı gibi araya metinde olmayan “bu” kelimesi eklenmiştir. Bu yüzden metnin Karal tarafından transkripte edilmiş hali dikkatli kullanılmalıdır.

28 Karal, belgede yer alan bir kelimeyi tamamen değiştirerek cümlemin Hâlet Efendi'nin kastettiğinin aksine bir mana kazanmasına neden olmuştur. Karal'a göre belgede Hâlet Efendi “Rusyalu ile Fransaludan biri terk olunmak iktiza etse birincisinin terki daha elyaktır...” şeklinde tercihini Fransa'dan yana kullanmış olarak gözükmektedir (age., s. 80). Oysa ki cümle başlangıcından itibaren okunduğunda Hâlet Efendi'nin Fransa'nın terkinden yana olduğu ortaya çıkmaktadır. Karal, cümleyi başından vermeye gerek görmediği gibi Hâlet Efendi'nin Fransa'nın terk edilmesini işaret ettiği bunların kelimesini metinde olmayan birincisinin kelimesiyle değiştirerek okuyucuyu yanıltmıştır. Belgede Hâlet Efendi'nin ifadesi aslında şöyledir: “....Fransalular bu sûreti yani cumhûriyet sûretini kesb ettiklerinden berû cemî' düveli ızrâr kasdında oldukları ve gâyet mütekebbir ve hilekâr ve mütellevvîn oldukları ma'lûm-ı cümle-i enâm ise de çâkerleri dahi her hallerini aralık aralık mevâd zımnında hâkipâ-yî âlîlerine tahrîr eder idim. Yani Rusyalu ile Fransaludan bu mâdde zımnında biri terk olunmak iktizâ eder ise bunlar terke daha elyaktır...” Ancak Hâlet Efendi ihtiyatı elden bırakmayarak sonraki ifadelerinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne gösterdiği dostluğun sadece ve sadece Fransa-Osmanlı yakınlaşmasından kaynaklandığını, aksi takdirde Rusya'nın da bu dostluktan vazgeçeceğini bildirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı elçisi bu ifadeleri kendi görüşü olarak değil “...Frengistân etvârına vukûf ve ittîlâ da'vâsında olan bazıları” ağzından yazmıştır. Ancak en nihayetinde Rusya'nın bir an

yanlış okumadır. Karal belgenin orijinalinde yer alan “bunlar” kelimesini “birincisi” olarak okumuştur. Basit bir okuma hatası gibi gözükse de bu değişiklik belgenin anlamını değiştirmekten öte Hâlet Efendi’nin Fransa ve Rusya’ya bakış açısını değiştirmektedir. Karal’ın bu hataya nasıl düştüğünü anlamak güçtür. Ancak döneminin ruhuna uygun olarak gerici bir Osmanlı elçisinin bile Fransa’yı/Batı’yı tercih ettiğini vurgulamak istemesi ihtimal dahilindedir. Bir diğer önemli okuma hatası da Hâlet Efendi’nin özelde Fransa genelde Batı’nın/Hıristiyan Dünya’nın ahlak yapısını çok sert ifadelerle eleştirdiği belgede²⁹ yer alan bir kelimedir. Hâlet Efendi ile dostluğu olan Bağdat sarrafı Sofyalıoğlu “Abraham”, Karal’ın okumasında “İbrahim”e dönüşüvermiştir. Bu durumu, Hâlet’in daha Paris’e gitmeden Batı’nın ahlaksızlığını tartıştığı ve nihayetinde ispat ettiği kitleyi de değiştireceği için basit bir okuma hatası olarak kabul etmek mümkün değildir.

önce ikna edilerek imparatorluk unvanının tanınması gerektiğini ifade etmiştir. (BOA., HAT, nr. 5616 B). Yine Enver Ziya Karal, takaddüm meselesinde Bâbiâli tarafından Hâlet Efendi’ye gönderilen talimatı açık ve kesin bulmamaktadır. (age., s. 52). Ancak Hâlet Efendi’ye bu konuda gönderilen talimatta Bâbiâli’nin ifadesi oldukça açık ve katidir. Şöyle ki: “ iş bu takaddüm maddesinde bî-hûde bir münâza’a çıkarılmayıp bu maddeden kıl û kâl tekevvünü dahi gayrı câiz olmakla bu hususda bir gûne münâza’a ve muâraza etmeyerek ve kıl û kali müeddî olmayacak vecihle nâzikâne hareket edib takaddüm esbâbını yoluyla hakimâne istihsâle dikkat ve münâza’a hudûsundan mücânebet eylemeniz iktizâ’ eylediği ve’l-hâsıl bu misillû husûsu bu tarafa tahrîr iktizâ’ etmeyib muktezâ-yı kanâ’at ve dirâyetiniz lâzimesince oltarafta iktizâyı hâline ve icâb-ı maslahata kıyâsen tanzîm buyurmanız usûl-ı me’mûriyetinizden olduğu...” (BOA., HAT, nr. 5741). Karal’ı yanılgıya düşüren Hâlet Efendi’nin İstanbul’dan ayrılmadan önce kendisine verilen talimatta bu hususun yer almadığı şeklindeki ifadesi olsa gerektir. Ancak Hâlet Efendi’nin Bâbiâli’ye bu durumu bildirdikten sonra gönderilen talimatname, yukarıda belirtildiği gibi gayet açık ve kesindir.

29 TSMA, E, 7141.

Bernard Lewis de *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* adlı eserinde Enver Ziya Karal'ın çalışmasını kullanmış ancak Hâlet Efendi'nin Fransız eğlence hayatına değindiği ve Fransızları ahlak yapıları açısından kıyasıya eleştirdiği belgedeki bilgileri tamamen çarpıtarak vermiştir.³⁰ O yüzden dikkatli kullanılması gereken bir eserdir.

Hâlet Efendi hakkında bir eser ortaya koyabilmek yukarıda özetlemeye çalıştığımız sorunlar kadar nevi şahsına münhasır birisi olması dolayısıyla da oldukça zorlayıcı bir süreç olmuştur. Hâlet Efendi'nin iktidarda bulunduğu süre içerisinde yönetimde fiili olarak çok etkinken resmi olarak perde arkasında kalması bizi en çok zorlayan noktalardan birisi olmuştur. Aşağıda değinileceği üzere Tepedelenli Ali Paşa İsyanı, Rum İsyanı, Yeniçeri Ocağı ve

- 30 Hâlet Efendi'nin Fransız ahlak yapısı hakkında kaleme aldığı satırlar Bernard Lewis tarafından Enver Ziya Karal'dan naklen kullanılmıştır. Ancak Lewis tarafından Hâlet Efendi'nin ifadeleri tamamen çarpıtılmış, Fransızlar hakkında yaptığı eleştiri sanki Osmanlı toplumuna aitmiş gibi gösterilmiştir. Şöyle ki Hâlet Efendi Fransız toplumu hakkında "Ez cümle dünyada ne kadar Ermeni ve Rum var ise Müslümânlar mahbûbdostur. Bu nasıl ayıp şey ma' azallah Frengistân'da olamaz ama olsa o saat ateşle yakarlar. Hem pek aybdır deyu işite işite cümlemiz bu i'tikâdda idik. Meğer hiç ondan gayri maslahatları yok..." şeklindeki eleştirisinde Müslümanları Rum ve Ermenilerin "mahbubdost"u olarak nitelendirmiş ancak Müslümanlar hakkında bu konuda bir genelleme yapmamıştır. Son cümleden de açıkça anlaşılacağı üzere burada tenkit edilen aslında Fransızlardır. Ancak Lewis'in Hâlet Efendi'den naklettiği ifadeler şöyledir: " Bil ki, dünyada çok sayıda Ermeni ve Rum homoseksüel var olmasına rağmen Müslümanların hemen hepsi homoseksüeldir. Bu rezilce bir şeydir. Allah korusun, Frengistan'da böyle şey gerçekleşmez, gerçekleşse bunu şiddetle cezalandırırlar ve büyük skandal olur vesaire. Öyle ki bunları dinleyen kişi hepimizin başka şeylerle ilgilileri olmayan, bu yapıda insanlar olduğumuzu sanır". Lewis'in çevirisi aslına tamamen aykırıdır. Müslümanlar hakkında genellemeye gidilirken Hâlet Efendi'nin Fransızlar hakkındaki ifadesi sanki Müslümanlar için söylenmiş gibi bir mana çıkmaktadır. Bu yüzden ilgili çalışmanın ihtiyatlı kullanılması gerekmektedir. (Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* (çev. İhsan Durdu), İstanbul 2000, s. 348).

Feneriotlarla ilişkisi, hem merkezde hem de taşrada tüm atama ve azilleri gibi devleti temelden etkileyecek birçok olayın tam merkezinde olan birisidir. Ancak 1814'te Rıkâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı'ndan ayrıldıktan sonra –bilinçli olarak– nişancılık-tan³¹ başka bir mansıpta bulunmaması hatta zaman zaman hiçbir görevinin olmaması onu resmi olarak sorumluluktan ve dolayısıyla cezalandırılmaktan korumuş ancak bizi de olay örgüsünü ortaya çıkarmak konusunda bir hayli zorlamıştır. Kitabın bazı bölümlerinde silikleşmesi, geri plana düşmesi de bu husustan kaynaklandığı gibi içinde bulunduğu olayların önemine binaen genel manada da olsa konu hakkında bilgi vermek ve Hâlet Efendi'yi bu örgü içerisinde doğru yere oturtabilmek endişesinden kaynaklanmıştır. Her ne kadar Kadimci/Gelenekçi olarak bilinse de bu geçiş sürecinde birçok Osmanlı devlet adamı gibi arafta kaldığı noktalar da olmuştur. Bu ise devlet yönetimindeki bazı politikalarının değişmesine hatta kendi içerisinde çelişkiye düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu hususları belirlemek ve kendi içerisinde bir bütünlük teşkil edecek şekilde kompoze edebilmek oldukça zor ve yoğun mesai gerektiren bir mesele olarak karşımıza çıkmıştır. Buna, hakkındaki dezenformasyon da eklenince işimiz bir kat daha zorlaşmıştır.

Aktif olarak siyaset sahnesinde yer aldığı 1802–1822 yılları üç padişahın III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un iktidarlarına tesadüf eden Hâlet Efendi, Osmanlı Devleti'nin Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e geçmeye çalıştığı geçiş sürecini idrak etmiş hatta bazı noktalarda bu sürece yön vermiş bir şahıstır.

31 Hâlet Efendi Nişancı olarak ilk defa H. 5 Şevval 1230–3 Şevval 1231/M. 10 Eylül 1815–27 Ağustos 1816 tarihleri olarak görev yapmıştır [BOA., Bâb-ı Asaî Nişan ve Tahvil Defterleri (A. {NŞT.d.) 1435, s.42]. H. 27 Rebiülevvel 1237/M. 22 Aralık 1821 tarihinde ikinci kez Nişancı olmuş, H. 3 Şevval 1237/M. 23 Haziran 1822 tarihinde ibka edilmiş, H. 27 Safer 1238/M. 13 Kasım 1822 tarihinde azl edilmiştir [BOA., Bâb-ı Asaî Ruus Kalemî Defterleri (A. {RSK. d.) 1698 B, s.9].

Geleneğin, yeninin, hiziplerin iç içe geçtiği bu süreçte Hâlet Efendi Osmanlı Devleti'nde eskiden beri var olagelen unvan, hâne, patronaj ve ekonomik ağların bir ürünü olarak siyaset sahnesine çıkacaktır. Devlet içerisinde iktidar sahibi olmak isteyenlerin karşılıklı ekonomik ya da siyasi çıkar ilişkilerine dayanan bu ilişkiler yumağını kullanması olağan bir durumdu. Ancak bunun sonucunda gelecek olan başarı ya da başarısızlık bu ağı dengede tutma becerisi kadar şahsın zekâsı, dirayeti ve ekibine bağlıydı. Hâlet Efendi de diğer emsalleri gibi var olan sistemin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, iktidarını kuvvetlendirdiği andan itibaren sistemi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. Belki de onu Yahya Kemal'in dediği gibi Osmanlı Devleti'nde iktidar mevkiini ele geçirmiş kişiler arasında benzersiz kılan şahsî gücü değil³², bu sistemi kullanma becerisidir. Böylelikle XIX. yüzyılda devlete yön veren önemli kişilerin arasında yer almış, “Devlet Kahyası” ya da günümüzün moda tabiriyle derin devlet tanımlamasının hakkını veren bir figür olmuştur.

32 Yahya Kemal, *Tarih Musâhebeleri*, İstanbul 2001, 71–72.

BİRİNCİ BÖLÜM
HÂLET EFENDİ'NİN DİPLOMASIYLE İMTİHANI

A. PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ'NE ATANMASI

1. OSMANLI DİPLOMASİSİNİN AVRUPA SİSTEMİNE ENTEGRASYONU'NA KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde kendi kendine yeten tek taraflı diplomasi (unilateralism) izlemesinin altında askeri gücü kadar, İslâmiyet'in getirdiği manevi ve kültürel üstünlük fikrinin de etkili olduğu muhakkaktır.¹ Düşman/Darü'l-harb ile aralıksız savaş hâlinde olan birleşik bir Müslüman devletini, yani Darü'l-İslâm'ı öngören ve etkinliği askerî üstünlüğe bağlı olan bu politika², Westphalia Antlaşması'na (1648)³ kadar Osmanlı Devleti'nin

- 1 Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in The Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.83, No.3 (Aug.-Sep., 1963), s. 296.
- 2 Rıfat A. Abou- El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of The American Oriental Society*, 87/4, (Oct.-Dec., 1967), 498; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1992, s. 14.
- 3 Avrupa'da 30 yıl savaşlarını sonlandıran Westphalia Antlaşması, Hapsburg

işine yaramıştır.⁴ Ancak 1683-98 savaş sürecini nihayetlendiren Karlofça Antlaşması (1699) bu denklemi bozdu. Söz konusu antlaşma Osmanlı diplomasisine, padişah ve onun karşılığı olan Avrupa hükümdarlarının birbirine denk sayılması ve antlaşma müzakerelerine seyfiye yerine kalemiyeden temsilci gönderilmesi gibi bir dizi teamül getirmiştir.⁵ Bu antlaşmadan sonra yaşanan süreç ise Osmanlı Devleti'nin adım adım unilateralismden uzaklaşmasına sebep olduğu gibi yabancı devletlerin müdahalesini de beraberinde getirdi. Rusya, 1774 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nı gerekçe göstererek Osmanlı Ortodokslarının hamiliğine soyunacaktı.⁶

Fransız İhtilali'nin sonucunda ise Avrupa diplomasisinde geçici olarak bir kırılma yaşandı.⁷ Prusya ve Avusturya arasında imzala-

İmparatorluğu elçilerinin Fransa ile Münster'de ve İsveç ile de Osnabrück'te imzaladıkları sözleşmelerin umûmî adıdır ve Avrupa tarihinde bir kilometre taşı sayılır. Alman devletleri ve büyük güçlerin siyasal gelişmelerine yön verdiği gibi, izleyen 150 yıl boyunca uluslararası ilişkilerde belirleyici olmuştur (Stephen Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Ankara 2009, s. 124).

4 J.C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", *Belleten*, XXV/99 (1961), 456, 461.

5 Virginia Aksan, *age*, s. 48-50.

6 Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. maddelerine dayanarak antlaşma tarihinden yaklaşık 100 yıl sonra, Ortodoksların hamiliği bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkını kendinde görmüştür. Hatta dünya kamuoyu da Rusya tarafından akıllıca yürütülen bir diplomasi sayesinde bu hakkı tanımıştır. Antlaşmanın Fransızca metninin Rusça'ya çevrilirken "*Rus Kilisesi*" tabirinin "*Rum Kilisesi*" şeklinde çevrilmesi ve Avusturya elçisi Thugut'un yorumları bu görüşün kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak antlaşma metninin geneli ve söz konusu 7. ve 14. maddeler incelendiğinde böyle bir himaye hakkının olmadığı ortaya çıkacaktır. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Roderic Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", (çev. Erol Aköğretmen), *İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, (1979-1980), 343-368).

7 Hurewitz, *agm.*, s. 456, 461.

nan Reichenbach Antlaşması ise (1790), Avrupa'nın diplomatik ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası oldu. Frederick William, "status quo ante bellum"⁸ temelinde genel bir barış siyaseti izlemeyi kabul etti, böylece Fransız İhtilali'ne karşı bir tür birlik oluşturulabilecekti. Reichenbach'ta bir araya gelen egemen güçler, fikir ayrılıklarını bir yana bırakarak Batı'da ortaya çıkan tehlikeye karşı birleşilmesi gerektiği hususunda uzlaşmaya varmışlardı.⁹

XVIII. yüzyıl sonunda yaşanan söz konusu gelişmelerle Avrupa diplomasi yöntemleri, Rönesans'ın Hristiyan ahlak sistemin-den modern devlet sistemine evriliyordu.¹⁰ Bir meslek grubuna yönelik olarak insan seçip eğiten; yerel dillerin, terminolojinin ve hiyerarşinin öğrenilmesine ağırlık veren bir diplomasi doğuyordu. Avrupa'da güçler dengesini şekillendiren bu anlayış, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetteki rotasının belirlenmesinde etkili olacaktı. İttifak sistemini öngören bu süreçte siyasi dalgalanmaların hızı, ilk kez Osmanlı diplomasisinin de aynı hızla olayları izlemesi zorunluluğunu doğurdu.¹¹

Osmanlı Devleti'nin dış politikasının yeniden yapılandığı bu süreçte iç yapılanmada da köklü değişimler meydana geliyordu. Kadîm¹² sistem yerini yavaş yavaş Cedîd'e bırakmaya hazırlanı-

8 Latince bir deyim olan "status quo ante bellum"; "Statükoyu sürdürmek, var olan durumu olduğu gibi korumak", "savaş öncesi durumu aynen korumak" veya "savaş öncesi durumu aynen tesis etmek" anlamına gelir.

9 Stanford Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim* (çev. Hür Güldü), İstanbul 2008, s. 74.

10 Aksan, *age.*, s. 48-50.

11 Orhan Koloğlu, *Fransız Devrimi ve Osmanlı Diplomasisi*, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999, s. 14.

12 Eski sultanlar devrinde uygulanmış ve faydaları sınanmış kanûn ve kaîdeler bütününü ifade eden "Kanûn-ı Kadîm" kavramı, klasik dönem ıslahat yazarlarına göre en ideal biçimde, Devlet-i Aliyye'nin olgunluk çağını/altın çağını yaşadığı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) ilk saltanat yıllarında uygulanmıştır. Geleneksel

yordu. III. Selim ile özdeşleşmiş olan¹³ “Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen)” kavramı ilk defa Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın sadareti esnasında gayrimüslim halkın durumunun iyileştirilmesiyle ilgili yapılmak istenilenleri tanımlamak üzere zikredilmiştir.¹⁴ Ancak “Yeni Düzen” anlamıyla bariz olarak telaffuz edilmeye başlanması Lale Devri’nde olmuştur. *Usûlü’l-Hikem Fi Nizâmi’l-Ümem* adlı bir eser kaleme alan İbrahim Müteferrika söz konusu eserinde “Nizâm-ı Cedîd” tabirini kullanarak Osmanlı Devleti’nin de, XVIII. yüzyıl Avrupa’sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulaması gerektiğini ifade eder.¹⁵

bir toplum yapısına sahip olan Osmanlılar’da, selefın üstünlüğü ve mazinın daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi müesseseleri ve değerlerine, “Kanûn-ı Kadîm”e dönmeyi amaç edinmişlerdi (Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2006, s. 16). Ancak her iki kavram da, ıslahat yazarları tarafından idealize edilmiştir. Yazarların sıkı sıkıya bağlı kaldıkları bu ideal dünyaya geri dönüş reçeteleri zaman zaman dönemin yöneticileri tarafından kabul edilmemiş, daha gerçekçi ve pragmatik bir politika uygulamışlardır. IV. Murad devrinde yapılan tımar reformu ve iltizam sürecinin gelişimi ise buna güzel bir örnek teşkil etmektedir (Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîm’in Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 1997, s. 116–117). Zamanla “Kadîm” kelimesinin ne ifade ettiği bilinmez bir hâle gelmiştir. XVII. yüzyılın sonlarına ait bir kanunname “Kadîm” olan nedir sorusuna şu cevap veriliyordu: “Kadîm olan oldur ki onun evvelini kimse hatırlamaz” 1859 tarihli bir Vekiller heyeti raporunda ise “teamül-i kadîm” tabirinin muhtevasının müphem, anlaşılma bir kavram olduğu ifade ediliyordu. Ancak kimsenin bilmediği kadimden öncesi değil, “Kadîm”ın kendisi olmuştur. Kısacası kadîm, artık lügat anlamında kadîm, yani eskimez ve bilinmez bir hâle gelmiştir (Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2002, s. 92).

- 13 Kemal Beydilli, “III. Selim Aydınlanmış Hükümdar”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s.27.
- 14 Kemal Beydilli, “Nizâm-ı Cedîd”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI-II (2007), 175.
- 15 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 52–53.

Es'ad Efendi Tarihi'nin 586-606 sayfalarında kayıtlı olan¹⁶ 1718 tarihli bir ıslahat takriri de bu türün örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.¹⁷ Müslüman ve Nasranî (Hıristiyan) iki kişi arasında karşılıklı konuşma şeklinde yazılmış bu takirde Müslüman “Kanûn-ı Kadîm”e dönmeyi, Nasranî ise Avrupa dünyasındaki gelişen yeniliklerin alınmasını ileri sürer. Yazarı bilinmemekle birlikte takrir yazan kişinin 1717 sonunda İstanbul'a gelen Huguenot gurubunun lideri olan ve Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa'ya, Bâbîali hizmetinde teknik konularda eğitilmiş askerî bir zümre kurulması hakkında tasarı sunan Rochefort'un fikirlerinden etkilendiği iddia edilmektedir.¹⁸ Yukarıdaki bilgilere dayanılarak “Nizâm-ı Cedîd” ya da “Avrupaî Usûl” kavramlarının, ithal edildiğini söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Ancak Lale Devri'ni takip eden süreçte, Avrupa'da elçilik göreviyle bulunan Kalemîye kökenli iki Osmanlı eliti olan Ahmed Resmî ve Ebubekir Ratib Efendi'nin gözlemleri ve bunların kaleme aldıkları eserler sayesinde “Nizâm-ı Cedîd” kavramı “Avrupaî Düzen” babında daha netlik kazanmıştır. Artık Avrupa'da işlerin kılıçla değil diplomasiyle halledildiğini fark eden Ahmed Resmî, “Avrupaî Düzen”in en önemli unsuru olan diplomasiye ağırlık verilmesini tavsiye ediyordu. Ancak modernitenin lokomotif olan Kalemîyye'nin bu güçlü eliti, iktidarlarını savaş politikası güdeyerek koruyan muhaliflerin tepkisiyle karşılaşacaktı. Nihayetinde, dört buçuk yüzyıldır izlenen Kızıllema hedefli cihat politikası yanlılarını “Kızıllemayı ağaçtan toplanan al elmayla karıştıran safdiller”e benzetecekti.¹⁹ Ancak gerek Ahmed Resmî gerek Ebu

16 Metin için bkz: Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi* (yay. haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000.

17 Faik Reşit Unat, “Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Takriri”, *Tarih Vesikaları*, I (1941), 107-121.

18 Berkes, *age.*, s. 45-49.

19 Koloğlu, *agm.*, s. 14.

Bekir Ratib Efendi'nin bu çabaları boşa çıkmayacak, III. Selim devrinde yeni bir yönetici elitin doğmasına zemin hazırlayacaktı. Niyazi Berkes'e göre de Lale Devri'nde başlamış olan çağdaşlaşma akımı, III. Selim zamanında kısa vadeli sonuçlar vermeye başlamıştı. İlk defa olarak devlet himayesinde ve çevresinde daha önce bulunmayan bir tip, –eskinin ulema ocağının yerini almak üzere aydın tipi– daha sonra değişecek olan modern entelijansiyanın öncülleri olarak doğmak üzeredir. Batı uygarlığının önemli olan farklı yanları sezilmeye başlamıştır. Bundan başka bilgisizlik ve taassup karşıtı olarak bilim ve aydınlanma ayrımı yapılmaktadır. “Nizâm-ı Cedîd”, rejim ya da sistem anlayışı hâline gelmektedir.²⁰ Yüzyılın sonunda bu fikir belirgin bir şekilde ortaya çıkacak hatta III. Selim'in ıslahat programını ifade eden bir kavram olacaktır. “Nizâm-ı Cedîd” için kaleme alınan layihalarda ise artık “Kanûn-ı Kadîm”e dönüş sadece manevi bir itici güç ve heyecan aşılacak isteyen bir ideal olmaktan fazla bir kıymet taşımayacaktır.²¹

Kadîm'den Cedîd'e doğru ivme kazanan değişim ve dönüşüm süreci Avrupa diplomasi sistemine uyum sağlama hususunda ciddi atılımlar yapıldığı bir süreçtir. Daimi elçilikler kurarak Osmanlı Devleti'nin klasik dönemden beri takip ettiği unilateralismi kıran III. Selim'in bu kararının Osmanlı diplomasisinde Avrupalılaşma yolunda arka arkaya atılmış adımların doruğunu temsil ettiği düşünülmektedir.²² Bu süreçte Fransa'nın dışişlerinde yaşanan dalgalanmalar da Osmanlı Devleti'ni birinci dereceden etkilemiştir. 1797 yılında Avusturya ile savaş hâlinde olan Fransa, Osmanlı Devleti'ni yegâne sadık dostu olarak ilan etmişti. Ancak iki ülke arasında savaşı sona erdiren Venedik Cumhuriyeti'nin haritadan silindiği ve topraklarının Fransa ile Avusturya arasında paylaşıldığı Campo Formio Antlaşması (1797) dengeleri birdenbire değiştir-

20 Berkes, *age.*, s. 100-101.

21 Kemal Beydilli, “Islahat”, *DİA*, XIX(1999), 176.

22 Naff, *agm.*, s. 303.

di.²³ Avusturya'nın Osmanlı topraklarına doğru eylemlerine göz yuman Fransa, bunun karşılığında Venedik'e ve Yedi Ada'ya el koyuyordu. Böylelikle Osmanlı ile ilk kez hemhudut olan Fransa yayılmacı hedeflere yöneldi. 1798 yılında Mısır'ın işgali bu politikanın dışa vurumuydu.²⁴ Bu süreçten sonra Avrupa politikasının şekli değişmiş ve Osmanlı Devleti de, Avrupa politikasına uygun bir lisan kullanmaya mecbur kalmıştır.²⁵ Dost bildiği Fransızların Mısır'a saldırmaları, III. Selim'i hayal kırıklığıyla beraber özellikle iç siyasette büyük bir prestij kaybına uğratmıştır. "Altı senedir kâfirler bizi işgal eyledi. Biz daha altı mah kadar onları işgal eyleyip mümkün mertebe işimize baksak" tarzındaki ifadeleri, dış politikada aldatılmış olmanın şaşkınlığını açığa vurmaktadır. Ancak Sultan'ın askerî tedbirler alınana kadar karşı tarafın da aynı şekilde aldatılıp oyalanmasını talep etmesi, Avrupa diplomasi ahlâkı ile politika yapmak zarureti idrak ettiğinin delilidir.²⁶ Bu söylemi aynı zamanda devrin diplomat ve bürokratlarından kendisini teselli için yazdıkları geleneksel tesliyetnameler²⁷ değil, daha radikal çözümler beklediğinin de bir göstergesidir.

Artık Osmanlı Devleti'nin izlediği ve "bîtaraflık"²⁸ olarak

23 Kemal Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreci*, Ankara 1999, s. 39-42.

24 Koloğlu, *agm.*, s. 14,17.

25 Beydilli, *agm.*, s. 39-42.

26 Aynı yer.

27 Bu türün bir örneği için bkz: Yüksel Çelik, "Siyaset-Nasihât Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır'ın İşgali Üzerine III. Selim'e Sunulan Tesliyet-Nâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XXII (2010), 85-126.

28 Osmanlı Devleti'nin izlediği bu siyaset şu şekilde açıklanmaktadır. Devlet-i Aliyye'lerine göre bîtaraflık mesleğinin ihtiyar ve tervîci ferâiz-i maslahattan olduğuna binâen " (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr.7209). Ancak izlediği bu siyasetin Fransa tarafından kendine karşı kullanılmasını istemediğinden resmen ifade etmediği yine aynı belgedeki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: Devlet-i Aliyye'nin bîtaraflık usûlünü ihtiyârı mersunlara def'aten işâ'a olursa tabiatıyla

nitelendirdiği dış siyaseti, yeniden yapılandırılmak durumundaydı. Din u devlet anlayışı henüz tam anlamıyla değişmese de²⁹ ister savaş ister barış için artık Avrupa'dan ayrı durma değil, sorunlarını Avrupalıların da katkısıyla çözme aşamasına geçilmişti.³⁰ Bu sebeple müttefik arayışına giren Bâbiâli, 23 Aralık 1798'de Rusya ve 5 Ocak 1799'da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzalamıştır.³¹ 21 Ocak 1799'da ise Sicilyateyn Krallığı ile de bir ittifak antlaşması yapmış ve böylelikle Fransa'ya karşı dörtlü ittifak oluşmuştur.³² Osmanlı Devleti söz konusu ittifakları sayesinde Fransa'yı Mısır'dan çıkarabilmiştir. 1802 yılında ise Osmanlı Devleti ve Fransa arasında Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin rayına girdiğini göstermek amacıyla elçi teatisinde bulunulmuştur. Bu doğrultu da Mehmet Said Hâlet Efendi Osmanlı Devleti'ni temsilen ikamet elçisi olarak Paris'e gönderilmiş, Mareşal Brune da³³ Fransa'yı temsilen İstanbul'a gelmiştir.

ümîdleri hâsıl olmuş olacağına nazaran kesb-i emniyet ederek mukteza-yı mizâc ve mişvârları üzere düvel-i müttefika ile Devlet-i Aliyye beynine ilka-yı bürûdet misillu aher fesâd çıkaracakları led'e-l-mulahaza şimdilik Devlet-i Aliyelerinin derdest olan usûlü üzere Rusya ve İngiltere devletleri müttehid ve müttefik ve Fransaluyu dahi dost ve musâlih bilip tarefeyni bu suretle kullanmak ve izhârı icâb etmedikçe bîtaraflık usûlünü Françeluye ilân etmemek..." (BOA., HAT, nr.14480; Asım, I, 76).

29 Carter Findley, "Origins of the Ottoman Ministry", *International Journal of the Middle East Studies*, I/ 4 (1970), 337.

30 Koloğlu, *agm.*, s. 14, 17.

31 Rusya ittifakının metni için bkz: Cevdet, VIII, 338-347.

32 Dörtlü ittifak 19. yüzyılda örnekleri daha da çok görülecek olan garip bir ittifak sistemiydi. Çünkü bu sistem birbirinin can düşmanı sayılabilecek devletlerin ittifakıydı. Ancak Napolyon'un ve ihtilal Fransa'sının her biri için ciddi tehlike arz etmesi bu ittifakın ortaya çıkmasına neden olmuştur

33 Fransa ve Osmanlı Devleti arasında 26 Haziran 1802 tarihinde imzalanan Paris Anlaşması'ndan sonra Guillaume Brune elçi olarak tayin edilmiş ve 1803 yılının Ocak ayında İstanbul'a varmıştır (Driault, *Selim-i Salis Napolyon Sebastiani ve Gardan* (terc. Köprülüzâde Mehmet Fuad) Dersaadet 1329, s. 29).

2. HİZİPLERİ KULLANMADAKİ USTALIĞI: ELÇİLİĞE ATANMASI

Hâlet Efendi Kimdir?

Hâlet Efendi'nin siyaset sahnesine çıkmasından önceki hayatına dair ulaşabildiğimiz bilgiler giriş kısmında değindiğimiz hususlardan ötürü oldukça sınırlıdır. Kırımî Hüseyin Efendi ve Mihrimâh Hanım'ın³⁴ oğlu olan Hâlet Efendi'nin hangi tarihte doğduğuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*'nde, Hâlet Efendi'nin aşağıda bahsi geçen Ataullah Efendi ile akran olduğu ve dolayısıyla onun da H. 1175 - M. 1761/1762 senelerine doğru doğduğunun tahmin edildiğini yazar.³⁵ Ona dair bir risale kaleme alan Sâdık Rifat Paşa³⁶ ise "öldüğünde yaşı altmışa yakındır", demektedir.³⁷ Hâlet Efendi'nin ölüm tarihi 1822 olduğuna göre bu durumda Abdurrahman Şeref'in tahmini kuvvet bulmaktadır.

Sâdık Rifat'ın uzun boylu, şişmanca, esmer tenli, yuvarlak çehreli, güler yüzlü ve kumral sakallı olarak tarif ettiği³⁸ Hâlet Efendi'ye dair en önemli görsel, Fransız neoklasik ressam Jacques-Louis David'in (1748-1825), Napolyon'un imparatorluk tacı giyme töreni resmettiği *The Coronation of Napoleon* isimli eserinin taslak çalışmaları arasında bulunan bir eskizdir.³⁹ Resmin

34 *Hâlet Efendi Vakfiyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837, vrk.14a.

35 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul 1339, s.27.

36 Hakkında bilgi için bkz: Sâdık Rifat Paşa, Müntehabât-ı Âsâr, Dersaadet 1290, s. 2-6; Ali Akyıldız, "Sâdık Rifat Paşa", *DİA*, XXXV (2008), 400-401; Bekir Günay, *Mehmed Sâdık Rifat Paşa'nın Hayatı Eserleri ve Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

37 Süheyla Yenidünya, "Hâlet Efendi'ye Dair Bir Risale", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI/2(2009), s. 32.

38 Süheyla Yenidünya, *agm.*, s. 32.

39 Söz konusu eser Harvard Art Museums'da 1943.1818.13.1-57 demirbaş

orijinalinde sadece baş kısmı gözüken Hâlet Efendi eskizde tam anlamıyla resmedilmiştir. Eskizden yola çıkarak fiziki özelliklerini tespit etmek sahamızın çok dışında kalan bir husustur. Ancak tören kıyafetleri içerisinde resmedilen Hâlet Efendi'nin gözlerinin yapısı Kırım göçmeni olduğunu belgeler niteliktedir. Kendisine dair rivayetlerde hakkında söylenen yakışıklı lafının hakkını teslim eden bir görünümü bulunmaktadır.

Hâlet Efendi'nin kişiliğine dair elde ettiğimiz bilgi kırıntılarını bir araya getirdiğimizde ise karşımıza nüktedan, zeki, gayretli, el attığı her işten başarıyla çıkan, işinde mahir, üstün ikna yeteneğine sahip bir konuşma ustası olduğu kadar acımasız, gaddar, kinci, komplocu, iktidar uğruna suçlu suçsuz demeden gözünü kırpmadan can alabilen bir kişi çıkar. Eserinde sık sık Hâlet Efendi'nin gaddarlığından ve komploculuğundan dem vuran Cevdet Paşa, Hâlet Efendi'nin psikolojik tahlilini de yapacaktır. Onun kolaylıkla adam öldürtmesinin altında ise Fransa elçiliği esnasında cumhuriyet karşıtlarının öldürülmesine ve Paris'in sokaklarının al kana boyanmasına şahit olmasının yattığına hükmedecektir. Ona göre Hâlet Efendi zamanla bu sahneleri kanıksamış ve küçük bir bahane ile adam öldürtmek ikinci kişiliği ya da dünya görüşü hâline gelmiştir.⁴⁰ Sâdık Rifat Paşa da “güya fesâdın önü Paris'in ibtidâki ihtilâlinde gördüğü gibi, öyle hareket-i hunrîzâne ile alınır mutalaasına sarak etmediği gadrler yıkmadığı hâne ve hanûmanlar kalmadı”⁴¹ diyerek Hâlet Efendi'nin gaddarlığını Paris tecrübesine dayandırır. Her iki müellif de bu tespitlerinde haklı olabilirler. Ancak ne kadar kötü olursa olsun bir Osmanlının kan dökücülüğünü yetiştirdiği ve ait olduğu dünyanın bir parçası olarak değil, 4 yıl gibi kısa bir süre kaldığı Paris'te yaşanan olaylara şahit

numarası ve Sketchbook No.20: Studies for “The Coronation of Napoleon” başlığına kayıtlıdır (<http://www.harvardartmuseums.org/art/297477>).

40 Cevdet, X, 186.

41 Süheyla Yenidünya, *agm.*, s. 29.

olmasına yani Hıristiyan dünyaya hamletmeleri oldukça ilginçtir.

Avrupalı müelliflerin Hâlet Efendi'nin kişiliği hakkında verdikleri bilgiler daha enteresandır. MacFarlane, Hâlet Efendi'yi bir yandan “mükemmel adam” ve “milletlerin reformcusu, kraliyetin yeni gözdesi” olarak takdim ederken diğer yandan “Sultan'ı ve devleti yıllarca yöneten acımasız bir makyavelist”⁴² olarak tanımlayacaktır. R. Walsh'ın satırlarındaki Hâlet Efendi ise “Osmanlı hükûmetinin aldığı tüm kararlar üzerinde hâkimiyet kuran bir despot, Roma imparatoru Tiberius'un dostu ve sırdaşı olan Sejanus'la aynı kaderi paylaşan”⁴³ biridir. Aynı zamanda cin gibi/zeki, nabza göre şerbet veren bir adam olarak tasvir ettiği Hâlet Efendi'nin Avrupa dili konuşabilen, sık sık bulunduğu ve Fransızca sohbet edebildiği çok az Türk'ten birisi olduğunu kaydedecektir. Yazara göre Osmanlı kıyafetleri içerisinde bir Frank'ın tavırlarına ve kullanımlarına sahip olan Hâlet Efendi'nin sadece tavırları değil aklı da Avrupa entelijansiyasından etkilenmiştir.⁴⁴ Adolphus Slade da Hâlet Efendi'nin Avrupa'dan dönüşünde sadakatsizliğin/kâfirliğin ve liberalizmin az da olsa izlerini taşıdığı iddiasındadır.⁴⁵ Ancak iki yazarda da yer alan Avrupa'dan etkilenmiş Hâlet profilinin gerçeği pek yansıtmadığı okumakta olduğunuz eserin ilerleyen sayfalarında ayrıntılı bir şekilde izah edilecektir.

Hâlet Efendi'ye atfedilen rivayetler de onun hem yaşadığı süreçte hem de günümüzde toplumsal bellekteki yerini belirlemek için önemli verilerdir. Söz konusu rivayetlerdeki anlatının gerçek olay örgüsünü yansıtmamasını beklemek oldukça zayıf bir ihtimaldir. Bununla birlikte hakkında bu tür rivayetlerin dolaşması ve günümüzde de kötü kavramını tasvir ederken Hâlet Efendi'ye

42 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, London 1828 (second edition), II, 107.

43 R. Walsh, *A Residence at Constantinople*, London 1836, II, 91,93.

44 R. Walsh, II, 90-91.

45 Adolphus Slade, I, 245.

hamledilen ve neredeyse klişe hâline gelmiş anekdotların kullanılması onun toplumsal bazda etkisinin uzun soluklu olduğunu göstermesi açısından önemli bir husustur.

Hâlet Efendi'nin neredeyse ismiyle müsemma olan gaddarlığı hakkındaki en önemli rivayet ise kendisine ait olduğu iddia edilen iktidar tanımlamasıdır. Sâdık Rifat Paşa, risalesinde Hâlet Efendi'nin sırdaşı olan bazı kişilere kendisinin iktidarın en tepesinde olduğunu ima ederek "Ben minarenin aleminde bulunmaktayım. Minarenin kapusundan girene ve şerefeye çıkana bir şey demem. Lakin kurşuna doğru el uzatanların yanımda bulunan bıçak ile parmaklarını keserim. Kendilerini minarenin dibinde bin parça bulurlar"⁴⁶ dediğini kaydetmektedir. Herhâlde bir kişinin iktidar hırsı uğrunda yapabileceklerine dair bundan daha açık ve kesin cümleler söylemesi beklenemez.

Şânizâde'nin udhike (komik) olarak naklettiği bir olayda da Aziz Paşa'nın ve Darphane Emmini Abdurrahman Bey'in Serduhânîsi olan Reşîd'in katli yer almaktadır. Bahse konu olan şahıs Andıra adası voyvodalığı yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Lâleli Çeşme'deki evinde inzivaya çekilmiştir. Ancak hizipler arasındaki rekabet ve düşmanlık yakasını bırakmamış, daha önce intisap ettiği şahıslardan biri olan Darphane Nazırı Abdurrahman Bey'le münâfereti olan Hâlet Efendi'nin gazabından payını almıştır. Şânizâde'nin "bazı hilaf-ı rıza" olarak tanımladığı, muhtemelen Hâlet Efendi'nin hoşuna gitmeyen hareketleri nedeniyle idamına ferman çıkmıştır. Reşîd, ocaklılarla yakınlığı nedeniyle firar etmemiş ama bu özgüveni parmak kapıda idamına sebep olmuştur. Şânizâde Reşîd'in ölümünün devletin üst kademelerindeki hesaplaşmanın bir sonucu olduğunu yazarken Hâlet Efendi'nin ismini açıkça zikretmez. Ancak Reşîd'in idamı hakkında bilgi verdiği satırların hemen altındaki satırlar okunduğu zaman bu olayda da başrolü Hâlet Efendi'ye verdiği açıktır. Söz konusu

olayların yaşandığı esnada Şânizâde'nin "sâhib-i hulk-ı hamîd bir merd-i nazîd" olarak tanımladığı bir şahıs Hâlet Efendi'ye giderek "Şu Reşîd bir genç âdemdir. Yazık bârî bir başka veçhile te'dîb olunsa" demiş ve Hâlet Efendi her zamanki büyüleyen tavırla "Genci katl yazık, ihtiyârı katl günâh. Her zemân katle orta yaşlu âdemi nerede bulmalı?"⁴⁷ diyerek Reşîd'in idamını engellememiştir. Şânizâde'nin aktardığı diğer iki olay ise Hâlet Efendi'nin gaddarlığına kini de eklenince intikamının çok daha acı olduğunu hatta faciayla sonuçlandığını göstermektedir. Söz konusu olayların ilkinde Hâlet Efendi'nin hışmına uğrayan kişi Sadrazam Benderli Ali Paşadır. Benderli'nin Rum İsyanı'ndan dolayı Hâlet Efendi'yi suçlaması ve meşveretlerde bunu açıkça dile getirmesi onun için sonun başlangıcı olmuştur. Sadrazam, harareti tartışmalara sahne olan bir meşveretin ardından derhâl II. Mahmud ile görüşmüş ve Hâlet Efendi'nin idamını istemiştir. Herkes onun azil haberini beklerken Benderli'nin azledilerek Kıbrıs'a sürüldüğü haberi gelmiştir.⁴⁸ Cevdet Paşa'nın iddialarına göre Benderli, azil haberini alınca, "Eyvah bilemedim, evvel icrâ sonra inhâ etmeli imiş"⁴⁹ demiş ancak bunun için çok geç kalmıştır. Meşveretlerde Hâlet Efendi'yi suçladığı hususların, yaftasında ona isnat edilmesi⁵⁰ Hâlet Efendi'nin gücünü olduğu kadar kinini de gösteren önemli bir ayrıntıdır. Şânizâde ve Cevdet, her ne kadar bu olayın tek sorumlusu olarak Hâlet Efendi'yi işaret etseler de ilgili bölümde ayrıntılarını vereceğimiz üzere Sultan'ın azil kararının altında Sadrazam'ından hoşlanmaması da yatmaktadır.

Müellif tarafından verilen bir diğer örnekte ise Hâlet ve Şeyhülislam Hacı Halil efendilerin eşleri de devreye girecek ve sonuç tam anlamıyla facia olacaktır. Hâlet Efendi'nin eşi Lebibe Hanım

47 Şânizâde, IV, 76.

48 Şânizâde, IV, 40

49 Cevdet, XI, 170

50 Şânizâde, IV, 161.

ve Hacı Halil'in eşi Hâce Hanım, Beylerbeyi Havuzu'ndaki bir mesire yerinde tartışacaklardır. Bu olay Hâlet Efendi için bardağı taşıran son damla olmuştur. Meşveretlerde sürekli kendisini suçlayan Hacı Halil'i azlettirerek eşiyle birlikte Bursa'ya sürülmesini sağlamıştır. Daha sonra ise sadece Hacı Halil'in sürgün yerini Karahisar'a çevirtmiştir. Bu olayın hemen akabinde sabık Şeyhülislam'ın Eski Odalar yakınındaki konağının ahırında ağzı dikilmiş ve gübre içine gömülmüş bir siyah kuzu bulunduğu haberi saraya ulaşmıştır. II. Mahmud, kuzunun bulunmasıyla, Hâce Hanım'ın büyücü olduğuna kanaat getirmiş ve idam edilmesini emretmiştir. Bursa'ya giden mübaşir ve memurlar Hâce Hanım'a eşinin kendisini Karahisar'a çağırdığını söyleyerek bir arabaya bindirmişler, şehirden uzaklaşır uzaklaşmaz onu öldürerek çıplak cesedini bir çalı dibine bırakmışlardır.⁵¹ Hâce Hanım'ın naaşı daha sonra bulunmuş ve İslami esaslara göre defnedilmiştir.⁵²

Hâlet Efendi'nin gaddarlığını, nüdemâsının hatta kendisinin bile espri konusu hâline getirdiğine dair de birkaç tane rivayet bulunmaktadır. Sâdık Rifat Paşa'nın risalesinde Hâlet Efendi'nin "ne derece fettan ve gaddar olduğuna bazı nüdemâsı i'mâ ve kendisi dahi ba'zen bunu i'tirâf eylediğini" işittiğini yazar. Bunu örneklendirmek için de şu rivayeti aktarır: Hâlet Efendi bir gün bahçede gezerken uygunsuz bir yere dikilmiş olan incir ağacını çıkarıp atmasını bahçıvana tembih etmiştir. O anda yanında bulunan nedimlerinden biri "[Atmayın] bu size lazım olur, istediğiniz ocağa ekersiniz"⁵³ demiştir. Bu hususa dair bir diğer rivayet de Ali Fuad'ın kaleminden günümüze ulaşır. Bir ara ayağını kırıncı memuriyetine devam edemeyen Hâlet Efendi, düzelmeye başlayınca görevinin başına dönmüş, odasına giderken dinlenmek üzere Bâbiâli'deki Divanhane'ye de bir koltuk koydurtmuştur. Bir

51 Şânizâde, IV, 138.

52 Cevdet, XI, 206.

53 Süheyla Yenidünya, *agm.*, s.32

gün dinlendiği esnada Bâbîâli'deki kapı çuhadarlarından ihtiyar bir adamın geçtiğini gören Hâlet Efendi adamı yanına çağırarak, “Sen şeytanın bir ayağı kırıldı demişsin” diye latife eder. Söz konusu şahıs “Estağfurullah efendim” diyerek inkâr etmişse de Hâlet Efendi'nin ısrarlarına dayanamayarak “Efendim, demiş isem yalan mı söylemişim?” deyivermiştir⁵⁴. Yaşlı adamın bu diyalogun sonucunda en hafifinden bir sürgün cezası almak yerine Hâlet Efendi tarafından ödüllendirilmesi ise onun nüktedanlığına ve hoşgörüsüne hamledilmiştir. Bu minvalde en dikkat çekici olan rivayet ise Balıkhane Nazırı Rıza Bey'in kaleminden günümüze ulaşmıştır. Söz konusu rivayete göre bir gün Hâlet Efendi ve İzzet Molla Efendi konakta camın önünde oturuyorlarmış. Hâlet Efendi bir aralık pencereden dışarıya baktığından “Vay! Molla, Behçet Efendi geliyor!” demiş. Molla Efendi, “Gelsin, ne var!” dediğinde, “İyi ama şimdi kalkıp karşılamak için merdiven başına kadar gitmek lazım!” diye sızlanmış. Molla Efendi ise “Hayır öyle değil, çaresi var. Siz pencere önünde uyuyor gibi yaparsınız, ben de elime bir kitap alıp arkamı kapıya dönerim. Behçet Efendi gelince de sizi uyandırırım. Böylece olur biter” diyerek efendisinin gönlüne su serpmiş. Molla Efendi'nin dediği gibi Hâlet Efendi uyuklamaya, kendisi de eline bir kitap alıp okumaya başlamış. Behçet Efendi oda kapısında görününce İzzet Molla haberi yokmuş gibi telaş gösterip Hâlet Efendi'yi uyandırmaya başlamıştır. Behçet Efendi, İzzet Molla'ya “Yok Molla Efendi, dokunma, el-Fitnetü naimetün le'anâllâhü men eykazahâ(Fitne uyur uyandırana Allah lanet etsin)⁵⁵” diyerek olayın mizansen olduğunu anladığını ima etmiştir.⁵⁶

Hâlet Efendi'nin komploculuğuna, işleri sessiz sedasız gizlice yürütmesine, amacına ulaşmak için gerekirse dost maskesi takın-

54 Ali Fuad, *agm.*, s. 59.

55 Hadis-i şerif

56 Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *age.*, s.368.

dığına dair en güzel anlatılar ise MacFarlane tarafından kaydedilmiştir. Müellife göre makyavelist olan Hâlet Efendi şeytanın politik argümanlarını kullanan birisiydi. “Eğer bir adam çok güçlü bir düşmanın üstesinden gelmek istiyorsa nefretini ilan etmemeli ve düşmanlığı hususunda onu uyandırmamalıdır. Hayır! Onu bir kadının hançeri ya da bir fincan kahveyle elde edinceye kadar gizlemeli ve yüzüne gülmeliydi.”⁵⁷ Ona göre bu sözler Hâlet Efendi’nin mottosuydu. Hâlet Efendi’nin Rikâb-ı Hümayûn Reisülküttabı iken Fransa-Osmanlı ilişkilerine dair kaleme aldığı raporda “Tüm kin ve nefretine rağmen Fransa’nın gücünü göz önünde bulundurarak Fransa elçisi Sebastiani’a zahiri bir dostluk gösterdiğini”⁵⁸ ifade etmesi diplomatik yeteneğinin bir tezahürü olduğu gibi, MacFarlane’in onun hakkındaki tespitin pek de boş olmadığını göstermektedir. MacFarlane, Hâlet Efendi’nin işleri halletme metodu hakkında bilgi verirken Türklerin, herhangi bir açıklama yapmaksızın çok sık kullandıklarını iddia ettiği: “Köstebek karanlıkta ve sessizlikte çalışarak amacına ulaşmanın bir yolunu bulur. Kaplumbağanın adımları yavaştır. Fakat eğer her adımını emin olarak atarsa en sonunda zirveye ulaşır. Akrep sessiz ve aşağılık bir sürüngendir, iğnesini düşmanına batırıp onu öldürünceye kadar gizler”⁵⁹ şeklinde bir metafordan bahseder. Hâlet Efendi’nin de bu metaforu kullandığını işittiğini kaydeden müellifin her kelimeyi ona hamlettiği aşîkârdır.

Hâlet Efendi’yi şatafatlı cümlelerle konuşan bozuk bir adam olarak tarif eden Gervinus bile saygı duyulması gereken bir adam olduğunu söylemeden geçememiştir. Şüphesiz bu saygıyı hak etmesinde en büyük amil, efendisinin (II. Mahmud’un) eğilimlerini ve kaprislerini karşılayabilecek güçte olmasıydı. Aynı zamanda Sultan’ın bile bazen boyun eğmek zorunda kaldığı kanunları

57 MacFarlane, II, 107.

58 BOA., C.HR, 1318.

59 Aynı eser, s. 108

çıkartmalarına uygun hâle getirebilme yeteneği de takdire şayan bir husustu. Bu özelliği onu Sultan II. Mahmud'un vazgeçilmezi yaptığı gibi kendisini de zirveye taşımıştı⁶⁰. Raffenel de büyük diplomat, cesur girişimci, derin, gizemli ve sadık olarak tanımladığı Hâlet Efendi'nin efendisinin isteklerini hiçbir şeyden çekinmeksizin yerine getirdiğini kaydeder. Ona göre Hâlet Efendi eğer fanatizmi (Rum İsyanı esnasındaki "İttihâd-ı İslâm" politikası sonucunda ortaya çıkan İslâm fanatizminden bahsetmektedir) yanlış yere koymasaydı medeni ulusların (yazarın medeniliği Avrupa'ya hamlettiği kuvvetle muhtemeldir) gözünde bile büyük bir adam olabilecek⁶¹ evsafa bir kişiydi.

En güçlü rakiplerinden biri olan Cânib Efendi ile arasındaki husumeti ortaya koymak için Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı satırlar, Hâlet Efendi'nin fiziki özelliklerini anlatırken kullandığımız yakışıklı ifadesini pekiştirdiği gibi onun özgüveni ve hazır cevaplılığı hakkında da ipuçları taşır. Cevdet Paşa'nın Cânib Efendi'yi görenlerden işittik diyerek verdiği bilgilere göre Cânib Efendi çirkin, Hâlet Efendi ise o nispette yakışıklı bir adamdır. Bir alay günü Hâlet Efendi önde Cânib Efendi arkada giderken bir dilenci Hâlet Efendi'ye "Allah seni Padişahımıza şirin göstersiz" şeklinde bir dua eder. Hazır cevaplılığıyla meşhur olan Hâlet Efendi ise "Sen o duayı arkamdan gelen efendiye et" diyerek Cânib Efendi'yi işaret eder.⁶² Bu diyalogdan Hâlet Efendi'nin kendisini en azından Cânib Efendi'ye göre daha şirin ve Padişah nazarında daha makbul bulduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Abdurrahman Şeref'in aktardığı bir rivayet ise Hâlet Efendi'nin güzele ve zerâfete olan düşkünlüğünü ortaya koymaktadır. Meclislerinde görünüşü yerinde fakat cehaletiyle meşhur olan ve bu yüzden de söze sohbete hiç karışmayan ulemadan bir şahıs her

60 G.G. Gervinus, II, 357.

61 C.D. Raffenel, *Histoire des Grecs Modernes*, Paris 1825, 312.

62 Cevdet, XII, 115.

daim hazır bulunurmuş. Dostlarından biri Hâlet Efendi'ye "Canım Efendim, söz sohbet bilmez bu cahil herifin meclisinizde ne işi var? Ondan ne anlarsınız?" deyince "Ben sohbeti İzzet Molla ile ederim, onu da şekl ü şemaili için meclisimde bulundururum. Öylesini de göz arar. Gözün dahi bir hakkı vardır" diye mukabele etmiştir.⁶³ Moralı Osman Efendi ile ilişkisine dair anlatılan bir rivayet de bu minval üzerine değerlendirilebilir. Hâlet Efendi'nin nüdemâsından meşhur Keçecizâde İzzet Molla bir gün onun yanında iken Cevdet'in tabiriyle "e'azım ricâl-i Devlet-i Aliyye'den"⁶⁴ bir şahıs olan Osman Efendi'nin⁶⁵ geldiğini uşaklar haber verir. Hâlet Efendi sofaya doğru giderek misafirini karşılar ve uğurlarken de merdiven başına kadar eşlik eder. İzzet Molla buna şaşırarak "Efendim bu adama etmediğin fenalık kalmadı. Şimdi bu mertebe iltifâtınıza sebep ne?" der. Hâlet Efendi ise "Evet, ben bu adama çok fenalık etdim. Elinden me'mûriyetini aldım, nüfûzunu kırdım, canını da alabilirdim. Lakin üzerinde bir Osman Efendilik var, onu alamıyorum. Onun için görünce böyle ihtirâma mecbûr oluyorum"⁶⁶ demiştir.

Hâlet Efendi de tıpkı emsalleri gibi sadece siyasette değil kültür ve sanatta da patronaj ilişkilerinin en tepesinde bulunuyordu. Bu hususta Abdurrahman Şeref'in satırlarına göz atmak yerinde olacaktır. Müellif, "Asrın en parlak encümen sohbeti Hâlet Efendi dairesinde idi" diyerek başladığı sözlerini şöyle tamamlar: "Birçok ulema ve zürefâ ve şuâra her akşam konağında toplanarak mesâil-i ilmiye ve edebiye üzerine tatlı tatlı bahisler ile imrâr-ı

63 Abdurrahman Şeref, *age.*, s.37; Ali Fuad, "Tarihi Fıkralar: Hâlet Efendi Fıkratı", *Servet-i Fünûn*, LXIII/1634, s. 58.

64 Cevdet, X, 201.

65 Moralı Osman Efendi müteaddid defalar Çavuşbaşı ve Sadaret Kethüdalığı yaptıktan sonra ve 1811'de İzmit'de Kereste Gümrüğü Nazırlığı ve 1816 ta Saruhan Nazırlığı yapan (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî: Osmanlı Ünlüleri* (yay. haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, IV, 1291).

66 Cevdet, X, 202.

vakit eylerler idi. Bazı kere dahi musikiye dahi bu meclislerin letâfetini tezyîd eyler idi. Sevmediklerine gösterdikleri husûmet ne kadar şedîd ise sevdiklerini o derece müstağrak-ı in'am ve iltifât ederdi".⁶⁷ Hâlet Efendi'nin koruduğu ve itibar ettiği kişilerin arasında Musâhib-i Şehriyârî Hayâlî Sa'id Efendi⁶⁸, Süleyman Faik Efendi, Abdürrezak Bahir Efendi ve Şefik Efendi'yi saymak mümkündür. Ancak hem meclislerin hem de Hâlet Efendi'nin vazgeçilmezi olan tek kişi Keçecizâde İzzet Molla'dır. Şair, Hâlet Efendi'nin Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı esnasında ona intisap ettiğini⁶⁹ ve bu sayede rahat günler yaşamış olduğunu şu şekilde ifade eder:

"Dedim ben bilir mi idim Hâlet'i
Nasîb oldu bunca bana ni'meti
Olunca gelip devlete kethüdâ
Adın bilmez idim bilir kim Hudâ"⁷⁰

Keçecizâde gözünü budaktan sakınmayan ve gerektiği zaman efendisi için kavga edebilecek biri olduğunu

"Eylerim cânı fedâ râhına bî-şübhe anın
İktizâ eyler ise ben girib gavgâya
Kadr-i memdûhum olur 'İzzet kemâlimden 'ıyan
Şâh-ı mülk-i nazm iken kemter gedâ-yı Hâletim"⁷¹

beyitleriyle dile getiren bir şairdir. Ancak Hâlet Efendi'nin azliyle beraber Keçecizâde'nin de sefa günleri sona erecek ve intisap

67 Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 37.

68 Balikhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski zamanlarda İstanbul Hayatı* (yay. haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2001, s. 153; Said Efendi, Hâlet Efendi azledilince Adana'ya sürülmüştür (Esad Efendi, *age.*, s. 140).

69 Ramazan Korkmaz, "Keçecizâde İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebi Kişiliği), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1(2000), s. 95–98.

70 Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşan Keçecizâde İzzet Molla*, İstanbul 2007, s. 309.

71 Aynı eser, s. XXVI.

sisteminin bu sefer acı yüzüyle karşılaşacak, Hâlet Efendi'nin öldürülmesi üzerine yukarıdaki beyitle dile getirdiği cesaretini ispat edercesine:

“Hâlet'in cânını hak aldı malını mîrî
Kaldı ehl-i hasede h..... k.....”⁷²

beytini kaleme alacaktır. Bu cüreti ona pahaliya mâl olacak Keşan'a sürülecektir. Keçecizâde, Hâlet'i savunduğu ve azilden kurtarmaya çalıştığı için bu akıbeta uğradığını,

“Benim gibi ‘âlemde var mı cesur
Te‘âruzda hiç etmemiştim kusûr
Ağır geldi merhuma hakk-ı kelâm
Hemân nefyime eyledi ihtimâm”⁷³

“Yedim Hâlet'in nân-ı ihsânını
Çalışdım halâs etmeğe cânını
Kaderle meğer pençeleşmek imiş
Demir pehlevânla güleşmek imiş”⁷⁴

“Sebeb intisâbım olup Hâlet'e
Düşürdü felek böyle mihnete”⁷⁵

beyitleriyle açıklayacaktır. Keşan'da iki sene sürgün hayatı yaşayan şair bir daha “vazifesinden hâric kelimât neşr etmemek”⁷⁶ şartıyla affedilecek ve 1824 yılında İstanbul'a geri dönecektir. Ancak Hâlet Efendi ile bağı hiçbir zaman hatıralardan çıkmayacaktır.

Hâlet Efendi'nin cömertliğinden ve ihsanından tek yararlanan Keçecizâde İzzet Molla olmamıştır. Hâlet Efendi'nin şiirlerini dağınık bir hâlde iken toplayarak 1849 yılında Sultan Abdülmecid'in himmetiyle basan⁷⁷ Şefik Efendi de aşağıdaki beyitte onun cö-

72 Ramazan Korkmaz, *age.*, s. 99

73 Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *age.*, s. 17

74 Aynı eser, s. 14

75 Aynı eser, s.17.

76 Esad Efendi, *age.*, 284-285.

77 İbrahim Çetin Derdiyok, *age.*, s. 5.

mertliğinden dem vurmakta ve ölümüyle birlikte refahının sona erdiğini ifade etmektedir:

“Hayatında cud ile bulmuşdı namı
Kesildi anun ile gitdi sehavet”⁷⁸

Hâlet Efendi'nin cömertliği hususunda *Şânizâde Tarihi*'nde de bilgiye rastlamak mümkündür. Müellif bir gün Hâlet Efendi'nin konağında yemeğe katıldığını, yarısını tatlıların oluşturduğu lezzetli ve nadir 7 farklı yemeğin büyük bakır kaplarda ikram edildiğini kaydeder. Yapılan ikramların niteliği, niceliği ve malzemelerin vergi miktarını göz önünde tutarak her bir sofranın yaklaşık 300 kuruşa mal olduğunu hesaplamıştır. Şânizâde'nin dönemin bir eliti olarak mı yoksa başka bir sebeple mi Hâlet Efendi'nin konağında bulunduğunu bilmemiz mümkün değildir. Ayrıca müellifin bu satırları Hâlet Efendi'nin cömertliğini övmek için kaleme almadığı aşikârdır. Amacı Hâlet Efendi'nin isteği üzere yemekte israfa kaçılmaması hususunda emirler verildiği sıralarda dediği ile yaptığı arasındaki tezadı vurgulamaktır.⁷⁹ Hâlet Efendi'nin masraf defterleri⁸⁰ incelendiğinde ise dillere destan cömertliğinin pek de abartı olmadığı karşımıza çıkmaktadır.

Hâlet Efendi hakkında katlinden sonra söylenildiği iddia edilen “Ne kendi etti rahat ne halka verdi huzur / yıkıldı gitti cihandan dayansın ehli kubur” beyiti, “Hâlet Efendi'nin ölümünden sonra bu gözde hakkında yazılan ve kahvelerde söylenen bazı hiciv şarkılarını tespit ettim”⁸¹ diyen Walsh'ın tespitleri arasında mıdır

78 Aynı eser, s. 34.

79 Şânizâde, IV, 176.

80 BOA., Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Muhallefat Defteri (D. BŞM.MHF. d.), 7947, 13373, BOA., C.DH, 6880, 7738, 8688, BOA, Bâb-ı Asaî Mektubî Kalemî Dosyaları (A. {MKT}, 1722/13 BOA., MAD, 18646, BOA., Bâb-ı Defterî Darphane Muhasebe Dosyaları (D. DRB. MH) 220/ 41; 223/5, 16; 233/9 18, 19, 24; 242/50; 248/13; 256/34; 259/43, 48, 49, 50, 51, 57; 262/1, 14; 268/35, 48; 271/33, 40; 272/39, 44, 53, 54, 59; 273/2, 15, 42; 295, 27.

81 Walsh, *A Residence at Constantinople*, II, 93.

bilinmez. Ancak söz konusu beytin Hâlet Efendi'nin toplumsal zihindeki yansıması hakkında daha fazla söze hacet bırakmadığı ortadadır. Sultan II. Mahmud ile Galata Mevlevihanesi Şeyhi Kudretullah Dede'ye "Şeyhim, şu bizim Hâlet'e ne dersin?" demesi üzerine Şeyhin "Efendim, o da bir hâlet idi, geçti" ⁸² şeklinde verdiği cevap ise hayli ibret verici bir kıssa olarak tarihe geçmiştir.

Elçilikten Önceki Kariyeri

Kırım'dan İstanbul'a göç eden bir ailenin oğlu olan Hâlet Efendi'nin babası Kırımî-zâde Hüseyin Efendi, dönemin meşhur şeyhülislam ailelerinden biri olan İshakzâdelere ⁸³ mensup Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve onun vekil harçlığını yürütmüştür. ⁸⁴ Babasının neden ve nasıl İshak-zâdelere intisap ettiği hakkında elimizde bir bilgi yoktur. Ancak bu tercihte yönetici elitler olan ilmiye mensuplarının himayesini ve dolayısıyla imtiyazını kazanma isteğinin ön planda olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Söz konusu beklentilere karşılık verebilecek Şerif Mehmed Efendi'nin konağında Şerif Efendi'nin oğlu ve geleceğin meşhur şeyhülislamı olan Atâullah Efendi ile birlikte yetişen ⁸⁵ Hâlet Efendi, hanegî-himâye usulüne ⁸⁶ göre eğitim almıştır. Çocukluk arkadaşlarıyla olan bağları da hiçbir zaman kopmayacaktır.

Atâullah Efendi, Hâlet Efendi'nin Paris elçiliği esnasında gizli hamisi olacaktır. Hâlet Efendi ise gelenekçi arkadaşından aldığı

82 Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 36.

83 Rumeli vilayetlerinin birçoğunda kadılık yapan Alanyalı İbrahim Efendi'nin oğlu olan Ebû İshak İsmail (Naim) Efendi'nin 1716-1718 yılları arasında şeyhülislamlığa getirilmesiyle (Muhammet Nur Doğan, "İshak Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, XXII (2000), 530) İshak-zâdeler ilmiyenin güçlü aileleri arasına katılmışlardır.

84 Şânizâde Mehmed Atâullah, *Tarih-i Şânizâde*, 1284/1867, III, 179.

85 Cevdet, X, 115.

86 Konak Eğitimi (Hanegî Eğitimi) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: A. Haluk Dursun, "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî-Himaye Usulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IV (1996), 1-12.

güç ve cesaretle yenilik taraftarı hamilerini kızdırmak pahasına Fransa'yı/Batı'yı tahkir raddelerine varan cümleler kurmaktan çekinmeyecektir. III. Selim döneminde şeyhülislamlık makamına getirilen Atâullah Efendi, Kabakçı Mustafa İsyanı'nın mimarlarından ve IV. Mustafa döneminin en güçlü isimlerinden biri olacaktır. Nüfuzu sayesinde III. Selim döneminin Paris elçisi olan Hâlet Efendi'nin isyandan burnu bile kanamadan kurtulmasını ve akabinde Rikâb-ı Hümayûn Reisülküttaplığı'na atanmasını sağlayacaktır. Hâlet Efendi ise Atâullah'ı azledildikten bir gün sonra yeniden şeyhülislamlığa getiren ekibin başında gelecek ve böylece eski dostuna/hamisine borcunu ödemiş olacaktır. İkili arasındaki bu ilişki, Osmanlı Devleti'nde intisap ve hizipleşmenin etkinliğini ve hami-mahmi arasındaki konumun nasıl değişebildiğini ortaya koyması açısından oldukça önemli bir örnektir.

Görüldüğü üzere Hâlet Efendi, babasının İshak-zâdeler'e intisabı sayesinde Atâullah Efendi'nin dostluğunu ve ileri süreçler için himayesini kazanmış oluyordu. Ancak babasının tercihi Kırım'dan yeni göçen bir aile için en doğru adım olmasına rağmen genç Hâlet'in kariyeri açısından oldukça zorlayıcı bir başlangıç noktasıydı. İlmiye sınıfının dışarıya kapalı hâle gelen döngüsünde⁸⁷ Hâlet Efendi'nin kendisine bir yer edinebilmesi ve bu tarikle yönetici elitler arasına girebilmesi neredeyse imkânsızdı. Adının geçtiği hemen hemen her eserde aklı, zekâsı ve istidadıyla övgü alan, akranları arasında bu hususlarıyla faik görülen Hâlet Efendi'nin bu gerçeği çok çabuk kavradığı şüphesizdir. Dolayısıyla rotasını kendisine ilmiyenin sunmadığı parlak bir kariyer vaat eden ve uzun bir süredir yükselen değer olan kalemiyyeye⁸⁸ çevirecektir. Şerif Mehmed Efendi'nin konağında kazandığı edinimleri ve

87 Madeline C. Zilfi, "Dindarlık Siyaseti", *Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası* (çev. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara 2008, s. 33.

88 Carter Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform* (çev. Ercan Ertürk), İstanbul 2014, s. 1-19; Virginia Aksan, *age.*, s. 7.

intisap bağları sayesinde dönemin reisülküttabı Mehmed Raşid Efendi'ye mühürdar yamaklığıyla da kalemiyyedeki kariyerine başlayacaktır. Anlaşılan burada şansı yaver gitmeyecek ve taşrada tutunmaya çalışacaktır. Rumeli'ye giderek Rumeli Valisi Ebubekir Sami Paşa ve Ohrili Ahmed Paşa'nın kâtiplik hizmetlerinde bulunacaktır.⁸⁹ Bu tecrübesi onun Rumeli'deki bozuk gidişatın düzelmesine dair bir layiha kaleme almasını sağlayacaktır. Ülkede düzenin sağlanması için her şeyden önce merkezî idarenin kuvvetlenmesini ve imparatorluk coğrafyasının her bölgesine teşmil edilmesini savunan Hâlet Efendi'nin bu fikirleri Sultan III. Selim tarafından da takdir görecektir ve bunun bir nişanesi olarak 10.000 kuruş atıyye ile ödüllendirilecekti.⁹⁰

Rumeli ve İstanbul arasında bu şekilde bir süre gidip gelen Hâlet Efendi, hayalindeki kariyere ulaşabilmek için İstanbul'da kalması gerektiğine karar verecek, nihayetinde Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi ve aynı zamanda tasavvuf edebiyatının meşhur şairlerinden Galip Efendi'ye intisap⁹¹ edecektir. İrâd-ı Cedîd nedeniyle büyük zarar gören Konya çelebilerinin aksine Sultan III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd programını hayata geçirmesinde en büyük destekçilerinden biri olan ve Sultan'la şahsi dostluğu bulunan⁹² Şeyh Gâlib'e intisabı ise Hâlet Efendi'ye ikbal kapılarını açacaktır. Osmanlı Devleti'nde hiziplerin oluşmasında en büyük etkenlerden biri olan tarikat bağı sayesinde Galata Mevlevihane'sinin yani Şeyh Gâlib'in meclislerinin müdavimlerinden olan Zahirî Nazırı Mustafa Efendi, Kasapbaşı Hacı Mehmed Ağa ve Tersane-i Amire Tercümanı Kallimakî'ye kâtiplik yapacaktır.

89 Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *Sefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s. 157-160.

90 TSMA, E. 7147.

91 Abdülbaki Nasır Dede, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş no:18112, vrk. 30a, Ahmed Resmi Efendi, *age.*, s. 157

92 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 271.

Kallimaki'nin, dönemin Rikâb Kethüdası Mustafa Reşid Efendi'ye gönderdiği takrirleri kaleme alan Hâlet Efendi, hattı, imlası ve zekâsı kadar nüktedanlığı ve hazırcevaplığı ile de şöhrret bulacak⁹³ ve Reşid Efendi'nin teveccühünü kazanacaktır. Bu tanışıklık ise onun Paris Büyükelçiliğine atanmasını sağlayacak olan beylikçilik kesedarlığına atanmasını sağlayacaktır. Hâlet Efendi böylelikle parlak kariyerinin ilk basamağına adım atacaktır.

Hâlet Efendi'nin kariyerinin ilk dönemlerinde bu kadar yer ya da “kapı” değiştirmesi, Cevdet Paşa'nın iddia ettiği gibi talihinin yaver gitmemesinden ziyade⁹⁴ kendisine ikbal kapılarını açacak en uygun hami arayışından kaynaklandığı ortadadır. Zira görüldüğü üzere Hâlet Efendi her değişiklikte bir basamak yükselmiş ve bu sayede, devletin yönetici elitlerinin mahreçleri olan ne ilmiye ne de kalemiyyeye tam anlamıyla mensup olmamasına rağmen kendisini devletlû yapacak bağlantıları kurmuştur. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hâlet Efendi'nin zekâsı ve yetenekleri hakkında herkesle hemfikir olması ona dair kaleme aldığı “aklâma devam etmediği için doğru düzgün ders görmediği halde zekâsı ve kavrayışı sayesinde istihdam edilen ve güzelce şiir söyleyebilecek derecede imlâ ve kitâbete hâkim olmayı başaran, güzel konuşan, tatlı dilli, tarih ve edebiyata dair kıssaları, hikâyeleri ve şakaları anlatmada yaşıtlarından üstün olan”⁹⁵ birisi olduğunu ifade ettiği satırları sıradan gibi gösterebilir. Ancak Cevdet Paşa'nın günümüzdeki Cedîdci Padişah II. Mahmud'un prangası, Rum dostu, yeniçeri hamisi, Kadîmci, hâin Hâlet algılarının mimarlarından biri olduğu göz önüne alındığı vakit bu satırların çok büyük anlam ifade ettiği ortaya çıkmaktadır.

Hâlet Efendi'nin devlet kademelerine girmesine dair bilgiler MacFarlane'de Osmanlı kaynaklarındaki anlatıdan çok farklı-

93 Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 27-28.

94 Cevdet, X, 116.

95 Cevdet, X, 115.

dır. Müellif, kendisinin de dostları olan Ermeni Serpos ailesinin mutfağının uzun süre onun yuvası olduğu iddiasındadır. Bu süre içerisinde Ermenilerden şefkat görerek yeteneklerini geliştirmiş, zekâsının da yardımıyla üyelerini sadece Ermeni tacirlerin oluşturduğu dışarıya kapalı bir gruba dâhil olabilmeyi başarmıştır. Zamanla Ermenilerle bağlantısı olan Osmanlıların dikkatini çeken Hâlet Efendi, Serposların mutfağından saraya göç edecekti. Yıldızın hızla parladığı bu süreçte ilk anlarda eski efendilerini ihmal etse de elçiliğe atandığı zaman onları hatırlayacak, efendisinin Fransızca ve İtalyanca bilen büyük oğlunun maiyetinde tercüman olarak yer almasını sağlayarak minnet borcunu ödeyecekti.⁹⁶

Paris Büyükelçisi Olarak Atanması

Reşid Efendi'nin de vasıtasıyla beylikçilik kesedarlığında istihdam edilmek üzere hâcegânlık sınıfına alınan⁹⁷ Hâlet Efendi, hâcegânlığa girer girmez Paris büyükelçisi olarak atanmasıyla siyaset sahnesindeki yerini resmen alacak ve her seferinde daha büyük adım atarak nihayetinde 1811-1822 tarihleri arasında siyasi-askerî-idari-mali güçleri elinde tutan yenilmez bir güç olarak karşımıza çıkacaktır.

Fransa'nın Mısır'ı işgalini nihayetlendiren Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki ilişkilerin sözde düzeldiğini göstermek amacıyla, 29 Aralık 1802 tarihinde⁹⁸ Muhasebe-i evvel⁹⁹ payesi verilerek Paris'e ikamet elçisi¹⁰⁰ olarak gönderilen Hâlet Efendi'nin söz konusu göreve atanması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa diplomasi sistemine intibak etmesini/edememesini aydınlatan önemli bir örnektir. Ancak öncelikle Fransa'nın özelde III.

96 MacFarlane, II, 135-136.

97 Fatin, *age.*, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *age.*, s. 157-160.

98 Ahmed Vâsıf Efendi, *Tarih-i Vâsıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, II, vrk. 40a.

99 BOA., Cevdet Hariciye (C. HR.), 973.

100 Vâsıf, II, 40a.

Selim, genelde Osmanlı Devleti için ne ifade ettiğine birkaç satır da olsa değinmek Paris elçisi olarak atanacak kişinin vasıflarını belirlemek açısından faydalı olacaktır.

Fransa, III. Selim için şehzâdeliğinden beri yakından takip ettiği, elçi gönderdiği, Kralıyla mektuplaştığı¹⁰¹ “Nizâm-ı Cedîd” ıslahatlarının rol modeli¹⁰² kadîm dostu olan bir ülkeydi. Fakat Fransa’nın bila sebep Mısır’ı aniden işgali III. Selim’i özellikle iç politikada saygınlık ve güven kaybına uğrattı. Daha da önemlisi, dış politikada Osmanlı Devleti’ni İngiltere ve Rusya ittifaklarına mecbur bıraktı. Ülkenin dış politikası müttefiklerinin çıkarları doğrultusunda belirlenir oldu. Doğal olarak Bâbîâli’de de Rus ve İngiliz hizipleri ön plana çıkmaya başladı. Bu durum III. Selim ile birlikte, Fransız yanlısı hizbi oluşturan reformist yönetici elitlere yani Atebegân-ı Saltanat’a karşı muhalif seslerin daha güçlü çıkmasına sebebiyet verdi. Tabii olarak bu muhalefet Nizâm-ı Cedîd programını da zora sokuyordu. Müttefikler açısından da III. Selim en başından itibaren karşı karşıya kalmayı beklediği sonla yüzleşmişti. Fransa’nın Mısır’dan tahliyesinden sonra İngiltere ve Rusya müttefikten çok bir “düşman” gibi davranıyordu. Bâbîâli’yi istedikleri gibi yönlendirmenin yanı sıra İngiltere Mısır’da¹⁰³, Rusya ise Yedi Ada’da hâkimiyet sahalarını genişletiyordu.

1802 Osmanlı-Fransa Antlaşması ise III. Selim için büyük bir fırsattı. Fransa’yla dostluğunu tekrar tesis edebilirdi. Böylelikle Nizâm-ı Cedîd muhaliflerinin sesini kesebilecek, İngiltere ve Rusya’nın baskılarından kurtulabilecekti.¹⁰⁴ Kısacası Paris’e

101 Stanford Shaw, *age.*, s.16-23.

102 Cevdet, VIII, 45.

103 Mısır’da yaşanan Osmanlı-İngiliz rekabeti hakkında bkz. Yüksel Çelik, “III. Selim Devri’nde Mısır’da Osmanlı-İngiliz Rekabeti”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 351-366.

104 III. Selim’in bu niyetleri taşıdığı ve amacına ulaştığı ikinci bölümde vere-

gönderilecek elçiye çok iş düşüyordu. Öncelikle III. Selim'in yeniden tesis etmek istediği Osmanlı-Fransa dostluğu için çaba harcamalıydı. Bunu gerçekleştirmek için ise diplomaside en az muhatapları kadar mahir olmalıydı. Zira daha önce bu görevde bulunan Morali es-Seyyid Ali Efendi'nin basiretsizliği –gerçekten Osmanlı diplomasinin henüz olgunlaşmaması– yüzünden devlet acı bir tecrübe yaşamıştı. Bu deneyim gönderilecek yeni elçinin tayini işini daha da nazik bir hale getiriyor ve siyasi gelişmeleri merkeze zamanında ve doğru bir biçimde aktarabilecek evsafi haiz olmasını çok daha önemli kılıyordu. Şüphesiz diğer Avrupa devletleri ve Fransa arasındaki gizli-açık diplomatik temasları takip etmesi gerekecekti. Çizdiğimiz elçi profili, modern Avrupa diplomasinin gereklerinden olan eğitilmiş, dil bilen, gideceği ülkenin siyasetine vakıf elçi tipine uymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin III. Selim devrinde Avrupa diplomasine uyum sağlamak için öncekilerden çok daha büyük adımlar attığı su götürmez bir gerçektir. Ancak Bâbîâli, hala komplike ve profesyonel bir yapıya sahip olan Avrupa diplomasisi karşısında, Avrupa'daki diplomatik aktivitelerle koordinasyonlu olarak çalışabilecek bir dışişlerinden yoksundu.¹⁰⁵ Klasik devir diplomasinin birçok metodunu korumak zorunda kaldı¹⁰⁶ ki elçi seçimleri bunların başında geliyordu. Osmanlı elçileri, sürtüşmeler-sürgünler¹⁰⁷ ya da gönderilecekleri ülkenin İstanbul'daki

ceğimiz olaylar örgüsüne bakıldığı zaman rahatlıkla anlaşılabilir. Fransa'nın Austerlitz zaferinden sonra, Osmanlı Devleti ittifak anlaşmalarını yenilemesine rağmen, müttefiklerine rest çekerek Napolyon'un imparatorluk unvanını tasdik etmişti. III. Selim böylelikle Rusya ve İngiltere cihetlerinden rahat nefes almış ancak bu sefer de Fransa'nın güdümüne girmiştir.

105 Hurewitz, *agm.*, s. 456, 461.

106 Naff, *agm.*, s. 311.

107 Dönemin reisülküttabıyla arasındaki husumetten dolayı önce Berlin sonra da Paris Sefareti'ne atanan Seydi Ali Efendi örneği ise bize hizip çatışmalarının, hamiliğin ya da hamisizliğin diğer bir yüzünü göstermektedir (bkz.

elçisinin baskıları¹⁰⁸ üzerine atanabiliyorlardı ki hizipler ve intisap sistemi de belirleyici olabiliyordu. Hâlet Efendi'nin Paris elçiliğine atanması da bu sistemin bir sonucuydu.

Hâlet Efendi'nin elçilik serüveni, Bâbiâli kalemlerinde çalışan kâtiplerin yıllar süren disiplinli bir eğitimden sonra gelebilecekleri en üst nokta olan hâcegânlığa¹⁰⁹ atanmasıyla başlamıştır. Bu atama intisap müessesesinin ve devrin önde gelenlerinin konaklarında alınan eğitim esnasında edinilen çevrenin ne kadar belirleyici olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hâlet Efendi'nin Paris'ten gönderdiği bir takririnde “Devletlû veliyyü'n-ni'am reis efendimize ve kethüdâ efendimize bu kâğıdımı arz ve ifâde buyurun. [...] beni efendilerimiz adam nazarıyla bakıp bu hizmete ta'yîn buyurduklarından şerefi bana kâfidir ve inşallah Cenâb-ı Kadir için hüsn-i himmetleri berekâtıyla yüzümün akıyla tekmîl edip Âsitâne'ye varmak mukadder eyledikte yine hâl-i acizâneme cesebân hizmetler ile kayıracıklarını dahî ümîd ederim...” şeklindeki ifadesi dönemin reisülküttabı ve sadaret kethüdası olan hamileri sayesinde elçiliğe atandığını açıkça ortaya koymaktadır.¹¹⁰ Hâlet Efendi'nin tahriratında bahsettiği kişiler, Nizâm-ı Cedîd'in önde gelen simalarından Reisülküttap Mahmud Raif Efendi¹¹¹ ve Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'ydi.¹¹² Buraya kadar verdiğimiz bilgiler aslında Hâlet Efendi'nin de, Osmanlı'da dev-

Ahmed Refik Altınay, “Moralî Ali Efendi'nin Paris Sefareti (1797-1802)”, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM), cüz 19 (1331), 1121.

108 Bâbiâli'nin hâlihazırda Paris'te bir ikamet elçisi mevcut iken (Hâlet Efendi) Napolyon Bonapart'ın imparatorluk unvanının tasdiki için Muhib Efendi'yi elçi olarak atamasında Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Ruffin'in baskıları etkili olmuştur (BOA., HAT, 15264).

109 Aksan, *age.*, s. 28-29.

110 BOA., HAT, nr. 5702.

111 Mahmud Raif Efendi Ağustos 1800-Ağustos 1805 yılları arasında Reisülküttap olarak görev yapmıştır (*Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996, III, 928).

112 İbrahim Nesim Efendi fasılalarla 30 Mayıs 1800-30 Haziran 1806 tarihleri arasında Rikâb Kethüdalığı yapmıştır.

let kademelerinde görev yapmak isteyen birçok kişi gibi intisap sistemini kullandığını ve bir hizbin tarafı olduğunu göstermesi bakımından olağan bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak onu benzerlerinden farklı ve yenilmez kılan en önemli özelliği aynı anda birden çok hiziple bağlantısı olmasıdır ki bu durum burada da bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Hâlet'in Şeyh Galib sayesinde elde ettiği Nizâm-ı Cedîd yanlısı hamilerinden çok daha önce tanıdığı birisi vardı. Hâlihazırdaki iktidarın muhalifi, Nizâm-ı Kadîm savunucularının önemli bir temsilcisi olan dönemin kazaskeri, geleceğin şeyhülislamı Şerif Efendi-zâde Ataullah Efendi. İkili arasındaki tanışıklık Hâlet Efendi'nin babası, Kırımı Hüseyin Efendi'nin Şerif Efendi-zâdelere intisabıyla başlamıştı. Aynı konakta bir arada büyümüşlerdi. Reisülkütablığı esnasında da sık sık hatırlatılacak olan hizmetkârlık görevini yerine getirirken bir yandan da Ataullah ile konak eğitimi alıyordu. Güçlü bir ilmiye ailesinden gelmesi hasebiyle devlet kapıları kendisine açık olan Ataullah ile hizmetkârlıktan gelen ancak akli, zekâsı¹¹³, intisap ve hizipleri kullanmadaki ustalığıyla devletlûların arasına girecek olan Hâlet'in yolları bu şekilde kesişmiş ve bir daha ayrılmamıştır. Ataullah Efendi ile teması Hâlet'in Nizâm-ı Cedîd'den duyulan rahatsızlığın boyutlarını kavramasını ve elçiliği sırasında ona göre adım atmasını sağladığı gibi, modernist hamileri karşısında cesur kılmış ve ifadelerinin keskinleşmesine zemin hazırlamıştır. Ancak hiçbir zaman denklemdeki taraflardan birini ihmal etmeyen Hâlet Efendi, hamilerine olan minnet borcunu asla unutmuyordu.¹¹⁴

Hamilerin ve onların temsil ettiği hiziplerin etkisi sadece Hâlet Efendi'yi değil diğer elçileri de etkilemiştir. Dönemin reisülkütabıyla arasındaki husumetten dolayı önce Berlin sonra da Paris Sefareti'ne atanan Seydi Ali Efendi örneği ise bize hizip

113 Vasıf, II, vrk. 40a.

114 BOA., HAT, nr. 5702.

çatışmalarının, hamiliğin ya da hamisizliğin diğer bir yüzünü göstermektedir.¹¹⁵ Kabakçı Mustafa İsyanı'nı Fransa'dayken öğrenen Vahîd Efendi'nin sefaretnamesindeki ifadeleri ise Nizâm-ı Cedîd zihniyetine en azından yakın birisi olduğunu ve İstanbul'daki hizipsel bağlantıları hakkında endişelerini göstermektedir.¹¹⁶

Kısaca Hâlet Efendi'nin ileriki sayfalarda örneklerine birçok defa rastlayacağımız intisap sistemini çıkarı için kullanma ve hizipler arasında sürekli geçiş yapması burada da işine yaramıştır. Kariyerinin ilk basamağı olan elçiliğe Nizâm-ı Cedîd hizbi sayesinde atanırken bir diplomat ve bürokrat olarak merkezî yönetimde rûştünü ispatladığı reisülküttaplığa Kadîmci hizip tarafından getirilmesi ve birbirine oldukça zıt olan bu iki hizbin iktidarında da varlığını etkin bir şekilde koruyabilmesi bunun en büyük delilidir.

Çalışmamız sonucunda ortaya çıkan yeni bilgiler Hâlet Efendi'nin yükselişinde hamilerinin rolü kadar kendi çabasının da olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hâlet Efendi kısa süreli de olsa taşrada Ebubekir Sami Paşa ve Ahmed Paşa'nın kâtiplik hizmetlerinde bulunduğu esnada Rumeli'deki gidişatı gözlemlemiş ve bozuk düzenin nasıl düzeleceğine dair bir layiha kaleme almıştır. Bu layihada bölgede isyan çıkaran âyanlara yola gelmeleri için vezirlik rütbesinin verilmesinin ne kadar yanlış olduğuna değiniyor, isyanların biran önce bastırılması ve bölgede kalıcı bir düzenin sağlanabilmesi için merkezî yönetimin güçlenmesini öneriyordu. Layihasını Sultan III. Selim'e sunan Hâlet Efendi büyük takdir gördü. Sultan, layihadaki değerlendirmelerini gayet isabetli bularak ona 10.000 kuruş atıyye verdi.¹¹⁷ Görüldüğü üzere Hâlet Efendi hamilerinin desteği

115 Ahmed Refik Altınay, *age.*, s. 1121.

116 Vahîd Efendi, *Sefaretname-i Seyyid Vahîd Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr.2277, vrk. 29b (Vahîd Efendi Sefaretnamesi Yavuz Ercan tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır: Yavuz Ercan, "Mehmed Vahîd Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, II (1991), 73-125).

117 TSMA, E, 7147.

kadar kendi gayretiyle de Sultan'ın dikkatini çekmiş ve böylelikle parlak kariyerinin ilk adımı olan Büyüelçilik serüveni başlamıştır.

Misyonu

Hâlet Efendi, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan Paris Antlaşması'nı (26 Haziran 1802) tebrik etmek¹¹⁸ ve ilişkilerin düzeltilmesini göstermek amacıyla, ikamet elçisi olarak atandı.¹¹⁹ Napolyon'a sunmak üzere kendisine verilen name-i hümayûnda¹²⁰ da iki ülke arasındaki dostluğun bir nişanesi olarak gönderildiği vurgulanıyordu. Söz konusu name-i hümayûnda yeni elçinin iki devlet arasında mevcut ticari imtiyazların tatbikine nezaret edeceği de belirtilmişti.

İkamet ve iyi niyet elçisi olarak Paris'e gönderilen Hâlet Efendi'nin elçiliğiyle ilgili belgeler dikkatli incelendiğinde –tüm elçiler gibi– kendisine gizli görevler yüklendiği anlaşılmaktadır: ...Paris'e vardıkda Françe ve sâir Avrupa'da vâki' olan havâdisatı tasmîm ve semtini tenkîh ve hurûf-ı ma'hûde ile refte refte der-i devletmedâra tahrîr eylemesi taraf-ı sadr-ı müşteri-i tedbîrden bi'l-muvâcehe mumâileyhe te'kîd ü tezkîr olundu" *Vasf Tarihi*'nde yer alan bu bilgilere göre Paris'e vardığında sadece Fransa'da değil, diğer Avrupa ülkelerinde meydana gelen gelişmeleri de merkeze bildirmesi isteniyordu.¹²¹ Elçilerin resmi casusluk görevi kendisine bu şekilde tevdi edilmiş, daha sonra sadaret tarafından gönderilen yazılarda da hatırlatılmıştır.¹²² Paris'te iken Fransa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde çıkan yazılar bir sorumluluğu daha almasını gerektirmiş, devlet aleyhinde yapılan söz konusu neşriyatı tekzip etmesi de görevleri arasına eklenmişti.¹²³

118 BOA., HAT, nr. 5617.

119 Hâlet Efendi Napolyon'la yaptığı bir görüşmede gönderiliş amacını şu şekilde ifade etmiştir: "devleteyn beyninde derkâr olan silm u savfetin te'kîd içün elçilik ile bu tarafta bulunduğumdan..." (BOA., HAT, nr. 5720).

120 BOA., *Name-i Hümayun Defteri*, nr: 9, s. 461-462, hkm: 482.

121 Vasf, II, vrk 40a.

122 BOA., HAT, nr. 5741, nr.5721.

123 BOA., HAT, nr. 5720.

Osmanlı elçisinin gizli ve aşikâr görevlerini ifa ederken takip edeceği üslup ise Bâbîâlî'nin o sıralarda hem müttetikleri İngiltere ve Rusya'yı hem de yakın bir tarihte antlaşma imzaladığı Fransa'yı elden kaçırmamak adına izlediği politikayla belirlenmişti: "Bîtarafılık". Her iki tarafın da mahirane kullanılması ve bu sırada asla açık verilmemesi kendisine etraflıca açıklanarak bu usulden kesinlikle ayrılmması talimatında beyan edilmişti. Kabul veya reddedilmesi devleti zora sokabilecek bir konuda görüşü sorulduğunda ise yine bu usul çerçevesinde merkezin izni olmadan konuşamayacağı karşılığını verecekti.¹²⁴ İleride görüleceği gibi bazı konularda sessiz kalması, bilgisizliğinden veya cevap verebilecek kapasitesi olmayışından değil tamamen merkez tarafından verilen söz konusu talimat gereğiydi.¹²⁵ Hâlet Efendi, bir mülakatta Napolyon'un, sorularına cevap vermeye izni olmadığını belirterek bu talimata harfiyen uymuştu. Bâbîâlî, Cenova'nın İstanbul'a elçi tayin etmek için yaptığı teklifin reddine dair gönderdiği talimatta aynı minvaldeydi¹²⁶ Ancak ilerleyen sayfalarda Bâbîâlî'nin zamanla verdiği bu emirlerle çelişen talimatlar gönderdiğini ve inisiyatifini tamamen Hâlet Efendi'ye bıraktığını göreceğiz.

Maaşı ve Harcırahı

Bâbîâlî tarafından başmuhasebe-i evvel payesiyle Paris'e ikamet elçisi olarak atanan Hâlet Efendi'ye maaş tahsis edilirken selevi Seyyid Ali Efendi'nin maaşı baz alındı.¹²⁷ 23 Nisan 1803 itibarıyla

124 BOA., HAT, nr. 5741.

125 BOA., HAT, nr. 5720.

126 BOA., HAT, nr. 5741.

127 Buna göre senelik 50.000 kuruş maaş tahsis edilmesi, 15.000 kuruş harcırah ve 10.000 kuruş atıyye ile maaşının ilk altı aylık miktarı olan 25.000 kuruşun peşin verilmesi kararlaştırılmıştır. 20 Şubat 1803'de Başmuhasebe'den Darphane'ye maaşın, harcırahın ve atıyyenin verilmesi için gerekli olan suret gönderilmiştir (BOA., C.HR., 8984); 1 Mart 1803 tarihinde buyruldu çıkmasıdır. Gönderilen buyruldu üzerine sözü edilen ödemeler Darphane-i

maaş tahsisıyla¹²⁸ harcırah, atıye ve ilk altı aylık maaş bedeliyle¹²⁹ birlikte toplam 50.000 kuruş, 12 Haziran 1803 tarihinde kendisine teslim edildi.¹³⁰

Hâlet Efendi, İstanbul'da tüm alacak verecek işlerini halledebilecek, gerektiğinde masrafları –borç kaydıyla– karşılayabilecek bir sarraf¹³¹ bulamayınca işlerini emaneten yürütmeyi üstlenen sarraf Apostol Papa ile anlaştı. İkili arasında yapılan görüşmenin ardından 21 Haziran 1803 tarihinde taraflar arasında bir mukavele imzalandı. Buna göre Apostol Papa vakti geldiğinde Darphane-i Amire'nin, zuhurat iradından tahsis edilen maaşı emaneten alarak Hâlet Efendi'nin bildirdiği yerlere ödeme yapacaktı. Ailesine de her ay 160 kuruş verecekti.¹³² Kalan parayı ise Paris'e poliçe edecekti. Sarrafa, Darphane'den ödeme yapılmadığı takdirde günlük gecikme faizi ödeyecek olan Hâlet Efendi'nin ise 1804 Nisan'ından önce sadece bir defaya mahsus olmak üzere, 10.000 kuruşluk poliçe gönderebilme hakkı vardı.

Amire'nin Zuhurat İradı'ndan karşılanmıştır [BOA., Darphane-i Amire Muhasebe Dosyaları (D.DRB.MH), 35/48]; Ayrıca bakınız: BOA., Maliyeden Müdevver Defter (MAD), 8998, s. 205-206.

128 BOA., C.HR., 1359.

129 Maaşı harcırahı ve atıyyesi hesaplanırken selefi Seyyid Ali Efendi'ye verilenler esas alınmış olmasına rağmen Darphane evrakı arasında çıkan ilgili kayıta Seyyid Ali Efendi'nin atıyyesi 10.000 kuruş iken Hâlet Efendi'nin atıyyesi 15.000 kuruş; Ali Efendi'nin ilk altı aylık maaşı 25.000 kuruşken Hâlet Efendi'nin ilk altı aylık maaşı 20.000 kuruş olarak kaydedilmiştir. Ancak Hâlet Efendi'nin bir senelik maaşının 50.000 kuruş olduğu ve bunun ilk altı aylık taksitinin 25.000 kuruş olduğundan yola çıkarak kâtibin atıyye ve maaş miktarlarını kaydederken hata yaptığı anlaşılmaktadır (BOA., D.DRB.MH, 35/48).

130 15.000 kuruş harcırah, 14 Mart 1803 tarihinde; 15000 kuruş atıyye 16 Mart 1803 tarihinde teslim edilmiştir (BOA., D.DRB.MH, 35/48).

131 Osmanlı Devleti'nde sarraflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yavuz Cezzar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2004.

132 BOA., C.HR., 8778.

Maaşının ilk altı aylık taksiti Darphane'den peşin olarak ödeyen Hâlet Efendi Apostol Papa'dan 25.000 kuruş borç alıyor¹³³ ve buna mukabil tahsisatının ikinci altı aylık taksiti için Darphane'den verilen sureti teminat olarak sarraf Apostol'a bırakıyordu.¹³⁴ Dolayısıyla daha Paris'e hareket etmeden 1803 yılına ait maaşının ikinci altı aylık kısmını da harcayan Hâlet Efendi'nin elçiliği boyunca sürecek maddi sıkıntısı da başlamış oluyordu.

Paris'e Götürdüğü Hediyeler

Hâlet Efendi'yle Fransa devlet erkânına gönderilecek hediyelerin hazırlanması hayli uzun bir süre aldı. Hediyelerin saltanatın şanına yakışır nitelikte olması endişesi nedeniyle Bâbîâli titiz davranıyordu. Zira Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Mısır'ın işgalini sonlandırmak üzere yapılacak antlaşma için Bâbîâli'yi temsilen giden Galib Efendi ile sadece dışişleri bakanı, başkâtibi ve tercümanına hediye gönderilmesi, bir takım dedikodulara ve hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Bâbîâli ikinci kez böyle bir tenkitle karşı karşıya kalmak istemiyordu.¹³⁵

Devletin içinde bulunduğu mali durumun müsait olmayışı da hediyelerin hazırlık evresini uzattı. En az masrafla en iyi hediye alabilmek için hesaplamalar yapılıyor ancak bir türlü istenen sonuç elde edilemiyordu. Bu sebeple daha önce Fransa kralına

133 Bu paranın 10 kesesini peşin almış, 40 kesesini Viyana'ya poliçe etmiştir (BOA., HAT, nr. 5614).

134 Sarraf, tüm gelir gider hesabını bir deftere kaydederek Hâlet Efendi'ye yollayacaktır. Hesap sonucunda Hâlet Efendi'nin alacağı çıkar ise yine kendisinin istediği yere verilecek, sarraf alacaklı çıkar ise gelecek maaştan alacağını tahsil edecek ve kalanını Hâlet Efendi'ye gönderecektir. Sarraf yine bu usul çerçevesinde 1804 Nisan'ında alacağı 25.000 kuruşun 10.000 kuruşunu, Hâlet Efendi'nin Paris'ten bir defaya mahsus olarak göndereceği 10.000 kuruşluk poliçeye karşılık olarak sayacaktır. Geri kalan 15.000 kuruşun 2.500 kuruşu Halilî Lütfullah'a faiziyle beraber, 2.618 kuruşu kumaşçı Anton'a ve 4.500 kuruşu da kürkcü Anton'a verilecektir (BOA., C.HR., 8778).

135 BOA., HAT, nr. 5770.

hediye edilmek üzere yapımına başlanan çadırların tamamlanıp gönderilmesi düşünülmüş ancak bu işlemin yaklaşık bir seneyi bulacağı ve daha da önemlisi yüz-yüz elli bin kuruşa mâl olacağı düşünülmüş vazgeçilmiştir.¹³⁶ Sadrazam tarafından “aşırı maliyetli hediye göndermenin zamanı olmadığı” bir kez daha vurgulanması üzerine hazine mevcudundan hediye hazırlanmasına karar verilmiştir.¹³⁷ Bu doğrultuda Napolyon’a ve diğer devlet erkânına koşum takımı ve değerli kumaşlardan¹³⁸ oluşan hediyeler gönderilecek, diğerlerinden ayrıcalığını belirtmek üzere de bir yüzük veya benzer bir mücevher ilave edilecekti. Eşine de İngiltere kraliçesine gönderildiği gibi değerli kumaşlar ve güzel kokulardan¹³⁹ oluşan on-onbeşbin kuruş değerinde bir bohça hazırlandı.¹⁴⁰

Geçmişte yaşanan nahoş duruma meydan vermemek için de hazırlanan hediyeler, İstanbul’daki Fransız elçisine gösterildi. Elçi, Başkonsolos ve Dışişleri Bakanı’na koşum takımı¹⁴¹, diğer

136 BOA., HAT, nr. 5770.

137 BOA., HAT, nr. 5611.

138 Bu kumaşlar İstanbul veya Halep’te ipekten dokunmuş Sevayi ve Kemha olarak adlandırılan kumaşlardır. Söz konusu kumaş isimleri hakkında bkz: Özlem Öztoksoy, 16-18. Yüzyıl Osmanlı-Hint-Babür Kumaş Sanatları Etkileşimleri (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 68-71

139 Tütsü ve güzel kokuların genel adları olan bu kavramlar için bkz: İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II-III, İstanbul 2006, s. 2416, 3116.

140 Gönderilmesi öngörülen hediyeler içinde sadece kumaş ve güzel kokulara para ödenecek olması ve hediyelerin ağırlıklı kısmını oluşturan koşum takımlarının hazine mevcudundan karşılanması masrafı azaltmıştı. Ancak III. Selim’in hediyelerin önce maliyetlerinin hesaplanmasının ve masrafın nereden karşılanabileceğinin bildirilmesine dair olan hatt-ı hümayûnu cüz’i bir meblağ tutan bu paranın dahi temininde sıkıntı çekildiği göstermektedir (BOA. HAT, nr. 5770).

141 Hediyeler hazırlanmaya başlandığında diğer konsüllere de at takımı gönderilmesi düşünüldüğünden has ahırdan sekiz adet at takımı alınmıştır. BOA., HAT, nr. 5613’te at takımlarının sayısı 7 olarak belirtilirken, tamir masraflarını gösteren BOA., C.HR, 1449 nolu belgede bu sayı 8 olarak geç-

dört devlet adamına da birer bohça gönderilmesini isabetli buldu. Fransız elçisinin ikazını dikkate alan Bâbiâli tarafından Napolyon'a iki koşum takımı ve bir adet çelenk¹⁴², Talleyrand'a ise bir adet koşum takımı ile bir bohça¹⁴³ ve diğerlerine de bohça hazırlandı.¹⁴⁴

mehtedir. Yukarıda belirtildiği gibi daha sonra Napolyon'a iki ve Talleyrand'a bir at takımı gönderilmesi kararlaştırılmış ve geri kalan diğer at takımları has ahıra iade edilmiştir. Hepsinin tamiri ve yenilenmesi için 29 Nisan 1803 tarihinde buyruldu çıkmıştır. 1.093,5 kuruş tutan tamir ve yenileme masrafından 23,5 kuruş indirim yapılarak 1.070 kuruşa mal edilmiştir At takımlarının tamir ve yenilemesi için yapılan bu masrafın Hazine-i Amire'den verilmesi hususunda 16 Haziran 1803'te buyruldu çıkmış ve 20 Haziran 1803 tarihinde ödemesi yapılmıştır. Belgede tamir ve yenilenmesi gerekli olan parçaların listesi mevcuttur ve liste incelendiğinde sekiz adet at takımının da tamir gördüğü ve yenilendiği anlaşılmaktadır. Ancak 5610 numaralı hatt-ı hümayûnda at takımlarının tamir masrafı 3.000 kuruş olarak belirtilmiştir. Tamir işlemi tamamlanan koşum takımları 6 Haziran 1803 tarihinde Hâlet Efendi'ye teslim edilmiştir (BOA., C.HR., 1449).

142 Muharebelerde yararlılık gösteren gazilere eskiden nişan karşılığı verilen gümüş, altın ve mücevher sorguç (Mithat Sertoğlu, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1986, s. 72).

143 Bohçalara, daha önce Rusya ve Fransa'ya sefirlerin götürdüğü hediyeler esas alınarak işleme, şal, çevre, yağlık ve benzeri kumaşlar ile güzel kokular konuldu (Ayrıntıları için bakınız: BOA., HAT, nr. 5764-F; BOA., MAD, 8998, s. 207-208). Bu suretle, Napolyon'un eşine 15.000 bin kuruş, Talleyrand'ın eşine 10.000 kuruş değerinde olmak üzere iki bohça ve diğer konsüllere sunulmak üzere ikisi 12.500, ikisi 10.000 ve biri 7.500 kuruşluk beş bohça hazırlandı. Hazırlanan bohçadaki eşyaların İskenderî bezirgân tarafından temin edildiği anlaşılmaktadır Hediye olarak gönderilecek bohçaların fiyatları toplam 83.405 kuruş tutmuştur. 405 kuruşluk olan küsurat silinerek 83.000 kuruşun Darphane-i Amire'nin Zuhurat İradı'ndan taksit taksit ödenmesine dair 30 Haziran 1813 tarihinde buyruldu çıkmış, ödeme yapılabilmesi için gerekli suret ve tezkire 9 Temmuz 1803 tarihinde verilmiştir (BOA., C.HR., 8246).

144 Hazırlanacak olan bohçalar için gerekli olan akçe hazırda bulunmadığından, Darphane-i Amire'nin Zuhûrat İradı'nın kaynaklarından olan muhalle-fat akçelerinden karşılanması kararlaştırılarak para meselesine bir çözüm bulunmuş ve hem hediyeler hususunda hem de para hususunda bulunan

Bu bohçalara ilaveten Hâlet Efendi'nin tavrı üzerine, Fransa'da daha alt düzeydeki devlet görevlilerine hediye edilmek üzere selefi Ali Efendiye verildiği gibi¹⁴⁵ 5.000 kuruş değerinde bir bohça daha hazırlanarak kendisine teslim edildi.

Yeni elçiyle gönderilmesi kararlaştırılan bu hediyelere daha sonra Napolyon ve diğer devlet adamlarına sunulmak üzere dört at daha ilave edilmişti.¹⁴⁶ Ancak Hâlet Efendi hızlı yol alabilmek için atları beraberinde götürmemiş, kendisi Paris'e vardktan sonra atlar sevk olunmuştur.¹⁴⁷ Hediyeler üzerinde bu kadar titizlikle durulmasında maddi imkânsızlıklar ve utarılacak bir duruma düşme endişesi kadar Fransız diplomatları celb etmek isteği de yatmaktadır ki bu hemen her ülkenin kullandığı bir taktikti. Sadrazam'ın hediye seçimiyle ilgili telhisinde "...Taife-i efrenciyenin meşreb ve tam'aları edille-siyle aşikâr..."¹⁴⁸ şeklindeki ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Paris'e Hareket ve Yolculuk

Fransız devlet erkânına gönderilecek hediyelerin teslim edilme-sinin ardından Hâlet Efendi bir doktor, bir Mevlevi dervîşi, iki tercüman, başkâtip, evlatlığı Osman ve Fransız maslahatgüzarının başkâtibi Keiffer'in de yer aldığı maiyetiyle¹⁴⁹ 12 Temmuz 1803

bu çözüm III. Selim tarafından da onaylanmıştır (BOA., HAT, nr. 5613, BOA., D.DRB.MH, 36/26).

145 BOA., MAD, 8998, s. 207. Ancak Selefî Ali Efendi'ye verilen hediyelerin cinsi ve miktarları Hâlet Efendi'ye verilenlerden daha fazladır (Bu husus hakkında bkz: BOA., C.HR, 1449).

146 İki Napolyon'a ve biri Talleyrand'a olmak üzere 3 at gönderilmiştir (BOA., HAT, nr. 5809). Atların yol masrafı için Hâlet Efendi'ye 3000 kuruş ve-rilmiştir (BOA., D.DRB.MH, 36/19).

147 Ancak atların getirilişi esnasında Talleyrand'a hediye edilmek üzere gön-derilen at ölmüş, diğerleri ise yolculuk esnasında çok zayıf düşüp bakımsız kaldıklarından birkaç gün veterinere baktırıldıktan sonra takdim edilmiştir (BOA., HAT, nr. 5809).

148 BOA., HAT, nr. 5770.

149 Hâlet Efendi'nin İstanbul'dan hareket ederken maiyetinde kesin olarak

tarihinde İstanbul'dan hareket etti.¹⁵⁰

Hâlet Efendi'nin yolculuğunun ayrıntılarına dair bir belgeye ulaşılamamıştır. Bunun iki sebebi olabilir: Birincisi Paris'e varır varmaz gönderdiği tahrirattaki "Zirâ yazacağım madde mûcib-i sıklet olduğundan okur okumaz yırtıp dizini kaşımaya başlayacaklarını bilirim"¹⁵¹ ifadesinden anlaşıldığı üzere yazdıklarının sıkıntı vereceği endişesiyle yolculuk esnasında pek az tahrirat göndermiş olmasıdır. Bir diğer sebep ise yolculuğuyla ilgili yazılarının arşivlerde henüz araştırmacının hizmetine sunulmayan fonlar arasında olma ihtimalidir. Ancak Hâlet Efendi'nin Paris'ten gönderdiği tahriratlar incelendiğinde büyük bir çoğunluğunda daha önceden gönderdiklerine atıfta bulunduğu, merkezden kendisine gönderilen yazılarda da aynı usulün takip edildiği görülmektedir. Paris'e varır varmaz gönderdiği yazılarda, yolculuğu esnasına ait olduğu anlaşılan tek bir yazıdan bahsetmesi ilk ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Söz konusu tahrirlara ulaşamadığımız için İstanbul-Paris yolculuğunun ayrıntılarını bilemiyoruz. Yolculuk ederken yaşadıklarına dair elde edebildiğimiz yegâne bilgi evlatlığı Osman'ın yolda sıtımadan öldüğü ve Hâlet Efendi'nin bundan derin bir üzüntü duyduğudur.¹⁵² Paris'e varınca gönderdiği bir mektupta ise

kimlerin bulunduğuna dair bir kayıt yoktur. Yukarıda verilen isimler daha sonra Paris'ten gönderdiği takrirlerden anlaşılmıştır (TSMA, E, 4766; BOA., HAT, nr. 5617, 5809). Ayrıca İstanbul'dan hareket ettiğinde yanında olup olmadıkları bilinmemekle birlikte Manisalı Derviş Mehmed, Emin, Hüseyin, Osman, Nuri, Halid, Ayvaz, Ömer, Ali (Paris'te ölmüştür) isimli şahısların da maiyetinde olduğu anlaşılmaktadır [BOA., Bâb-ı Asâfi Mektubi Kalemi Dosyaları (A.{MKT, 767/71})].

150 Hâlet Efendi'nin İstanbul'dan hareket tarihine dair bir kayıt bulunamamıştır. Hareket tarihine dair verilen tarih "...5 C 1218 tarihinde İstanbul'dan hareketimizden 72 gün sonra Paris'e vasil olduk..." ifadesinden yola çıkılarak hesaplanmıştır (BOA., HAT, nr. 5617).

151 BOA., HAT, nr. 5614.

152 Hâlet Efendi, üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir: "...Çâkerlerinin halinden

Eflak ve Viyana'nın güzergâhı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵³

Hâlet Efendi'nin Paris'e varışını ve karşılanışını bildirmek amacıyla kaleme aldığı yazıdan ise yolculuğunun son evreleri hakkında az da olsa bilgi edinmek mümkün olmuştur.¹⁵⁴ Buna göre Paris'e varmadan konakladığı son yer Fransa hududunun başlangıcı olan Strassbourg'dur. Daha şehre varmadan mihmandar tayin edilmediğini öğrenen Hâlet Efendi, bu durumdan fazlasıyla rahatsız olmakla birlikte mihmandar tahsisinin on beş gün kadar süreceğini ve bu süre zarfında da hayli masraf edeceğini düşünerek Strassbourg'a doğru yola koyulmuştur. Şehir girişinde belediye başkanı ve generallerden oluşan bir heyet tarafından karşılanan elçilik kafilesi bir arabayla şehrin merkezine nakledilmiş ve on bir pare top atışıyla selamlanmıştı. Hâlet Efendi'nin Strassbourg'daki ilk icraatı ise Osmanlı maslahatgüzarı Aleksandre Ralli'den Fransız makamlarına gelişinin resmen bildirilmesini istemek oldu. Burada bir gece istirahat eden elçilik heyeti yine top atışları eşliğinde Paris'e hareket etti.

su'âl buyuruluyor ise nice sinîn germ u serd rüzgârlardan tabî'atıma fütûr gelmiş iken bu def'a dahi bu kadar sene terbiyesine ikdâm ile evlâd makamında istihdâm eylediğim o edib-i âkil Osman biçaresi mahmûm olup esnâ-yırâhda vefât etmekle alimAllah cemî'-i umûruma fütûr geldiğinden başka hiç âlemde bir emelim ve bir zevkim kalmadı ve saçlarım ağarmaya başladı. Bu merteye sevdiğimi bilmez imişim zannım siz dahi pek acırsız... (TSMA, E, 4766).

153 BOA., HAT, nr. 5614.

154 BOA., HAT, nr. 5617 Hâlet Efendi'nin Paris'e varışı karşılanışı ve Fransız Dışişleri ile ilk günlerde yaşadığı krize dair ulaşabildiğimiz tek belgedir. Bu yüzden bahsi geçen hususların açıklanmasında sadece bu belgeden yararlanılmıştır.

B. PARİS'TE GELENEKÇİ BİR OSMANLI SEFİRİ

1. İLK DİPLOMATİK KRİZ: MÜTEKABİLİYET TALEBİ

“Aciz bir kulun Talleyrand gibi
Avrupa’da sanisi olmayan
bir mu’ânid ile mücadelesi”

Paris’e yaklaştığında Fransız tercüman Franchini ve bir general tarafından karşılanan Hâlet Efendi ve maiyeti nihayet 22 Eylül 1803’te İstanbul’dan hareketinden 72 gün sonra Paris’e vardı. Akabinde selefi Ali Efendi ve o esnada Osmanlı maslahatgüzarı Aleksandre Ralli’nin ikamet ettiği Saint Dominique sokağındaki Monaco Hotel’e yerleşti.¹ Osmanlı elçisi, ertesi gün gelişini resmen bildirmek üzere başkâtip ve tercümanını Fransız Dışişleri’ne gönderdi. Dışişleri Bakanı Talleyrand habercileri teşrifat kurallarını hiçe sayarak bir saat kadar dışarıda beklettikten sonra kabul etmiştir. İçeride de nezaketsiz üslubunu sürdürerek Napolyon’un

1 M.E.A.P, *Les Curiosites de Paris*, Paris 1805, I, 11; *Manuel Imperial ou Repertoire Historique*, Paris 1804, 163.

Büyük Okyanus sahiline gideceğini ve Hâlet Efendi'nin bir buçuk saate kadar gelmemesi hâlinde görüşme için iki ay bekleyeceğini ifade etmiş, habercileri geri göndermiştir. Talleyrand'ın emriva-kisine mukabil Hâlet Efendi nazik bir üslupla bu daveti reddediyordu. Dışişleri Bakanı ikinci başkâtibi Verman'ı göndererek davetini tekrarlamış ancak Osmanlı elçisi geri adım atmamıştır.

İki taraf arasında tırmanan gerginlik Kieffer'in ziyareti esnasında zirveye ulaşmıştır. Kieffer, bir oldubittiye getirerek Hâlet Efendi'yi Talleyrand'ın yanına götürmeye çalışıyordu. O ise tıpkı muhatabı gibi kelime oyunlarına başvuruyor ve yapılan her teklifi reddediyordu. Kieffer, Osmanlı elçisini ikna edemeyeceğini anlayınca "...siz bilirsiniz gitmezseniz fena olur..." diyerek açıkça tehditte bulundu. Talleyrand'ın küstahça tutumuna soğukkanlılıkla karşılık veren Hâlet Efendi, bu tehdit karşısında daha fazla dayanamayarak ifadelerini sertleştirdi. Fransa sınırına dâhil olduğu andan itibaren kendisine ve maiyetine yapılan kötü muameleyi sinesine çektiğini ancak kaidelere aykırı olarak yapılan bu teklife uymayacağını bildirdi. En kötü ihtimalle elçiliği kabul edemezdi ve kendisi de buna hazırды. Ayrıca beraberinde getirdiği name-i hümayûnu da Bâbîâlî'den izin almadıkça kesinlikle takdim etmeyecekti. Bu sözlerinin Talleyrand'a aynen iletilmesini istedi. Kieffer'in cevabını dahi beklemeden odasına çekildi. Diplomaside mütekabiliyet esası Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sistemine geçişinin en büyük adımıydı² ve Hâlet Efendi, şimdi muhataplarından bu kuralın uygulanmasını istiyordu.

Bu olayın hemen ardından Fransız Dışişleri Tercümanı Francini gelip özür dileyerek Hâlet Efendi'nin gönlünü almaya çalışmıştı. Bu özür sahnesi ilk bakışta, Hâlet Efendi'nin restinin işe yaraması olarak görülebilir. Ancak Kieffer'in ziyareti esnasında beklenmedik bir ziyaretçiyle, İngiliz asıllı mühtedi Selim Ağa'yla³

2 Hurewitz, *agm.*, s. 456, 461.

3 Mühtedi Selim Ağa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cabi Ömer Efendi,

karşılaşması, Fransız Dışişleri'nin bu ani manevrasını açıklamakta daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Selim Efendi'nin varlığının yarattığı hoşnutsuzluğun Talleyrand tarafından Hâlet Efendi'ye de iletilmesi bu kanaati güçlendirmektedir. Hâlet Efendi ise görüşeceği kişilere Fransız Dışişleri'nin müdahale hakkı ve yetkisi olmadığını belirterek yapılan uyarıyı dikkate almamıştır.

Franchini ise elçilik heyetinin Fransa sınırlarına girdiği günden Paris'e varıncaya dek yaptığı masrafların ödeneceğini dile getirerek gergin havayı yumuşatmaya çalışıyordu. Hâlet Efendi buna mukabil sorunun maddi değil, elçilik heyetinin karşılanış biçimi ve muhatap oldukları diplomatik nezaketsizlikten kaynaklandığını belirterek söz konusu teklifi reddetti. Ayrıca kendisine mihmandar tahsis edilmediği için bundan sonra Fransa'dan gönderilecek elçilere Bâbiâli tarafından mihmandar atanmasının şüpheli olacağını da sözlerine ekledi. Franchini ve Hâlet Efendi arasında yaşanan bu kriz iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin üç gün süreyle askıya alınmasına neden oldu. Nihayet Talleyrand'ın Osmanlı elçisini Dışişleri'ne resmen davet ederek geri adım atması ve bu davetin kabulüyle söz konusu kriz çözümlenebildi.

Talleyrand ve Napolyon'la İlk Resmi Temas

“Devlet-i Aliyye'nin Şanını Korumak”

Hâlet Efendi Paris'te ilk resmi ziyaretini Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'a yaptı. Talleyrand'ın Osmanlı kıyafeti giydirdiği eşini kendi yanına oturtmasını aslında sergilediği tavizsiz tutumun sonucu olarak yorumluyordu.⁴ Dahası Talleyrand, Napolyon'u da kızdıran soğuk tavrın yanlış anlamalardan kaynaklandığını ifade

Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sâni), Tahlil ve Tenkidli Metin, haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, I, 59.

- 4 Hâlet Efendi kendisine gösterilen ilgiyi şu şekilde nakletmiştir: “....madamasını Osmanlı kıyafetine koymuş gûyâ bir nev’i ikrâm imiş. Kendisi ayakta durup beni madamasının yanına oturttu. Geçen bir saat içerisinde asla oturmadı ve hatırı sorulduktan sonra...” (BOA., HAT, nr. 5617).

ederek özür dilemiş, aradaki buzları eritmek adına görüşmenin bitiminde de Osmanlı elçisini bizzat uğurlayarak alttan almayı sürdürmüştü. İki gün sonra gerçekleşen ikinci görüşmede de Osmanlı elçisi aynı mükemmellikte ağırlanıyordu.

Fransa Dışişleri'nin iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmek amacıyla gönderilen Osmanlı elçisine karşı ilk andaki bu sert ve soğuk tavır gerçekten oldukça ilginçtir. Ancak meseleye Fransa cephesinden bakıldığında sergiledikleri bu tavrın anlaşılabilir bir takım gerekçeleri mevcuttu. Şöyle ki; Napolyon bu dönemde Rusya'yı antlaşmaya ikna edebilmek için tüm stratejisini Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine kurmuştu. Ancak tam planlarını hayata geçireceği sırada Rusya'da Çar Paul'ün ölümü ve yerine Çar Aleksander'in geçmesiyle yaşanan taht değişikliği bütün girişimlerini sonuçsuz bırakmıştı. Rusya ile bir antlaşma imzalama ihtimali kalmayan Napolyon'un değişen dengeler doğrultusunda yine yüzünü Osmanlı Devleti'ne çevirmesiyle 26 Haziran 1802 tarihinde Paris Muahedesi imzalanmıştı. Diğer bir deyişle Napolyon çoktan gözden çıkarmış olduğu bir devletle mecburen dostluk antlaşması imzalamış ve paylaşım planlarını bir süreliğine askıya almak zorunda kalmıştı. Napolyon'un bu durumdan pek memnun kalmadığını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Ayrıca Sultan III. Selim'le mektuplaşan ve Cezzar Ahmed Paşa gibi idareci ve askerî kimliği olan yüksek rütbelerdeki şahıslarla görüşen Napolyon'un, daha önceki muhataplarına nazaran, daha düşük mevkiye bulan Hâlet Efendi'yi hor görmesi de ihtimaller arasındadır.

Hâlet Efendi'ye göre ise Paris'teki ilk günlerinde şahsına ve maiyetine yapılan kötü muamelenin tek bir anlamı olabilirdi: Muhatapları tarafından sindirilmek istenilmişti. Ancak o, bu oyuna düşmeyerek asla taviz vermediği gibi Talleyrand'ın özür dilemesini sağlamıştı. Görüldüğü üzere Hâlet Efendi'nin aslında bu sözleriyle vurgulamak istediği kendi başarısıydı. Kendisini memuriyetini hakkıyla ifa eden, selefleri Esseyid Ali ve Galib

Efendilerden çok daha fazla ilgi ve itibar gören bir elçi olarak lanse ediyordu.

Hâlet Efendi, Fransız hariciyesine yaptığı ziyaretlerin ardından Napolyon'la görüşmek ve name-i hümayûn ile beraberinde getirdiği hediyeleri takdim etmek üzere davet edildi. Söz konusu daveti, kendisinden önce hiçbir elçinin huzura alınmaması şartıyla kabul eden Osmanlı elçisinin aslında birtakım haklı gerekçeleri vardı. Zira Bâbîâli'nin yabancı elçilere uyguladığı protokolde Fransa elçisi daima ilk sırada kabul ediliyordu.⁵ Dolayısıyla kendisi de müteakabiliyet talep ederek Osmanlı elçisinin Fransa nezdindeki kıymetini diğer elçilere göstermek istiyordu. Bu şartı ileri sürme-
sindeki diğer bir sebep ise muhtemelen aralarındaki anlaşmazlığın çözülmesine rağmen, Dışişleri'ne karşı sergilediği dirayetkâr tavrını sürdürebilme endişesidir. Talebinin kabul edilmesiyle de amacına ulaştığı görülmektedir.

Sultan III. Selim'in Napolyon'a gönderdiği mektup ve hediyelerin takdimi töreninde Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır bir etki bırakmak isteyen Hâlet Efendi, maiyetinin kıyafetlerinden arabalara oturuş şekillerine kadar her ayrıntıyla bizzat ilgilendi. Kendisi bol yenli sof ferace ve Horasani giyerek altı beygirli arabaya binmiştir. Sol tarafına teşrifatçıyı ve karşısına hasta olan baştercümanın olması gereken yere maslahatgüzarı oturtmuştur. Arabanın arkasına iki al kaputlu uşak yerleştirip birine tirkeş (okluk) ve birine de En'âm-ı Şerîf kesesiyle⁶ kılıç taktırmıştır. İkinci arabaya kerrake giydirdiği ve Nâme-i Hümayûn'u taşıyan Başkâtip ile Mevlevi dedesini oturtmuştur. Yine bu arabaya tek renk kaftanları ve bir örnek çarşafı ile dört adet çukadar yerleştirmiştir. Üçüncü arabaya ise hediyelere nezaret eden hazinedar

5 BOA., Bâb-ı Asâfi Amedi Kalemi Dosyaları (A.{AMD} 47/38.

6 Kur'an-ı Kerim'in 6. suresi olan En'âm suresi ve en çok okunan Kur'an surelerinin derlenmesinden oluşan kitapçık ve muhafaza edildiği keseye verilen addır.

makamında bir adamı ile ikinci tercümanını bindirmiştir. Hekimi ise dört at koşturduğu elçilik arabasına almıştır.⁷

Buna mukabil Fransızlar da elçilik heyetinin davet edilmesinden Napolyon'un huzuruna çıkarılmasına kadar her aşamada teşrifat kurallarını harfiyen uygulamıştır. Bu doğrultuda ilk önce Talleyrand tarafından bir davetiye tezkiresi gönderilmiştir. Daha sonra Kieffer ve Franchini gelmiş, törenin ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Karşılıklı olarak anlaşıldıktan sonra bu sefer bir teşrifatçı gelerek Napolyon'un selamını iletmiş ve maiyetinde bulunan Mevlevi dedesinin Napolyon tarafından özellikle davet edildiğini belirtmiştir. Ertesi gün teşrifatçı elçilik heyetini Napolyon'un sarayına götürmek için üç arabayla birlikte gelmiştir. Teşrifatçı eşliğinde saraya varıldığında tören salonuna götürülmeden önce kahve ikram edilmiş, Napolyon'un olduğu salona geçilirken sağda ve solda sıralanmış olan askerler tarafından selamlanmışlardır.⁸

Teşrifatçı eşliğinde Napolyon'un ve sair devlet erkânının hazır bulunduğu kabul salonuna getirilen Osmanlı elçisi, kısa bir konuşmadan sonra name-i hümayûnu ve Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın mektubunu sundu. Napolyon her iki mektubu da bizzat kendisi alarak Sultan III. Selim'in Fransa'ya karşı sergilediği dostluktan ve bunun bir tezahürü olarak elçi göndermesinden duyduğu memnuniyeti ifade etti. Hediyelerin takdiminden sonra Osmanlı elçisine sağ tarafında yer gösteren Napolyon, özel olarak davet ettiği Mevlevi dervişini de "Maşallah derviş derviş" diyerek Türkçe selamlamış ve Hâlet Efendi'nin yanında yer göstermiştir. Hâlet'in maiyetindeki derviş birdenbire protokolde onunla eşit seviyeye gelmiştir. Felemenk elçisinin meclise katılmasıyla Napolyon bir kez daha Hâlet Efendi'yi selamlayarak görüşmeyi sona erdirmiştir. Hâlet Efendi saraydan ayrılmadan Napolyon'un

7 BOA., HAT, nr. 5809.

8 BOA., HAT, nr. 5809.

eşine getirdiği hediyeleri de takdim etmiş ve ardından konağına dönmüştür.⁹

Napolyon ve Osmanlı elçisinin ikinci karşılaşması hediye olarak gönderilen atların takdiminde gerçekleşmiştir. Fransızlar tarafından özel bir törene gerek duyulmadığından bütün elçilerin hazır bulunduğu Prada'da¹⁰ atları takdim etmesi istenmişti. Hâlet Efendi'nin anlatımına göre bu davet aslında Napolyon'un askerlerine bizzat talim yaptırarak gövde gösterisinde bulunduğu ve elçileri istihfaf ettiği bir törendi. Ancak şahsı ve temsil ettiği devletin itibarının zedelenmemesi adına oldukça çaba sarf ettiğini ve adımlarını çok dikkatli attığını her fırsatta dile getiren Hâlet Efendi¹¹, söz konusu seromonide Papalık (Vatikan) ve Nemçe elçilerinden sonra huzura çağırılmıştı. Kendisi için bu durum bir yenilgi manasına geliyordu. Fransız Dışişleri ise böylelikle ilk anda yaşanan ve Osmanlı elçisinin galibiyetiyle son bulan restleşmenin rövanşını alıyordu. Hâlet Efendi'nin hiç beklemediği bu durum karşısında şaşırarak beraber soğukkanlılığını koruduğu ve yeni bir gerginlik yaratmamak adına akşam yemeğine kadar davette kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat yemeğe geçildiği sırada özür belirtmeden davetten ayrılarak tepkisini göstermiş ve bu tavrı, Fransızların da gözünden kaçmamıştır. Ertesi sabah Franchini'nin elçilik konağına gelerek daveti neden erkenden terkettiğini sor-

9 BOA., HAT, nr. 5809.

10 Hâlet Efendi Prada şeklinde tabir edilen daveti şöyle tanımlamaktadır: “Ayda bir kere pazar günü Napolyon saray çevresinde kendine mahsûs olan askeri bizzat kendisi ta’lim ettirib belirtilen günde Paris’te mevcûd olan bütün devlet ve cumhûrların elçilerini da’vet edib asker ta’limi bittikten sonra elçileri odasına getirtib kendisi ve cümlesi ayakta olduğu halde görüşüb her birinin yanına varıb birer birer hatırlarını sorub ve bazı söyleyeceği var ise söyleyib herkes dağıldıktan sonra akşamüstü on bir buçukta yemeğe da’vetli olanlar gidiyorlar ve bu güne Prada diyorlar...” (BOA., A.{AMD, 47/38).

11 BOA., A.{AMD, 47/38.

ması üzerine konuyu hiç açmayarak sağlık nedenlerinden dolayı erken ayrılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Hâlet Efendi'yi temkinli davranmaya iten, talimatlarında böyle bir durumda ne yapması gerektiğine dair açık bir bilgi olmamasıydı.¹² Bu yüzden merkezden kesin bir cevap gelene dek biraz zaman kazanmak adına suskunluğunu korudu.¹³

Bâbîâlî'den gelen cevap ise oldukça ilginçti. Osmanlı elçisinin diğer tüm elçilere takaddüm etmesi gerektiği belirtilmekle birlikte Hâlet Efendi'ye kati olarak¹⁴ bu konuyu hiçbir şekilde sorun hâline getirmemesi ve içinde bulunduğu duruma uygun davranması emrediliyordu. Benzeri sorunları merkezi hiç karıştırmayarak kendi başına çözmesi gerektiği büyükelçiliğinin bir gereği olduğu ilave ediliyor¹⁵ ve böylece inisiyatif alarak sorunu çözmesi isteniyordu. Ancak Bâbîâlî'nin vermiş olduğu söz konusu direktif, daha önce merkezden izin almadan kesinlikle konuşmamasını salık

12 BOA. HAT, nr. 5716.

13 BOA., A.{AMD, 47/38.

14 Enver Ziya Karal, merkezden gelen cevabı açık ve kesin bulmamaktadır (*Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*, s. 52). Ancak Hâlet Efendi'ye bu konuda gönderilen talimatta Bâbîâlî'nin ifadesi oldukça açık ve katidir. Şöyle ki: “işbu takaddüm maddesinde bî-hûde bir münâza'a çıkarılmayıp bu maddeden kil û kâl tekevvünü dahi gayrı câiz olmakla bu husus da bir gûne münâza'a ve mu'âraza etmeyerek ve kil û kâli müeddî olmayacak vecihle nâzikâne hareket edib takaddüm esbâbını yoluyla hakimâne istihsâle dikkat ve münâza'a hudûsundan mücânebet eylemeniz iktizâ' eylediği ve'l-hâsıl bu misillü husûsu bu tarafa tahrîr iktizâ' etmeyip muktezâ-yı kanâ'at ve dirâyetiniz lâzimesince oltafta iktizâ'-yı haline ve icâb-ı maslahata kıyâsen tanzîm buyurmanız usûl-ı me'mûriyetinizden olduğu...”(BOA., HAT, nr. 5741). Karal'ı yanılgıya düşüren, Hâlet Efendi'nin İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisine verilen talimatta bu hususun yer almadığı şeklindeki ifadesi olsa gerektir. Ancak Hâlet Efendi'nin Bâbîâlî'ye bu durumu bildirdikten sonra gönderilen talimatname yukarıda belirtildiği gibi gayet açık ve kesindir.

15 BOA., HAT, nr. 5741.

veren talimatlarla taban tabana zıttı. Bâbîâli'nin içine düştüğü bu çelişki Avrupa diplomasisini tam olarak çözümleyememesinden kaynaklanıyordu. Sadece, eski ve yeni arasında gidip gelerek durumu kurtarmaya çalışıyordu. Büyükelçinin görev tanımında yaşanan anlam karmaşası bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hâlet Efendi'nin durumu ise Paris'e ilk gittiği sıralarda Bâbîâli'den fark-sız değildir. Ancak ileride göreceğimiz üzere, gözlemleyerek ve deneyerek Avrupa diplomasi usullerini çözmeye çalışacak ve yavaş yavaş muhataplarının dilinden konuşmaya başlayacaktır.

2. PARİS'TEKİ FAALİYETLERİ

Napolyon'un Osmanlı Topraklarına Saldıracağına Dair İhbarları

Napolyon'un sözde ticari işlere nezaret etmek için¹⁶ Mısır'a gönderdiği Sebastiani'nin geri dönmesinden sonra Fransız basınında çıkan yazılardan, Fransa'nın Mora'yı işgal hazırlıkları içerisinde olduğunu öğrenen Bâbîâli, daha önce Mısır'da yaptığı hataya düşmeyerek derhâl bölgenin muhafazası için gerekli tedbirlerin alınması hususunda Mora valisini uyarıyordu.¹⁷ Gerekli tedbirler büyük bir gizlilik içinde alınmaya başlandı.¹⁸

Fransa'nın olası bir saldırısına karşı Mora ve civarında alınan bu tedbirlerin ne kadar yerinde olduğu, Hâlet Efendi'nin Paris'e varır varmaz yolladığı yazının içeriğinden de anlaşıldı. Osmanlı elçisi, Napolyon'un Mora ya da Arnavutluk civarına taarruz edeceğini bildiriyordu. Fransa'nın Mora ve Arnavutluk sahillerine taarruz edeceğine dair kanaatinin oluşmasında basında çıkan yazılar kadar

16 Sebastiani aslında Osmanlı Devleti ile bir ön anlaşma yapmak ve İngiltere'nin Mısır'daki konumu ve Osmanlı ile ilişkisini öğrenmek için gönderilmiştir (Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005 V, 130-131; Driault, *age.*, s. 68).

17 BOA., HAT, nr. 7177.

18 BOA., HAT, nr. 7182.

Marsilya'daki Osmanlı konsolosunun ve tüccarının kendisine verdiği haberler de etkili olmuştur.¹⁹ Bu bilgiyi delilleriyle de ispatlayabileceği iddiasında olan Hâlet Efendi'ye göre Rusya'nın siyasi desteğinin sağlanması amacıyla birtakım girişimlerde bulunulmalı²⁰ ve gerekli önlemler acilen alınmalıdır.

Fransa'nın Mora'ya saldırması ihtimaline karşı tetikte olan Bâbiâli, elçisinden gelen bu uyarılar üzerine güvenlik önlemlerini arttırdı.²¹ Ancak bölgedeki hareketlilik Fransız basınına yansımıştı. Hâlet Efendi, hemen merkeze bir takrir daha göndererek gizlice yapılması gereken hazırlıkların ortaya çıkmasının Fransızların eline koz vereceğini ve bunun ise "...yılanın kuyruğuna basmak gibi..." olduğunu bildiriyordu.²² Gereken emirlerin bölge valilerine güvenilir kişilerle şifahen gönderilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeydi. Bu şekilde alternatif tedbirler öneren Hâlet Efendi, teamülleri zorladığının farkındadır ve bu endişesi satırlarına da yansır. "Dâire-i edebten hariç" olarak tanımladığı tavrının sadakat ve hamiyetinden kaynaklandığını ifade ederek üslubundan doğabilecek tepkileri yumuşatmaya çalışır.²³

Fransız muhatapları ise öncelikle Hâlet Efendi'nin basın dışındaki haber kaynaklarını öğrenmeye çalışmışlardır. İstedikleri bilgiyi alamadıkları gibi onu anlatılanların asılsız olduğuna dair ikna etmeyi de başaramamışlardır. Nihayetinde Napolyon Hâlet Efendi ile konuyu bizzat görüşmek istemiştir. Görüşme esnasında

19 BOA., HAT, nr. 5766, nr.5715 D.

20 BOA., HAT, nr. 5729 A.

21 Derhal Mora ve Arnavutluk sahillerinin takviyesi için bölgedeki görevliler uyarılmıştır. Gönderilen talimatlarda birbirleriyle ittifak hâlinde çalışmaları ve tüm eksikliklerini tamamlamaları istenirken bu çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde sürdürmeleri ve Fransa'nın dikkatini çekecek bir harekette bulunmamaları tembihlenmiştir (BOA., HAT, nr. 5726). Bölge valilerine gönderilen talimatlar için bkz. BOA., HAT, nr. 12027, nr. 12029.

22 BOA., HAT, nr. 5815.

23 BOA., HAT, nr. 5815.

sözü Mora'yla ilgili söylentilere getiren Napolyon, bu iddiaları kesin bir dille yalanlıyordu. Sicilya ve Malta'yı bırakmayan İngiltere'ye karşı yaptığı savaş hazırlığının, Avusturya ve Rusya tarafından kasıtlı olarak çarpıtıldığını ifade ediyordu. Bâbiâli'nin bu iddialarla meşgul edildiğini belirten Napolyon'a göre, bilakis Rusya bu yolla Rumlar ile Osmanlı askerini karşı karşıya getirerek bölgede bir karışıklık çıkarmaya çalışıyordu. Napolyon, Osmanlı devlet adamlarını da sert bir dille eleştiriyor, durumu fark edemeyecek derecede bilgisiz olduklarını iddia ediyordu.²⁴ Hâlet Efendi, burada bir kez daha sorumluluk almaktan kaçınıyor ve Bâbiâli'nin ilk anda kendisine verdiği talimatlara sığınarak sessiz kalıyordu. Tüm konuşulanları harfiyen merkeze intikal ettireceği cevabını vermekle yetiniyordu.

Napolyon, Hâlet Efendi'yle yaptığı görüşmeden hemen sonra III. Selim'e de bir mektup gönderiyor, Mora hakkında çıkarılan söylentilerin dost iki ülkenin arasını açmak için Rusya ve Avusturya tarafından yapılan hileden ibaret olduğu iddiasını tekrarlıyordu.²⁵ Ancak Napolyon mektubunda sıraladığı teminatlara rağmen Mora'yı karıştırmaktan geri durmadı. Hâlet Efendi de gönderdiği bir takrirden buna değiniyordu. Osmanlı elçisi, Fransa'nın ihtilalle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik, eşitlik, özgürlük gibi fikirleri²⁶ yaymakta ilk andaki başarısızlığını, Mora'ya gönderilen propaganda malzemesinin Fransızca olmasına ve halk tarafından anlaşılamamasına bağlıyordu. Ancak son zamanlarda bölgeye Türkçe, Ermenice ve Rumca neşriyatın gönderilmeye başlandığı yönünde uyarıda bulunuyordu. Fransızların ayrıca reayayı kışkırtmak amacıyla casuslar gönderdiklerine dair kendisine yazılı ihbarlar geldiğini ilave ediyordu.²⁷ Bu propagandanın

24 BOA., HAT, nr.5766.

25 BOA., HAT, nr. 5425 A.

26 Hâlet Efendi bunları "bazı söylentiler" olarak nitelendirmektedir.

27 BOA., HAT, nr. 5763.

önüne geçilmesi için adalarda tahkikat yapılmasını, söz konusu kitapların adalardaki halkın eline geçmesinin engellenmesini, istedi. Bu uyarıların yersiz olmadığı, kısa bir süre sonra Fransa'nın Mora'daki reayayı kışkırtmak için gönderdiği birtakım beyan-namelerin ele geçirilmesiyle anlaşıldı. Elçisinin böyle kritik bir konuda tam zamanında merkezi uyarması, Sultan III. Selim'in takdirini mucip oldu ve Padişah bölgedeki gelişmelerin sıkı bir biçimde denetlenmesini istedi.²⁸

Napolyon'un imparatorluğunu ilanından sonra da Mora hakkında merkezi bilgilendirmeyi sürdüren ve özellikle Rusya'ya karşı bu konuda renk verilmemesini isteyen²⁹ Hâlet Efendi, Fransa'nın Sicilya'yı işgalinin de en az Mora'nın işgali kadar Osmanlı Devleti'ne zarar vereceği kanaatindeydi. Çünkü böyle bir durumda İngiltere Mısır'a ve Rusya da Girit ve Mora'ya asker yerleştirmek isteyecekti.³⁰

Franchini'yle yaptığı bir görüşmede geçen ifadelerden Fransa'nın Yedi Ada'ya da müdahale niyetinde olduğu izlenimini edinen³¹ Hâlet Efendi, derhâl Bâbiâli'yi durumdan haberdar etti. Bu izlenimini güçlendiren bir diğer gelişme de; Fransızların Mısır'dan dönerken getirdikleri bir şahsı Yedi Ada'nın Marsilya konsolosu olarak atamalarıydı. Yedi Ada yönetiminin, konsolosu tanımayacağını bildirmesine rağmen Fransa geri adım atmadı.

28 BOA., HAT, nr. 5763.

29 BOA., HAT, nr. 49588.

30 BOA., HAT, nr. 49587 Hâlet Efendi'nin Fransa'nın Mora hakkındaki emellerine dair göndermiş olduğu bilgiler, bölge valilerinin tüccar gemilerinde çalışan gemicilerden ve sair giden gelenlerden elde ettikleri bilgileri doğrulamaktadır (BOA., HAT, nr. 7432). Ayrıca Eflak Voyvodası Konstantin (BOA., HAT, nr. 13767) ile Rus (BOA., HAT, nr. 1514) ve İsviçre (BOA., HAT, nr. 13769) sefirlerinin verdiği bilgiler de Hâlet Efendi tarafından gönderilen bilgileri teyit etmekle birlikte Fransa ile ilişkileri göz önüne alınarak dikkatli kullanılmalıdır.

31 BOA., HAT, nr. 5715 D.

Fransa'nın, Rusya'nın himayesinde olan Cezair-i Seb'a'ya (Yedi Ada'ya) müdahalesi, Hâlet Efendi'nin de tahmin ettiği gibi³², iki devletin arasının açılmasına neden oldu. Gerginliğin daha da artması hâlinde, Bâbiâli'nin tavrının ne olacağını öğrenmek isteyen Talleyrand, Hâlet Efendi'yle görüştü. Rusya ile Fransa arasında her an bir savaş çıkabileceğine dair söylentiler, Hâlet Efendi'nin kulağına da gelmişti. Vereceği cevabın daha sonra Bâbiâli'ye karşı bağlayıcı bir söz olarak kullanılacağını bilen Hâlet Efendi, Osmanlı Devleti'nin dostluğunu devam ettirdiğini söylemekle yetindi.³³

Bu sıralarda Rusya, Osmanlı Devleti'yle Yedi Ada'yı muhafaza konusunda yaptıkları antlaşma gereği bölgeye asker sevk etmişti. Napolyon ve Hâlet Efendi arasında bu konu hakkında bir görüşme gerçekleşti. Napolyon'un hedef tahtasında ise yine Osmanlı Devlet adamları yer almaktaydı. Ona göre Rusya'nın asıl amacı Akdeniz'i kontrol altına almaktı. Cezair-i Seb'a'nın merkezi sayılan Korfu'yu muhafaza bahanesiyle bu siyasetini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Ancak Osmanlı devlet adamları, bunu fark edecek basiretten yoksun, sadakatsiz kişilerdi. Napolyon'un hemen her görüşmesinde Osmanlı Devlet adamlarının basiretsizlikleri, bilgisizlikleri ve nihayetinde sadakatsizliklerinden dem vurması, Mısır'ın işgalinden sonra, Bâbiâli'de kontrolü Rusya ve onu destekleyen hizbe kaptırmasından kaynaklanıyordu. Hâlet Efendi'nin söz konusu bölgeye Rusya'nın asker sevkıyatı sırasında, Osmanlı Donanması'nın da sorun çıkaran Dürzîleri tedip etmek üzere Akka'ya gönderileceğini söylemesi, durumu daha da hassaslaştırdı. Napolyon, böyle bir durumda savunmasız kalan Korfu ve civarını, Rusların kolaylıkla ele geçirileceğini iddia ediyordu. Rusya ile Bâbiâli arasında bu tip bir güven sorunu olmadığını beyan etmenin tartışmayı alevlendirmekten başka bir işe yaramayacağını düşünen Hâlet Efendi, susmayı tercih etti.

32 BOA., HAT, nr. 5715 D.

33 BOA., HAT, nr.5816.

Bu durum Napolyon tarafından dile getirdiği hususların tasdiki şeklinde yorumlandı. Hatta "...hele şükür hayır-hâhlığımı elçiye anlattım ...sen benim dediklerimi hep anlarsın ama ne yapacaksın elçi bulunmuşsun me'mûriyetin kadar suâl ve cevâb edebilirsin. Ama vaktinde devletine çok büyük hizmetler edeceksin ve devletinde pek büyük olursun zirâ ben işittim ministrolar seni çok beğenirler " diyerek Hâlet Efendi'yi taltif etti.³⁴

Napolyon söz konusu görüşmeden kısa bir süre sonra, Joubert isimli bir memuru vasıtasıyla Rusya'nın Yedi Ada da dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti hakkındaki emellerine dair düşüncelerini bir kez daha Hâlet Efendi'ye bildiriyordu. Ona göre Rusya, tüccar gemileri vasıtasıyla bölgeye asker ve mühimmat gönderecekti.³⁵ Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'den Rusya gemilerinin geçişine asla izin vermemesini ve bu bilgilerin Hâlet Efendi tarafından olabildiğince süratli bir biçimde İstanbul'a ulaştırılmasını talep ediyordu.³⁶ Osmanlı elçisine Joubert'le yaptığı görüşmenin hemen ardından Talleyrand'dan da aynı minvalde bir tezkire geldi.³⁷ Hâlet Efendi ise Bâbîâli'ye gönderdiği takrirde Napolyon tarafından öne sürülen iddiaların gerçek olmadığını ve sadece Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını açmak için ortaya atıldığını belirtmiştir.³⁸

Hâlet Efendi bir kez daha Mora hakkında Napolyonla görüşecektir. Paris'e gittiği günden beri talimatlarının dışına çıkmamaya dikkat ederken ilk defa bu görüşmede İstanbul'dan gelen emirleri dinlemiyor, meseleyi Talleyrand'la halletmesi belirtilmişken o, Napolyon'la görüşmeyi uygun görüyordu. Napolyon'u

34 BOA., HAT, nr. 35065.

35 Napolyon'un verdiği bu bilgi doğrudur. 1805 yılında Petersburg'da Fransa aleyhine yapılan üçüncü ittifakta Rusya'nın bu şekilde asker geçirmesi planlanmıştır (Cevdet, VIII, 18).

36 BOA., HAT, nr. 5616-C.

37 BOA., HAT, nr. 5732.

38 BOA., HAT, nr. 5616-C.

Talleyrand'a göre daha yumuşak tabiatlı bulması ve "bîtaraflığa münâfidir denilir sözlerini dahi temyîze pek muktedir"³⁹ görmemesi bu tercihte öne çıkan noktalar. Genelde Napolyon'un suçlayıcı tavırlarına karşı cevap verme yetkisi olmadığını beyan ederek susarken ilk kez bu görüşmede karşılık veriyordu. Hâlet Efendi, Fransa'nın Mısır'ı işgal ederek Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya mecbur bıraktığını dolayısıyla Yedi Ada'daki hâlihazırdaki durumun tek sorumlusu olduğunu ifade ediyordu. Tüm bunları söylerken büyükelçi sıfatıyla konuşmadığını, sadece kişisel fikrini beyan ettiğini vurgulaması, söz konusu şikâyetlerin tekrarlanması hâlinde "durumu laf kalabalığıyla idâre etmeye karar vermesi"⁴⁰ Hâlet Efendi'nin büyükelçiliğe giderek uyum sağladığı ve muhataplarının dilinden konuşmayı öğrendiğini göstermektedir. Yine bu bahiste Hâlet Efendi'nin Fransa'ya güvenmediği ve Rusya ile işbirliğini savunduğu gayet açık olarak ortaya çıkmaktadır. "Fransa Hakkındaki Gözlemleri: *Ahlâksız Kafirler*" başlığı altında ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere Fransa'ya kafasında bir önyargıyla giden Hâlet Efendi cumhuriyetle yönetildiklerinden beri tüm dünyaya zarar vermeye çalışan Fransızlar yerine, monarklıkla yönetilen Rusya'yı tercih ediyordu. Tabii ki bu tercihinin şekillenmesinde ve yüksek sesle dile getirmesinde, Bâbîâli'de Rus yanlıları hamilerinin iş başında olmaları büyük bir etkendi. Hâlet Efendi'nin Paris elçiliği sırasında genel hatlarını belirlediği Rus ve İngiliz odaklı politika tercihi, özellikle reisülkütlü olmak üzere tüm kariyeri boyunca takip ettiği bir çizgi olacaktır.

Konsolosluklar Açma Çabaları

Hâlet Efendi her ne kadar Fransa'ya aradaki dostluğu tesis etmek için gönderildiyse de Osmanlı tebaasının ticaret dâhil tüm işlerine nezaret etmek de görevleri arasındaydı. Marsilya ve Cenova'ya

39 BOA., HAT, nr. 5763 A.

40 BOA., HAT, nr. 5763 A.

konsolos atamak üzere elinde isim yerleri açık iki ferman bulunan Hâlet Efendi'nin Paris'te ilk icraatı tanıdığı olan Hoca İskerlet'in⁴¹ yeğenini Marsilya'ya konsolos olarak atamaktı. Marsilya'da bulunan Osmanlı reayasının sözü edilen şahsın bu işi yapabilecek evsafıta olduğunu bildiren dilekçeleri de bu atamada etkili oldu.⁴²

Aynı şekilde Cenova'ya da uygun bir konsolos atamaya hazırlanırken Cenova elçisi, Cezayir-i Garp ocaklarının baskısından kurtulmak ve ticari işlerini yürütmek üzere İstanbul'a elçi göndermek istediklerini bildirdi. Cenova'nın İstanbul'da elçilik düzeyinde temsil edilmesini merkezin hoş karşılamayacağını tahmin eden Hâlet Efendi, planlarını değiştirerek konsolos atama işini askıya aldı ve Bâbîâli'nin onayına başvurdu.⁴³

Merkezden gelen cevap Hâlet Efendi'nin isabetli bir karar verdiğini gösteriyordu. Cenova'nın Cezayir-i Garp ocakları ile arasını düzeltmek için böyle bir talepte bulunduğu hükmeden Bâbîâli, söz konusu teklifin kabulü hâlinde ocakların sorun çıkarmayacağı gerekçesiyle bu talebi reddetti.⁴⁴ Bu durumda Cenova'ya konsolos tayin etmesinin de münasip olamayacağı bildirilmiş ve konsolos tayininden vazgeçilmiştir.⁴⁵

Cenova'ya konsolos atama meselesinin halledildiği sıralarda, İstanbul'daki Fransa Elçisi Guillaume Brune, Varna'da bir konsolosluk açmak üzere Bâbîâli'ye müracaat etmişti. Osmanlı hükûmeti teklifi reddetmekle birlikte, durumu Paris'e akta-

41 BOA., HAT, nr. 5716 da bu şahsın ismi "İskender" olarak belirtilmiştir. Hâlet Efendi'nin BOA., A.{AMD, 47/38 numaralı belgede bu şahıstan "bizim Hoca İskerlet..." diye bahsetmesi onu tanıdığını göstermektedir.

42 17 günlük bir uğraşın sonucunda (Bu süre BOA., HAT, nr. 5716 nolu belgede 20 gün olarak belirtilmiştir) Fransız makamlarından gerekli tasdik-nameyi alan Osmanlı elçisi, Marsilya konsolosluğu meselesini halletmiştir (BOA., A.{AMD, 47/38; BOA., HAT, nr. 5716, nr.5764 D).

43 BOA., HAT, nr. 5764-D.

44 BOA., HAT, nr. 5764.

45 BOA., HAT, nr. 5741.

racak olan Brune'un hadiseyi abartmasından endişeleniyordu. Muhtemel yanlış anlamaları önleyebilmek için Hâlet Efendi'ye gönderilen talimatnamede⁴⁶ Paris Antlaşması'nın konuyla ilgili hükmü açıklanıyordu. Bu maddeye göre, Fransa Osmanlı topraklarında ticari işlerini yürütmek için konsolos veya bir memur bulundurma hakkını kazanmıştı.⁴⁷ Buna dayanarak daha önce de Karadeniz sahilinde Ereğli, Trabzon, Sinop ve Kalas iskelelerine konsolosluklar açmayı talep etmiş ve elçilerinin ısrarcı tutumu sonucunda bu istekleri kabul görmüştü. Şimdi aynı taktiği Varna konsolosluğu için de uygulayan Brune'a izin verildiği takdirde, diğer devletlerin de aynı haktan yararlanmayı talep edecekleri ortadaydı. Bâbîâlî böyle bir düzenlemenin bölgede ticari nizamı bozacağını ileri sürerek Fransız elçisine ret cevabı verdi.⁴⁸

Paris'te Hâlet Efendi ve Fransız muhatapları arasında söz konusu meseleye dair yapılan müzakerede⁴⁹ ise Talleyrand, Varna'da Fransız konsolosluğu açılmasının iki devlet arasındaki antlaşmalara aykırı olmadığını ifade ediyordu. Ancak Talleyrand küçük bir nüans atlıyordu. Söz konusu madde de konsoloslukların açılmasına "gerekli görüldüğü takdirde" izin verileceği belirtilmişti. Hâlet Efendi de savunmasını bu nokta üzerine kurarak Bâbîâlî'nin haklılığını ispatladı. Bunun üzerine Talleyrand, mecliste görüşülen diğer konularla birlikte bu maddeyi de kendisine yazılı olarak bildirmesini istemekle yetindi. Söz konusu talep yerine getirilmesine rağmen uzun bir süre Fransız Dışişleri'nden ses çıkmadı.⁵⁰

Hâlet Efendi ise Bâbîâlî'ye gönderdiği yazıda⁵¹ Fransızların antlaşmalara aykırı olan bu tür ısrarlı taleplerinin kuru gürlütünden

46 BOA., HAT, nr. 5740.

47 Aynı yer.

48 Aynı yer.

49 BOA., HAT, nr. 5810.

50 BOA., HAT, nr. 5816.

51 BOA., HAT, nr. 5718.

ibaret "...boş yere yalandan kahramanlık ile bayrak göstermek... olduğunu belirterek asla geri adım atılmamasını öneriyordu. İzlenecek istikrarlı bir politika sayesinde Fransa zamanla talebinden vazgeçecekti. Aksi hâlde sadece Varna'ya değil, Boğaz hisarlarına da konsolos atamayı ve gümrük vermemeyi de gündeme getireceklerdi.⁵² Söz konusu uyarılarını içeren yazı İstanbul'a ulaştığı esnada Brune'un ısrarından vazgeçmesi, Bâbîâli nezdinde, Hâlet Efendi'nin haklılığını ortaya koyuyordu. Bâbîâli, bunun üzerine elçisinin bu konu hakkındaki tavsiyelerine uymaya ve göndereceği tahriratlar doğrultusunda hareket etmeye karar verdi.⁵³

Tarife Maddesi'nin Kabulüne Dair Görüşmeleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dek ihraç edilecek emtia, yerli (Müslim veya Gayrimüslim) tüccar tarafından iskelelere getirildiğinden dâhilî gümrükler bunlar tarafından ödenir, yabancı tüccar ise %3 ihraç gümrüğü ödeyerek malı alıp götürürdü. Fakat XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Sanayi İnkılabı'nı geçiren Avrupa daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyuyordu. Bu durum ise Osmanlı topraklarındaki yabancı tüccarın aracıları ortadan çıkararak malları bizzat kendilerinin almasına neden oldu. Malı daha ucuza alıp fazla kâr edebiliyorlardı. Ancak dâhilî ticarete alınan âmediyye, reftiye gibi vergileri ödemeyi reddediyorlardı. Çünkü malı memleket haricine çıkarıyorlardı, dolayısıyla dâhilî ticaret diye bir şey söz konusu olamazdı. Böylece devlet, iki yönlü zarara uğramış oluyordu. Birincisi ham madde büyük çapta dışarı akıyor; ikincisi ise vergileri tahsil edemediğinden hazine gelir kaybına uğruyordu. Bu sebeplerden dolayı Bâbîâli, 1802'de yabancı ülkelerin elçilerine bir nota verdi. Artık Anadolu'da ticaret yapacak yabancılar da

52 Aynı yer.

53 BOA., HAT, nr. 5718 Hâlet Efendi daha sonra defalarca Talleyrand ile görüşmesine rağmen Varna konsolosluğu bir daha gündeme gelmemiştir BOA., HAT, nr. 5763 A.

Osmanlı reayası olan tüccarların ödemekle mükellef bulunduğu vergileri ve harçları ödemeğe mecbur olacaklardı.⁵⁴

Yeni usul diğer devletler tarafından kâğıt üzerinde kabul edilmiş⁵⁵, Fransa'nın durumu belirsiz kalmıştır. Paris Muahedesi'nin 7. maddesine göre, yeni gümrük nizamnamesinin iki tarafın onayıyla kabul edilmesine kadar iki taraf da eski usule uygun olarak davranacaklardı.⁵⁶ Ancak Fransa'nın sergilediği tavır yeni gümrük nizamının tam manasıyla uygulanmasına engel olmuş⁵⁷ ve bu durum Osmanlı maliyesini hayli zarara uğratmıştı.⁵⁸ Merkez tüm çabasına rağmen gayet açık ve net olan bu kuralı, uzlaşmaz tavır nedeniyle Fransa elçisine bir türlü kabul ettiremiyordu.⁵⁹ Kendi çabasıyla çözüme yönelik girişimlerinden bir sonuç alamayan Bâbîâli, Hâlet Efendi'ye bir talimatname göndererek Fransız makamlarını ikna etmesini istedi.⁶⁰

Bâbîâli'nin talebi üzerine konuyu Talleyrand'la görüşen Hâlet Efendi, Brune'un İstanbul'a vardığından beri tarife mad-

54 Bu madde 1805 tarifesinde zikredildiği gibi, 1809 Kal'a-i Sultaniye Muâhedesi'nin altıncı maddesinde de yer almıştır [Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s. 56].

55 BOA., HAT, nr. 14720.

56 Anlaşmada 7. madde şu şekilde yer almaktadır: “Yedinci madde: Resm-i gümrük maddesine dâir nizâmât-ı cedîdenin tarafeynin re'iyile rabtına kadar bâis-i münza'a olacak hâlatı def' için bu bâbda canibeyn memâlikinden uhûd-ı kadîmeye tatbik-i hareket ederler”(Vasıf, II, 11b; Cevdet, VIII, 363).

57 BOA., HAT, nr. 7742, 14821. Rus ve İngiliz elçileri Fransa ile tarife maddesi halledilmediği müddetçe eski tarife üzerinden gümrük vereceklerine dair Bâbîâli'ye takrir vermişlerdir (BOA., HAT, nr. 7219).

58 BOA., HAT, nr. 7211.

59 Brune 3 ay kadar talimatını incelediğini ileri sürerek Bâbîâli'yi bir müddet oyalamıştı. Daha sonra konu ile ilgili talimatının olmadığını ileri sürmüştü. Bahanesi kalmayan Brune Paris'ten gelecek talimatı bekleyeceğini belirtmekle beraber bu konuda Osmanlı Devleti'nin haklılığını itiraf ediyordu (BOA., HAT, nr. 1482).

60 BOA., HAT, nr. 5740.

desi hakkında verdiği taahhütlerin hiçbirini yerine getirmediğini ve Bâbiâli'yi oyaladığını belirtiyordu. Talleyrand ise âdeta onu başından savmak için bu konuda söz sahibi olmadığını ancak dâhiliye nazırıyla görüştüktan sonra cevap vereceğini söylüyordu. İşin sürüncemede bırakılmak istendiğini anlayan Hâlet Efendi, tarife maddesini bir an önce halletmek amacıyla dâhiliye nazırıyla bizzat görüşmek istedi, ancak bu talebi de reddedildi.

Konuyla ilgili olarak Fransız Dışışleri'nden uzun bir süre haber çıkmaması üzerine Hâlet Efendi'nin talebiyle Talleyrand'la yeni bir görüşme yapıldı.⁶¹ Talleyrand'a göre iki devlet arasında mevcut antlaşmada 6. maddede yer alan tazminat meselesi⁶² çözülmeden, 7. madde olan tarife maddesini görüşmek anlamsızdı. Üstelik tarife maddesinde bu kadar ısrar edilmesi hâlinde iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin bozulacağı da ortadaydı. Hâlet Efendi ise bu tehdidi görmezden geliyor ve tarife hususunun öncelikle çözülmesinde diretiyordu. Tazminat konusu sadece Fransa ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendirdiğinden ertelenmesi hâlinde kimseye bir zarar gelmeyecekti. Buna mukabil tarife sorunu Osmanlı Devleti'yle ticari ilişkileri olan tüm devletleri bağlıyordu ve onlar prensipte tıpkı reaya gibi dâhilî gümrükleri ödemeyi kabul etmişlerdi. Ancak uygulama aşamasına geçmek için Fransa'nın kararını bekliyorlardı. Bu durumda ise Osmanlı maliyesinin zararı günden güne artmaktaydı. Hâlet Efendi bu açıklama ile birlikte Fransa'nın tam olarak ne istediğine karar vermesine değin yeni tarifenin uygulanmasının ertelenebileceğini belirterek açık kapı da bırakıyordu. Ancak bu çabası işe yaramamış, Talleyrand geri adım atmamıştır.⁶³

61 BOA., HAT, nr. 5709.

62 Paris Antlaşması'nın tazminatla ilgili olan altıncı maddesi şöyledir: "Altıncı madde: Tarafeynden esnâ-yı seferde süferâ-yı canibeyn ve ahâli ve tevâbi' tarafına aid emvâl olarak ahz ü zabt olunmuş emvâl ve eşyânın aynen ya semenen istirdâdı maddesi Asitane'de devleteyn tarafından hakk u adl üzere rû'yet ve tanzîm oluna" (Vasîf, II, 11b; Cevdet, VIII, 363).

63 BOA., HAT, nr. 5709.

Hâlet Efendi payitahta gönderdiği bir takrirle tarife konusunda Paris'te yaşanan son gelişmeleri bildiriyordu. Ona göre Fransa, Bâbiâli'nin haklı olduğunu bilmekle birlikte vakit kazanmaya çalışıyordu. Buna karşılık İstanbul'da Brune ile yapılan müzakere-
lere hız verilmesi ve sorunun bir an önce çözüme kavuşturulması
gerekmektedir. Ayrıca Fransa'nın sergilediği tavrın Rum tercü-
manların telkinleri ve Beyoğlu'ndan gelen haberler doğrultusunda
şekillendiği kanaatindeydi. İstanbul'a gönderdiği diğer bir yazıda
bu tespitlerini tekrarladığı gibi özellikle tercümanlar yönünde
uyarıda bulunuyordu.⁶⁴

Bâbiâli, Hâlet Efendi'den gelen bilgiler ve uyarılar doğrultu-
sunda Brune ile temaslarını sürdürmekteydi.⁶⁵ Ancak Fransız elçisi
de devletin ileri sürdüğü hususları kabul ettirmek çabasıındaydı.
Başlangıçta bu konuda Osmanlı Devleti'nin haklı olduğunu ve
sorunun çözümü için Paris'te de uğraşıldığını ifade ederek Bâbiâli'yi
uzun bir süre oyalayan Brune, daha sonra merkezden aldığı talimat
gereği tazminat maddesini ileri sürmeğe başlamıştı. Talleyrand ile
Brune'un takip ettikleri paralel ve uzlaşmaz politikayla, eski tarife-
nin yürürlükte kalmasını sağlamaya çalıştıkları iyice açığa çıkmıştı.

Fransa aslında modern diplomasinin gereğini yerine getiriyor
ve mümkün olduğu kadar zaman kazanıyordu. Bâbiâli ise bu

64 BOA., HAT, nr. 5815. Hâlet Efendi, Rum tercümanların bu konuda
Fransa'yı nasıl etkilediğini şu şekilde ifade ediyordu: "...bu tercüman
Frankiniler ki ikisi Asitane'dedir ve birisi Paris'te ekser esrârına mahrem-
dirler. Mersûmların ne makûle Beyoğlu sürtüklerinden oldukları ma'lûm-ı
devletlerinizdir. Meselâ Frankini Sinop'a nefy olunduğu tarihte gider
iken gümrükçü ağa bir fenâ kayığa bindirmiş bulunsa gümrükçü ağaya
nefsâniyyet edip tarife maddesini ve ticâret-i dâhiliyyeyi kabûl etmeyin
diye elçiye söyler ve bu tarafa karındaşına yazar Frankini bunun zararı
gümrükçüye olmayıb Devlet-i Aliyye'ye râci' olduğunu bilmediği gibi bu
tarafa maslahat mümeyyizleri dahi Alimallah idrâk edemezler ..." (BOA.,
HAT, nr. 5718).

65 BOA., HAT, nr. 7742.

oyalama taktiğine bir son verilmesi için Prusya elçisini devreye sokmaya karar verdi. Prusya elçisi vasıtasıyla, müzakerelerin yeniden başlamasıyla, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında tarife sorununun çözümü için çaba sarf edildiği havası da yaratılacaktı. Böylelikle diğer devletlerin de bu konudaki şikâyetlerinin önü alınmış olacaktı.⁶⁶ Hâlet Efendi'ye de bir talimatname gönderilerek hem son gelişmeler hakkında bilgi verilmiş hem de atacağı adımların çerçevesi çizilmişti.

Söz konusu talimata göre Hâlet Efendi'nin, Bâbîâli'nin haklı olduğu bir konuyu antlaşmalar çerçevesinde çözmek istediğini, Fransız makamlarına bildirmesi gerekiyordu.⁶⁷ Talimat Paris'e ulaştığı sıralarda Talleyrand, İtalya'da bulunduğu için Hâlet Efendi kendisiyle görüşemedi. Bu hususları yazılı olarak Fransız hariciyesine sunabilme gibi bir şansı vardı. Ancak tercümelerde meydana gelebilecek hatalardan dolayı işin çıkmaza girme ihtimalinden duyduğu endişe sebebiyle bundan kaçındı. Talleyrand'ın vekili ile konuyu müzakere etmek için bir randevu talep ettiyse de vekilin elçilerle görüşme yetkisi olmadığı gerekçesiyle ret cevabı verilmesi üzerine Talleyrand'ın dönüşünü beklemek zorunda kaldı.⁶⁸

Fransa hariciyesinin işi bu kadar yokuşa sürmesinin sebebi, 18 Mayıs 1804 tarihinde imparatorluğunu ilan eden Napolyon'un yeni unvanının Osmanlı Devleti tarafından hemen tasdik edilmemesiydi.⁶⁹ Fransızlar bu yüzden tarife maddesini askıya almışlardı. Hâlet Efendi'nin randevu talebinin reddi de bu sorunun bir tezahürüydü.

Bâbîâli bu durumda iki ateş arasında kaldı. Bir yandan Fransa'yla uğraşırken imparatorluk unvanının onaylanmaması için baskısını günden güne arttıran Rusya karşısında eli kolu bağlandı.

66 BOA., HAT, nr. 14365.

67 BOA., HAT, nr. 7742.

68 BOA., HAT, nr. 7418.

69 İlgili alt başlıkta konunun üzerinde ayrıntılarıyla durulacaktır.

Çıkarlarını korumak adına her iki tarafı da kendinden uzaklaştırmamaya ve mümkün olduğu kadar kullanmaya⁷⁰ gayret gösteren Bâbiâli, Fransa ile tarife sorununu halletmek üzere son hamle olarak Rusya'dan 6 ay süre istemiş ve bu talebi kabul edilmişti. Ancak bunun karşılığında Rusya'ya sürenin bitiminde Fransa'ya yeni tarife'yi kabul ettireceğine dair teminatta bulundu.⁷¹

İstanbul'da tarife maddesi konusunda Fransa elçisiyle yapılan müzakerelerde ise hem elçinin hem de Fransız hariciyesinin tarifeyi yeni bir vergi zannettikleri kanaati uyandı. Bu yanılgıyı düzeltmesi için Hâlet Efendi'ye yeni bir talimat gönderildi.⁷² Ancak Bâbiâli tarafından da tahmin edildiği gibi Fransızlar imparatorluk maddesini ileri sürerek uzun bir süre bu konuyu müzakereye yanaşmadılar.⁷³

Durum uzun bir süre belirsizliğini korumuştur. Bu arada Fransız elçisi Brune, İstanbul'u terk ederek yerine kâtibi Ruffin'i maslahatgüzar olarak bıraktı. Fransa Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini kesmemekle birlikte, maslahatgüzarlık seviyesine çekerek bu durumu protesto ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin aşağıda ayrıntıları verilecek olan Avrupa siyasetindeki son gelişmeler üzerine yüzünü Fransa'ya çevirmesi ve imparatorluğu tasdik edeceğine dair sinyaller vermesi üzerine tarife maddesinde hızla

70 Bâbiâli'nin süre talepetmesinde Prusya'nın telkinleri etkili olmuştur. Prusya başvekili orada bulunan Osmanlı elçisi Yakovaki'ye Bâbiâli'nin tarife maddesinde haklı olduğu ancak tahrir Fransa ile arasını düzeltmeye çalışırken bu madde üzerinde ısrar edilmesinin işleri zora sokacağı, bunun için bu konunun başka bir zamanda gündeme getirilmesi gerektiğini ifade etmesi üzerine (BOA., HAT, nr. 52714-E) Bâbiâli bunu dikkate alarak biraz zaman kazanmak adına Rusya'dan altı ay müddet talebinde bulunmuştur.

71 BOA., HAT, nr. 7735, nr. 15077.

72 BOA., HAT, nr. 7735.

73 Hâlet Efendi, Talleyrand İtalya'dan döndükten sonra defalarca tarife maddesini görüşmek istemiş fakat her defasında reddedilmiştir (BOA., HAT, nr. 5725).

çözüm sürecine girildi. Nihayetinde tarife konusu Bâbiâli ve maslahatgüzar arasında yapılan bir dizi görüşme sonucunda çözüme kavuşuyordu. Buna göre yeni tarifeyi kabul eden devletlerin bu esas üzerinden gümrük vermesi ve kabul etmeyenlerin ise anlaşma gereğince zamanın rayicine göre %3 hesabıyla gümrük vermeleri kararlaştırılmıştı.⁷⁴ Hâlet Efendi bu bilgiyi Fransız Dışişleri'ne ulaştırdı ve böylece bu konu hakkında verdiği uzun uğraş da sona erdi.

Paris'te Zor Günler: Napolyon'un İmparatorluk Unvanı'nın Tasdiki Meselesi

"...Yularsız Aslanla Mücadele...

Napolyon Bonapart, Mısır'dan döndükten sonra Fransa'daki Direktuar yönetimine son vermiş ve Konsüllük rejimini kurarak kendisi de başkonsül olmuştu. Ancak bu gücünü ve şöhretini daha da arttırmak ve devamını sağlamak isteyen Napolyon'a yeterli gelmemektedir. İmparator unvanı hem bu amacına hizmet edecek hem de Alman imparatoru Şarlman gibi tüm Avrupa'yı idaresi altına alarak bir batı imparatorluğu kurma yolunda ilk adımı atacaktı. Prusya ve Avusturya hükümdarlarının da onayını aldıktan sonra 18 Mayıs 1804 tarihinde unvanın veraseten kendi soyunda kalması şartıyla imparatorluğunu ilan etti.⁷⁵

Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Brune, Napolyon'un imparator unvanını aldığını 21 Haziran 1804 tarihinde resmen Bâbiâli'ye bildirdi ve Osmanlı Devleti'nin bu unvanı bir an önce tasdik ederek Hâlet Efendi'ye yeni itimatnamelerin gönderilmesini istedi.⁷⁶

Hâlet Efendi ise Napolyon'un imparatorluğu daha ilan edilmeden ortada dolaşan söylentileri Bâbiâli'ye iletmiş; hatta böyle bir durum

74 BOA., HAT, nr. 13803.

75 *The Confidential Correspondance of Napoleon Bonaparte with His Brother Joseph*, NY 1876, I, 65.

76 BOA., HAT, nr. 1499.

vaki olursa gereken itimatnamenin “hemen gönderilmesi gerekeceğini zannettiğini” de ilave etmişti.⁷⁷ İmparatorluğun resmen ilanını ise 14 Ağustos 1804 tarihli yazısıyla bildirdi.⁷⁸ Bâbiâli’nin, Hâlet Efendi’nin umduğu gibi hemen tasdikname göndermemesi, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında uzun sürecek sıkıntılı bir diplomatik sürecin başlayacağını da habercisiydi. Rusya açıkça, Bâbiâli’nin Napolyon’un imparatorluk unvanını tasdik etmesi hâlinde ittifakın bozulacağı gibi savaş ihtimalinin de ortaya çıkacağını bildirmişti⁷⁹ ki İngiltere de doğal olarak onunla birlikte hareket edecekti.

Birden üç ülkenin de vazgeçilmezi olan Bâbiâli, aslında bunun tamamen çıkar savaşı olduğunun farkındaydı.⁸⁰ Fransa, Mısır’ın işgali sırasında kendisine karşı oluşturulan bloğu parçalamak istiyordu, en zayıf halka ise Bâbiâli’ydi. İngiltere ve Rusya ise ittifakın devamını istiyordu. Osmanlı Devleti’nin denklemde kendi yanlarında olmasıyla Fransa’yı daha rahat köşeye sıkıştırabilirlerdi. Bu gerçeklerin farkında olan ve her iki tarafa ne evet ne de hayır diyebilen Bâbiâli denge politikasını sürdürmeye karar verdi.⁸¹

Bu plan çerçevesinde öncelikle Brune’a, Napolyon’un imparatorluğu ile Fransa da asayişin sağlanmasından Osmanlı Devleti’nin memnun olduğu belirtildi. Ancak imparatorluk unvanının Bâbiâli tarafından tasdikinin, söz konusu unvanın diğer devletler tarafından tanınması şartına bağlı olduğu da ilave edildi.⁸² Öte yandan

77 BOA., HAT, nr. 5707.

78 BOA., HAT, nr. 5705 E. Hâlet Efendi’nin gönderdiği bu takririn şifresi bulunmuş ve şifre çözülerek söz konusu bilgiye ulaşılmıştır. Ancak Napolyon’un imparatorluğunu kabul eden ülkeleri belirtmek üzere kullandığı “Maznun, Sakız, Süt, Kıran, Lof” tabirlerinin hangi ülkelere karşılık olarak kullanıldığı anlaşılamadığından metin içinde belirtilememiştir.

79 Bu konuda Rus ve İngiltere’nin Bâbiâli’ye karşı tutumları için bkz. BOA., HAT, nr. 1481, nr. 11180, nr. 13449, nr. 1514, nr. 7202.

80 Vasıf, *age.*, II, vrk. 153a.

81 Vasıf, II, vrk. 151b-152b; Cevdet, VIII, 6-7.

82 BOA., HAT, nr. 5616 C.

Bâbîâli, Hâlet Efendi'ye hem imparatorluk unvanının tasdiki hakkındaki görüşlerini bildirmek hem de Brune'un Paris'i yanlış yönlendirmesi engellemek amacıyla, Fransız elçisiyle yapılan mükâleme mazbataları ile birlikte bir talimat gönderdi.⁸³

Osmanlı elçisi Talleyrand'la yaptığı toplantıda Bâbîâli'nin görüşlerini aktarırken aslında, söz konusu unvanın bir an önce tasdik edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Zira daha imparatorluk ilan edilmeden bunu Bâbîâli'ye bildirmişti. İstanbul'da ise bu düşüncesi, imparatorluğun bir an önce tasdik edilmesini istediği şeklinde yorumlandı. Kendini söz konusu töhmetten kurtarmak amacıyla bir açıklama yapma gereğini hisseden Hâlet Efendi, merkeze bir takrir gönderiyordu.⁸⁴ Daha önce bu konu hakkındaki yazısında "...elçiler beyninde şöyle bir söz var vukû' bulur ise tasdiknâme iktizâ eder zannederim ..." dediğini, imparatorluğun ilanını resmen bildirdiği yazısında ise "...iktizâ eden tasdiknâmenin bir kadem akdem irsâline himmet buyurulmak..." ifadesini kullandığını belirtiyordu. Bu uyarıları, İngiltere ve Rusya dışındaki tüm devletlerin Napolyon'un imparatorluğunu tasdik edeceğini tahmin ettiği için yapmıştı. Nitekim imparator unvanının diğer devletler tarafından ya hemen ya da sonra kabul görmesinin, hatta İspanya, Portekiz ve Avusturya ile diğer bazı devletlerin tasdiknamelerini bile göndermesinin haklılığını ortaya koyduğunu iddia ediyordu.

İmparatorluk unvanını tasdik etmeyen İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumlarını ayrı ayrı ele alan Hâlet Efendi'ye göre, Fransa'yla savaş hâlinde olan İngiltere'den zaten böyle bir şey beklenemezdi. İngiltere'yle aynı kefedede değerlendirdiği Rusya'nın da imparatorluk unvanını hemen tasdik etmeyeceğini bildiğini ima ediyordu. Nihayetinde sözü Bâbîâli'ye getiriyordu. Bâbîâli'nin tasdik meselesini Rusya'nın kabulü şartına

83 BOA., HAT, nr. 5616 C.

84 BOA., HAT, nr. 5707.

bağladığı takdirde, meselenin uzayacağını belirtiyordu. Fransızlar Bâbiâli'nin tarafsızlık politikasına aykırı davrandığını iddia edeceklerdi. Üstelik istediklerini yaptırana kadar her gün kabulü mümkün olmayan başka tekliflerle Bâbiâli'yi taciz edecekleri de ortadaydı.

Napolyon'un imparatorluk unvanının Rusya'dan sonra tasdik edilmesinin ise Fransa nezdinde makbul olmayacağını, hatta daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'ne ihanette bulunacakları hususunda uyarıyordu. Buna karşın müttefikinin rızası olmadan Bâbiâli'nin tek başına hareket edemeyeceğinin de farkında olan Hâlet Efendi, bir an önce Rusya'nın razı edilerek imparatorluk unvanının tasdik edilmesinin tek çıkar yol olduğunu açıkça dile getiriyordu. Ancak siyasi gelişmelere ilişkin fikirlerini Bâbiâli'ye bildirirken yine haddini aşmak/bürokratik kariyerine zeval verecek bir sorumluluk almamak endişesiyle, Bâbiâli'nin en isabetli kararı alacağını ve bunun tebliğine dek mevcut talimata uygun davranacağını altını çiziyordu. Fakat korktuğu olmadığı gibi gönderdiği bilgiler ve yaptığı uyarılar III. Selim tarafından da isabetli bulundu. Sultan, elçisinin verdiği bilgiler doğrultusunda Bâbiâli'ye Rusya'nın bir an önce razı edilmesi için girişimlerde bulunulmasını emrediyordu.⁸⁵

Hâlet Efendi merkeze bu bilgileri ulaştırdıktan sonra Talleyrand ve Prusya elçisi Lucchesini ile görüştü.⁸⁶ Talleyrand, Napolyon'un, "...bu kadar yüz seneden beri Françelu ile olan dostluğu bir kuru vehme feda ederler..." dediğini belirterek imparatorunun, Osmanlı Devleti'nin şanına ve bağımsız bir devlete yakışmayacak şekilde davranmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Üç gün⁸⁷ içinde imparatorluk unvanı tasdik edilmediği takdirde, İstanbul'daki elçilerini geri çekecekleri tehdidinde bulunuyordu.

85 BOA., HAT, nr. 5707.

86 BOA., HAT, nr. 5616 E.

87 Vasıf Tarihinde bu süre 33 gün olarak belirtilmiştir (Vasıf, II, vrk 152a).

Kendisine gönderilen talimat doğrultusunda, elçinin geri çekilmemesi için Fransız Dışışleri'ni ikna etmeye çalışan Hâlet Efendi başarılı olamadı. Prusya elçisi bu toplantıdan hemen sonra onu ziyaret etti. Güya Talleyrand'ı yatıştırmaya çalışmış ve Bâbiâli'nin bu konuda haklılığını savunmuştu. Lucchesini'nin, Talleyrand tarafından aracı olarak gönderildiğini anlayan Hâlet Efendi toplantıdaki ifadelerini tekrarlamakla yetindi. Bu şekilde laf alamayacağını anlayan Prusya elçisi, Fransa Dışışleri tarafından Brune'a, geri çağırıldığına dair emrin gönderileceğini bildirdi. Ancak Hâlet Efendi'nin Bâbiâli'ye imparatorluk unvanının tasdiki için baskı yapması işleri değiştirebilirdi. Bâbiâli'nin de Rusya'yı razı etmek için ileri sürebileceği gerekçeleri⁸⁸ sıralayan Lucchesini, elinden geleni yapacağını taahhüt ederek konaktan ayrıldı.

Hâlet Efendi ise Lucchesini'nin arabuluculuğundan şüphe duyuyordu. Bunun nedeni ise Bâbiâli ile Prusya arasındaki temasları bilmemesinden kaynaklanıyordu. Talleyrand ve Lucchisini'yle yaptığı görüşmeleri merkeze bildirdiği yazısında da bu şüphelerine yer verdi.⁸⁹

Osmanlı elçisi söz konusu takririni göndermek için kurye çıkardıktan hemen sonra Lucchesini kendisine sürpriz bir ziyarette bulundu. Bu sırada Talleyrand ile tekrar görüşen Prusya elçisi arabuluculuk görevini hakkıyla ifa ettiğini iddia ediyordu.⁹⁰ Ayrıca sözde Hâlet Efendi'nin iki devlet arasındaki dostluğu

88 Lucchesini, Bâbiâli'nin Rusya'ya ifade edeceği sözleri şöyle belirtmiştir. "... Fransalular ile sizin aranızda kıl û kâl vardır tasdik etmezsiniz ama bizim musâlahadan beri beynimizde bürûdet edecek bir vaz' ettikleri yoktur. Böyle müsâleme üzere iken ve Avrupa'da bizden gayri cümle düvel tasdik etmiş ve Fransalunun hatırını sayar iken bizi bî-hûde bunlar ile tebrîdden size ne fâide hâsıl olur velev olsa dahi kendi menâfi'niz içün bizi böyle hatalara niçün sevk edersiz desunler. Rusyalunun bu bâbda ahden bir diyeceği yoktur..." (BOA., HAT, nr. 5616 E).

89 BOA., HAT, nr. 5616 E.

90 BOA., HAT, nr. 5715 A.

korumak için çabasından ve tarafsızlığından dem vurarak onu övmüştü. Talleyrand ise şimdiye kadar kendilerini hiç yanıltmayan Osmanlı elçisine bu konuda da İstanbul'a gerekeni yazacağı hususunda güven duyduğunu ve Brune'u geri çekmekte acele etmeyeceklerini söylemişti. Ancak bu ziyaret, Hâlet Efendi'nin kafasında Talleyrand-Lucchesini ikilisinin birlikte hareket ettikleri fikrinin kesinlik kazanmasına neden oldu. Ona göre Bâbîâlî'ye baskı yapmasını isteyen Talleyrand, elçilerini geri çağırmakta müsamahakâr davranacaklarını ve kendisinden duyduğu memnuniyeti bildirmek için bile bile böyle bir zamanlama yapmıştı.⁹¹

Bu sıralarda Hâlet Efendi'ye Prusya'da Osmanlı maslahatgüzarı olan Yakovaki'den Brune'un İstanbul'dan ayrıldığına dair bir ihbar geldi.⁹² Bu ihbar Hâlet Efendi'nin bir müddetten beri gazetelerde gördüğü haberleri doğruladığından, işin aslını öğrenmek üzere Lucchesini'yi Fransız Dışişleri'ne gönderdi. Talleyrand'la görüştüktan sonra Hâlet Efendi'nin yanına gelen Prusya elçisi olay hakkında kimsenin bilgisi olmadığını söylüyordu. Fakat Hâlet Efendi onun hâl ve hareketlerinden, bilakis Brune'un Paris'in talimatıyla İstanbul'dan ayrıldığı sonucuna vardı.⁹³ Bâbîâlî'den kendisine gönderilen talimatların hemen hepsinde infial göstermeyerek nazikâne bir üslupla davranmasının emredilmesi elini kolunu bağlıyordu. Lucchesini'e bu yüzden tepki gösteremedi. Fransa Dışişleri'yle bu konuyu görüşmeye kalkıştığı takdirde ise mesele daha da uzayacaktı. Üstelik Fransa'nın kendisini İstanbul'a göndermeleri de kuvvetli bir ihtimaldi ve bu durumda Bâbîâlî

91 BOA., HAT, nr. 5715 A.

92 BOA., HAT, nr. 5715 C.

93 Bu talimatın ise Brune ile Bebek'te yapılan son mükâlemde "...Devlet-i Aliyye imparatorluğun tasdikinde asla tereddüd etmez ancak kendi maslahatına tatbik ile tanzim edecektir..." şeklinde verilen cevaptan Fransa Dışişleri'nin "...Devlet-i Aliyye kendi maslahatına tatbik edecektir lafzını Rusyalı ile istişâre edecek ma'nâsına haml..." etmelerinden kaynaklandığını düşünmektedir (BOA., HAT, nr. 5715 C).

tarafından suçlanacağı da ortadaydı. Dolayısıyla bu endişeleri onu suskun kalmaya itti.⁹⁴

İstanbul'dan gelen tahriratlardan ise Bâbiâli'nin hem ittifaktan hem de sınırdaşıktan dolayı Rusya'ya daha yakın bir politika izlediği, Rusya'yı Fransa'ya karşı bir koz olarak elinde tutarken Fransa'yı da gözden çıkarmak istemediği ortaya çıkıyordu. Bâbiâli'nin tutumunu daha söz konusu yazılar gelmeden tahmin eden Hâlet Efendi Bâbiâli'nin karar vermesi gereken bir konuda kanaat belirtmeyi "...dâire-i edebden hâriç... gördüğü için daha önceki yazılarında yorum yapmaktan çekinmişti. Ancak şartlar onu kartlarını açık oynamaya itti ve Bâbiâli'ye takip ettiği belirsiz politikanın faydalı olmayacağını bildirdi.⁹⁵ Kendisine göre artık kesin bir tavır sergilemenin vakti gelmişti. Fransa Dışişleri'nin imparatorluk unvanının üç gün içinde tasdiki için ısrarlarını sürdürmesi hâlinde, ret cevabı verilmesi kanaatindeydi. Tabi o zaman iktidarını sürekli savaş hâliyle ayakta tutabilen ve bu suretle daha da güçlenen Napolyon'un, Osmanlı Devleti'ne ciddi zarar verebilecek olması riski ortaya çıkacaktı. Hâlet Efendi söz konusu riske rağmen Rusya ve Fransa arasında bir tercih yapılması gerekirse tercihin Rusya'dan yana kullanılması gerektiğini düşünüyordu.⁹⁶ Çünkü ona göre, cumhuriyetle idare edildiklerinden beri tüm devletlere zarar vermeye çalışan, kibirli, hilekâr ve çok çabuk karar değiştiren bir yapıda olan Fransızlara asla güvenilemezdi.⁹⁷

94 BOA., HAT, nr. 5715 C.

95 BOA., HAT, nr. 5616 B.

96 Aynı yer.

97 Merkezde yapılan meşveretlerde Sadrazam, Kethüda ve Hacı İbrahim Efendi Rusya'dan yana tavır koymuşlardır. Sözü edilen meşveret mazbataları durumdan haberdar olması amacıyla Hâlet Efendi'ye gönderilmiştir. Hâlet Efendi'nin de meşveret mazbatalarında vükelanın Rusya taraftarı olduğunu anlayarak Rusya'dan yana tavır sergilemesi ihtimal dâhilindedir. Söz konusu meşveret için bkz. BOA., HAT, nr. 1443.

Hâlet Efendi'nin yukarıdaki görüşlerini dile getirdiği belge Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* adlı eserinde de kullanılmıştır. Ancak müellif Hâlet Efendi'nin ifade etmek istediğini tamamen değiştirecek kelimeler üzerinde oynama yapmıştır. Karal'a göre belge de Hâlet Efendi "Rusyalı ile Fransaludan biri terk olunmak iktiza etse birincisinin terki daha elyaktır..." şeklinde tercihini Fransa'dan yana kullanmış olarak gözükmektedir.⁹⁸ Oysaki cümle başlangıcından itibaren okunduğunda, Hâlet Efendi'nin Fransa'nın terkinden yana olduğu ortaya çıkmaktadır. Karal, cümleyi başından vermeye gerek görmediği gibi Hâlet Efendi'nin Fransa'nın terk edilmesini işaret ettiği "bunların" kelimesini metinde olmayan "birincisinin" kelimesiyle değiştirerek okuyucuyu yanıltmıştır. Belgede Hâlet Efendi'nin ifadesi aslında şöyledir: "...Fransalular bu sûreti yani cumhûriyet sûretini kesb ettiklerinden berû cemî' düveli ızrâr kasdında oldukları ve gâyet mütekebbir ve hilekâr ve mütellevvîn oldukları ma'lûm-ı cümle-i enâm ise de çâkerleri dahi her hallerini aralık aralık mevâd zımnında hâkipâ-yı âlîlerine tahrîr eder idim. Yani Rusyalı ile Fransaludan bu mâdde zımnında biri terk olunmak iktizâ eder ise bunlar terke daha elyaktır...". Karal'ın belgeyi tahrif etme pahasına yaptığı bu kelime oyununda yaşadığı dönemin siyasi konjonktürü, özellikle Rusya ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri etkili olmuş gibi gözükmektedir. Karal, siyasi iktidarın rotasında kalarak aslında Rusya taraftarı olan bir Osmanlı'yı, Fransa/Batı taraftarı yapıvermiştir. Şânizâde ve Cevdet Paşa'nın sunumuyla hâin Hâlet ise, Karal'dan daha gerçekçidir. Her ne kadar Rusya yanlısı olsa da Rusya'nın Osmanlı'ya gösterdiği dostluğun sadece ve sadece Fransa-Osmanlı yakınlaşmasından kaynaklandığını, aksi takdirde Rusya'nın da bu dostluktan vazgeçeceği uyarısında bulunması⁹⁹ hamasi davranmadığının da bir göstergesidir.

98 Karal, *age.*, s. 80.

99 BOA., HAT, nr. 5616 B.

Konumuza tekrar dönersek Hâlet Efendi, eline yeni ulaşan belgelerden geç de olsa Prusya'nın Osmanlı Devleti'yle Fransa arasında arabulucu tayin edildiğini¹⁰⁰ ve Brune'un tüm çabalara rağmen¹⁰¹ İstanbul'dan 24 Aralık 1804'te ayrıldığını¹⁰² öğreniyordu. Bâbiâli ayrıca söz konusu yazılarla birlikte, talimatname de yolluyordu. Söz konusu talimatnameyle de elçisini ilk defa her türlü kararı almakta serbest bırakıyordu.¹⁰³

Talimatını aldıktan sonra ilk iş olarak Prusya elçisini çağıran Hâlet Efendi, Bâbiâli tarafından resmen arabulucu seçildiğini kendisine bildirdi.¹⁰⁴ Bundan duyduğu memnuniyeti dile getiren Lucchesini'ye göre "...yularsız bir aslan..."a benzeyen Fransızları ikna etmek için kendi çabası yeterli olmayacaktı. O, Fransızlara karşı daima mülayimane davranıyor ve "...gerinmeğe başladıklarında..." hemen geri çekiliyordu. Ancak Hâlet Efendi'ye göre Lucchesini, tarafsız bir dost rolünü oynayarak, kendisinin Fransa yanında yer almasını sağlamaya çalışıyordu. Sürekli, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin düşmanı olduğunu, Fransa'nın ise Bâbiâli için vazgeçilmez olduğunu tekrarlaması da bunun bir işaretiydi. Prusya elçisinin gerçek niyetinin en başından beri farkında olan Hâlet Efendi, Rusya ile yapılan ittifakta yer alan "... bu iki devlet birbirinin dostuna dost düşmanına düşman olmak..." tabirinin,

100 BOA., HAT, nr. 1485.

101 Bâbiâli tarafından imparatorluk maddesinin ortaya çıkışından Brune'nin İstanbul'dan ayrıldığı tarihekadar elçi ile bu konu hakkında yapılan müzakereler hakkında bakınız: BOA., HAT, nr. 15312, nr. nr. 1483, nr. 15760, nr. 5734, nr. 1484, nr. 1532, nr. 1471, nr. 1448 E, nr. 15352, nr. 5735, nr. 1536, nr. 1442 H.

102 Brune, İstanbul'dan ayrılırken yerine maslahatgüzar olarak Pierre Jean Ruffin'i bırakmıştır (Armand Goşu, "La Troisième Coalition Antinapoléonienne et la Sublime Porte 1805", *Studies in Ottoman Diplomatic History*, İstanbul 2003, XII, 70).

103 BOA., HAT, nr. 5616 G.

104 BOA., HAT, nr. 49607.

Bâbîâli'nin elini kolunu bağladığını ve bu şekilde davranmaya mecbur ettiğini belirtmekle yetindi.

İstanbul'a gönderdiği yazıda¹⁰⁵ Fransa'nın ikna edilmesinin mümkün olmadığını söyleyen Lucchesini'e katıldığını ifade ediyordu. Kendisinin de Talleyrand karşısında çaresiz kaldığını itiraf ediyordu. Ancak merkezdeki devlet adamlarının "oficiyal bozuntusu" olarak tanımladığı ve sıradan bir elçi olan Brune'u ikna edemezken kendisi gibi "...aciz bir kulun Talleyrand gibi Avrupa'da sanisi olmayan bir muannidi..." ikna etmesinin mümkün olmadığını ifade ederek acziyet olarak görülebilecek bu durumun kendisinden kaynaklanmadığının altını çiziyordu.

Bâbîâli'nin imparatorluk unvanının tasdik etmemesindeki özrünü açıklayabilmek için her yolu deneyen ancak bir sonuca ulaşmayan Hâlet Efendi pes etmiyor temaslarını ısrarla sürdürüyordu. Muhataplarına Bâbîâli'nin süre talebini bildirmiş, ancak kendisine Brune'un Paris'e varmasından sonra bir cevap verilebileceği ifade edilmişti.¹⁰⁶ Bu sırada sürpriz bir gelişme oldu. Fransa'nın İstanbul maslahatgüzarı Ruffin kendisiyle yapılan mükâleme mazbatasının üzerindeki hatt-ı hümayûnun Fransızca bir suretini Paris'e gönderdi. Hatt-ı hümayûnda Sultan III. Selim'in Ruffin'in uzlaşmacı tavrından duyduğu memnuniyet dile getiriliyor, Napolyon'dan imparator olarak bahsediliyordu.¹⁰⁷ Bu ifade karşısında şaşırان Fransız Dışişleri, hemen Hâlet Efendi'yle bir görüşme kararı aldı. Durumu çok iyi değerlendiren Osmanlı elçisi, Fransa'ya karşı dostluktan başka bir gaye gütmeyen Sultan'ın kendisi açısından unvanın tasdikinde hiçbir şekilde tereddüt duymadığı için imparator unvanını kullanmasının gayet doğal olduğunu söylüyordu. Fransız Dışişleri'ni bir sorun olmadığına ikna edebilmek için güya Sadrazam'dan kendisine gelen son talimatları da bildiriyor¹⁰⁸ hatta

105 BOA., HAT, nr. 49607.

106 Aynı yer.

107 BOA., HAT, nr. 49576.

108 Hâlet Efendi'nin Joubert'e teslim ettiği kâğıtta imparatorluğun tasdik

onları daha da inandırabilmek için kendi ifadesiyle “Fıkra’yı bazı yakışıklı yalanlarla tezyîn” etmekten bile çekinmiyordu.

Hâlet Efendi’nin yaptığı bu manevra işe yaradı ve hemen ertesi gün Talleyrand’tan haber gelerek Bâbiâli’nin imparatorluğun tasdiki için mehil talebine Napolyon’un üç güne kadar cevap vereceği ve Prusya elçisinin arabuluculuğundan dolayı duyulan memnuyeti bildirdi.¹⁰⁹ Fransa Dışişleri Bakanı’ndan gelen bu haberden sonra İstanbul’a bir tahrirat gönderen Hâlet Efendi’ye göre Fransızlar, istenilen süre hakkında verecekleri cevabı¹¹⁰ kızgınlıklarını ifade etmek için kasten geciktiriyorlardı. Ancak Bâbiâli, temkini elden bırakmayarak dikkatli davranmalı ve Fransız maslahatgüzarını da mümkün olduğu kadar hoş tutmalıydı.¹¹¹

Osmanlı elçisinin bu son atağı Fransız Dışişleri’nin tavrının biraz yumuşamasını sağlamakla beraber ileriki günlerde durum eski hâlini aldı. Hem merkezin hem de kendisinin tüm çabasına rağmen imparatorluk unvanının tasdiki sorununun bir türlü halledilememesi, Hâlet Efendi’yi günden güne artan bir sıkıntıya sokuyordu. İstanbul’a gönderdiği bir takirde Fransızların tavırlarını tahammül edilemez derecede sertleştirdiklerinden bahseden Osmanlı elçisi, içinde bulunduğu ortamdan dolayı âdeti “insan kılığından çıkmıştı” Ona göre Fransa’nın böyle uzlaşmaz bir tavır takınmasında Rum tercümanlar kadar Rusya’nın da rolü vardı.¹¹² Talleyrand ve Napolyon ile yaptığı uzun görüşmeler-

edilmesinde tereddüt edilmediği, sadece icrası için müddet istendiği ve Brune’nin İstanbul’dan ayrılmasının sebebinin bazı şahısların fesatlıklarından kaynaklandığı yazmaktadır (BOA., HAT, nr. 52725 B).

109 BOA., HAT, nr. 49607.

110 Hâlet Efendi, Joubert ve Talleyrand ile yaptığı görüşmelerde imparatorluk unvanının tasdiki için Bâbiâli tarafından süre istendiğini belirtmiş ancak muhattapları tarafından hemen cevap verilmemiş, konu sürüncemede bırakılmıştır (BOA., HAT, nr. 49576). Hâlet Efendi’nin takirinde belirttiği cevap bu konuya dairdir.

111 BOA., HAT, nr. 49576.

112 BOA., HAT, nr. 49607.

den sonra posta kutusunda bulduğu kâğıtların Rusya maslahat-güzarı tarafından gizlice gönderildiğini tespit etmişti. Bu onda Rusya'nın kendisini Fransa aleyhine etkilemek istediği kanaatini uyandırmıştı. Osmanlı Elçisi İngiltere, Rusya ve Fransa arasındaki çekişmenin, devleti zarara uğrattığı uyarısında bulunuyor ve hiçbirine güvenilmemesini tavsiye ediyordu. İzlenen denge politikasının Fransa karşısında işe yaramadığının altını çizen Hâlet Efendi, Bâbiâli'nin bir an önce kendisini toparlayıp söz konusu üç devletten birini tercih etmesi ve sabırla beklemesinden başka bir çözüm yolu görmüyordu.¹¹³

Bu esnada Napolyon'un İtalya krallığını ilan etmesi¹¹⁴ Avrupa siyasetinde dengelerin ve gündemin değişmesine neden oldu. Fransa ile birlikte hareket eden Avusturya ve Prusya'nın bu son gelişmelerden rahatsızlık duymaları, Rusya'nın Fransa aleyhine yeni bir ittifak oluşturmaya zemin hazırladı. İngiltere tarafından kerhen destek verilen bu girişim sonucunda Rusya, Avusturya ve İsveç'i ittifaka dâhil etmeyi başarmış, Prusya ise tarafsız kalmıştı.

Bu ittifak karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği tavizsiz tutumu değiştiren Napolyon, Bâbiâli'ye yakınlaşmaya çalışmıştı. Bu amaçla uzun bir süredir, değil görüşmek cevap bile vermeye tenezzül etmediği Hâlet Efendi'ye haber göndererek Osmanlı elçisinin Fransa'dan ayrılacağına dair halk arasında yayılan dedikoduları bertaraf ettiğini bildirmiş ve hakkında takdîrîkâr ifadeler kullanmıştı.¹¹⁵

Napolyon'daki tavır değişikliğinin Avrupa'daki son gelişmelerden kaynaklandığının Hâlet Efendi de farkındaydı. Bâbiâli'nin de tarafsızlığını devam ettireceğini¹¹⁶ bilen Osmanlı elçisi, düzel-meye yüz tutan ilişkilerin bozulmasına neden olabilecek hiçbir

113 BOA., HAT, nr. 49607.

114 BOA., HAT, nr.52714-N. Ayrıca bkz. Cevdet, VIII, 16.

115 BOA., HAT, nr.14623; 52714 L.

116 BOA., HAT, nr. 13803.

harekette bulunmayacağını Bâbîâli'ye bildirdi.¹¹⁷ Uzun süren sıkıntılı günlerden sonra rahat bir nefes alan Hâlet Efendi mümkün olabildiği kadar Fransa ve müttefiklerin savaş hazırlıklarını merkeze iletmeye başladı.¹¹⁸

Hazırlıklarını tamamlayan Fransa, Rus ve Avusturya orduları ise Austerlitz mevkiinde karşılaşmış, Napolyon müttefiklere karşı büyük bir zafer kazanmıştır (2 Aralık 1805). Bu zafer tüm Avrupa siyasetinde dengeleri yerinden oynattığı gibi Osmanlı Devleti'nin de politikasında büyük değişikliklere neden oldu. Fransa'nın Avrupa'da tek güç hâline gelmesi üzerine Bâbîâli, sözde tarafsızlıkta sabit kalmakla beraber yüzünü Paris'e çevirdi. Napolyon, zaferini ilan etmek için gönderdiği mektupta Rusya'nın barışa razı olmadığı takdirde Lehistan'a gireceğini belirtiyor ve Osmanlı Devleti'ne beslediği dostane hislerden bahsediyordu.¹¹⁹ Napolyon'un Rusya'ya karşı vermiş olduğu bu güvence karşısında imparatorluk unvanı resmen onaylandı. Fransa'nın yanında yer almasının kısa bir süre önce ittifakını yenilemiş olduğu¹²⁰ Rusya ve onunla birlikte hareket eden İngiltere tarafından hoş karşılanmayacağını bilen Bâbîâli, aldığı riske karşılık Napolyon'dan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceğine dair taahhüt istiyordu. Eflak ve Boğdan'a dair daha önce Rusya ile yapmış olduğu mukavelenin iptalinde Fransa'dan yardım talebinde bulunuyordu. Bâbîâli bu konudaki isteklerini, zafer haberini getiren elçilik görevlisine, birkaç defa gizli olarak yapılan görüşmelerde bildirerek Napolyon'a iletmesini istedi. Ayrıca imparatorluk

117 BOA., HAT, nr. 14623.

118 Hâlet Efendi'nin bu doğrultuda gönderdiği takrirler için bkz: BOA., HAT, nr. 5725, nr. 5733, nr. 47089.

119 Ruffin'in bu konudaki ısrarı ve teminatı için bkz: Cevdet, VIII, 46.

120 Osmanlı Devleti, Napolyon'un Asterlitz zaferi kendisine ulaşmadan kısa bir süre önce 29 Aralık 1805 tarihinde Rusya ittifakını yenilemiştir (*Muahedat Mecmuası*, IV, 35-49).

unvanının resmen tasdik edildiğini Fransız makamlarına tebliğ etmesi için Hâlet Efendi'ye de bir talimatname gönderiyor ve Muhib Efendi'nin imparatorluğu tebrik etmek üzere elçi tayin edildiğini de bildiriyordu.¹²¹

Hâlet Efendi'nin bu haberi tebliğinden sonra imparatorluk meselesinin ortaya çıktığından beri Fransızlardan gördüğü soğuk tavır birden değişti. Davetlere yeniden çağırılmaya başlanan Hâlet Efendi'yle Talleyrand bizzat kendisi ilgileniyor, Napolyon ise askerî bir talim esnasında Osmanlı elçisinin kendisini izlediğini fark ederek onu Osmanlı usullerine göre selamlıyordu.¹²² Hâlet Efendi'nin bu takririnden kısa bir süre sonra Muhib Efendi Paris'e ulaşmış ve name-i hümayûn ile getirdiği hediyeleri takdim etmesiyle imparatorluğun tasdiki meselesine dair nihai adım da atılmıştır.

3. GERİ DÖNÜŞÜ

“Vaktinde devletine çok büyük
hizmetler edeceksin ve
devletinde pek büyük olursun”
Napolyon

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında neredeyse iki yıl süren bir krize sebebiyet veren Napolyon'un imparatorluk unvanının tasdiki nihayet gerçekleşmişti.¹²³ Bu esnada Fransa maslahatgüzarı Ruffin, imparatorluk unvanını tebrik için özel bir elçi gönderilmesinin Napolyon'u memnun edeceğini Bâbüâlî'ye telkin etmekteydi. Üstelik Fransa ve Rusya arasında yapılacak antlaşmada Osmanlı

121 BOA. HAT, nr. 14198.

122 Hâlet Efendi Napolyon'un kendisini selamlamasını şöyle tarif ediyordu: “bizim kâidemizce beyne'l-akran carî olan temennâ gibi elini başına koyub âşinalık eti...” (BOA HAT, nr. 14426).

123 Bâbüâlî, Fransa'nın Rusya ile savaşı devam ettirmesi halinde tarafsızlığını sürdüreceğini ancak buna karşılık toprak bütünlüğünün korunması, Eflak ve Boğdan'a dair daha önce Rusya ile imzalanan şartların lağv edilmesi gibi bazı konularda Napolyon'un yardımını istemiştir (Cevdet, VIII, 46).

Devleti'nin tüm çıkarlarını koruyacaklarına dair teminat da vermişti.¹²⁴ Fransa'nın Mısır'ı tahliyesinden sonra İngiltere ve Rusya tehdidiyle karşı karşıya kalan Bâbiâli, bu teklifi kabul ederek Abdurrahman Muhib Efendi'yi fevkalade büyükelçi sıfatıyla Paris'e atadı.¹²⁵

Meydana gelen bu gelişmeler merkez tarafından Hâlet Efendi'ye iletilmekle beraber elçiliğinin devam edip etmediğine dair bir bilgi verilmedi.¹²⁶ Bu durum onun için tam bir ıstırap hâlini almıştı. Paris'e varışından on iki gün sonra kaleme aldığı yazıda, bir an önce kurtulması için arkadaşlarının dua etmelerini isteyen¹²⁷ Osmanlı elçisinin bu ifadesinin altında, muhataplarından gördüğü umursamaz ve küçük düşürücü tavırların yattığı muhakkaktır.¹²⁸ Ancak kanaatimizce diğer tüm Osmanlı elçileri gibi her an hamileri tarafından unutulabileceği ya da gözden çıkarılabileceği ihtimali, İstanbul'dan uzakta Darü'l-harbde bulunmak endişesi daha baskındır. Fransa'da işlerinin uzamasından dolayı ızdırıp çeken¹²⁹ Vahîd Efendi'de de aynı durumu görmek mümkündür.

Bu esnada Ruffin, Hâlet Efendi'nin Paris'te fuhşa ve içkiye dandanıp edep ve hürmet dairesinden uzaklaştığını ileri sürerek ciddi bir ithamda bulundu. Ruffin ayrıca Muhib Efendi'nin Paris'e vardıktan sonra ikamet elçisi olarak atanmasının ve Hâlet Efendi'nin azledilmesinin uygun olacağını belirtiyordu. Ancak Bâbiâli'nin,

124 Asım, I, 80.

125 Muhib Efendi 6 Mart 1806'da Paris fevkalade büyükelçisi olarak atanmış ve 30 Mart 1806'da İstanbul'dan hareket etmiştir. 20 Mayıs 1806'da Paris'e varan yeni elçinin tayini ve tevdi edilen görevlerin ayrıntıları için bkz: Asım, I, 78-90.

126 BOA., HAT, nr. 14198.

127 BOA., HAT, nr. 5729 A.

128 Kimseyi adam yerine koymadıkları için işini de görmediklerini belirttiği Fransızlardan Marsilya'ya atadığı konsolosun tasdiknamesini alabilmek için yirmi gün uğraşması, örneklerden sadece biridir (BOA., HAT, nr. 5716).

129 Vahîd Efendi, *Sefaretname*, vrk. 36a

Paris'te hâlihazırda bir ikamet elçisi varken yenisini ataması, iki ülke arasındaki yakınlaşmadan zaten rahatsız olan devletlerin tepkisini çekecek bir gelişmeydi. Bunun farkında olan Ruffin, Hâlet Efendi'nin Paris'te ikamet süresinin dolduğunun belirtilmesi hâlinde bu tepkilerin önünün alınabileceğini düşünmekteydi.¹³⁰

Maslahatgüzarın Osmanlı elçisi hakkında öne sürdüğü iddiaların altında iki sebep bulunmaktaydı. İlki Napolyon'un imparatorluğunu tebrik etmek için özel bir elçi gönderilmesinin Fransa'nın yeniden Bâbîâli'nin yükselen değeri olduğunu gösterecek olmasıydı. Dolayısıyla Ruffin'in Hâlet Efendi'yi amacının önünde bir engel olarak görmüş olması muhtemeldir. Maslahatgüzarın yeni elçinin bir an önce gönderilmesi için ısrar etmesi¹³¹ hatta zaman kaybetmemek adına hazinede var olan eşyalardan hediye gönderilmesini salık vermesi¹³² de bu ihtimali güçlendirmektedir. İkinci sebep ise, Fransız hariciyesinin kendisine Hâlet Efendi'yle çalışmak istemediklerini bildirmesiydi. Çünkü Ruffin'in Hâlet Efendi'yi, Paris'in talimatı olmadan bu denli ağır bir biçimde itham etmesi imkânsızdı. Ayrıca elçi değişiminin nasıl olacağına dair tavsiyelerde bulunması ve diğer devletlerin göstereceği tepkilerin önlenmesi konusunda yol göstermesi merkezin talimatıyla hareket ettiğini göstermektedir.

Ruffin'in Hâlet Efendi hakkındaki söz konusu iddiaları ciddiye almayan¹³³ Bâbîâli'nin iki ülke arasında yeni yeni düzelme-ye başlayan diplomatik ilişkileri riske atmak gibi bir lüksü de olamazdı. Bu sebeple yeni bir büyükelçi göndermeyi kabul etti. Bâbîâli, Ruffin'in ısrarı üzerine diplomatik tecrübesizliğinden dolayı büyük bir endişe duymakla birlikte Muhib Efendi'yi yeni Paris Büyükelçisi olarak atadı. Hâlet Efendi'ye Ruffin'in kendisi

130 BOA., HAT, nr. 15264.

131 Asım, I, 80.

132 BOA., HAT, nr. 15264.

133 BOA., HAT, nr. 15264.

hakkındaki ithamlarına dair gerek şifahi gerekse yazılı herhangi bir talimat gönderilmemesi¹³⁴ ve yeni elçinin Paris'e vardktan sonra halefîyle birlikte bir müddet görev yapması ise Bâbiâli'nin Hâlet Efendi hakkındaki suçlamalara inanmadığının en önemli göstergeleridir.

5 Haziran 1806 tarihinde Paris'e varan¹³⁵ Muhib Efendi ise Napolyon'a sunacağı itimatnamede yer almayan "İtalya İmparatoru" unvanını sözlü olarak da söylemeyi reddederek daha gider gitmez yeni diplomatik krize sebep oldu. Bu olay Bâbiâli'nin yeni elçinin diplomatik tecrübesi olmaması nedeniyle endişelenmesinde ne kadar haklı olduğunu gösteriyordu. Sultan III. Selim'in ise Muhib Efendi'nin bu tavrına tepkisi oldukça sertti. Muhib Efendi'nin olayı anlattığı telhisinin üzerindeki hattında yer alan "bu pek eşek herifin ikâmeti muzırdır"¹³⁶ ifadesi ona duyduğu

134 BOA., HAT, nr. 14624.

135 Bekir Günay, *Paris'te Bir Osmanlı*, İstanbul 2009, s.26.

136 Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*, s. 86. Nihat Karaer tarafından yazılan "Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) Ve Döneminde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri" başlıklı makalede Muhib Efendi'nin Paris elçiliği süresince faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Söz konusu makalede Napolyon'un Austerlitz Zaferi'nden (2 Aralık 1805) sonra durumu Bâbiâli'ye bildirmek üzere Sebastiani' İstanbul'a gönderdiği kaydedilmektedir [Nihat Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, S. 30(2011), 2]. Ancak bu görevli Sebastiani değil Cevdet Paşa'nın bir ofisyal olarak bahsettiği (Cevdet, VIII, 46) aslında Fransa'nın yetiştirdiği çok önemli diplomatlardan olan Joubert'tir (*The Secret History of the Court and Cabinet of St Cloud*, New York 1807, s. 168-174). Yazar, 1806 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkışını ise Sebastiani'nin III. Selim ile özel olarak görüşmesinden endişelenen ve muhtemel bir Osmanlı-Fransız ittifakından çekinen Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırmasına bağlamaktadır (*agm.*, s. 8). Ancak Osmanlı-Rus-İngiliz bloğunu parçalamak isteyen Fransa'nın, elçisi Sebastiani vasıtasıyla Rus taraftarı Eflak Boğdan voyvodaları Aleksandre İpsilanti ve Mavrozi'yi azlettirerek Fransa taraftarı Callimachi ve Suzzo ailelerinden atamalar yaptırtması nedeniyle 1806

kızgınlığı ortaya koyuyordu. Bu cümleden de anlaşılacağı gibi Sultan, Muhib Efendi'nin Paris'te ikamet elçisi olarak kalmasına taraftar değildi. Zaten imparatorluk unvanının tasdiki gibi diplomatik ilişkilerin uzun süre askıya alınmasına neden olan kriz henüz atlatılmışken bir yenisinin ortaya çıkmasına hiçbir şekilde tahammül edilemezdi. Bu endişeye yeni elçi hakkındaki memnuniyetsizlik de eklenince diplomatik tecrübesi göz önünde bulundurularak Hâlet Efendi bir müddet daha yerinde bırakıldı.

Selef ve halefin Paris'te yaklaşık beş ay birlikte görev yapması ise ikili arasında gerginliğe neden oldu. Kendisinin de rahatlıkla ifa edebileceği bir görev olan imparatorluğun tebriki için merkezden özel bir elçi gönderilerek ikinci plana atılması, Hâlet Efendi'yi oldukça rencide etmiştir. Üstelik yeni elçi daha gelmeden "...ricâl-i Devlet-i Aliyye'den bir büyük adam Paris'e gelecek imiş..."¹³⁷ şeklinde övülmesi ve halefinin gelmesiyle elçilik konağından küçük bir daireye geçmek zorunda kalması duyduğu rahatsızlığı had safhaya çıkarmıştır.¹³⁸ İkili arasındaki rekabet ve hoşnutsuzluk

Osmanlı-Rus savaşının çıktığı, herkes tarafından bilinen bir gerçektir ki bizim çalışmamızda bunun üzerinde durulmuştur. Ayrıca Karaer, Muhib Efendi'nin Paris elçiliği sırasında Avrupa diplomasisine oldukça vakıf, davranışlarında temkinli ve devlet adamı kişiliğine sahip bir diplomat olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (*agm.*, s. 23). Ancak III. Selim'in "Muhib'in irsâl eylediği evrakı görüp azim infî'al eyledim. Böyle vakitte Paris'e gidecek elçi değilmiş. İtalya krallığını nutka alma deyu bu herife tenbîh mi olundu. Subhanallah ne acaib adam imiş iptidâ me'mûriyetinde erbâbı değildir deyu herkes imza etmişdi. Gaffet olunmuş, bir doğru sözü var ki Paris'te durmam devlete muzırdır diyor, amenna bu pek eşek herifin ikâmeti muzırdır" şeklindeki hatt-ı hümayûnunu (Karaer, *age.*, s. 85-86) görmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu makale bu zaafı göz önüne alınarak dikkatli incelenmelidir.

137 BOA., HAT, nr. 14426.

138 Hâlet Efendi'nin Bâbiâli'ye gönderdiği taktirinde halefinin gelmesiyle birlikte başka bir konağa taşınmayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu talebini "...iki dâire bir konakta olabilmek muhalâtan olmağla ahir mahale nakle ihtiyacıyla..." şeklinde açıklamıştır (BOA., HAT, nr. 14624).

ilginç manevralara da neden olmuştu. Hâlet Efendi her hareketiyle halefinden kıdemli olduğunu hissettirmeye çalışıyordu. Muhib Efendi'nin ise İstanbul'a gönderdiği bir tahriratta, Hâlet Efendi'nin karakterinin yirmi dört saatte bir değiştiğinden, tutarsız davranışlarından, kendisinden habersiz bir takım yerlere gizli tahriratlar gönderdiğinden, merkeze yolladığı yazılara müdahale ettiği gibi kendisi ile ilgili olanları ise adeta dikte ettirmesinden¹³⁹ şikâyetle bulunması aralarındaki gerginliğin boyutlarını göstermektedir.

Halef-selef arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmışken imdatlarına reisülküttaptan¹⁴⁰ gelen bir takrir yetişmiş ve Hâlet Efendi'nin dönüşüne ruhsat verilmiştir.¹⁴¹ Hâlet Efendi'nin Paris'ten tam olarak hangi tarihte hareket ettiğine dair elimizde bir kayıt olmamakla birlikte, Muhib Efendi'nin gönderdiği tahriratlardan 11 Ekim 1806 tarihinde Paris'ten ayrıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴² Ortalama 72 gün süren yolculuktan sonra yine aynı yılın Aralık ayı sonlarında¹⁴³ İstanbul'a varmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Hâlet Efendi'nin İstanbul'a varır varmaz ilk işi Napolyon'un

139 Muhib Efendi sıkıntısını şöyle dile getirmiştir: "...yirmi dört saatte bir etvâr ve ifâdesi tahvîl etmekte olmakla..." (BOA., HAT, nr. 15650).

140 Reisülküttaplık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Recep Ahışalı, *Osmanlı Devleti'nde Reisülküttaplık*, İstanbul 2001.

141 BOA., HAT, nr. 6007.

142 Muhib Efendi H. 28 B. 1221/ M.11 Ekim 1806 tarihli taşıyan tahriratında "... işbu vak'anın zuhûru Hâlet Efendi'nin hareketi gününe tesâdüf etmiş olmakla bu kadarca işâret olunarak yedine teslim..." olduğunu bildirmektedir (BOA., HAT, nr. 5884). Yine başka bir tahriratında 28 B. 1221/ M.11 Ekim 1806 tarihinde Hâlet Efendi vasıtasıyla bir yazı gönderdiğini belirten Muhib Efendi'nin yukarıda referansı verilen belgeyi kastettiği anlaşılmaktadır (BOA., HAT, nr. 5936).

143 Paris'ten hareket ettiği 11 Ekim 1806 tarihinden sonra yolculuk süresi tam olarak 72 gün alındığı takdirde İstanbul'a varışı 22 Aralık 1806 olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu tarih tahmini bir hesaplama dayandığı için metinde varış tarihi gün olarak belirtilmemiştir.

gönderdiği mektubu¹⁴⁴ takdim etmek olmuştur. Elçisini zaman zaman öven ve uyarıları doğrultusunda Bâbîâli'yi yönlendiren¹⁴⁵ III. Selim ise döndüğünde onu bir makama yerleştirmeyi önceden planlamıştır.¹⁴⁶ Ancak dönüşünden kısa bir süre sonra beylikçilik makamına atanmasında III. Selim'in kendisinden duyduğu memnuniyetkadar hamilerinin de rolü olduğu göz ardı edilmemelidir.

4. MADDİ SIKINTISI

“...Artık beni yem yeri ettiniz...”

Bâbîâli tarafından 29 Aralık 1802'de “başmuhasabe-i evvel” payesiyle Paris'e ikamet elçisi olarak atanan Hâlet Efendi'ye 23 Nisan 1803 itibarıyla maaş tahsis edilerek¹⁴⁷ harcırah, atıye ve ilk altı aylık maaş bedeliyle birlikte toplam 50.000 kuruş 12 Haziran 1803 tarihinde kendisine verildi.¹⁴⁸ Hâlet Efendi, işlerini emaneten yürütmeyi kabul eden sarraf Apostol Papa ile anlaşmış ve ikili arasında 21 Haziran 1803 tarihinde bir mukavele imzalanmıştı.¹⁴⁹

Maaşının ilk altı aylık taksiti Darphane'den peşin olarak ödeyen Hâlet Efendi bunun dışında sarrafından 25.000 kuruş borç almış ve karşılığında 1803 yılına ait tahsisatının ikinci altı aylık taksiti için Darphane'den verilen sureti teminat olarak bırakmıştı.¹⁵⁰ 1804 yılının ilk altı aylık maaş bedeli olan 25.000 kuruştan 10.000 kuruşu, bir defaya mahsus olarak gönderebileceği poličeye karşılık olarak sayılacaktı. Geri kalan 15.000 kuruşun 2.500

144 BOA., *Nâme-i Hümayûn Defteri*, nr. 10.

145 III. Selim'in Hâlet Efendi'yi öven ve uyarılarını dikkate aldığını gösteren ifadeleri için bkz: BOA., HAT, nr. 5763, nr. 5707, nr. 5815.

146 BOA., HAT, nr. 5736.

147 BOA., C.HR., 1359.

148 BOA., D.DRB. MH, 35/48.

149 . BOA., C.HR., 8778.

150 BOA., C.HR., 8778; Hâlet Efendi'nin süresi dolmadan maaşının ikinci taksitini de istemesi üzerine içinde bulunduğu maddi sıkıntı göz önünde bulundurularak ödeme yapılmasına karar verilmiştir. (BOA., MAD, nr. 10437 s. 273).

kuruşu faiziyle beraber Halilî Lutfullah'a, 2.618 kuruşu kumaşçı Anton'a, 4.500 kuruşu da Kürkçü Anton'a verilecekti. Bunların üzerine ailesine 6 ayda verilecek olan toplam 960 kuruş da eklenince Hâlet Efendi'nin eline 4.422 kuruş kalıyordu.¹⁵¹ Paris'e hareket etmeden 1803 yılına ait maaşının tamamını,¹⁵² 1804 yılının ilk altı aylık taksitinin de büyük bir kısmını harcayan Hâlet Efendi'nin, İstanbul'dayken ortaya çıkan ve elçiliği boyunca sürecek maddi sıkıntısı bu suretle başlamış oluyordu.

İstanbul'dan bu maddi şartlarda ayrılan Hâlet Efendi'nin Paris'e gider gitmez parasız kalmasının bir diğer sebebi de yol masrafının tahmininden çok daha fazla olmasıydı.¹⁵³ İstanbul'dan Paris'e varıncaya kadar 74 kese akçe, 300 kuruş masraf eden¹⁵⁴ Hâlet Efendi'ye, Fransa tarafından mihmandar tayin edilmemesi¹⁵⁵ yol masrafının artmasına neden oldu. Paris'e vardığında ise elçilik konağının yenilenmesi,¹⁵⁶ araba ve yemek takımı gibi gerekli bazı şeylerin alınması için 10.000 kuruş¹⁵⁷ daha harcamıştı. Ancak aşağı yukarı 74 kese tutan bu son masraflar bütçesiyle karşılaştırıldığı

151 BOA., C. HR. 8778.

152 BOA., HAT, nr. 5614.

153 Hâlet Efendi bu durumu "...Allah bilir kulunuz zannederdim ki kırk kese akçe masârif-ı râha bol bol yetişir, otuz kadarı artar bî-hûde niçin evliyâ-yı umûru ta'cîz edeyim der idim. Meğer bildiğim gibi değil..." şeklinde ifade etmiştir (BOA., HAT, nr. 5614).

154 BOA., HAT, nr. 5614.

155 Hâlet Efendi mihmandar tayin edilmemesi ve bunun sonucunda yaptığı masrafı şu şekilde anlatmaktadır: "...Ali Efendi'ye ve Galip Efendi'ye mihmandâr ta'yîn olunmuş. Kulunuza olunmadı. Yalnız Fransa hududunda masârif-ı sâ'ireden başka [Baride] tabir ettikleri yol geçti akçesi olarak iki bin kuruşa yakın akçe verdim..." (BOA., HAT, nr. 5702).

156 BOA., HAT, nr. 5702.

157 Apostol Papa ile yaptığı anlaşma gereği en erken Paris'e vardıktan üç ay sonra poliçe gönderebilecek olan Hâlet Efendi (BOA., C.HR. 8778), yol masrafının tahmininin çok üzerinde olmasından dolayı Paris'e varır varmaz poliçe göndermek zorunda kalmıştır (BOA., HAT, nr. 5614).

zaman ortaya çelişik bir durum çıkıyordu. Bunu fark eden Hâlet Efendi, söz konusu meblağın 50 kesesini Apostol Papa'dan, 10 kesesini Eflak voyvodasından ve 10 kesesini, Dimitraşko'nun kefaletiyle sarrafından, 4 kesesini ise maiyetinde bulunan hekimden aldığını belirtiyordu.¹⁵⁸ Hatta bu para da yetmemiş, yanında getirdiği şallardan satmak zorunda kalmıştı.¹⁵⁹

Paris'e varır varmaz yaptığı masraflar nedeniyle 1804 yılı Ekim'ine kadar alacak maaşı da kalmayan Osmanlı elçisinin kısa bir süreliğine de olsa, geçimini Fransızların vereceği hediyelerle sağlamayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak sonuç beklediği gibi olmamıştır. Fransızların, "...bir çekim enfiye..." vermek şöyle dursun aksine "...hemen bir şey kapmaktan gayri işleri..." olmadığından şikâyetçidir. "...kutu ya da saat gibi bir hediye verilmiş olsaydı sattırıp sizi tâciz etmezdim..." diyen Hâlet Efendi'nin büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Kimseden hediye gelmediği gibi aksine kendisinin gelene gidene hediye vermek zorunda kalması ve masraflarını karşılamak üzere yanında götürdüğü eşyaları satması nedeniyle elinde fazla eşya da kalmamıştı. Bâbîâlî'ye gönderdiği takrirde selefleriyle kendisini karşılaştırıyor; onlar gibi sefahat sürmek için değil sadece geçinebilmek için para talep ettiğinin altını çiziyordu. Birkaç ay daha elindeki eşyaları satarak geçinebileceğini bildiriyor, ancak en kısa sürede 25.000 kuruş gönderilmesini talep ediyordu.

Merkezden para talep ederken sığındığı gerekçe ise parasızlığının şahsından çok devletin şanını zedeleyecek olmasıydı. Diğer elçileri davet edemediği gibi gelene gidene bir kahve sunacak

158 BOA., HAT, nr. 5614.

159 Hâlet Efendi kurye gönderebilmek için gerekli olan 1500 akçeyi tedarik edebilmek için yanında götürdüğü eşyalardan satmak zorunda kalmıştır ve gerektiği hâlde başka bir kurye gönderebilmek için hiç parası kalmamıştır (BOA., HAT, nr. 5702).

160 BOA., HAT, nr. 5614, nr. 5702.

durumda bile değildi. İçinde bulunduğu bu durumu ise “...gayet zıll ve rezalet olur...” şeklinde açıklıyor ve bu rezaletin aslında Osmanlı Devleti’ne ait olacağını ima ediyordu. Gönderilmesini talep ettiği 25.000 kuruş, devlete yük olmayacağı gibi “...namûsunu tekâmîl...” edecekti. Haddini aştığının farkında olan Hâlet Efendi, parayı ticaret yapmak ya da sefahat sürmek için istemediğini tekrarlıyor ve talebinin kabul edilmemesi hâlinde “...iş çamur...” diyerek durumunun vahametini ortaya koymaya çalışıyordu¹⁶¹ ve hâmlerinden inayet beklediğini sık sık hatırlatıyordu.¹⁶²

Hâlet Efendi’nin Paris’te maddi sıkıntı çekmesinin bir diğer sebebi ise sadrazam, hazinedar ağa ve bazı şeyhlerin de dâhil olduğu oldukça kalabalık bir grup tarafından kendisinden tabak, çanak, çeşitli kumaşlar, kutu, saat ve gözlük gibi eşyalar istenmesidir. Talep edilenlerin çoğunu hediye olarak yollaması gerekmiş ve bu durum maddi durumunun günden güne bozulmasına neden olmuştur. Hediye talebiyle gelen iki mektubun hemen hemen her cümlesinin yanına esprili bir üslupla aldığı notlar bu sıkıntısını göstermektedir. Söz konusu mektupların birinde¹⁶³ sadrazamın istediği eşyaların bedelini ödemeyi teklif ettiği ancak takriri yazan kişinin “...Hâlet Efendi sizin kulunuzdur...bâhâ ta’bîri nedir...” diyerek bunu reddetmesinin, onu kızdırdığı “...ah Efendim ah niçin dersin...” şeklindeki notundan anlaşılabilir. Parasızlıktan o kadar muzdariptir ki söz konusu takrirden rakamlardan oluşan şifreyi neden kullanmadığının sorulması üzerine “...darılma efendim elime çoktan akçe geçmediğinden sayıyı unuttum...” şeklinde bir not düşmüştür. Bir diğer notu da çend ruz ifadesi üzerine almıştır, şöyle ki: “Şu çend ruz ta’bîrini her zaman ben de yazardım da kaç gün eder bilmez idim. Meğer bin bir gün imiş kurierin[kurye] gelmesinden anladım”

161 BOA., HAT, nr. 5614.

162 BOA., HAT, nr. 5702, nr. 5718 A; TSMA, E, 4766.

163 BOA., HAT, nr. 5744.

Aynı konuyla ilgili bir diğer mektupta¹⁶⁴ kaleme alan kişinin Paris'ten abur cubur diye nitelediği şeyleri buldukça alıp göndermesini talep etmesi üzerine "...kalmadı bütün İtalya'ya götürdüler..." şeklinde aldığı not en ilginçlerinden bir tanesidir.

Hediye isteyenler işi o kadar abartmışlardır ki, daha çok eşya gönderilmesini sağlamak için talep ettikleri eşyaların bazılarının bedellerini ödemeye hazır olduklarını yazmışlardı. Hâlet Efendi ise ...Keder veren burası mı..." diyerek bu talep karşısındaki şaşkınlığını dile getiriyordu. Muhtemelen Galata Mevlevihanesi'nden bir dedenin saniyeli saat talep etmesi üzerine "...müneccim desene..." şeklinde aldığı not da ilginçtir. Ancak söz konusu şahsın ...Elhasıl sizin elçiliğiniz müddetince biz biraz şey becermeliyiz..." ifadesi üzerine "...Artık beni yem yeri ettiniz..." yazması hediye bahsinin onu ne derecede zora soktuğunu ve bu husustaki kızgınlığını açıkça göstermektedir. İstenen eşyaların bazılarının bedellerinin sarrafına ödeneceğinin belirtildiği cümlelerin yanına aldığı "... oh oh ne şüphe Efendim ne şüphe..." şeklindeki notu Hâlet Efendi'nin bunu pek inandırıcı bulmadığını göstermektedir. Bununla birlikte tüm sıkıntısına rağmen Paris'te olduğu müddetçe İstanbul'a hediyelerin yanı sıra nakit de göndermeye¹⁶⁵ devam etmiştir. Çektiği sıkıntılara rağmen hediye göndermeyi kesmeyişinin altında merkezdeki bağlantılarını sıkı tutmak ve geleceğine yatırım yapmak endişesinin yattığını tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Paris'te bir yandan elçilik maiyetini geçindirmeye çalışırken bir yandan da istenen hediyeleri temin etmeye çalışan Hâlet Efendi, yanında götürdüğü eşyaları satarak bir süre idare etmeye çalışmış ancak bu yeterli olmadığından 20.000 akçesi poliçe karşılığı ve 15.000 kuruş nakit olarak tüccara borçlanmıştı. Bâbîâlî'ye gön-

164 BOA., HAT, nr. 5739.

165 BOA., A.{MKT, 767/77.

derdiği takdirde selefi Ali Efendi ile kendi maddi durumu arasında kıyaslama yapan Hâlet Efendi, kimseye bir kahve bile ikram etmediği hâlde zaman zaman ziyafetler ve davetler düzenleyen selefenden iki kat fazla masrafı olduğundan şikâyet etmekte ve buna gerekçe olarak Paris'teki pahalılığı göstermektedir. Ayrıca Paris'te Osmanlı Devleti'ndeki gibi borçlanmanın mümkün olmadığını ilave etmiş ve merkezden inayet talebinde bulunmuştur.¹⁶⁶

Hâlet Efendi'nin bu talebini değerlendirmeye alan Bâbiâli, elçinin ödenmesi gereken maaşında zaten beş-altı aylık bir gecikme olduğunun farkındaydı. Bunun üzerine kendisine hem söz konusu maaşın ödenmesini hem de 10.000 kuruş atıye verilmesini uygun görmüş ve teklif olarak III. Selim'e sunmuştur. Telhis'te geçen "...inâyet-i şahâneye kalmıştır" ifadesinin Sultan'ı çok kızdırdığı "...Darbhane'den akçeleri tahsîl ve mahalline vaz'a hiç kimesne sarf eylemeyip akçe iktizâ ettikçe inâyet-i şahâneye kalmıştır derler..." şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır. "...Darbhane hâli bu sûretde olunca ben akçe nereden bulurum..." hem kendi çaresizliğini hem de devletin içinde bulunduğu maddi durumu ortaya koymaktadır. Elçisinin Dârü'l-harb'de parasız kalmasını utanç olarak gören III. Selim, bütün alacakların tahsil olunmasını ve hazinenin içinde bulunduğu maddi sıkıntıya rağmen Hâlet Efendi ve diğer elçilerin de maaşlarının ödenmesini emretti.¹⁶⁷ Teklif edilen atıyyeyi de onaylaması üzerine, Hâlet Efendi'nin sarrafına gerekli ödeme yapıldı.¹⁶⁸

Bu esnada Napolyon, Polonya'dan Hâlet Efendi'ye altı kese (3.000 akçe) değerinde mineli ve üzerinde pırlanta ile kendi ismi

166 BOA., HAT, nr. 5718 A.

167 BOA., HAT, nr. 5723.

168 10.000 kuruş atıye 5.000 kuruşu 25 Temmuz 1804 ve 5.000 kuruşu 4 Ekim 1804'te olmak üzere iki taksitte ödenmiştir (BOA., D.DRB.MH, 40/12, 40/18) Hâlet Efendi'ye inayet olarak verilen 10.000 kuruşun yarısından fazlası sarrafı tarafından kendisine gönderilmiştir (BOA., HAT, nr. 5744).

işlenmiş bir kutu içerisinde 40.000 lira değerinde bir banknot yani 52 kese akçe göndermişti. Hediye yerine konulan paranın ise bulunduğu yerde kendisine layık bir şey bulamadığından yüzük pahası olarak kabul edilmesini istemişti.¹⁶⁹ Bâbîâli'den ve Napolyon'dan gelen bu paralarla borçlarını ödeyen Hâlet Efendi bir süreliğine rahata kavuşmuştu.¹⁷⁰ Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Elçisi* adlı eserinde bu bahse de değinmiştir. Kutunun değerini 6 kese olarak doğru belirtmekle birlikte paranın karşılığı olan 52 kese'yi, 58 kese okumuştur. Üstelik bu meblağın, Hâlet Efendi'nin bir senelik maaşına denk geldiğini ve bu şekilde Napolyon'un onu satın almak istediğini iddia etmiştir.¹⁷¹ Napolyon'un parayı içine koyduğu 6 kese değerindeki kutuyla birlikte gönderdiği hediyein toplam değeri 58 kese, yani 29.000 kuruştur. Hâlet Efendi'nin bir senelik maaşı ise 100 kese, yani 50.000 kuruştur. Dolayısıyla, Napolyon tarafından gönderilen hediye bir senelik maaşı değil, maaşının yarısından biraz fazlasına denk gelmektedir. Karal okuyucuyu yine yanılttığı gibi hemen her devlet yöneticisinin nezdinde bulunduğu elçilere zaman zaman hediyeler vermesi âdetini de atlamış görünmektedir. Bu hediyelerin elçilere temsil ettiği devlet ile arayı iyi tutmak için verildiği muhakkaktır. Ancak Hâlet Efendi'nin Paris'te elçiliği süresince, Karal'ın yaptığı çalışmada ve bu çalışmada da tespit edilebildiği haliyle Fransızlardan aldığı tek hediye bahis konusu olandır. Dolayısıyla Karal'ın vardığı bu sonuç oldukça zorlama bir hükümdür.

Tekrar konumuza dönersek, Hâlet Efendi'nin mali anlamda tam da rahat bir nefes aldığı sırada, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan imparatorluk unvanının tasdiki sorunu,

169 Hâlet Efendi tarafından Napolyon'un gönderdiği kutunun değeri 6 kese 40.000 lira değerindeki banknot ise 52 kese olarak belirtilmiştir (Bkz: BOA., HAT, nr. 5616 D).

170 BOA., HAT, nr. 5616 D.

171 Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris*....s. 24.

Fransa elçisi Brune'un İstanbul'dan ayrılması nedeniyle diplomatik bir krize dönüşmüş ve iki ülke arasındaki ilişkiler askıya alınmıştı.

Bu durum, İstanbul'daki sarrafının krediyi kesmesine neden olmuş ve Paris'teki yaşamını kredi ile sürdüren Hâlet Efendi çaresiz kalmıştı. Napolyon'a bir mektup yazarak bir senelik maaşı olan 50.000 kuruşun Darphane tarafından Fransız hariciyesine ödenmesi karşılığında 60.000¹⁷² frank avans istemiştir. Bu isteği Napolyon tarafından kabul edilerek tarafına gerekli ödeme yapılmıştır.¹⁷³ Gelen para ile bir müddet düzlüğe çıkan Hâlet Efendi, merkezden para gelmemesi üzerine mecburen tekrar Talleyrand'dan borç istemek zorunda kaldı. Talebinin kabul edilmesine rağmen Talleyrand'ın İtalya'ya gitmesinden dolayı ödemenin gerçekleşmemesi¹⁷⁴ üzerine Hâlet Efendi, Prusya'dan 60.000 frank (43.200 kuruş) borç para almış, bu durum Eflak voyvodası Konstantin tarafından Bâbiâli'ye bildirilmiştir.¹⁷⁵

Bâbiâli ise Prusya'nın bu tavrıyla Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu dostluk ve itibarı gösterdiğini, borcun ödenmemesi hâlinde devletin itibarının zedeleneyeceğini düşünerek borcu ödemeye karar verdi. Ancak söz konusu meblağın nereden karşılanacağı bilinemiyordu. Çünkü Hâlet Efendi'nin 1805 senesinin ilk altı aylık (1 Nisan- 31 Ekim) maaşı olan 25.000 kuruşun 11.000 kuruşu daha önce gönderdiği poliçeye, geri kalanı ise Ruffin'e havale ettiği 14.000 kuruşluk poliçeye verilmişti. Sarrafı Hâlet Efendi ile ilişkisini kestiğinden ondan da para temin edilemiyordu.¹⁷⁶ Bunun üzerine Prusya'ya ödenecek paranın 25.000

172 Eflak voyvodası tarafından gönderilen takrirde de bu miktar 50.000 frank olarak belirtilmiştir (BOA., HAT, nr. 52652 B).

173 Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris...*, s. 22-23.

174 BOA., HAT, nr. 52652 B.

175 Aynı yer.

176 Hâlet Efendi'nin emaneten işlerini görmeyi kabul eden Apostol Papa'nın sarraflık hizmetinden ayrılmasından sonra Hâlet Efendi'nin işleriyle Amedçi Efendi ilgilenmiştir.

kuruşunun Hâlet Efendi'nin 1805 senesinin ikinci altı aylık (1 Ekim-31 Mart) maaş taksitinden karşılanması, geri kalan miktarın ise ya atıye ile ya da 1806 yılının birinci altı aylık taksitinden tamamlanması düşünülmüş ve III. Selim'in onayına sunulmuştur. Osmanlı Devleti'ni dışarıda temsil eden elçilerinin maddi sıkıntı içerisinde olmasını devletin bir ayıbı olarak nitelendiren Sultan, özellikle kendisi için ayrı bir önemi olan Fransa'daki elçisinin maddi sıkıntı çekmesini itibar kaybı olarak görüyordu. Böyle bir duruma müsaade etmeyeceğini belirterek¹⁷⁷ borcun hemen ödenmesini emretti. Söz konusu meblağ ise Hâlet Efendi'nin 1805 senesi Ekim'i ile 1806 senesi Ekim'i arasındaki toplam 50.000 kuruş olan maaşından karşılandı.¹⁷⁸

Paris'te her geçen gün biraz daha borçlanarak yaşamını sürdüren Hâlet Efendi, Muhib Efendi'nin Napolyon'un imparatorluğunu tasdik etmek için fevkalade elçi olarak gönderilmesini bir nevi kurtuluşu olarak görmüş ve hemen dönüş hazırlıklarına başlamıştı. Ancak dönüşüne dair Muhib Efendi ile şifahi ya da yazılı bir emir gönderilmediği gibi yeni elçinin işini tamamlayınca geri döneceğini ima etmesi Hâlet Efendi'yi telaşlandırdı. Bâbiâli'ye gönderdiği takrirde 1804 Mayıs'ından 1805 Mayıs'ına kadar maiyetini borçla geçindirdiğini ifade eden Osmanlı elçisi, yaklaşık 60.000 kuruş borcu olduğunu, bir müddet daha Paris'te kalırsa söz konusu meblağın faiziyle birlikte artarak ödenemeyecek hâle geleceğinden yakınıyordu. Yine iki elçilik heyetinin bir konakta kalması mümkün değildi ve kendisinin başka bir konağa taşınması gerekecek, bu durum ise masraflarını iyice arttıracaktı. Ayrıca alınan bir kararla artık maaşların Darphane'den peşin olarak değil de işlemiş olarak ödenecek olması kendisini tamamen çaresiz bırakıyordu. Bu sıkıntılarından dolayı dönüş ruhsatıyla birlikte 1806 yılına ait maaşının ilk taksitinin de ödenmesini talep

177 BOA., HAT, nr. 5808 S.

178 BOA., D.DRB.MH, 42/59, 50/43.

etti.¹⁷⁹ Söz konusu maaş Prusya'dan aldığı borca karşılık olarak alıkondduğu için kendisine sadece dönüş harcırahı olarak 7.500 kuruş tahsis edildi.¹⁸⁰

Görüldüğü üzere Hâlet Efendi'nin İstanbul'dayken başlayan ve Paris'te olduğu müddetçe devam eden maddi sıkıntısının en büyük sebebi, aslında elçilik için tahsis edilen maaşından başka gelir kaynağı olmamasıydı. “....Alimallah sâ'ir hademe-i devlet gibi hiç olmazsa bir evim ya da bir sehminim olsa satıp efendilerimize sıklet vermem” şeklindeki ifadesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı.¹⁸¹ Divan-ı Hümayûn Hâcegânlığı'na atanmasından önceki işlerinde birikim yapabilecek kadar çalışamayan Hâlet Efendi'ye hâcegânlığa atandıktan sonra bir zeamet de tahsis edilmemiştir. Söz konusu göreve getirildikten çok kısa bir süre sonra elçi olarak atanması ise Hâlet Efendi'nin kendisine asli bir sarraf bulamamasına ve mali işlerini muvakkaten yürütmek üzere Apostol Papa ile anlaşmasına sebep olmuştur.¹⁸² Bu yüzden maaşının ilk yarısını peşin aldığı gibi diğer yarısını da talep etmiş ve içinde bulunduğu maddi zorluk göz önünde bulundurularak gerekli ödeme yapılmıştı.¹⁸³ Tahsis edilen maaşının yarısından

179 BOA., HAT, nr. 14624.

180 BOA., D.DRB.MH, 50/43, BOA., HAT, nr. 57965.

181 BOA., HAT, nr. 5815 C.

182 “...Çâkerlerinin hâli mumâileyh Ali Efendi'ye vechen mine'l-vucûh kıyâs olunmayacağı evliyyayü'n-ni'am efendilerimizin dahi ma'lûm-ı devletleridir ki mumâileyh ...müddet-i vâfire dahi defterdâr kisedârlığı etmekle kendine lâzım olan sipâhiliği mükemmel ve sefârete me'mûr oldukda başmuhâsebe dahi kendine tevcih olunup Asitane'de tevkîfi müddetinde mansıb-ı mezkûr ile kendini idâre edip on sekiz yirmi kese kadar îrâdî ve konağı ve yalısı olduğundan Dimitraki gibi bir mu'teber sarrafı var idi. Çâkerlerinde bu zikredilen şeylerden biri mevcûd olmadığından bir sarraf tedârîki mümkün olmayıp Apostol Papa emaneten idâre etmek üzere yani maâşlarım Darbhane'den verildikçe alıb havâle eylediğim düyûna verdikten sonra akçe artar ise bana gönderecektir...” (BOA., HAT, nr. 5702).

183 BOA., MAD, nr. 10437, s. 273, BOA., D.DRB.MH. 38/27.

fazlasının İstanbul'daki borçlarına gitmesi de bu durumu ortaya koyan diğer bir göstergedir.¹⁸⁴ Hâlet Efendi'nin Paris'ten gönderdiği bir takririnde "...İşte surası iyidir ki borçdan gayrı mâ-melek olmadığımın onu hele üstlerine iş alıyorlar..." şeklindeki ifadesi de aynı minvalde değerlendirilebilir.¹⁸⁵

Hâlet Efendi'yi sıkıntıya sokan bir diğer nokta ise, İstanbul'dan 5.000 kuruş olarak gönderilen maaşının Paris'e eksik olarak gitmesiydi. O dönemde 1 Osmanlı kuruşu 1.38 Fransız frangına denk geliyordu. Ancak buna rağmen sarrafların aracı olması nedeniyle maaş eksik gidiyordu. Şöyle ki; sarraflar 5000 kuruş olarak teslim aldıkları parayı 5000 frank olarak gönderiyorlardı. Oysaki 5000 bin kuruş 6.900 Frank'a tekabül ediyordu, yani aradaki 1900 franklık fark sarraflara gidiyordu.¹⁸⁶ Selefî Muhib Efendi de aynı dertten muzdaripti.¹⁸⁷ Yine maaşının ona havale edilmeksizin

184 BOA., HAT, nr. 5723, 5614; BOA., C.HR 8778.

185 BOA., HAT, nr. 5744.

186 İki ülke para birimleri arasındaki kur farkı "...akçenin Frengistan'a naklinde olan noksan ile..." şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır (BOA., HAT, nr. 5702). Hâlet Efendi'nin Paris'te bulunduğu dönemde 1 frank 1.38 kuruşa denk gelmekteydi (Kuruş ile frank arasındaki bu fark Hâlet Efendi'nin Prusya'dan borç olarak aldığı 60000 frankın 43200 kuruş olduğu bilgisinden yola çıkarak hesaplanmıştır (BOA., HAT, nr. 5808 S).

187 Muhib Efendi'de M. 1223 tarihinde Bâbîâlî'ye gönderdiği bir takrirden sarraflardan şu şekilde yakınmaktadır: "5.000 gurus İsa cenâbları tarafından poliçe olunduğu iş'ar buyurulmuş lâkin zikr olunan 5.000 gurus mersûm İsa tarafından Asitâne'de mukîm Revana nam tacîr vasıtasıyla bu tarafda Anton Lui nam bezirgâna 5.000 frank olmak üzere poliçe edilmiş olmağla bizim guruslar tamam yirmişer paraya gelmiş olduğu zahir ve bu sûretle cânib-i miriye zarar ve mersûm tarafına küllî fa'îde hâsıl olub 5.000 gurus nihayet 6.000 Frank poliçe olunmak iktiza ederdi. İşte zamane böyledir. Mersûm Anton'u celb ile keyfiyeti ifâde eylediğimde bana 5.000 frank verilmesi için poliçe temessükü gelmiştir. Vakıa Revana tarafına gurus 26'sar paraya olmak ve noksan ve ziyâdeye olmamak üzere oltarafda dahi bi'l-müzâkere karar verilirse poliçe geldiği gibi teslim ederim deyu ifâde etmekle bu keyfiyet ol tarafda mersûmlarla söyleşib karar-ı mezkur üzere

İstanbul'daki borçlarına karşılık olarak tutulması¹⁸⁸ ve ödemelerde¹⁸⁹ zaman zaman aksamalar olması,¹⁹⁰ borçlanmasına sebep olmuştur.¹⁹¹ Bu aksamalar Hâlet Efendi'yi Paris'te poliçelerinin kabul edilmemesi¹⁹² ve yüksek faiz¹⁹³ endişesine sürüklemişti.

Elçiliği döneminde yaşadığı maddi zorluğa dair verilen bu bilgiler değerlendirilirken dillere destan bir servete sahip olan Hâlet Efendi'nin çekmiş olduğu sıkıntı gerçeklerden uzak gibi görünebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki Hâlet Efendi gerçekten de büyük olan servetini elçiliği, reisülkütlüplüğü ve Bağdat mübâşirliği esnasında edinmemiştir. Hatta Bağdat'a giderken kendisine sarraf bulmak için yaptığı girişimler reisülkütlüplüğü dönemindeki borçlarını ödeyemediği gerekçesiyle sonuçsuz kalmıştır. Söz konusu serveti Bağdat'tan döndükten sonra yani Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı'na getirildiği 1811 tarihinden sonra elde ettiği siyasi ve idari iktidar sayesinde kazanmıştır.

yani 26'şar paraya bizim guruşu kabul ederler ise bu hesâb ile poliçe olundukta cânib-i mîrî siyânet olunmuş olur" (Cevdet, VIII, 140-141).

188 BOA., HAT, nr. 14624.

189 H.1218, H. 1219, H. 1220 yıllarına ait maaş ödemeleri için bkz:BOA., D.DRB. MH, 40/68, 42/50, 44/22, 58/8, BOA., C.HR, 962, MAD, nr. 10435, s. 273, 289.

190 BOA., HAT, nr. 5815 C, 5723.

191 Bu sıkıntıdan sadece Hâlet Efendi muzdarip değildir. Osmanlı Devleti'ni kendisinden önce maslahatgüzarlık seviyesinde temsil eden Aleksander Ralli'de benzer bir sıkıntı yaşamıştır. BOA., C. HR, 1291;8884. Ayrıca Hâlet Efendi ile aynı dönemde Berlin'de Osmanlı Devleti'ni temsil eden Esad Efendi'de çok büyük maddi sıkıntı çekmiştir (BOA., HAT, nr. 5808 S).

192 BOA., HAT, nr. 5815 C.

193 BOA., HAT, nr. 14624.

C. FRANSA HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ: AHLÂKSIZ KAFİRLER

“...Zirâ Paris'e kadar geldik
halkın nakl ve medh ettikleri
Frengistân'ı dahi göremedik.
O tuhaf şeyler ve o akıllı Frenkler
kangı Avrupa'dadır bilmem...”

1. ZİHNİNDEKİ FRANSA

Hâlet Efendi 1803-1806 yılları arasında elçi olarak görev yaptığı Fransa'nın yönetim biçimi, ekonomisi, idarecileri ve toplumun ahlâk yapısına dair oldukça sert hatta zaman zaman hakarete varan eleştirilerde bulunmuştur. Yetiştği ortam, yüzyılların birikimi ve ait olduğu toplumun kurucu unsurlarından birisi olarak İslâmi bakış açısı Hâlet Efendi'nin Hristiyan bir toplum hakkında –Nizâm-ı Cedîd destekçisi olan hamilerini kızdırma pahasına da olsa– olumsuz düşünceler kaleme almasına yol açmış olabilir. Ancak söz konusu tavrın en önemli sebebi son yıllarda yaşanan inişli çıkışlı Osmanlı-Fransa ilişkileriydi. Kadim dost ve Nizâm-ı Cedîd'in rol modeli Fransa, bilâsebeb Mısır'ı işgal ederek

düşmana dönüşmüştür. Bâbîâli'yi, İngiltere ve Rusya ile ittifak yapmak zorunda bırakması bir nevi Osmanlı Devleti'nin acziyeti-nin ilanı manasına geldiğinden hem gelenekçi devlet adamlarında hem de kamuoyunda zaten var olan Nizâm-ı Cedîd'e/Gâvurlara benzemekten kaynaklanan Fransa nefretini daha da arttırmıştır.¹ Reisülküttaplığı sürecini işlerken daha ayrıntılı olarak vereceğimiz gibi Hâlet Efendi'nin Paris'e gönderildiği süreç ise Nizâm-ı Cedîd'e dolayısıyla Fransa'ya karşı muhalif rüzgârların şiddetini arttırdığı bir dönemdir. Fransa yanlıları Bâbîâli'de hızla itibar kaybederken yerlerini Rusya taraftarları almıştır ki Valide Kethüdası Yusuf Ağa bu hizbin en güçlü temsilcisi olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere Hâlet Efendi'nin Osmanlı bürokrasisinde girdiği karışık ilişkiler, Nizâm-ı Cedîd taraftarı hâmilerinin yanında gelenekçi kanatla da hizipsel bağlara sahip olmasını sağlamıştır. Osmanlı siyasetinde önemli bir işlevi olan İstanbul merkezli bu hiziplerin, Hâlet'in Avrupa'ya bakışını etkilemiş olması çok muhtemeldir. Gelenekçi Hâlet Efendi'de zaten var olan kâfir Batı imajı Frenkler'den ve Avrupa hayranlarından dinledikleriyle perçinlenmiş, Fransızların dosttan düşmana dönüşümüyle menfi yönde daha da keskinleşmiştir.

Kaleme aldığı satırlardan daha önce Avrupa ve Fransa hayranlarıyla görüştüğü ve Batı hayranlarının yaklaşımlarından rahatsız olduğu anlaşılan Hâlet Efendi, genelde Avrupa, özelde Fransızlara yönelik söyledikleriyle, sanki İstanbul'daki Batı hayranlarının düşüncelerini çürütmek istemektedir. Osmanlı elçisinin "...SubhânAllah bu nâsın akıl ve itikâdları bir acâyib şey ki bu kadar müddetten beri medh û senâsıyla kulağımızı doldurdukları Frengistân Hüdâ hakkı için söyledikleri gibi olmadığından başka ekserî hilâfını bulduk..."² ve "...Zirâ Paris'e kadar geldik halkın nakl ve medh ettikleri Frengistân'ı dahi göremedik. O tuhaf şeyler

1 Asım, I, 374-376.

2 TSMA, E, 4766.

ve o akıllı Frenkler kangı Avrupa'dadır bilmem..."³ şeklindeki ifadelerinin altında şaşkınlık kadar istihza da yatmaktadır.

Osmanlı elçisinin eleştirilerinden Avrupalılar ve Fransızlar kadar İstanbul'da onların sözcülüğünü yapanlar da nasiplerini almışlardır. Avrupa'da bir süre bulunup da onları övenleri, düpedüz yordakçılık hatta casuslukla suçlar. Avrupa'yı görmeden Batı uygarlığını övenler hakkındaki yorumu çok daha sert ve acımasızdır: "Frengistan'ı bizi ihâfe ve yahud iğrâ için her kim senâ eder ise su'âl buyurasız. Sen Avrupa'ya gittin mi... Gitmedim der ise iki kısımdır ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını tamama dinler yahut gayret-i diniyesinden nâşî Frenkleri medh eder ki zımnında ehl-i İslâmı tahkir çıksın deyu işte bu kâ'ide-i külliyei belliyersiz"⁴ Hâlet Efendi'nin bu son cümlesiyle gösterdiği adres şüphesiz ki İstanbul'daki gayret-i diniyeleriyle gayrimüslimler ve eşek sıfatını uygun bulduğu Batı hayranı olan Müslümanlardır. Hâlet Efendi'nin bu ifadelerinden İstanbul'da gerek gayrimüslimler gerekse de Avrupa'ya öykünen Müslümanlar tarafından, Avrupa'nın olumlu bir şekilde yansıtıldığı ve bir açıdan Avrupa'nın üstünlüğünün bazı kesimlerce kabul edildiği çıkarımını yapmak yanlış olmaz. Ancak Edhem Eldem'in, Hâlet'in Palais-Royal ile ilgili kaleme aldığı metinden hareketle, Avrupa'nın belli alanlardaki üstünlüğünün Osmanlı başkentinde bir aşağılık kompleksi yarattığı şeklindeki tespiti⁵, önemli ama tadil edilmesi gereken

3 BOA., HAT, nr. 5729 A.

4 TSMA, E, 4766. Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* adlı eserinde bu belgeyi kullanmıştır (s. 32–33). Ancak metinde okuma hataları vardır. Örneğin "bizi" kelimesi "sizi"; "iğra" kelimesi "iğva", "belliyersiz" kelimesi "bilesiz", "alimAllah" kelimesi "ilim ile", "akvam" kelimesi "akval" şeklinde okunmuş hatta araya metinde olmayan "bu" kelimesi eklenmiştir. Bu yüzden metnin Karal tarafından transkripte edilmiş hâli dikkatli kullanılmalıdır.

5 Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito [Osmanlılar Özel Sayısı]*, 19, 1999, s. 190–191.

bir yorumdur. Hâlet, kendi metninde aşağılık kompleksinden ziyade Avrupa hayranı ve kalemiye müntesipleri olduğu anlaşılan arkadaşlarıyla, Avrupa'yı gidip görmeden, anlamadan övdükleri için üstü kapalı dalga geçer.⁶ En az bunun kadar önemli bir husus daha vardır ki o da Hâlet Efendi'nin güçlü bir temsilcisi olan gele-nekçi kanadın bu söylenenleri nasıl algıladığıdır. Hâlet Efendi'nin kullanmış olduğu “igra(rağbetlendirme hırsını uyandırma, teşvik etme, azdırma, kışkırtma)”, “ihafe(korkutma, korkutulma)”, “galat(yanlış, yanlış)”, “kulağımızı doldurma” kelimeleri bu konuya açıklık getirmektedir. Bu kelimelerin anlamlarından yola çıkarak en azından Hâlet Efendi'nin, Batı hayranlarının iddialarını gerçek olarak kabul etmediği ve sadece kışkırtmak-korkutmak için söylenen yalanlardan, yanlışlardan ibaret olduğunu kabul ettiğini belirtmek mümkündür.

2. ZİHNİNDEKİ FRANSIZLARI GERÇEĞE AKTARMASI

“Eşkiya sergerdeleri!”

Gidilen ülke tarafından sergilenen diplomatik tavır, kişiye ait başarı/başarısızlık, devlet kademelerinde ilerleme hırsı veya hamilerinin takdirini kazanma isteği gibi kaygılar, elçinin bakışını ve yazdıklarını belirler. Dolayısıyla, zihnindeki özelde Fransız, genelde Avrupalı algısı olumsuz olan Osmanlı elçisinin Fransız hariciyesinden gördüğü diplomatik nezaketsizlik, önyargısını besleyen önemli unsurlardan biri olmuştur.

Muhataplarına kafasındaki bu fikirlerle yaklaşan Hâlet, Fransız devlet adamlarını Osmanlı devlet adamlarıyla karşılaştırmaya değer dahi bulmamış ve “topçu çorbacılarıyla” kıyaslamış, hatta onlardan da aşağıda olduklarına hükmetmiştir.⁷ Talleyrand'ı “papaz bozuntusu”⁸ olarak nitelendirmekle birlikte Napolyon'dan

6 BOA., HAT, nr.5614.

7 TSMA, E, 4766.

8 Hâlet Efendi, Talleyrand'ı diğerlerinden daha asil ve akıllı görmekle birlikte

daha zeki buluyor⁹ ve kendisinin de Talleyrand'ın diplomasi becerisi karşısında çaresiz kaldığını itiraf ediyordu. Ayrıca ona göre “oficiyal bozuntusu” ve sıradan bir elçi olan Brune'u, İstanbul'daki Osmanlı bürokratları ikna edemezken kendisi gibi “...aciz bir kulun Talleyrand gibi Avrupa'da sâni olmaya bir mu'ânidi...” ikna etmesinin mümkün olmadığını ifade ederek acizyet olarak görülebilecek bu durumun kendisinden kaynaklanmadığının altını çiziyordu.¹⁰

Hâlet Efendi, satır aralarında Fransız makamları tarafından ilgi görmemesinin sebebini açıklarken muhatap olduğu bu tavrı iyi bir diplomat ya da zeki olmamasına değil, dönemin Osmanlı-Fransa ilişkisine bağlamaktadır. Bâbiâli'nin imparatorluğu tasdik meselesini uzatması, kendisine karşı sergilenen nezaketsiz tavrı had safhaya ulaştırmıştır. Hâlet Efendi, Fransız hariciyesi ile bir maddeyi müzakere etmek şöyle dursun, randevu taleplerine cevap bile alamamıştır.¹¹ Bu dönemde konağında “mahbûs gibi oturan”¹² Osmanlı elçisi, özellikle Fransız basınında Bâbiâli aleyhinde çıkan yazılardan dolayı sokağa dahi çıkmaktan utanır hâle gelmiştir.¹³ Dönemin siyasi konjonktürü özelde sadece Hâlet Efendi'nin

“...devlet lisanı ve refâtârını...” bilmemekle suçlamaktadır (BOA., HAT, nr. 5718).

9 Hâlet Efendi'nin bu konu hakkındaki ifadeleri şöyledir: “...Talleyrand'ın eline girdiği sûrette cibilliyetinde olan [...] muktezâsinca altı ayda güç ile iskât olunabilir. Ama Napolyon'u ona nisbetle dahi leyyinü'l-cânib bulduğundan başka böyle bî-tarafığa münafidir denilir sözlerini dahi temyîze pek muktedîr olamadığından...” (BOA., HAT, nr. 5763 A).

10 BOA., HAT, nr. 49607.

11 BOA., HAT, nr. 13803; nr. 5725; nr. 7418; nr. 5715 C.

12 BOA., HAT, nr. 15152.

13 BOA., HAT, nr. 5725. Gerçekten de 18. yüzyıl Fransız basınında Osmanlı ülkesi güvenilmez, tehlikeli bir coğrafya olarak sunuluyordu. Bunun için bkz., Helene Desmet-Gregoire, *Büyülü Divan: XVIII. Yüzyıl Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, s. 157 vd.

deneyimini etkilememiştir. Aradaki sözde dostluğun göstergesi olarak gönderilen Hâlet'le aynı dönemde, bu sefer sözde ittifâk¹⁴ için Fransa'da bulunan Vahîd Efendi, Fransız makamlarınca çok farklı bir diplomatik muameleye tabi tutulmuş ve iyi karşılanmıştır. Bu durum sebebiyle, Vahîd Efendi'nin Talleyrand hakkındaki düşünceleri, Hâlet Efendi'ye göre farklılık gösterir ki bu fark iki elçinin Talleyrand tarafından ilk karşılaşmalarında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Hâlet Efendi'ye hiç itibar etmeyen hat-ta ona hakaretvari davranan Talleyrand, Vahîd Efendi'ye karşı tavrını değiştirmiştir. Dolayısıyla Vahîd Efendi'nin Talleyrand hakkındaki ilk izlenimleri, Hâlet Efendi'den oldukça farklıdır. Hâlet Efendi'deki "papaz bozuntusu" Talleyrand, Vahîd'de "hulûs ve sadâkat sahibi Talleyrand cenâblarına"¹⁵ dönüşmüştür. Tabii şurasını belirtmekte fayda vardır ki iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin izlediği seyir ve buradan hareketle birbirlerine gösterdikleri tavırlarda bir yumuşama olsa bile Fransızlara "güvenilmemesi" gerektiği anlayışı Vahîd Efendi'de de hâkimdir. Osmanlı elçisi Vahîd Efendi ile Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand arasında görünürde dostane bir ilişki olsa da Vahîd Efendi'nin Fransa'nın ikiyüzlülüğünden şüphesi yoktur.¹⁶

Paris'te sıkıntılı günler yaşayan Hâlet Efendi'nin Napolyon ve Talleyrand'a dair görüşleri de oldukça ithamkârdır. Yalancılıkla suçladığı¹⁷ Napolyon'un, iktidarını korumak için daima bir sefer

14 Vahîd Efendi, *Sefaretnâme*, vrk. 1b-2a.

15 *Age.*, vrk. 13a.

16 *Age.*, vrk. 15b.

17 Hâlet Efendi bu ithamda bulunurken Napolyon'un sadece İngiltere'ye yakın olan Polonya İskeleyi'ne giderek askerini denetlemesine rağmen halka İrlanda tarafına 30 bin asker geçirdiğini ilan etmesini ve bunu kutlamak için şenlikler tertip etmesini örnek olarak vermektedir (BOA., HAT, nr. 5763). Hâlet Efendi'nin bu iddiası Cevdet Tarihi'ndeki bilgilerle de örtüşmektedir (bkz., Cevdet Paşa, VIII, 13). Yine başka bir tahriratında bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir, şöyle ki: ...Fransalı bizi böyle cevap veririz deyu

gaillesi ile askeri meşgul ettiğini ve böylece Fransa içinde toplanmalarını engellediği düşüncesindedir.¹⁸ Askerine güvenemediğini öne sürdüğü Napolyon'un kişiliğinde bulunan cihangirlik sevdasıyla "kelb-i akur(kuduz köpek)" gibi çevresindeki devletlere saldırdığı kanaatindedir.¹⁹ Vahîd Efendi de Napolyon'un askerini kışkırtması yönünde Hâlet Efendi ile aynı düşüncededir²⁰ ki bu yönde Nazmi Efendi de onlara katılmaktadır.²¹ Ancak Vahîd ve Nazmi Efendilerin, diğer manalarda çizdiği Napolyon portresi değişiklik göstermektedir. Hâlet Efendi, Napolyon'un cihangirlik sevdasından kaynaklanan saldırgan tavırlarını "kuduz köpeğe" benzetirken Vahîd Efendi, Napolyon'un cihangirlik iddiasıyla devlet işleri ve askerî işlere çeki düzen vermeye çalışmaktan başka bir zevki olmadığını söyleyerek onun devletine olan adanmışlığını vurgular. Vahîd'e göre de Napolyon, hem iyi bir askerî lider hem iyi bir diplomat hem de iyi bir devlet adamı olarak karşımıza çıkar.²² Nazmi Efendi'nin ifadeleri de Vahîd Efendi ile örtüşmektedir.²³ Her iki elçide de farklı bir Napolyon algısı ile karşılaşmamızın ve bu algıların taban tabana birbirine zıt olmasının sebeplerinden biri, Fransa'da Hâlet ile Vahîd'in yaşadığı farklı kişisel tecrübelerdir. Şöyle ki Hâlet ve Vahîd Efendiler arasındaki farklılık, geldikleri toplumsal köken ve farklı hiziplerden olmaları nedeniyle belirlenmiş olabilir. Hâlet'in gelenekçiliği olumsuz bir Napolyon resmini ortaya koyarken Nizâm-ı Cedîd kadrolarına yakın bir zihniyete sahip olduğu anlaşılan Vahîd'in Napolyon imajı olumlu olacaktır. Bunların yanında Vahîd'in önemli bir

igfâl ile kendi kârlarına bakmaları mişvârlarına nazaran bâîd değildir..." (BOA., HAT, nr. 49587).

18 BOA., HAT, nr. 5616 B.

19 BOA., HAT, nr. 5763.

20 Vahîd Efendi *Sefaretname*, vrk. 14b.

21 Nazmi Efendi'nin raporu (BOA., HAT, nr. 15702).

22 Vahîd Efendi, *Sefaretname*, vrk. 26a.

23 Nazmi Efendi'nin raporu (BOA., HAT, nr. 15702).

ittifak için Fransa'da bulunmasına karşılık Hâlet'in –yukarıda da değindiğimiz üzere– göstermelik bir dostluğun ifadesi olarak Fransa'da bulunmuş olması, Fransızların her iki elçiye davranışlarını farklılaştırmış, dolayısıyla Hâlet ve Vahîd Efendilerin bu davranışlara reaksiyonu da farklı olmuştur. Örneğin Vahîd'in, Napolyon'un Danzig Zaferi için tarih düşmesi, Fransız orduları başarı kazandıkça yapılan şenlikler esnasında ittifaka yarar sağlar düşüncesiyle konağını süslemesi, Fransız elitlerine şiirler okuması, hep bu olumlu reaksiyonun birer tezahürleridir.²⁴

Hâlet Efendi, elçi olarak bulunduğu ülkenin yönetim biçimini eleştirirken de tavrını yumuşatmamıştır. Hiç şüphe duymaksızın Fransızların cumhuriyet rejimiyle birlikte bütün dünyanın düzenini bozma niyetinde olduklarını iddia eder.²⁵ Gönderdiği tahriratlarda kimi zaman gayet açıkça ifade ederek kimi zaman da satır aralarına gizlediği imalarıyla krallık rejimini desteklediği anlaşılan Hâlet Efendi, Fransa'nın krallık rejimini ortadan kaldırmakla devlet olma özelliğini yitirdiği²⁶ kanaatindedir. Ona göre, ihtilalden sonra devlet yönetimini bilen aristokrat zümreden geriye çok az kişi kalmıştır. Diğerlerinden daha asil ve akıllı addettiği Talleyrand'ı bile “devlet refâtârını ve lisânını bilmemekle” suçlaması bundan kaynaklanmaktadır.²⁷ Cumhuriyet rejiminin kötü olduğu fikri, Hâlet Efendi'nin temsil ettiği gelenekçi kanatta, Ebubekir Ratib gibi modernleşmenin öncüsü olarak kabul edilen kesimde ya da Nizâm-ı Cedîd kadrolarına yakınlığı ile bilenen Vahîd Efendi veya Muhib Efendi gibi sefirlerde, ortak düşüncedir. Hepsine göre en iyi yönetim monarşidir. Cumhuriyet dünyanın düzenini bozan bir rejim, ta-

24 Vahîd Efendi, *Sefaretnâme*, vrk. 28a, 29a.

25 Hâlet Efendi'nin krallık rejimini desteklediği, Napolyon'a suikast girişiminde bulunan kral taraftarlarını tasvirederken kullandığı ifadelerden iyice ortaya çıkmaktadır (bkz., BOA., HAT, nr. 5815 A).

26 BOA., HAT, nr. 5763.

27 BOA., HAT, nr. 5718.

raftarları da “esâfil ve erâzil takımı, fie-i bağıye(eşkıya güruhu)”²⁸ dir. Fransız İhtilali’nin fikir babaları olarak kabul edilen Voltaire ve Rousseau için Seydi Ali Efendi’nin “...ma’hûd ve mel’ûn Volter-i dûzah-ı makrun...”²⁹ Ratib Efendi’nin “...bazı Voltair ve Russo gibi küfriyyat ve ilhad ve mekr ü fesâd...”³⁰ Muhib Efendi’nin “...lâkin eşher-i Volter nâm ihânet-guster ve Russo nâm bed- hû vesâ’irenin neşr ve işa’a etmiş oldukları resâil-i fiten iştimalde ta’lîm ve tavsiye olunan vesâyânın iktizâsından dahî...”³¹ şeklindeki ifadeleri de bu düşüncelerine birer örnektir. Hemen hepsinin sefaretnamelerinde ya da gönderdikleri raporlarda yer alan bu ifadeler, değişimin düzeni bozacağı algısına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Muhib Efendi’nin Paris Risalesi’nde mutlakıyet yönetimini kutsaması, taraftarlarını hayırlı insanlar olarak görmesi ve ihtilalin bu insanların hayatlarını altüst ettiğini söylerken ihtilalcileri aşağılaması, bu algının en bariz tezahürüdür.³²

Hâlet Efendi bu bağlamda, Napolyon ve Talleyrand’ı “gayet mütekebbir hilekâr ve mütelevvin...” olarak niteler. Açgözlülükle itham ettiği Napolyon ve bakanlarının tavırlarını eleştirirken onları “Berberîler gibi levendâne”³³ bulmakta ve “eşkıya sergerdelerine”³⁴ benzetmektedir. Fransız hariciyesindeki muhataplarının politikalarını da kaba ve sığ olarak nitelemekte,³⁵ özellikle uzlaşmaz tavırlarından şikâyet etmektedir.³⁶ Bu tavırlarına karşılık aradaki gerginliği yumuşatmak adına ılımlı bir politika takip edilmesinin ise işe yaramadığı tespitleri arasındadır.³⁷

28 Yeşil, *age.*, s. 168-169.

29 Ahmed Refik Altınay, “Moralî Ali Efendi”, cüz. 21, s. 1382.

30 Yeşil, *Aydınlanma Çağında*, s. 171.

31 Kürelî, “Abdurrahim Muhib Efendi”, s. 187.

32 *Age.*, s. 182.

33 BOA., HAT, nr. 5716.

34 BOA., HAT, nr. 5718.

35 TSMA, E, 4766.

36 BOA., HAT, nr. 5763 A.

37 BOA., HAT, nr. 5718.

Hâlet Efendi, gizliliğe çok önem veren³⁸ Fransızların, diplomatik ilişkilerinde oyalama taktiği uyguladıkları, bu üslubun ise hiçbir devlet tarafından tasvip edilemeyeceği görüşündedir. Sözlerinde durmamakla itham ettiği Fransızlar, tüm devletleri “köle gibi kullanmak” istiyorlardı.

Seydi Ali Efendi’nin Fransızlar için kullandığı “manend-i bukelamun”³⁹ benzetmesi, Hâlet Efendi’nin maiyyetinde bir kâtip olan Nazmi Efendi’nin ise Fransa’yı Rusya ve İngiltere’ye göre Osmanlı’nın dostu olarak kabul etmesine rağmen her gün değişiklik gösteren tavırlarından dolayı Fransaya güvenilmemesini⁴⁰ tavsiye etmesi, Vahîd Efendi’nin Fransızların vefasızlığından dem vurması, bütün söz ve eylemlerinin hileden başka bir şey olmadığı kafası çalışan herkesçe bilindiği iddiası da⁴¹ –bu minvalde– güvenilir Batı imajının gelenekçi Hâlet Efendi’ye has bir özellik arz etmediğini, modernleşmenin yüzü olan kalemiye temsilcilerinde de görülen genel bir kanı olduğunun göstergesidir. Yukarıda kısaca değinildiği üzere Fransa’ya giden Osmanlı diplomatları, Fransız meslektaşlarının tavırlarını modern diplomasinin bir gereği olarak görmeyip bunları, onların ikiyüzlülüğüne, yalancılığına hamletlemektedirler ki bu algı günümüzde de bazı noktalarda varlığını sürdürmektedir.

Avrupa’nın Yakınçağ’da uyguladığı bu “devlet çıkarına dayalı” diplomasinin Osmanlı tarafından, klasik dönemde büyük bir başarıyla kullanıldığı Kemal Beydilli’nin “Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar” adlı makalesinde güçlü delillerle ortaya konulmaktadır⁴². Yazar, Sokullu’nun akdedilen muahedelere

38 BOA., HAT, nr. 5716; 15152.

39 Altınay, “Moralî Ali Efendi”, Cüz. 21, s. 1336.

40 Hâlet Efendi’nin maiyyetinde sır kâtibi olarak Paris’e giden ve Fransa’nın askeri yapısına dair bir rapor kaleme alan Nazmi Efendi’nin söz konusu raporu için bkz., BOA., HAT, nr. 15702.

41 Vahîd Efendi, *Sefaretnâme*, vrk. 15a.

42 Kemal Beydilli, “Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar”, 35-36, 39.

uyulmadığından dem vuran bir elçiye “Ahidnâmeler ölü doğmuş bir vücûddur. Onlara hayatiyet bahşedecek şey tarafların bunları yaşatmak için duydukları duygu ve azimdir” şeklinde verdiği cevabı ve Ebussuud Efendi’nin “Müslümana menfaat olmayacak sulh asla meşru değildir... sulh olunduktan sonra menfaat bu zamanda bozulması enfelse elbette bozmak vacib ve lazım olur...” şeklindeki fetvasını örnek göstererek Osmanlı Devleti’nin klasik dönemde devlet çıkarını her şeyden üstün tuttuğunu ve politikalarını bu esasa göre şekillendirdiğini delillendirmektedir. Kemal Beydilli’nin bu iki örnekten yola çıkarak ifade ettiği gibi, sübjektif değerlerle ve yaklaşımlarla yön belirlemek, sırf verilen söze riayet etme telakkisi doğrultusunda hareket etmek, belki bireyler için övünebilecek meziyet sayılabilse de devlet ahlâkı anlayışı içerisinde yeri olmaması icap eden bir davranıştır. Zira devletlerarasında asıl olan, bireylere özgü niteliklerle hareket, dolayısıyla namuslu, ahlâklı, dürüst, göründüğü gibi olma, riyasız, takiyesiz veya imanlı ve dindar gibi vasıf ve sıfatlarla muttasıf olma hâli değil yalnızca çıkarlardır. Osmanlı Devleti’nin devletlerarası ilişkilerde izlediği bu realist tutumun en büyük belirleyicisinin sahip olduğu güçle alakalı olduğu da gözardı edilmemelidir. Ancak ibre zamanla tersine dönecek, Osmanlı diplomasinin gelişen Avrupa diplomatik usul ve adabı karşısında giderek sade dil ve insana has özelliklerle politikalar üretmeye başladıkları görülecektir. Daha önce değinildiği gibi III. Selim’in Mısır’ın işgali esnasında “Altı senedir kâfirler bizi iğfal etti. Biz dahi altı mah kadar onları iğfal eyleyüb mümkün mertebe işimize baksak” ifadesi ya da II. Mahmud’un “Frenklerin mukaddemâ söylediklerinde durmayıp kendülerine kangı sûret uygun gelür ise, derhal ol sûrete teşebbüs etmekde oldukları ma’lûmdur” şeklindeki hattı,⁴³ bu değişikliği ortaya koyan güzel örnekler olacaktır.

Fransızları akıl ve dirayet noktalarında da yargılayan Hâlet Efendi, Osmanlılar ile aralarındaki farkı “...kayıkçılar ile kâtipler

arasındaki farkla...” açıklamakta ve onların bazı alanlardaki üstünlüklerini, Osmanlı Devleti ve toplumundaki gayretsizliğe bağlamaktadır. Hâlet Efendi burada yine merkeze Osmanlı’yı oturtmuştur. Ona göre Batı’nın başarısı, Osmanlı’dan daha akıllı ve üstün olduklarından değil sadece Osmanlı’nın gayretsizliğinden kaynaklanmaktadır. Burada her ne kadar bir özeleştirî yapılsa da aynı fikri ileri süren⁴⁴ İbrahim Müteferrika ile arada bariz fark vardır. Müteferrika, Batı ile Doğu arasındaki farkı oldukça açık ara bulurken, Hâlet Efendi bunun az olduğu kanaatindedir. Ona göre sermayesini halktan karşılayan Fransa ekonomisi tütün, kâğıt, kristal, kumaş ve porselen üretimine dayanmaktadır, bu maddeleri üretecek beş imalathane ile dil ve coğrafya eğitimi verecek bir okul yaptırılması hâlinde Avrupa’yla baş edilebileceği kanaatindedir.⁴⁵ Bu durumda Bernard Lewis, Hâlet’in Batı’nın teknik üstünlüğünü kabul ettiği savını oldukça naif bir söylem hâline getirmektedir.⁴⁶

Batı’daki olumlu yönlerin kendi üstünlüğünü ortaya çıkarmak için anlatıya dâhil edilmesi sadece Hâlet Efendi’ye has değildir. Ebubekir Ratib’in teşrihhaneyi gördüğü zaman “İnsan vücûdu hakkında bilgi sahibi olmaksızın Allah’ın kadir-i mutlaklığının anlaşılamayacağı...” hadisini söylemesi⁴⁷ ya da Vahîd’in yine teşrihane için “O’nun [Allah’ın] tek olduğunu gösteren her şeyde bir îşâret vardır” beytini⁴⁸ kullanması da bu minval üzerinedir. Her iki elçinin söyledikleriyle altını çizmek istedikleri, Batı’nın tıpta ilerleyişi değil, İslamiyet’in üstünlüğüdür.

Hâlet Efendi’nin sık sık kullandığı muhatabını hayvan benzetmeleriyle tahkîr etme sadece ona ve temsil ettiği Doğu kültürüne has bir özellik değildir. Bu durum Batı’nın, Doğu’ya bakışında da

44 Aksan, *age.*, s. 185.

45 TSMA, E, 4766.

46 Bernard Lewis, *age.*, s. 348.

47 Yeşil, *age.*, s. 142.

48 Vahîd Efendi, *Sefaretnâme*, vrk. 8b.

var olan ve sıkça rastladığımız bir olgudur. İstanbul'un fethine dair anlatılarda Türklerin vahşi bir hayvandan daha tehlikeli, gelmiş geçmiş en değersiz halk, uygarlığın barbar, kösnül ve cahil düşmanları⁴⁹ olarak tanımlanmaları bu hususta ilk akla gelen nitelelendirmelerdir. Hâlet Efendi'de "it döneği", "kelb-i akur(kuduz köpek)" ve "hayvanat-ı aceme" tabirleriyle hayat bulan bu olgu, Seydi Ali Efendi'de "Taife-i Efrenc nakş-ı bukalamun",⁵⁰ Muhib Efendi'de "Gal namında mânend-i hayvan bir kavim"⁵¹ şeklinde karşımıza çıkacaktır. Ölümcül ve cinsel yollarla bulaşan bir hastalığın Osmanlı literatüründe frengi kelimesiyle karşılık bulması da bu zihniyetin bir örneğidir.⁵² Sadece Hâlet Efendi gibi gelenekçi gruba ait olmadığı anlaşılan Avrupa'ya dair bu tanımlamalar, kalemiyenin diğer mensuplarınca da dile getirilmiştir.

Hâlet Efendi Fransız hariciyesinden gördüğü nezaketsiz tavrın oluşmasında Rum tercümanların telkinlerinin de etkili olduğu fikrindedir.⁵³ Özellikle "Beyoğlu sürtüğü" olarak tanımladığı tercüman Franchini kardeşlerin, Fransa-Osmanlı ilişkilerinde belirleyici bir rol oynadığı kanaatindedir. İstanbul'da onlara karşı yapılacak en küçük fena muameleden dolayı, Osmanlıya buğz edip hem İstanbul'daki Fransa elçisini hem de Paris'teki Dışişleri'ni kışkırttıkları yönünde Bâbîâli'yi uyarıyordu.⁵⁴ Niyazi Berkes, Osmanlı toprakları üzerinde bir paylaşım projesini Napolyon'a sunan şahsın Es-seyyid Ali Efendi'nin maiyetinde Paris'e gelen ve o sıralarda Fransız Dışişleri Bakanlığının özel müşaviri mevkiinde olan Rum Godrika olduğunun Hâlet Efendi tarafından

49 Ebru Boyar- Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*(çev. Serpil Çağlayan), İstanbul 2004, s. 7.

50 BOA., HAT, nr. 5763.

51 İbrahim Küreli, "Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Risalesi", *İlmi Araştırmalar*, 5, (1997), 182.

52 İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara 2009, s. 49-50.

53 BOA., HAT, nr. 5815.

54 BOA., HAT, nr. 5718.

tespit edildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Ancak Hâlet Efendi'nin tespit edebildiğimiz yazılarında Rumlar hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirmesine rağmen Godrika hakkında bir yorumu bulunmamaktadır.

3. MEŞHUR PALAİS ROYAL ANLATISI

Hâlet Efendi'nin Fransa'ya dair gözlemleri arasında şüphesiz en ilginç Palais-Royal gezisidir. Fransız toplumunun ahlâk anlayışını kıyasıya eleştirisi ve kendi ülkesinin değer yargılarıyla mukayesesi oldukça ilginçtir. Şöyle ki “Ez-cümle dünyada ne kadar Ermeni ve Rum var ise, Müslîmânlar mahbûbdostur bu nasıl ayb şey ma'âzAllah Frengistân'da olamaz ama olsa o saat ateşe yakarlar, hem pek ayıbdır deyu işite işite cümlemiz bu i'tikâdda idik. Meğer hiç ondan gayri maslahatları yok Paris'de Palais Royal⁵⁶ ta'bir ederler bezestân gibi bir mahall var. Ama gayet vus'atli dört tarafı dükkân. Dükkânlarda enva' metâ' var üstleri oda, odalarda bin beş yüz karı ve beş yüz oğlan var ki kârları puşluğa münhasır. Gece gitmek muayyebden gündüz be'îs olmamakla mahsûs temâşâsına vardık. İçeri girildikde cânib-i erba'adan karılar ve erkekler gelene bir basma kâğıd veriyorlar. İçlerinde biraz ki şu

55 Niyazi Berkes, *age.*, s. 123.

56 Palais Royal yaklaşık olarak 1770-1870 yılları arasında, hemen hemen bir yüzyıl Paris'in göbeğinde bir saray, bahçeler ve dükkânlarıyla homoseksüelliğin Paris toplumunda görünür kılındığı temel yerlerden birisiydi. Hâlet'in Paris'te bulunduğu sıralarda Palais Royal'de kesinlikle erkek fahişeler çalışıyordu. Dolayısıyla Hâlet'in Palais Royal'e dair anlatısı kesinlikle bir kurgu değil gerçektir. Fakat Hâlet sadece görmek istediğini görmüş, Palais Royal'i seçici bir gerçek olarak anlatısına dahil etmiştir. Dolayısıyla bu andan itibaren Palais Royal bütün gerçekliğini yitirmiş, Hâlet'in ahlâksız Batı imajına hizmet eden söyleminin bir parçası olmuştur. Dönemin homoseksüelliği ve Palais Royali için bkz., Michael Sibalis, “The Palais Royal and the Homosexual Sub-culture of Nineteenth-Century Paris”, *Homosexuality in French History and Culture*, ed. Jeffry Merrick ve Michail Sibalis, New York-London, 2002, s. 117-120.

kadar karılarım var odam filan yerde şu kadar akçeyedir. Biri dahi şu kadar oğlanım var, yaşları şu kadardır, şu kadar akçe narhı var deyu mahsûs basılmış kâğıdları var ve bunlardan gerek oğlan gerek karı frengi illetine uğrarlar ise timâr etmek için devlet tarafından muvazzaf hekimler var ve karılar ve oğlanlar her bir adamın dört yanını muhasaraya alıp kangımızı beğenir deyû beraber gezerler ve kibârı Palais Royal'e vardınız mı karıları ve oğlanları beğendiniz mi deyu iftihâr ederek su'âl ederler. “Buracığını Hoca Abraham'a okursuz”. El-hamdülillah memâlik-i İslâmiye'de bu kadar oğlan ve gulampâre yoktur.”⁵⁷

Yukarıdaki alıntıdan Hâlet Efendi'nin Müslüman-Osmanlı toplumunda homoseksüelliğin varlığını kabul etmekle beraber bunun Kâfir-Avrupa'da daha yaygın olduğunu iddia ettiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. “Buracığını Hoca Abraham'a okursuz” ifadesi ise Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki rekabetin ahlâki boyutunun ne derece güçlü olduğunu ortaya çıkartır. Ancak Karal, burada yine okuma hatası yapmıştır. Hâlet Efendi ile dostluğu olan Bağdat sarrafı Sofyalıoğlu “Abraham”⁵⁸, “İbrahim”e dönüşüvermiştir. Bu durumu, Hâlet'in Batı'nın ahlâksızlığını tartıştığı ve nihayetinde ispat ettiği kitleyi de değiştireceği için basit bir okuma hatası olarak kabul etmek mümkün değildir. Hâlet'in söz konusu mektubunu Karal'dan alıntılaman Bernard Lewis de homoseksüelliği tıpkı Hâlet Efendi gibi ait olduğu topluma yakıştırmamıştır.⁵⁹ Hâlet'in Palais-Royal tanımlaması Bernard Lewis'in kitabında “Bil ki, dünyada çok sayıda Ermeni ve Rum homoseksüel var olmasına rağmen Müslümanların hemen hepsi homoseksüeldir. Bu rezilce bir şeydir. Allah korusun, Frengistan'da böyle şey gerçekleşmez, gerçekleşse bunu şiddetle cezalandırırlar ve büyük skandal olur vesaire. Öyle

57 TSMA, E, 4766.

58 TSMA, E, 7141.

59 Bernard Lewis, *age.*, 348.

ki bunları dinleyen kişi hepimizin başka şeylerle ilgilileri olmayan, bu yapıda insanlar olduğumuzu sanır” şeklinde bir pasaja dönüşmüştür. Böylece Hâlet nasıl özelde Fransa’yı genelde Hıristiyan dünyasını ahlâksız olarak tanımladıysa, Bernard Lewis de özelde Osmanlıyı genelde İslâm dünyasını ahlâksız olarak tanımlamıştır.

Hâlet Efendi hakkında yapılan çalışmalarda en çok eleştirilen husus, onun sadece Palais-Royal adındaki bir genelevi de barındıran eğlence merkezini ayrıntılı olarak tasvir etmesi, Fransızların sosyal ve kültürel diğer özelliklerine yer vermemesidir. Neden sadece Palais-Royal’ı anlattı? Bu sorunun cevabını birkaç açıdan vermek mümkündür. Elçilerin kaleme almaya karar verdikleri bazı noktalar, kendi Avrupalarını yansıtmak için kullandıkları bir taktiktir. Osmanlı sefirlerinin Batı’ya yönelik ahlâki bakışlarını tartışan Fatih Yeşil,⁶⁰ Ebubekir Ratib Efendi ile Hâlet’in farklı dünya görüşlerinden ve farklı hiziplerden gelmelerine rağmen her ikisinin de ahlâki olarak Batı’yı Osmanlıdan aşağı gördüklerini, dolayısıyla Batı’yı ahlâksız olarak yaftaladıklarını tespit etmiştir.⁶¹ Yeşil, bu yerinde tespitinin yanında iki elçiye “Avrupa’yı anlama” noktasında da karşılaştırmıştır. Modernist Ratib, merak etmiş, Avrupa’nın birçok farklı yüzünü keşfetmiş ve sonuç olarak Avrupa’yı anlamıştır. Hâlet’i ise İstanbul’daki gelenekçi hizbin bir temsilcisi olarak görmüştür. Dahası, “Fransa başkentinde Paris genelevinden [Palais Royal] başka tasvir edecek bir mekân kalmayacaktı” diyerek Hâlet’in Avrupa’yı anlamak gibi bir kaygısının olmadığını, hatta böyle bir eylemin Hâlet gibi gelenekçiliği tartışılmaz olan bir kişiden beklenemeyeceğini ima etmektedir. Fatih Yeşil’in, Ebubekir Ratib’in Hâlet’e nazaran Avrupa’yı daha iyi algılamasında öne sürdüğü amiller, savaş meydanlarında Avrupa’yı görmek ve Batılı diplomatlarla görüşmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki özellik, Batı’yı anlamanın

60 Yeşil, *Aydınlanma Çağında*, s. 110.

61 *Age.*, s. 110.

olmazsa olmaz kuralları olarak okuyucuya sunulmuştur. Yeşil'in Hâlet hakkındaki iddialarının aksine, Hâlet de Batı'yı görmek gerektiğini savunur ve İstanbul'daki Müslüman Batıcı kanadın Avrupa'yı görmeden hakkında olumlu konuşmalarını eleştirir. Ayrıca Avrupalı diplomatlarla çok fazla temasa girmediği iddiası da sorgulanmalıdır. Fatih Yeşil'in, Hâlet Efendi'nin İstanbul'da Avrupalı diplomatlarla görüşmemiş olması iddiasını doğru kabul etsek bile bu durum onun Avrupalıları hiç tanımadığı anlamına gelmez. Osmanlı diplomasisinin kalbi sayılan Fenerli Rum tercümanlarına yakınlığıyla bilinen ve Paris'e gitmeden önce de Tersane-i Amire Tercümanı olan Kallimaki'nin kâtipliğini yapan Hâlet Efendi'nin Avrupa ahvalinden bibehre olduğunu düşünmek haksız bir eleştiri olacaktır. Osmanlı kalemiyesinin önde gelen ismi Ahmed Resmi Efendi üzerine değerli bir çalışma kaleme alan Virginya Aksan'ın, Ahmed Resmi Efendi'nin Batı'yı olumlu yanlarıyla anlattığı zaman onu nesnel bir gözlemci olarak tanımlaması ancak Batı'yı ahlâki olarak Osmanlı'dan aşağı görme ve ahlâksız olarak damgalama eğilimini sergilediğinde de onu gözlemciden röntgenciye dönüştürmesi de bu minvaldedir.⁶² Hâlet, çok muhtemeldir ki Paris'te birçok yer gördü fakat sadece Palais Royal'i anlattı. Çünkü orası, kafasında kurguladığı ve İstanbul'daki Batı hayranlarına anlatmak istediği ahlâksız Batı imajını ve haklılığını ortaya koyuyordu. Kafasındaki ahlâksız Batı imajı orada ete kemiğe bürünmüştü.

Hâlet'in neden sadece Palais-Royal'i anlattığı sorusuna verilebilecek diğer bir cevap da anlatısının merkezine neyi aldığını belirlemek olacaktır: O, siyaset odaklı yazıyordu. Kendisinin gerek resmi talimatından⁶³ gerek şifahen verilen gizli talimattan da⁶⁴ anlaşıldığı üzere, siyasi çerçevede Fransa ve diğer Avrupa

62 Aksan, *age.*, s. 93.

63 BOA., HAT, nr. 5617, nr. 5720.

64 Hâlet Efendi'nin bu görevi, *Vâsıf Tarihi*'nde şu şekilde kaydedilmiştir:

devletleri hakkında gözlem yapması ve bunu İstanbul'a bildirmesi istenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Hâlet Efendi'nin Paris elçiliğine dair evraklar incelendiği zaman bu görevini büyük ölçüde yerine getirdiği, İstanbul'un aldığı bazı kararlarda onun tavsiyeleri ve yönlendirmelerinin etkili olduğu anlaşılır. Yani devlet tarafından siyasi gözlem amacıyla gönderilmiş ve bunu yerine getirmiştir. Onunla kısa bir süre olsa da Paris'te aynı dönemde elçilik yapan Muhib Efendi'den ise özellikle "Françe cumhûrunun makarr-ı hükûmeti olan Paris şehrinde müddet-i ikâmet ve hengâm-ı meks de şehir-i mezkûra dâhil ve hâricindeki kâin-i ebniye-i cesîme cusûr-ı metîne ve sâir acâibat-ı nâdire müşâhadesine mebni bazı güne tahsil-i vukûf olanların muhtasarca kaleme alınması tasvib" olunmuştu. Sonuç olarak elçiler için devletin beklentilerini yerine getirme öncelikliydi ve Hâlet Efendi'de bu öncelik, sosyo-kültürel hayat değil siyasi olaylardı.

Hâlet Efendi'nin Fransa'daki kültür ortamını görmesine rağmen, tahriratlarında detaya yer vermemesi ve yorumlarını döndükten sonraya bırakması da aslında bir klasik dönem geleneği olarak düşünülebilir. Özellikle, klasik dönem sefirlerinin sözlü takdim yolunu tercih ettikleri varsayımından⁶⁵ hareketle, zihniyet ve siyasi taktir geleneğiyle klasik dönem sefirlerine daha fazla uyan Hâlet'in de böyle bir yol izlemesi olasıdır ki "...avdetimiz müyes-ser oldukda akıl ve refât ve iz'ân... ve komedyâ ve opera ta'bîr eyledikleri mahallerinin tasvîr ve taklîdlerini iyice ifâde eylerim ve bizim kulağımızı niçin böyle galatla doldurduklarının hikmetini söylerim"⁶⁶ şeklindeki ifadeleri bu kanaatimizi desteklemektedir.

"...Paris'e vardıkda Françe ve sair Avrupa'da vâki'olan havâdisatı tasmîm ve semtini tenkih ve hurûf-ı ma'hûde ile refte refte der devletmedara tahrîr eylemesi taraf-ı sadr-ı müşterî-i tedbîrden bilmuvâcehe mumâileyhe te'kid ve tezkîr olundu" (Vasîf, *age.*, II, vrk. 40a).

65 Beydilli, "Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX(2007), 13.

66 BOA., HAT, nr. 5614.

Aynı şekilde Moralı Seydi Ali Efendi'nin Paris'te kütüphaneyi ziyaretinde, III. Ahmed tarafından yaptırılan çeşmeye düşülen tarihi okuyan kütüphane “hafız-ı kütüb”ünün tavrı ve ifadelerini şifahen ifade edeceğini söylemesi⁶⁷ de geç dönem Osmanlı sefirlerinde sözlü geleneğin devam ettiğinin diğer bir göstergesidir.

Hâlet Efendi'nin metinleri biçim olarak incelendiğinde siyasi takrir⁶⁸ formatında olduğu görülmektedir. Karlofça sonrası ortaya çıkan, insana dair anlatıların bolca yer aldığı sefaretnamelerin var olduğu bir dönemde Hâlet Efendi'nin klasik dönem çavuşlarının takip ettiği bu yolu kullanması, tıpkı onlar gibi sosyal ve kültürel hayata dair fazla ayrıntı vermemesi, onun gelenekçi kimliğinin bir tezahürüdür. Bu yüzden sefaretname yazarlarının daha nazik ve diplomatik nezakete uygun üsluplarının aksine onun üslubu sert, tahkir edici, diplomatik nezaketten ve hassasiyetten uzaktır. Kısacası siyasi takrirler, aslında birer resmi vesikadır ve dolayısıyla anlatım itibarıyla kurudurlar. Buna karşılık sefaretnameler ise seyahatname türünün bir benzeri, dolayısıyla edebî bir metin olmaları hasebiyle daha canlıdırlar. Her iki türdeki biçimsel farklılık, doğrudan hitap ettikleri okuyucu profilini farklılaştırmaktadır.

Hâletin kaleme aldığı takrirlerde dikkati çeken bir özellik anlatısını kişileştirmesidir. Hâlet bunu sadece Fransız muhatapları üzerinden yapmaz. Yükselme hırısı ya da başarısızlık korkusu o kadar güçlüdür ki bizzat kendi meslektaşını da hedef alabilir ve selef diplomat, bu şekilde anlatıya dâhil edilebilir. Gerçekten de Hâlet Efendi, Fransız makamlarının kendisini aldatamayacağı iddiasını dile getirirken kullandığı “...ama bu def'a sanırım ki inşâAllah istedikleri Türk elçisine düşemediler” cümlesindeki hedefi, bariz bir şekilde Mısır'ın işgali (1798) esnasında Fransa'nın diplomatik manevrasını yani hilesini fark edemeyerek Bâbîâli'yi

67 Ahmed Refik Altınay, “Moralı Ali Efendi'nin Paris Sefareti (1797-1802)”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, cüz 21, İstanbul 1331, s. 1236.

68 Beydilli, “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında...”, s. 10.

yanlış bilgilendiren selefi Seydi Ali Efendi'dir. Osmanlı sefirlerinin Avrupa'da bir anlamda birbirleriyle "bürokratik" rekabete girmeleri ve bunun sonucunda kendilerini ön plana alarak diğer sefirlerle karşılaştırmaları sadece Hâlet Efendi'ye has bir olgu değildir. Aynı özelliği Vahîd Efendi'nin sefaretnamesinde görmekteyiz. Vahîd Efendi'nin, Talleyrand'ın Sırp tarafına ve İstanbul'a asker geçirme için kendisini kâh korkutarak kâh rica ederek ikna etmeye çalışmasını, ancak kendisinin inancı ve devlete olan sadakatinden dolayı buna aldanmayarak diplomatik bir başarıya imza attığını ima etmesi⁶⁹ bunun bir diğer göstergesidir. Keza, Seydi Ali Efendi'nin, sefaretnamesinde hemen hemen her konuda en ince detayları vermesine rağmen olaylardaki kendi menfi dahlinden dolayı Mısır'ın işgalinden ve Paris Barış Antlaşması müzakerelerinden birer cümle ile bahsetmesi de bu minval üzerinedir. Seydi Ali Efendi'nin bu tavrı, sefirlerin başarılarını ya da başarı addettikleri hususları ön plana çıkartırken aksi durumları da örtmeye çalışmalarının ve bunun sonucunda gerçeği kendi istedikleri gibi şekillendirmelerinin belki de en güzel örneğidir.

69 Vahîd Efendi, *Sefaretname-i Seyyid Vahîd Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2277, vrk. 23a. Vahîd Efendi'nin "Bu görevimde Avrupa'nın niyetini öğrenip bu konuda uyanık olarak görevime Varşova'da çeki düzen vermekle velinimetim Osmanlı devletini Avrupa'dan gelecek tehlikelerden kurtarmanın meslektaşlarım arasında kudret ve itibarımı artıracacağı kuşkusuzdur" ifadesiyle tezimizi daha da güçlendiren bu argüman, bizim bu çalışmada kullandığımız Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No. 2277'de kayıtlı yazma nüshasında bulunmamaktadır. Bununla birlikte Yavuz Ercan'ın makalesinde (bkz., dipnot 67) ifade aynıyla yer almaktadır (Ercan, "Mehmed Vahîd Efendi", s. 100). Ne yazık ki yazar, makalede hangi nüshalardan hangi pasajları aldığını belirtmediği için bu alıntıyı metinde değil dipnotta verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
HİZMETKÂR İKEN DEVLETLÎ OLMAK

A. HÂLET EFENDİ’NİN MERKEZ BÜROKRASİSİNDE YÜKSELMESİNİ HAZIRLAYAN SÜREÇ

1. III. SELİM DÖNEMİNDE II. FRANSIZ BAHARI

Osmanlı Devleti ve Fransa arasında Mısır meselesini sonuçlandırmak amacıyla 26 Haziran 1802’de Paris Antlaşması imzalanmasına¹ rağmen müttefikleri Rusya ve İngiltere’nin baskıları

- 1 9 Ekim 1801 tarihinde Osmanlı elçisi Seyyid Ali Efendi ve Talleyrand arasında ön barış protokolünün [Driault, *age.*, s. 29] imzalanmasından sonra Amedi Galib Efendi Fransa’ya gönderilmiş (Amedi Galib Efendi’nin Paris’te ki murahhaslığı ve gönderdiği raporlar için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar”, *Belleten* (Ankara 1937), I/2, 357-410) ve Paris Antlaşması 26 Haziran 1802 tarihinde nihai şeklini almıştır [Ayrıntı için bkz: Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, C.II, vrk.10b-12a; *Muahdat Mecmuası*, I, 14-34. Adı geçen kaynaklarda Paris Antlaşması’nın tarihi 26 Haziran 1802 (24 Safer 1217) olarak verilirken Driault bu tarihi 26 Temmuz 1802 olarak kaydetmiştir (Bkz: Driault, *age.*, s. 29)].

neticesinde² Napolyon'un imparatorluk unvanının Osmanlı Devleti tarafından onaylanmaması,³ buna karşılık Fransa'nın da yeni vergi tarifelerini kabul etmemesi nedeniyle diplomatik krizler yaşanmıştır.

Fransa cephesi bu şekildeyken hâlihazırda müttefik olduğu Rusya'yla Yedi Ada'da, İngiltere'yle de Mısır'da karşı karşıya kalan Bâbiâli, İngiliz-Rus kutuplu siyasetten uzaklaştı. Napolyon'un Austerlitz'te müttefiklere karşı kazandığı zafer (2 Aralık 1805), Avrupa siyasetinde dengeleri yerinden oynattığı gibi Osmanlı Devleti'nin de dış politikasında büyük değişikliklere neden oldu ve Bâbiâli'de rüzgâr tekrar Fransa'nın lehine esmeye başladı.⁴ Rus ittifakının 1805'te yenilenmesine rağmen Bâbiâli'nin bunu hiçe sayarak Fransa ile yakın temasa geçmesi, Osmanlı siyasî ahlâkının Avrupalılaştığının bir işareti olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Bununla beraber Osmanlı diplomasisinin Avrupa diplomasisi karşısında kendisine duyduğu güvenin tamamen yerleştiğini iddia etmek için henüz çok erkendir.⁵

Rusya ve İngiltere'nin Bâbiâli üzerindeki etkisini kırarak kendi nüfuzunu kurmak isteyen Napolyon ise Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini maslahatgüzarlık seviyesinden büyükelçiliğe çıkartmış ve General Horace Comte Sebastiani'ı büyükelçi sıfatıyla İstanbul'a göndermiştir. Sebastiani, daha önce 24 Kasım 1801'de Paris Barış Antlaşması'nın ön şartlarının imzalandığına dair Napolyon'un mektubunu III. Selim'e takdim etmek üzere İstanbul'a,⁶ 1802

2 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011, VII; 257-268.

3 Fransa elçisi General Brune ve Fransa Dışişleri'nin konu hakkında yazışmaları için bkz: Le Baron I. De Testa, *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane*, Paris 1865, II, 342-352.

4 G.A., Mano, *Religion Et Politique*, Paris 1856, s. 151-152.

5 Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar", s. 39-42.

6 Sebastiani, İstanbul'a gelişi ve Osmanlı Devleti'nin merkezi yapılanmasını içeren ayrıntılı bir raporu I. Konsüle sunmuştur. Söz konusu rapor için

tarihinde ise Bahr-i Sefid'i Trablusgarb'dan Mısır ve Suriye'ye kadar gezmek üzere ticari bir görevle, Kuzey Afrika kıyılarına gelmişti. Bu ikinci ziyaretinde asıl görevi ise bölgede Osmanlı Devleti'nin askerî-ekonomik gücünü tespit etmek ve Mısır'ın yerel güçleri olan Memlûk Beylerini Fransa tarafına çekebilmektir. Söz konusu coğrafyada İngiltere'nin ne derecede etkili olduğunu öğrenmek de görevleri arasındaydı.⁷ Askerî vasıfları da haiz olan Sebastiani, bu görevleri esnasında Osmanlılara ve hem merkezde hem de taşrada işlerin yürüme tarzına da iyice vâkıf olmuştu. Kısaca Bâbîâli'yi yanına çekmek isteyen Napolyon, Sebastiani'yi tesadüf eseri olarak elçi seçmemiştir.

10 Ağustos 1806 tarihinde⁸ İstanbul'a gelen Sebastiani, oldukça önemli görevler üstlenmişti. Şöyle ki: İran'la ittifak kuracak, Osmanlı Devleti'nin Dalmaçya'daki Fransız ordusuyla işbirliğine girmesini ve Rusların Karadağ ve Arnavutluk'tan çıkartılmasını sağlayacaktı. Böylece Yunanistan ile Eflak-Boğdan'daki Rus nüfuzunu sona erdirecekti. Ayrıca boğazların Rus ve İngiliz gemilerine kapanmasını sağlayacak ve Üçlü İttifak Savaşı'nda Fransız tebaanın uğradığı zararların tazmini için Osmanlı'ya baskı yapacaktı. Adriyatik bölgesinde Fransız çıkarlarının temsilcisi olabilecek Tepedelenli Ali Paşa'yı Fransa'nın yanına çekmek üzere gönderilen Pouquville'i desteklemek de görevleri arasındaydı. Bunların yanı sıra, Fransa'nın sözde Sırp isyanını bastırmak ve Eflak-Boğdan'a Rus müdahalesini engellemek üzere Balkanlara yerleşmesi için III. Selim'i ikna etmesi gerekiyordu.⁹

Sebastiani, Napolyon'un kendisine karşı oluşturulan Rus-

bkz: Le Baron De Testa, *age.*, I, 504-514.

7 Le Baron I. De Testa, *age.*, C. II, s. 46-61.

8 William James, *The Naval History Of Great Britain*, Vol. V, London 1837, s. 248; *The Annual Register Or A View Of The History Politics And Literature For The Year 1806*, London 1808, s. 248.

9 General J.T. De Mesmay, *age.*, s. 54.

Osmanlı-İngiltere bloğunu parçalamak ve bu denklem içinde Osmanlı Devleti'ni kendisine bağımlı hâle getirmeyi amaçlayan planı doğrultusunda Rusya'ya yakınlıkları ile bilinen Eflak-Boğdan beyleri olan Aleksandre İpsilanti ve Aleksandre Mavrozi'nin görevlerinden alınması için çalışmalara başladı. Adı geçen şahısların Osmanlı Devleti aleyhine Ruslarla işbirliği yaptığı iddiasında olan Sebastiani, voyvodaların bir an önce azledilmesi gerektiğini savunuyordu.¹⁰ Ancak Osmanlı Devleti'nin daha önce Rusya'yla yapmış olduğu antlaşmalar bu ülkeye voyvodaların atanmalarında ve görevden alınmalarında söz hakkı veriyordu ve bu durum Bâbîâli'nin elini kolunu bağılıyordu.¹¹ Üstelik 1802 Fermanı'na göre voyvodaların görev süreleri yedi sene olarak tespit edilmişti ve söz konusu süre dolmadan Osmanlı Devleti tarafından görevden alınamıyorlardı. Sebastiani ise ülkesi adına Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti ediyordu. Üstelik Fransa

10 Lefebvre, *Histoire De Cabinets De L'Europe*, Paris 1847, III, 14.

11 17 Temmuz 1774 tarihinde Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 16. maddesinin Eflak ve Boğdan'a dair kısmında, lüzumu hâlinde bu iki voyvodalık işlerinin iki devlet arasında görüşülerek Rusya'nın Osmanlı hükûmetine vaki müracaatının nazar-ı dikkate alınması; yani Rusya'nın, Eflak ve Boğdan işlerine müdahalesi kabul ediliyordu (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, IV/I, 424). Ocak 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin 7. maddesinde Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki bu himayesi tekrarlanıyordu (Ahmed Resit, *Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani*, Dersaadet 1328, II, 328-329). Osmanlı Devleti 1783 tarihinde Rusya'ya verdiği bir senetle de Eflak ve Boğdan voyvodalarının suçlarının sabit olmadan asla azledilmeyeceklerini ve Eflak'tan senede 619 kese vergi, 90.000 kuruş ıydiyye ve 40.000 kuruş rikabiyye; Boğdan'dan ise 135 kese 444.5 kuruş vergi, 90.000 kuruş ıydiyye, 25.000 kuruş rikabiyye almayı ve bunun dışında para talep etmeyeceğini taahhüt ediyordu (*Muahadat Mecmuası*, C.IV, s. 2-4). Bu senetle maddi haklarını kısıtlarken 1802 fermanıyla ise idari haklarını minimum düzeye indirgiyordu (Söz konusu Ferman sureti için bkz. Cevdet, VII, 352-361.)

ile Temmuz 1806 yılında bir dizi görüşme gerçekleştiren Rusya temsilcisi M. D'oubrill de bu esası kabul etmişti.¹² Rusya bu konuda ısrar ettiği takdirde Fransa'yı karşısına alacaktı. Ona göre bu durumda Rusya'nın her hâlükârda eli kolu bağlanmış oluyordu.¹³

Hâlihazırdaki Eflak-Boğdan voyvodaları Aleksandre İpsilanti ve Aleksandre Mavrozi'nin¹⁴ Rus taraftarı oldukları ise Bâbîâli tarafından da bilinen bir gerçektir.¹⁵ İkisinin de görevden alınması aslında Bâbîâli'nin de işine geliyordu. Nihayetinde, Sebastiani'nin baskısı ve taahhütleri neticesinde 24 Ağustos 1806'da voyvodalar görevlerinden alındı.¹⁶ Yeni yapılan atamalarda ise bu sefer Fransa

12 Ancak söz konusu antlaşma Rus Çarı Aleksandre tarafından kabul edilmemiş ve bu durum yeni bir Rus-Fransız savaşına sebebiyet vermişti (Lefebvre, *age.*, III, 17-18).

13 BOA., HAT, nr. 1741.

14 Ahmed Asım Efendi, Tarihi'nde Mavrozileri Fransa mütehasısı olarak göstermiştir (Asım, I, 158). Mavroziler Rusya taraftarı bir ailedir. Valide Kethüdası Yusuf Ağa zamanında Divan Tercümanı olan Dimitraşko Mavrozi, Yusuf Ağa'yı tamamen ele geçirmiş ve Rus politikasının Bâbîâli'de etkin olmasını sağlamıştır [TSMA, E, 4171; Jorga, V, 140]. Bu yüzden Fransa'nın Mavrozi ailesine karşı bir düşmanlığı vardır. Hatta azillerinden sonra uzunca bir süre Sebastiani peşlerini bırakmamış, karşılaştığı her sorunda onları sebep göstererek öldürülmelerini istemiştir (BOA., HAT, nr. 14351). IV. Mustafa devrinin en güçlü simalarından olan Musa Paşa da Sebastiani ile aynı görüşte olmasına rağmen Fransa'ya karşı Rusya kartını oynamak isteyen dönemin reisülküttabı Hâlet Efendi, Mavrozilerin öldürülmelerini engellemiş; daha sonra sürgünden affedilmelerini sağlamıştır (TSMA, E, 4171).

15 Bâbîâli Eflak voyvodası Aleksandre İpsilanti'nin büyük bir isyan hazırlığı içerisinde olduğuna dair duyumlar alıyordu. Rus taraftarı Mavrozi ailesine mensup olan Aleksandre Mavrozi'nin ise görevine gitmek istemeyip hatta istifa edecek derecede pürüz çıkarması İstanbul'daki hoşnutsuzluğa had safhaya çıkartmıştır (Driault, *age.*, s. 70-71; Asım, I, 157).

16 Nikola Jorga, voyvodaların azillerinde Rusya'nın antlaşmalara dayanarak vereceği tepkiyi önlemek için voyvodaların kendi istekleri doğrultusunda görevlerinden feragat ettiklerine dair bir dilekçe verdiklerini kaydetmek-

tarafтары olan Callimachi ve Suzzo ailelerinden¹⁷ seçim yapıldı. Bu doğrultuda Boğdan voyvodalığına İskerlet Callimachi, Eflak voyvodalığına Drokozâde Aleksandre Suzzo getirilirken Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı'na da Hançerlizâde Aleko Bey atanarak durum Rusya elçisine de bildirildi.

Rusya tarafтары olan voyvodaların azledilerek haleflerinin Fransa tarafтары olan ailelerden seçilmeleri ve Bâbiâli'de Rus siyasetinin kalesi olan Yusuf Ağa'nın gözden düşmesi,¹⁸ artık en azından Sultan'ın nazarında Rusya devrinin kapandığını açıkça ortaya koyuyordu. Sebastiani'in teamüllere aykırı bir şekilde silah kuşanmış olarak III. Selim'in huzuruna çıkıp uzun saatler görüşmesi¹⁹ ve yine onun telkinleriyle Rus gemilerinin Karadeniz'e geçişlerini diplomatik yollarla engellenmeye çalışılması ise Fransa devrinin başladığının alametleriydi. Ancak işler Bâbiâli'nin hesapladığı gibi gitmedi. Rusya azledilen voyvodaların hemen görevlerine iadelerini talep ediyor aksi hâlde diplomatik ilişkilerini keseceğini sert bir dille bildiriyordu. Bâbiâli ilk anda İngiliz elçisinin de yardımıyla bu krizi atlatmaya çalıştı.²⁰ Ancak İngiltere de desteğini çekerek müttefiki olan Rusya'nın talebinin kabul edilmesi yönünde, Bâbiâli'yi zorlamaya başladı. III. Selim her ne kadar Fransa tarafтары olsa da Bâbiâli'de İngiltere hizbi de güçlüydü. Sonuç olarak Bâbiâli

tedir (bkz: N. Jorga, *age.*, V, 140). Ahmed Cevdet Paşa ise voyvodaların görevden alınmalarında, Sebastiani'nin baskıları kadar voyvodaların göreve tayin edildiklerinde devlet adamlarına ve saraya yakın şahıslara yüklü miktarda verdikleri paranın da etkili olduğunu kaydetmektedir. Yine dönemin reisülküttabı olan ve voyvodalar meselesini çözmekle görevlendirilen Vasf Efendi'nin sorunu Bâbiâli lehine çözebilecek dirayetten yoksun olması, voyvodaların bir diğer azil sebebi olarak gösterilmektedir (Cevdet, VIII, 74).

17 Lefebvre, *age.*, III, 16.

18 N. Jorga, *age.*, V, 140.

19 Mesmay, *age.*, s. 57.

20 BOA., HAT, nr. 16154.

İpsilanti ve Mavrozi'yi 16 Ekim 1806 tarihinde yeniden eski görevlerine atadı. Rusya karşısında bu şekilde geri adım atılırken Sebastiani'a ise Rusya ile yapılan antlaşmalara aykırı olarak görev süreleri dolmadan azledilen voyvodaların mecburen görevlerine iade edildiği bildiriliyordu.²¹

Bâbîâli ricali, söz konusu gelişmeler neticesinde Rusya ile yaşanan krizin sona erdiğini düşünüyordu. Ancak Fransa ile savaş hazırlığı içinde olan ve kendisine karşı muhtemel bir Osmanlı-Fransa ittifakı endişesi taşıyan Rusya, voyvodalarda yapılan son değişikliği dikkate almadı. Eflak ve Boğdan eyaletlerini, Turla ve Tuna havalisini ele geçirmek üzere General Michelson komutasında 60 bin kişilik bir orduyla bölgeyi işgale başladı.

Bu oldubitti karşısında şaşırان Osmanlı Devleti, Sebastiani'ın de teşvikleriyle 22 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan etti. Elçisi Sebastiani'ın diplomatik oyunları sayesinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın başlamasını sağlayarak amacına ulaşan Napolyon hem Rusya'yı yeni bir cephede savaşmaya zorlayarak kendisine karşı kullanılan Rus gücünün azalmasını sağlamış hem de Karadeniz'de Rus varlığına tahammül edemeyen Avusturya'yı Rusya ile karşı karşıya getirmişti. Böylelikle Bâbîâli'de Rus ve İngiltere nüfuzu tamamen bertaraf edilmiş ve Fransa hâkimiyeti kurulmuştu.

Osmanlı Devleti ise bir taraftan Eflak ve Boğdan'da Rus ordularına karşı durmaya çalışırken bir yandan da boğazlarda hem Rus hem de İngiliz donanmaları karşısında varlık göstermeye çalışıyordu. Ruslara karşı boğazlarda nispeten başarılı olunmuş ve Rus Donanması'nın Korfu'ya çekilmesi sağlanmıştı.²² Ancak müttefikleriyle savaşa son verilmesi için Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya çalışan İngiltere'nin, 7-8 gemilik bir filosu İstanbul'a kadar gelmişti. 20 Şubat 1807'de²³ İstanbul'da İngiliz

21 BOA., HAT, nr. 46891.

22 Cevdet, VIII, 191.

23 İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelişi hakkında bkz: TSMA, E, 1449; Cabi

filosunun görülmesi hem devlet erkânında hem de halkta ilk önce büyük bir korku dalgasının yayılmasına neden olmuş ancak daha sonra Fransa elçisi Sebastiani'nin de teşvikleriyle²⁴ Boğaz'da gerekli önlemler alınarak İngiliz filosu çekilmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Sebastiani'nin verdiği taktiklerin işe yaraması özellikle III. Selim nezdindeki itibarını daha da arttırmasını sağladı. İngiltere ise hemen İskenderiye'ye asker sevk ederek İstanbul'un rövanşını almıştır.

2. MERKEZDE DENGELERİN DEĞİŞMESİ: KABAKÇI MUSTAFA İSYANI

Osmanlı Devleti, Fransa'nın diplomatik oyunları sayesinde eski müttefikleri Rusya ve İngiltere'yle savaş hâlindeydi. Napolyon, Rusya ile Osmanlı devleti olmadan asla antlaşma masasına oturmayacağı vaadinde bulunmuştu. Bâbîâli, Fransa'nın bu vaadini Sebastiani'nin vermiş olduğu teminat senetleri ile belgelemişti.²⁵ Bundan da öte İngiltere ve Rusya'ya karşı, Fransa-Osmanlı Devleti-İran arasında yapılacak olan gizli ittifakın görüşmeleri için Vahîd Efendi'yi Paris'e göndermiştir. Ancak Austerlitz'den sonra Rusya'yı antlaşma masasına oturtmayı başaran Napolyon, Osmanlı Devleti'ni değil antlaşmaya taraf yapmak, Vahîd Efendi'ye haber dahi vermemişti.²⁶ Napolyon ile Çar Aleksandre arasında süren Tilsit müzakerelerinin en önemli tartışma

Ömer Efendi, I, 102-110; Oğullukyan, *Ruzname*, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmudve Alemdar Mustafa Paşa, (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreyan), İstanbul 1972, s. 1; Ahmed Refik Altınay, *Kabakçı Mustafa*, (yay. haz. Enfel Doğan), İstanbul 2005, s. 50-53; Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3(1973), s. 219-221; Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 396-421.

24 Mesmay, *age.*, s. 64.

25 BOA., HAT, nr. 54124 B, nr. 54124 A.

26 Cevdet, VIII, 228.

konusu, Osmanlı Devleti'ne ait toprakların iki ülke arasında paylaşımıydı. Tam bu sırada ise Osmanlı payitahtında Kabakçı Mustafa İsyanı²⁷ vuku buldu. III. Selim'in tahttan feragatine ve programın son bulmasına neden olan bu isyan bir yıllığına Nizâm-ı Kadîm'in temsilcisi IV. Mustafa ve ekibinin işbaşına gelmesine neden olmuştur.

Kabakçı Mustafa İsyanı'nın sebepleri, devrin kroniği *Asım Tarihi* de dâhil olmak üzere tüm birincil ve ikincil kaynaklarda belli başlıklar hâlinde sıralanır. Bu sebepler sıralanırken Fransa'nın Mısır'ı işgali odak noktalardan birisidir. Nizâm-ı Cedîd'i gâvurlaşma olarak algıyan bazı ilmiye mensupları, yeniçeri, halk gibi muhalif grupların rahatsızlıkları,²⁸ bu programın rol modeli olan Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle had safhaya ulaşmıştır. Yine bu işgal nedeniyle, Rusya ve İngiltere'yle ittifak yapılmak zorunda kalınmış, Bâbüâlî'de bu devletlerin hizipleri güçlenirken III. Selim ve Atebegân-ı Saltanat güç ve prestij kaybetmişti. Nizâm-ı Cedîd'i finanse etmek için kurulan İrâd-ı Cedîd hazinesine²⁹ gelir olarak ilmiyenin ve Mevlevilerin merkezi olan Konya çelebilerinin büyük mukataalarına el konulması başlı başına bir sebepti. Konya Çelebilerinin postnişini, Nizâm-ı Cedîd'in en büyük muhalifi hâline gelmişti. Gerçi Yenikapı ve Galata Mevlevihanesi şeyhleri Galib Dede ve Ali Nutkî Dede, II. Selim'i destekliyordu ama bu Konya'daki çelebilerin muhalefetini engellemiyordu³⁰. III. Selim'in

27 Kabakçı isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiye or The Selimiye Incident: A Study of The May 1807 Rebellion*, (Basılmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi) İstanbul 2008.

28 Asım, II, 3; Cevdet, VIII, 150; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukû'ât*, Dersaadet 1327, IV, 42.

29 İrad-ı Cedîd Nizamnamesi ve zeyli için bkz: Ahmed Cevat, *Tarih-i Askeri-Osmanî*, C.I, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin K. no 4178, s. 14-20.

30 Nizâm-ı Cedîd yanlısı İstanbul Şeyhleri ile söz konusu reform programına muhalif olan Konya Çelebileri arasındaki çekişme için bkz: Ekrem Işın,

ek gelir sağlamak üzere herkesin elinde bulunan altın ve gümüşü Darphane'ye teslim etmesi yönündeki emrini dinlemedikleri gibi "Padişah bizi kara çanaklı yapacak" diyerek tepkilerini dile getirmişlerdi. III. Selim'in bu durum üzerine "...ulema efendiler şimdiye kadar beytülmale kaç kuruş verdiler ?.... ianelerinden geçtim, din ve devlete muzır olacak kelâmı söylemeseler idi olmaz mı?"³¹ şeklindeki sözleri saray ve ilmiye arasındaki münafereğin ve restleşmenin boyutlarını ortaya koymaktaydır. III. Selim ve reformist kadrosu Atebegan-ı Saltanat'ta eleştirilerden nasibini alır. Ama bu eleştiriler, III. Selim'in safdilliliği ve işleri tamamen kurenaya bırakması,³² Atebegân-ı Saltanat'ın genç ve dinamik bir kadro olmakla beraber devlet refâtârını bilmemeleri,³³ israfa ve şatafata düşmeleriyle,³⁴ vergiler altında ezilen halkın hâlinden anlamamaları ile sınırlıdır. Hatta Fransa kraliçesi Maria Antionetti'n devrimden önce yoksulluktan muzdarip olan halka "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler!" cümlesinin biraz daha ağırlı, Atebegân-ı Saltanat üyeleri tarafından halka söyleniyordu: "Acâyib! İşbu Dâru's-saltana mevkî-i ricâl ü kibâr ve ashâb-ı servet ü yesâr olmağla, buraya me'âş kaydında olan fukarâ fırkası yakışmaz. Ve devlet-mendân aralığında müflisân zümresi sığışmaz".³⁵ Kabakçı İsyanı'nın vuku bulmasında devletin iç dinamiklerinin etkisi olduğu kadar Asım Efendi ve ondan naklen Cevdet Paşa ve Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bazı belgeler isyanın dışardan destek gördüğünü; Fransız,³⁶ Rus,

"Mevlevîliğin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri ve Şeyh Galib", *Şeyh Galib Kitabı* (yay. haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1995, s. 51-56.

31 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit-*, Ankara 1988, s.125.

32 Asım, II, 7-10; Cevdet, VIII, 150; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, 42.

33 Asım, II, 4-6; Cevdet, VIII, 143.

34 Cevdet, VIII, 144.

35 Asım, II, 15.

36 Asım, II, 18.

İngiliz³⁷ ve Rum³⁸ lobilerinin muhalefet gruplarını desteklediğini ortaya koymaktadır.

Sıraladığımız bu hususlar doğru olmakla beraber yaptığımız son çalışmalar, III. Selim'in halli ve Nizâm-ı Cedîd programının ilgasıyla son bulan "Eski-Yeni" çekişmesinin çok farklı bir boyutuna ışık tutmaktadır.³⁹ Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve II. Mahmud'a şehzâdeliği ve saltanatının ilk yıllarında Şehremini İbrahim Refet Efendi tarafından verilen nasihatleri içeren belgeler, III. Selim devrinde devletin kalbinde yaşanan çekişmenin muhafazakâr-yenilikçi çekişmesinin ötesinde Kadîmcilerin Cedîdcileri zındıklıkla suçladıklarını ortaya koymaktadır. Bu belgelerde Asım Efendi'nin tam olarak adını koymasına bile Fransız pozitivistizminden etkilendiklerini iddia ettiği ve Cebriyye, Hulûli, Kaderiyye'ye mensup bir alay melâhîde ve zenâdıkaya itikat eden, şeriat kılığında çıplak, dinle imanla ilgisi olmayan kişiler olarak tanımladığı⁴⁰ Atebegân-ı Saltanat üyeleri, İslamiyet'in Ateist Materyalist akımları olan Heterodoks İndiyye ve Dehriyye mensupları olarak gösterilmiştir. Nizâm-ı Cedîd programı da aynı zihniyetin bir ürünü olarak addedilir. Dolayısıyla Sünni/Kadîmci kanadın devlet yönetim bazında kadim geleneği, çıkarlarını ve Osmanlı Devleti'nde on altıncı yüzyılda şekillenen Sünni-Hanefi Siyasal İslam'ı⁴¹ korumak adına klasik reflekslerini gösterdikleri yani karşıtlarını tekfir

37 Cevdet, VIII, 152.

38 Asım, II, 4-5.

39 Süheyla Yenidünya "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud' a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri* (İstanbul 2015), XXXIII, 1-48.

40 Asım, II, 7.

41 Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din, 14-17. Yüzyıllar", *Yeniçağ Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2012, s. 87.

ettikleri ortadır. Nizâm-ı Cedîd taraftarları da aynı refleksi göstermişlerdir. Nitekim Nizâm-ı Cedîd'i övmek üzere yazılan Koca Sekbanbaşı Risalesi'nde bu sefer Nizâm-ı Cedîd muhalifleri zındıklıkla suçlanmakta ve taharetten bîhaber dinsizler olarak takdim edilmektedirler.⁴² Atebegân-ı Saltanat bu şekilde suçlanırken III. Selim, Osmanlı tarih yazıcılığının klasikleşen bir özelliği olarak “masum, safdil, kandırılmış” Padişah olarak koruma altına alınmıştır. Yine Mehmet Mert Sunar tarafından yapılan bir çalışmada, yeniçerilerin/yamakların Nizâm-ı Cedîd'e karşı –ya da taht değişikliği ile sonuçlanan diğer reform programlarına– muhalefetleri gâvurlaşma endişesinden daha çok, yeni mali düzenlemelerin ticari bağlarına zarar vermesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.⁴³ Bu bilgiler, söz konusu süreci yeniden değerlendirecek olanlara farklı bir vizyon getirecektir.

Netâyicü'l-Vukuat'ta Nizâm-ı Cedîd'e karşı ilk isyan emaresi olan Edirne Vak'ası'nın gelenekçi kanadı temsil eden Sadrazam Hafız İsmail Paşa tarafından bizzat planlandığı ve Paşa'nın Rumeli'deki âyanları özellikle kışkırttığı kaydedilmektedir.⁴⁴ Bu olay, yönetimin kendine gelmesini sağlamadığı gibi III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'e muhalif olan⁴⁵ Ataullah Efendi'yi Şeyhülislam, Köse Musa Paşa'yı ise Rikab-ı Hümayûn Kaymakamı olarak ataması⁴⁶ İstanbul içindeki kolluklarda ve Boğaz kalelerindeki Nizâm-ı Cedîd askerlerinin sayısını arttırması,⁴⁷ hatta yeni or-

42 *Hulâsatü'l-Kelâm Fi Reddi'l-Avâm (Sekbanbaşı Risalesi)*, TOEM 37/42(1328), s. 7, 47. (ayrı basım).

43 Mehmet Mert Sunar, “XIX. Yüzyılın başlarında Esnaf Yeniçeriler”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XVIII(2010), s.77.

44 Mustafa Nuri Paşa, IV, 43. Edirne Vak'ası hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, “Yayla İmamı Risalesi”, s. 217-218.

45 Tayyazâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1294, III, 48.

46 Asım, II, 18; Cevdet, VII, 153.

47 Ordunun sahraya çıkması üzerine İstanbul ve Karadeniz kıyılarını Rus tehdidinden korumak üzere Anadolu ve Rumeli'de tabyalar inşasına karar

duya has kıyafeti bütün yeniçerilere giydirmek için girişimlerde bulunması,⁴⁸ Şamlı Ragıp Paşa'nın maiyetindeki kavaslarına Nizâm-ı Cedîd elbisesi giydirmeye teşebbüsü, Boğaz Nazırı Mahmud Ağa ve Macar Kalesi komutanı Halil Haseki'nin bu emri uygulamaya çalışması, isyanın fitilini ateşlemiştir. Yamaklar “biz eben an ceddin yeniçeriyiz. Nizâm-ı Cedîd libasın giyüp yeni baştan asker olmak mümkün ve mutasevver değildir” diyerek⁴⁹, Halil Haseki ve Mahmud Ağa'yı parçalayarak öldürmüşlerdir.⁵⁰

İsyân, saraya hemen bildirilmesine rağmen⁵¹ İbrahim Kethüda'nın devlet ricalinden ikisini öldürenleri karga derneğine benzeterek⁵² olayı hafife alması, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd askerini harekete geçirmedeği gibi asilerin bertaraf edilmesini Musa Paşa'nın uhdesine havale etmesi,⁵³ sona doğru giderken attıkları yanlış adımlardı.

verilmiş ve bu iş için Selim Sabit Efendi ve Seyyid Mehmed Efendi bina emini tayin edilirlerken Mahmud Raif Efendi ise bu işin başına getirilmiştir. Bu esnada Hınzır Deresi, Filburnu ve diğer bazı yerlerin muhafazası için Nizâm-ı Cedîd askeri kullanılmış ve zamanla sayıları arttırılmıştır. Bu ise söz konusu yerlerin gerçek muhafızları olan yeniçeri ve yamakları rahatsız etmiştir (Fahri Çetin Derin, Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi, s. 383-385).

48 III. Selim'in Sekbanbaşı Arif Ağa ve Bostancıbaşı Şakir Bey ile yaptığı görüşmeler hakkında bkz Fahri Çetin Derin, Yayla İmamı Risalesi, s. 221-222.

49 Fahri Çetin Derin, “Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi”, *Belleten*, XXXVI-II/151 (1974), s. 384.

50 Georg Oğullukyan, *Ruzname, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1972, s. 3; Asım Efendi, II, 21; Cevdet, VIII, 155.

51 İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Kabakçı Mustafa İsyanı'na Dair Yazılmış Bir Tarihçe”, *Belleten* (Ankara 1942), VI/23, 254-255.

52 Asım, II, 21.

53 Asım, II, 26, Cevdet., VIII, 160; Oğullukyan, *age.*, s. 4; Ahmed Refik Altınay, *Kabakçı Mustafa*, İstanbul 2005, s. 66.

Yamakları durdurabilecek tek güç olan Nizâm-ı Cedîd askeri, Musa Paşa ve Kazgancı Mustafa'nın ustaca manevralarıyla asilerin önlerinden çekilmişti.⁵⁴ III. Selim'in üzerine titrediği topçular ise asilere müdahale etmedikleri gibi kazanlarını meydana çıkararak isyana dâhil olmuşlardı.⁵⁵ İstanbul halkı ise evlerine kapanmış, âdeta şehirde hayat durmuştu. Ancak isyanın topyekûn bir hareket olduğu imajını yaratmak isteyen beyin takımı, halkı da işin içine katmaya karar verdiler. Kabakçı, kendisine verilen talimat gereği halka zarar verilmeyeceğini ilan etti.⁵⁶ Bu şekilde güvenlikleri teminat altına alınan halk ise gündelik yaşayışlarına devam etmeye başladı. Asilerin bulunduğu At Meydanı, halkın toplandığı bir mesire yerine döndü.⁵⁷ İsyancıların verdikleri sözü tutarak halkın mal ve canına dokunmaması ise onları halkın gözünde melek hatta Allah tarafından indirilmiş mübarek bir kavim hâline getirmişti.⁵⁸ Bu kararın alınmasında yukarıda bahsettiğimiz hususlar kadar XVI. yüzyıldan itibaren esnaflaşarak toplumun düşük gelir seviyesindeki halkla organik bağ kuran yeniçerilerin⁵⁹ kendi ailelerini ve tanıdıklarını yağma, hırsızlık ya da kişisel intikamlardan korumak amacıyla can ve mal güvenliğini sağlama kaygısının yattığı da söylenebilir.⁶⁰ Bu son hamle işe yaramış ve III. Selim, Nizâm-ı Cedîd'i kaldırdığını ilan etmiştir.⁶¹

54 Asım, II, 23-24, Cevdet, VIII, 157-158.

55 Asım, II, 26-27; Cevdet, VIII, 160.

56 Uzunçarşılı, Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe, s. 255.

57 Derin, "Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi", 394-396.

58 Asım, II, 35- 59-60; Asilerin verdikleri sözü tutarak hiç kimseden bir kuruş dahi almadıklarına dair bilgi, isyandan yaklaşık bir ay sonra kaleme alınan bir belgede de mevcuttur (BOA., A.{MKT., 800/36).

59 Yeniçeri Ocağı'nın esnaflaşması ve halkla organik bağ kurması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Mert Sunar, *Couldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826*, Binghamton Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Newyork 2006.

60 Mehmet Mert Sunar, *agm.*, s. 523.

61 Ahmet Özcan, *Kethida Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, (Kırıkkale

Nizâm-ı Cedîd'in ilgasına rağmen Musa Paşa önceden hazırlayarak Kabakçı'ya verdiği ve içerisinde bir şekilde Nizâm-ı Cedîd ile bağlantısı olan 11⁶² kişinin isminin yer aldığı listeyi devreye soktu.⁶³ Bu şahısların ortadan kaldırılmasıyla, isyan sonrasında Musa Paşa'ya ve Ataullah Efendi'ye İstanbul'da muhalefet edebilecek bir güç de kalmadı. Boş kalan Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı'na Hasan Tahsin Efendi, Rikâb-ı Hümâyûn Reisülküttaplığı'na Hâlet Efendi ve Darphane Eminliği'ne Seyyid Mehmed Efendi atandı.⁶⁴

Ataullah'ın asilerle yaptığı son görüşmede, tüm olumsuz gelişmelerden III. Selim'in mesul olduğuna dair hâl fetvası alınmasıyla, oyunun son perdesi de oynandı.⁶⁵ Hâl kararını tebliğ,

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 1999, s. 100.

62 Defterde yer alan şahıslar Asım Efendi Tarihi'nde 10 kişi olarak kaydedilirken (Asım, II, 29), BOA., HAT, nr. 7537 numaralı belgede 11 kişi olarak geçmektedir.

63 Söz konusu defterde, III. Selim'in danışmanı makamında bulunan ve İbrahim Kethüda olarak bilinen İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdası Memiş Efendi ve Reisülküttap Vekili Safi Ahmed Efendi, İrad-ı Cedîd Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emîni Ebubekir Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Enderûn-ı Hümâyûn'dan Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Bey ile Müderrislerden Kapan Nâibi Abdüllatif Efendi yer alıyordu (BOA., Ali Emiri, 1929). Kapan Naibi Abdüllatif Efendi'nin ismi olayı anlatan kaynaklarda farklı farklı zikredilmiştir. Cevdet Paşa söz konusu defterde yer alanların isimlerini sıralarken Kapan Naibi'nin adını Lütfullah Ağa olarak kaydetmiştir. Ancak adı geçen şahsın ölümünü kaydederken aynı ismi Abdüllatif olarak vermiştir (Cevdet, VIII, 163,179). Söz konusu isim *Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi*'nde de Lütfullah Efendi olarak kayıtlıdır (Fahri Çetin Derin, *Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi*, s. 393). *Ata Tarihi*'nde ise Latif olarak geçmektedir (Atâ, III, 49). Söz konusu şahsın ismi devrin kroniği *Asım Efendi Tarihi*'nde ve *Cabi Tarihi*'nde Abdüllatif olarak kaydedildiği için Abdüllatif ismi esas alınmıştır (Asım, II, 42; Cabi, I, 143-144).

64 Mustafa Necib Efendi, *Tarih-i Sultan Selim*, Dersaadet 1280, s. 53.

65 Ancak bu müzakereler olurken bir yandan da Sultan Mustafa'nın cülusuna

Şeyhülislam'a düşmüş 2000 askerle birlikte önce Bâbüâlî'ye giderek orada bulunanları da yanına katmış,⁶⁶ oradan da saraya gitmiştir. Ataullah, sarayın kapılarının kapalı olması üzerine içeriye bir tezkire yollayarak Sultan'ın tahtını IV. Mustafa'ya bırakmadığı müddetçe askerın dağılmayacağını bildirmiştir. III. Selim tezkireyi alır almaz karara uymuş ve tahtını IV. Mustafa'ya bırakmıştır.⁶⁷

3. RİKÂB-I HÜMÂYÛN REİSÜLKÜTTAPLIĞI'NA ATANMASI

Hâlet Efendi Kabakçı Mustafa İsyanı esnasında Rikâb-ı Hümâyûn Reisülküttabı olarak atanmıştır. Şeyhülislam Ataullah Efendi hâl kararını, III. Selim'e bildirmeye giderken yanında bulunanlardan biri de oydu.⁶⁸ III. Selim döneminde Fransa Büyükelçisi sıfatıyla devrin diplomatları arasında bulunan Hâlet Efendi'nin isyandan sağ çıkması bir yana bahsi geçen göreve getirilerek âdeta ödüllendirilmesi ilk okuyuşta çelişki gibi gözükabilir. Ancak aşağıdaki satırların, bunun bir çelişkiden ziyade, Hâlet Efendi'nin hizipleri kullanmadaki ustalığının eseri olduğunu açıklayacağını umuyoruz.

Elçiliği bahsinde de değindiğimiz üzere Paris'e elçi olarak atanması Nizâm-ı Cedîd taraftarı olduğu için değil, doğru zamanda, doğru insanları tanımalarının sonucudur. Nizâm-ı Cedîd bürokratlarının önde gelen isimleri Reisülküttap Mahmud Raif ve Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim efendilere intisap etmesi Hâlet Efendi'yi hızla Paris elçiliğine taşımıştı. Ancak Hâlet'in muhalif kanatta intisabı ve temayülü çok daha derindi hatta Ataullah Efendi onun gölge hamisiydi demek yerinde bir tespit olacaktır.

Paris'ten döner dönmez İstanbul'daki politik havayı koklayan Hâlet Efendi, Nizâm-ı Cedîd muhaliflerinin giderek güç

fatıha okunup askerın hep bir ağızdan amin demesi, müzakerelerin göstermelik olduğunu ortaya koymaktadır (Asım II, 35-37).

66 Asım, II, 37.

67 Oğullukyan, *age.*, s. 10-11; Asım, II, 38.

68 Rikâb Kethüdası Hasan Tahsin ve Darphane Emini Seyyid Mehmed Efendilerde bu ekibin içinde bulunuyorlardı (Asım, II, 37).

kazandığını anlamada zorlanmamış olsa gerektir. Paris'e elçi olarak gönderilmesini sağlayan Nizâm-ı Cedîd bürokratlarının oluşturduğu hizipten uzaklaşarak muhafazakâr ve yenilik karşıtı olan ve aynı zamanda birlikte yetiştiği Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin kanatları altına girmesi hem canını kurtarmasını hem de kariyerinde de emin adımlarla ilerlemesini sağladı. İsyanın akabinde Nizâm-ı Cedîd'e dair tüm izlerin silindiği esnada, III. Selim'in Paris elçisinin burnu bile kanamadan kurtulması ve Rikâb-ı Hümayûn Reisülküttaplığı'na getirilmesi isyanın beyin takımında yer alan hamisi Ataullah Efendi'nin sayesinde olmuştur. Ancak Hâlet Efendi'nin elçiliği süresince yenilik taraftarlarının model aldığı Fransa ve Avrupa hakkındaki olumsuz fikirlerini açıkça ifade ederek muhafazakâr kişiliğini sergilemiş olması da göz ardı edilmemelidir.

Nitekim isyandan sonra asillerle IV. Mustafa arasında âdeti bir mukavele niteliğini taşıyan hüccetin⁶⁹ mübadelesini resmi bir tören havasına sokan Hâlet Efendi'nin bu tavrı, Vakanüvis Asım Efendi tarafından da çok eleştirilmiştir.⁷⁰ Ancak her devrin adamı olan Hâlet Efendi için bu, gayet olağan bir tavidir. Hatta IV. Mustafa'nın tahta çıkışı için bir tarih düşürmüş⁷¹ ve cülusu ile fitnenin bittiğine de işaret ederek rengini iyice belli etmiştir. İlerleyen sayfalarda ayırtısıyla göreceğimiz üzere, Rikâb Reisülküttaplığı esnasında da Fransa'ya karşı olan tavrını değiştirmemiş, Bâbiâli'ye her istediğini yaptıran Fransız elçisi Sebastiani'a karşı direnmiştir. Tabii ki bu direnişin altında isyanın diğer elebaşı olan Kaymakam Köse Musa'nın desteği ve Sultan IV. Mustafa'dan gördüğü takdir yatıyordu.

69 Söz konusu hüccetin metni ve yapılan tören hakkındaki yorumları için bkz Asım, II, 46-53; Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri* (İstanbul 2001) IV, 33-48.

70 Asım, II, 53.

71 Hâlet Efendi'nin Sultan IV. Mustafa'nın cülusu nedeniyle düşürdüğü tarih için bkz: İbrahim Çetin Derdiyok, *age.*, s. 66.

Hâlet Efendi'nin isyanın askerî kanadını yöneten Kabakçı Mustafa'nın üzerinde de etkisi vardı. Şöyle ki, isyanın elebaşlarından olan Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin azledileceğini öğrenen Hâlet Efendi buna engel olamamış; Samanizâde Ömer Hulusi Efendi, şeyhülislam olarak atanmıştı. Hâlet Efendi hemen Kabakçı Mustafa'yla irtibata geçmiş ve Karadeniz Boğazı sergerdeleri, sekbanbaşı ve birkaç odabaşının ismini havi bir listeyi ona göndermişti. Hâlet Efendi, Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin bu kişilerin katledilmesine müsaade etmediği için azledildiğini ve yeni şeyhülislam Samanizâde Ömer Efendi'nin listede yer alan kişileri katlettireceğini bildiriyordu. Listeyi Kabakçı'ya ulaştırdığı günün akşamında müderrislerden Burnaz Beyzâde Derviş Mehmed Esad Efendi'nin Süleymaniye'deki evinde ulemanın ileri gelenleri ile bir toplantı düzenliyor ve Samanizâde'nin azledilmesi için onları da ikna ediyordu. Neticede Hâlet Efendi'nin bu planı işe yaradı. Yeniden bir isyan çıkmaması için Samanizâde Ömer Hulusi Efendi bir gün süren şeyhülislamlığından azledilerek yerine Şeyhülislam Ataullah Efendi atanıyor⁷², Hâlet Efendi ise hâmisine minnet borcunu bu şekilde ödemiş oluyordu.

Bütün bu veriler ışığında Hâlet Efendi'nin isyanda aktif olarak yer almasa bile isyanın liderleri olan Şeyhülislam Ataullah Efendi, Kaymakam Köse Musa ve Kabakçı Mustafa ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu ve yenilik karşıtı tavrını burada da koruduğu görülmektedir. Bu durum Hâlet Efendi'nin muhafazakâr tarafını ortaya çıkarsa da aslında her devrin ve her hizbin adamı olduğunun da işaretidir. Hâlet Efendi kariyerinin bu aşamasında basamakları tırmanmak için intisap ve himaye sistemini başarıyla kullanmıştır. Ancak ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere siyasî ve mali açıdan güç kazandıkça sistemi kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeyi ve şekillendirmeyi de başaracaktır.

72 Fahri Çetin Derin, "Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi", s. 427-432.

B. HÂLET EFENDİ'NİN BİR DİPLOMAT VE BÜROKRAT OLARAK RÜŞTÜNÜ İSPAT ETMESİ

SEBASTİANİ İLE MÜCADELE

III. Selim'in halli ve IV. Mustafa'nın cülusuyla sonuçlanan isyan sadece tahtta değil tüm idari kadroda değişikliğe sebep olmuştur. III. Selim devrindeki yenilikçi kadro neredeyse tamamen tasfiye edilmiş, yerlerine özellikle Fransa ve Nizâm-ı Cedîd programına olan muhalefetleriyle tanınan bir kadro gelmiştir. Devletin zirvesinde yaşanan bu değişiklik doğal olarak IV. Mustafa'nın saltanatı boyunca Fransa karşıtı bir politika izleneceğini düşündürmektedir ki Sebastian'ın kendisi de bizzat bu düşüncededeydi

Fransa elçisi, endişelerinde pek de haksız sayılmazdı. Artık Bâbüâlî'nin etkin simaları Nizâm-ı Cedîd sürecinin ve dolayısıyla III. Selim'in sonunu getiren Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Kaymakam Musa Paşaydı. Zikredilen şahısların güdümünde olan Kabakçı Mustafa ise askerî kanadı temsil etmekteydi. Dış ilişkiler ise Fransa'ya muhalefetten öte, düşmanlığı ile tanınan

Hâlet Efendi'nin ellerindeydi. Böyle bir yönetim kadrosuyla karşı karşıya kalan Sebastiani, isyanı bildirmek üzere gönderdiği mektubunda yeni hükûmetin Fransa, Rusya ve İngiltere de dâhil olmak üzere, bütün Hıristiyan milletlerine muhalif gelenekçi bir kadroya sahip olduğunu bildiriyordu.¹ İsyanın ilk günlerinde Fransız elçiliğinin kaçakların saklandığı zannıyla aranması,² III. Selim tarafından bizzat davet edilen ve Fransa'nın Dalmaçya ordusundan gelecek olan 600 topçunun³ IV. Mustafa tarafından reddedilmesi elçinin endişelerini arttırmıştı.⁴ Ayrıca III. Selim'le dostluğunun hem kendisi hem de ülkesi adına yeni Sultan'la iyi ilişkiler kurmasının önünde büyük bir engel teşkil ettiği yönünde bir düşünceye sahipti.⁵

Ancak sonuç, Sebastiani'nin tahmin ettiği gibi olmadı. Kendisinin statejik hamlelerinin yanı sıra ülkesinin Napolyon'un önderliğinde Avrupa'da lider konuma gelmesi neticesinde beklenin aksine Bâbîâli ve dolayısıyla saray tamamen Fransa'nın güdümüne girmiştir. Yeni hükûmet her ne kadar ilk anda Fransa'ya karşı mesafeli davrandıysa devletin çıkarları gereği İngiltere ve Rusya ile savaşın,⁶ Fransa ile işbirliğinin devamına karar verdi.⁷ Sebastiani'nin söz konusu endişesi de yeni yönetim kadrosunu temsil eden Rikab-ı Hümayûn Reisülkütab'ı Hâlet Efendi tarafından giderildi. Yapılan ilk mükaleme meclisinde, taht değişikliğinin Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olduğunu ve bunun kesinlikle dış ilişkileri etkilemeyeceğini beyan eden Hâlet Efendi, Fransa ile dostluğun devam ettiğine dair Sabastiani'a teminat senedi

1 Driault, *age.*, s. 230.

2 Mesmay, *age.*, s. 72.

3 BOA., A.{MKT, 799/35 numaralı belgede askerlerin sayısı 500 olarak geçmektedir.

4 BOA., HAT, nr.16197, BOA., A. {MKT, 799-35.

5 Lefebvre, *age.*, III, 163-165.

6 BOA., A. {MKT, 798-1.

7 BOA., HAT, nr. 54124 A.

verirken⁸ Paris'e gönderilen mektupta da söz konusu güvence tekrarlanıyordu.⁹ Taraflar daha sonra Rusya ve İngiltere'ye karşı işbirliğinin devam ettiğine ve her iki ülkenin de onayı olmadan kesinlikle bahsi geçen devletlerle antlaşma yapılmayacağına dair yazılı teminatlarını yenilediler.¹⁰ Buna karşılık Sebastiani da III. Selim dönemindeki devlet adamlarını ve Nizâm-ı Cedîd'i tenkit ederken¹¹ yeni kadrolardan duyduğu memnuniyeti dile getiriyor, özellikle Hâlet Efendi'nin reisülküttaplığa getirilmesini hem kendi hem de devleti adına büyük bir şans olarak görüyordu. Öyle ki Napolyon'un yeni hükûmete baştan şüpheyile yaklaştığını, ancak daha elçiyken kendisini "...vaktinde devletine çok büyük hizmetler edeceksin ve devletinde pek büyük olursun zirâ ben işittim ministrolar seni çok beğenirler " sözleriyle taltif ettiği,¹² Hâlet Efendi'nin, reisülküttap olduğunu öğrenince bu şüphesinden tamamen kurtulduğunu ifade ediyordu. Çünkü Hâlet Efendi Paris'te sergilediği tavırlarla Osmanlı-Fransa arasında siyasî bir kriz hâline gelen Napolyon'un imparatorluk unvanının tasdiki meselesinin dostluk çerçevesinde halledilmesini sağlamıştı. Üstelik Avrupa ahvaline vukufu da göz ardı edilemezdi.¹³ Sebastiani'nın, Fransa'ya karşı tavırları gayet açık ve net olan Hâlet Efendi hakkındaki bu sözlerinin altında, şüphesiz gerçeklerden çok yeni iktidarla yakınlık kurma isteğinin yattığı açıktır. Ancak *Asım Tarihi*'nde mevcut bazı bilgiler de Fransa'nın Nizâm-ı Cedîd karşıtı muhalefete yabancı olmadığını hatta bu muhalefeti destekleyenlerin başında geldiğine işaret etmektedir. Asım Efendi'nin belirttiğine göre Fransa elçiliğinde çalışanlar

8 BOA., HAT, nr. 14633, BOA., A.{AMD, 53-37.

9 BOA., HAT, nr. 54124.

10 BOA., A.{AMD, 53/14, 54/39.

11 BOA., HAT, nr. 14397, nr. 16197, BOA., A.{AMD, 53/14.

12 BOA., HAT, nr. 35065.

13 BOA., HAT, nr. 14397

fırsat buldukça Nizâm-ı Cedîd askerinin yeniçerileri ortadan kaldırmak ve devlet adamlarına gelir sağlamak için kurulduğu fikrini yaymaya çalışıyorlardı. Aynı kişiler daha da ileri giderek Napolyon'un yeniçeriyi desteklediğini, ihtiyaç hâlinde sınırlardaki Fransız askerinin hemen yardıma gelebileceğini ima ederek isyana çanak tutmaktaydılar. Şurasını belirtmekte fayda vardır ki yeniçeriyi kışkırtanlar *Asım Tarihi*'nde Fransız elçilik çalışanları olarak belirtilmişken¹⁴ *Cevdet Tarihi*'nde bizzat Sebastiani bu fillle itham edilmiştir.¹⁵ Vakanüvis Asım Efendi, söz konusu iddialarını Akka muhasarası sırasında Napolyon'un Nizâm-ı Cedîd askeri ile karşılaşmasına dayandırmaktadır. Ona göre Napolyon, bu yeni askeri birliklerin büyümesi hâlinde politik emelleri önünde engel teşkil edeceğini fark etmiş ve muhalif kadronun yeniçeri kanadına elçilik çalışanları vasıtasıyla destek vermişti.¹⁶ İsyanın sonra Kabakçı Mustafa ile Sebastiani arasında yapılan karşılıklı ziyaretler¹⁷, Sebastiani'nin yeni hükûmetle temaslarında Nizâm-ı Cedîd'den kendisinin ve Napolyon'un rahatsızlık duyduğunu açıkça dile getirmesi¹⁸ Asım'ın iddialarını tam olarak doğrulamakla birlikte en azından Sebastiani'nin asillerle temas kurduğunu ve Osmanlı Devleti'nin nabzını iyi tutan bir diplomat olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sebastiani yeni hükûmetle hemen iyi ilişkiler tesis ettiği gibi Rusya ve İngiltere'ye karşı yukarıda bahsi geçen garantileri de alarak diplomasideki rüşünü bir kez daha ispatlıyordu. Osmanlı

14 Asım, II, 16-17.

15 Cevdet, VIII, 152-152.

16 Asım, II, 17; Cevdet, VIII, 152.

17 Sebastiani ile Kabakçı arasındaki bu münasebet iktidardakiler tarafından takip edilmekteydi. Ancak Kabakçı ve Sebastiani arasındaki temas Bâbiâli tarafından hoş karşılanmamış ve elçiyle görüşmesi yasaklanmıştır. Kabakçı ise Sebastiani ile bir daha görüşmeyeceğine dair Bâbiâli'ye teminat vermiştir. (TSMA, E, 5161).

18 BOA., HAT, nr. 14397

Devleti tarafından verilen söz konusu güvencelerle 9 Haziran'da Rus Çarı tarafından tam yetki ile Bozcaada'ya gönderilen M. Pozzo di Borgo'nun antlaşma talebinin¹⁹ Bâbiâli tarafından reddedildiğini belgelendirmiş oluyordu. Ayrıca Fransa'nın dostluğunu tercih eden Bâbiâli tarafından bunun bir nişanesi olarak Napolyon ve Talleyrand için hediyeler hazırlanmış, Fransız mühendislerinin boğazlarda ya da gerekli görülen yerlerde istihdamına devam edilmesine karar verilmiş ve elçiye III. Selim döneminden fazla itibar gösterilmiştir.²⁰

Slobozia Mütarekesi'nde Fransa'nın Tavassutu

Sebastiani'nın, yeni iktidarla tesis ettiği ilişkisi ve konumu kendi adına bir başarı sayılabilirdi. Ancak bu fazla uzun sürmeyecek, ülkesinin değişen stratejisi elçiyi yeniden zorlu bir sürece sokacaktı. Yukarıda da değindiğimiz gibi Fransa ve Rusya arasında Tilsit müzakereleri sürerken Kabakçı İsyanı vuku bulmuştu. Napolyon ise Osmanlı Devleti'nden ayrı olarak bir antlaşma yapmayacağına, böyle bir durum söz konusu olduğunda ise Bâbiâli'yi temsilen Paris'te bulunan Vahîd Efendi'nin görüşmelere çağırılacağına dair defalarca yazılı ve sözlü taahhütte bulunmuştu.²¹ Ancak tüm bu vaatlerine rağmen Rusya ile Tilsit'te tek başına bir antlaşma imzalamış, Vahîd Efendi değil görüşmelere çağrılmak, durumdan haberdar bile edilmemişti.²² Bu şartlar altında, Bâbiâli'ye Tilsit'in hükümlerini bildirmek ve Fransa'nın arabuluculuğuyla Rusya ile bir antlaşma yapmayı kabul ettirmek oldukça zordu. Tek yol, Fransa'nın Tilsit Mütarekesi ile Bâbiâli'nin çıkarlarını koruduğu yönünde, Bâbiâli'yi ikna etmektir. Bu doğrultuda Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand, gönderdiği mektuplarla,²³ Sebastiani da mükâleme meclislerinde bu emrivakiyi yumuşatmaya çalı-

19 Le Baron I. De Testa, *age.*, II, 306.

20 BOA., A.{AMD, 53/14.

21 BOA., HAT, nr. 54124 B, nr. 54124 A.

22 Cevdet, VIII, 228.

23 BOA., Kamil Kepeci Defter (KK. d) 18, s. 1; BOA., HAT, nr. 1741.

şıyorlardı.²⁴ Çünkü Napolyon, Tilsit Mütarekesi'nde dışlanan Bâbîâli'nin İngiltere'ye yakınlaşmasından endişe ediyordu. Bu ihtimalin gerçekleşmesi ise Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı sürekli bir koz olarak kullanan Napolyon'un bütün planlarını alt üst ederdi. İşte Talleyrand ve Sebastiani bu yüzden ılımlı bir tavır sergiliyorlar ve en kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bir mütareke imzalamasını salık veriyorlardı. Sebastiani, özellikle Reisülküttap Hâlet Efendi'nin, Rusya ile kimsenin aracılığı olmadan bir antlaşma yapmak istediğinin farkındaydı.²⁵ Ancak Fransa devreden çıkartılarak imzalanacak bir Osmanlı-Rus antlaşması, Napolyon'un hem Rusya hem de Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğini kaybetmesine yol açabilirdi. Fransa elçisi, böyle bir antlaşmanın önünü kesebilmek için elçiliği boyunca en çok kullandığı taktiğe başvuruyor ve savaş tehditlerini tekrarlıyordu.

Kısa bir süre önce Paris büyükelçiliğinden dönen Hâlet Efendi ise Fransa'ya kesinlikle güvenmiyordu. Bu yüzden Fransa'nın bertaraf edilerek Rusya ile direkt temasa geçilmesi ve İngiltere'ye karşı daha ılımlı bir politika izlenmesi gerektiğini savunuyordu.²⁶ Ayrıca Mısır hatırası hafızalarında hala canlı olan halkta Fransa'nın tavassutuyla imzalanacak bir Osmanlı-Rus mütarekesinin büyük bir rahatsızlık yaratacağından da şüphesi yoktu. Diğer yandan bir mütareke imzalanması hâlinde Osmanlı Devleti'nin ordusunun dağılacağı gibi Rusya Akdeniz'den istediği miktarda zahire taşıyabilecek ve böylelikle mütareke süresince ordusunun zahire stoğunu yapacaktı. Her şeyden öte bu hususa asla rıza gösterilemezdi. Yapılması öngörülen Osmanlı-Rus mütarekesinin nihai bir antlaşma ile sonuçlanmaması hâlinde, durum Osmanlı için bir felaket olurdu. Hâlet Efendi'nin görüşmelerde bu çekincelerini dile getirmesi üzerine Sebastiani, Napolyon'un Rusya ile hem

24 Lefebvre, *age.*, III, 162.

25 BOA., HAT, nr. 13181 L.

26 BOA., C. HR, 1318.

Osmanlı Devleti'ne hem de İran'a sınırlarda mevcut askerden başka asker sevk etmemesi hususunda anlaştığını ve bu maddeyi Tilsit Mütarekesi'ne koydurttuğunu beyan ederek Bâbîâlî'nin endişesini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca kendisinin hazırlayacağı mütareke senedi taslağının Rusya tarafından kabul edileceğine dair güvence vermiş, karşılığında ise o sıralarda gelmesi beklenen İngiltere temsilcisinin kabul edilmeyeceğine dair yazılı teminat istemiştir.²⁷ Sonuçta taraflar söz konusu teminatları içeren senetleri mübadele etmişlerdir.²⁸

Sebastiani'nın ikinci adımı ise Tilsit Mütarekesi'nde, Osmanlı Devleti'yle ilgili olan üç maddenin kabul edildiğine dair bir katılım senedini Bâbîâlî'den istemek olmuştur. Ayrıca Akdeniz'deki Rus gemilerinden dördünün Karadeniz'e geçişine izin verilmesi ile Osmanlı-Rus antlaşmasının Paris'te yapılmasını ve burada Osmanlı Devleti'ni Muhib Efendi'nin temsil etmesini talep etmiştir.²⁹

Bâbîâlî'de yapılan toplantıda elçinin tüm isteklerinin reddedilmesi doğrultusunda karar çıkmıştır. Ancak elçinin klasikleşen savaş tehdidini tekrarlaması üzerine, Rus gemilerinin boğazlardan geçmesi dışındaki tüm talepleri onaylamış³⁰ ve kısa bir süre içerisinde söz konusu iltihak senedi hazırlanarak kendisine teslim edilmiştir.³¹ Bu kararın alınmasında Fransa dışişleri tarafından gönderilen Bâbîâlî'nin Fransa'ya sırtını dönmesi hâlinde kaybedeceklerini düşünmesi yönünde açıkça bir tehdit içeren mektubun da etkili olduğu şüphesizdir.³²

27 BOA., HAT, nr. 54114-B.

28 Sebastiani'nın verdiği senetler için bkz: BOA., HAT, nr. 6919, nr. 6939; Bâbîâlî tarafından verilen senet için bkz: BOA., HAT, nr. 6915. Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın Fransa tavassutunu kabul ettiğine dair bkz: BOA., Bâb-ı Asâfi Sadaret Kethüdalığı Dosyaları (A. {SKT}), 89/18.

29 BOA., HAT, nr.16197.

30 BOA., HAT, nr. 16197 B.

31 BOA., HAT, nr. 57889.

32 Lefebvre, *age.*, III, s. 166.

Bâbîâli, Sebastiani'a istediği senedi vermekle Fransa'nın arabuluculuğunu ve bu doğrultuda Rusya ile mütareke yapılmasını resmen kabul etmiş oluyordu. Aslında bu durum Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasi arenada itibar kaybetmesi demekti. Çünkü kendisi Fransa'nın dostluğu uğruna İngiltere ve Rusya ile savaşa girmiş³³ ama dostu olarak gördüğü Fransa onu hiç hesaba katmadan Rusya ile tek taraflı anlaştığı gibi bir de Rusya ile mütarekeyi kabul etmek mecburiyetinde bırakmıştı. Ancak yakın zamanda başkent İstanbul'da taht değişikliği ile sonuçlanan ciddi bir kriz atlatan ve ülkenin diğer bölgelerinde isyanlarla uğraşan Bâbîâli, yeni bir savaşı da göze alamazdı. Fransa ise Avrupa diplomasi teamüllerine göre hareket ederek kendi çıkarı için en uygun adımı atmıştı.

Sonuç olarak bu oldubittiye kabullenmek zorunda kalan Bâbîâli, Sadrazam'a mütareke için tam yetki verdi.³⁴ Orduda reisülküttap olarak bulunan Galib Efendi ise nişancı yapılarak mütareke müzakerelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere Yergöğü civarında olan Slabozia köyüne gönderildi.³⁵ Osmanlı-Rus-Fransız temsilcileri arasında yaşanan müzakerelerden sonra 25 Ağustos 1807 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Slobozia Mütarekesi imzalandı. 9 ay olarak tespit edilen mütareke süresi, 3 Nisan 1808 tarihinde son bulacaktı. Rusya, hazır Fransa'nın desteğini almışken Sırp meselesini aradan çıkartmak istiyordu ve mütareke görüşmeleri esnasında Rus temsilcisi Serço, Osmanlı Devleti'nin Sırplarla da bir mütareke imzalaması için baskıda bulundu. Ancak Galib Efendi Rusya'nın Sırpıları kullanacaklarını ve müdahale hakkına sahip olacaklarını anlamış ve Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası ile bir mütareke imzalamasının mümkün olmadığını ileri sürerek bu teklifi reddetmiştir. Rus

33 Ali Reşad Bey, *Devlet-i Osmaniye Asr-ı Hazır Tarihi*, Dersaadet 1328, s. 94.

34 BOA., HAT, nr. 53008.

35 BOA., HAT, nr. 53654, nr.53752.

temsilcisi bu sefer Sırların içerisinde Rusların karışmış olduğunu ve Sırların üzerine yapılacak bir hareketin Rusya ile de savaşmak manasına geldiğini ileri sürerek teklifinde ısrar etmiştir. Bunun üzerine Vidin ve Fethülislam arasındaki bölgede, antlaşma imzalanana kadar savaş hâline son verildiğine dair Rusya ve Osmanlı Devleti arasında ayrı bir metin imzalanmıştır.³⁶

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılacak olan antlaşma da arabulucu olmayı vaat eden Napolyon, gerçekte planlarını Bâbiâli'nin bu teklifi kabul etmemesi üzerine inşa etmişti. Böylelikle Rusya ile Rumeli'yi paylaşmak için haklı bir gerekçesi olacaktı. Ancak Osmanlı Devleti'nin hiç zorluk çıkartmadan Fransa'nın tavassutuyla yapılacak antlaşmayı ve bunun ön koşulu olan mütarekeyi imzalaması, ikilinin planlarını geçici bir süre askıya almalarına neden olmuştur. Fransa, en azından görünürde arabulucu rolünü oynamak zorunda kalmıştır. Sebastiani antlaşmanın yapılacağı yerden,³⁷ murahhasların³⁸ hatta tercümanların

36 Mütareke'nin en önemli maddeleri barış görüşmelerinin hemen başlatılması ve Eflak-Boğdan da dâhil olmak üzere Rusya'nın işgal ettiği yerleri 35 gün içerisinde tahliye etmesiydi. Buna karşılık Osmanlı Devleti de antlaşma yapıncaya kadar Eflak-Boğdan'a asker sokmayacak, kalelerde ise gerektiğinden fazla asker bulundurmayacaktı. Rus askeri çekildikçe Osmanlı askeri de Tuna'nın sağ tarafına çekilecekti. Diğer maddelerde ise Rusya'nın Bozcaada'yı iadesi, Akdeniz'deki ve Tuna'daki donanmasını kaldırması ile savaş esnasında ele geçirilen gemilerin, eşyaların ve esirlerin mübadelesi esasa bağlanmıştı (Slobozia Mütarekesi'nin maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Asım, II, 103-106; Cevdet, VIII, 226-228). Galip Efendi'nin imzaladığı bu iki antlaşma taslağı sadrazam Çelebi Mustafa Paşa tarafından 29 Ağustos 1807 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Çelebi Mustafa Paşa'nın Slobozia mütarekesinde Sırlı maddesine dair tasdiknamesi için bkz: BOA., A. {AMD, 53/18; Slobozia Mütarekesi'nin tasdiknamesi için bkz: BOA., A. {AMD, 53/19; BOA., A. {SKT, 90/3; Rusya generali tarafından tasdik edildiğine dair bilgi için bkz: A. {SKT, 90/10).

37 BOA., HAT, nr. 16197, nr. 16197 B, nr. 53737, nr. 53914.

38 BOA., HAT, nr. 16195, nr. 16195 A, nr. 53329, nr. 53331, nr. 53960.

seçimine³⁹ kadar her konuda müdahale etmiş ve elinden geldiği kadar pürüz çıkarmıştır.

Hâlet Efendi ile Sebastiani arasında söz düelloları ve restleşmelerle geçen uzun müzakerelerden sonra Osmanlı-Rus Antlaşması'nın Paris'te imzalanmasına⁴⁰ ve Osmanlı Devleti'ni Muhib Efendi'nin temsil etmesine karar verilmiştir.⁴¹

İstanbul'da Sebastiani ile yaşanan pürüzler halledildikten sonra, Muhib Efendi'ye müzakerelerde Osmanlı Devleti'ni temsil edeceğine dair bir yazı ile birlikte gerekli talimatname gönderilmiştir. Söz konusu talimatname aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Rusya antlaşmasından beklentilerini de ortaya koymaktadır. Buna göre Napolyon'un, III. Selim devrinde taahhütte bulunduğu üzere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve serbestiyeti bu antlaşmada esas şart olmalıydı.⁴²

Bu halet-i ruhiye içinde antlaşmanın yapılacağı umudunu taşıyan Osmanlı Devleti görüşmelerin bir an önce başlamasını istiyordu. Ancak muhatabı olan Rusya ve Fransa için bu iş sadece bir oyundan ibaretti. Oyunun bu kadar uzaması ise Napolyon'un Osmanlı toprakları üzerinde nihai kararı verememesinden kay-

39 BOA., HAT, nr. 16195.

40 BOA., HAT, nr. 53120.

41 BOA., HAT, nr.16195 A.

42 Osmanlı Devleti'nin antlaşmadan beklentisi özetle şunlardır: Fransa, Rusya'yı Eflak-Boğdan üzerindeki nezaretinden ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktan vazgeçirmeliydi. Ayrıca antlaşma, Sırlara dair bir madde içermemeliydi. Bunun dışında Osmanlı Devleti, Slobozia Mütarekesi ile Rus savaş gemilerine açmış olduğu boğazları diğer devletlerin savaş gemilerine de kapatmayı ve ticaret gemilerini kontrol etmeyi istemekteydi. Ayrıca Rusya'dan savaş tazminatı istenmesi, Rusya'nın iki devlet arasında sınır olan Kuban nehrine riayet etmesi ve Gürcistan'ın Osmanlı himayesinde olduğu kabul edilerek bu bölgeye saldırmaması, Anakra ve Kemhal gibi kalelerin Ruslar tarafından iadesi ve yıkılmış oldukları Anapa kalesinin inşaat masraflarının ödenmesi de ileri sürülen şartlar içerisindeydi (Cevdet, VIII, 234-235).

naklanmaktaydı. İstanbul'da Sebastiani'nin Bâbîâli'ye karşı yürüttüğü oyalama taktiğinin aynısı, Paris'te Fransız dışişleri tarafından Muhib Efendi'ye uygulanıyordu. Muhib Efendi değil müzakereleri başlatmak bir ön görüşme için bile uzun süre beklemek zorunda kaldı.

Hâlet Efendi, gelişmeleri Sadrazam'a bildirdiği yazısında, Sebastiani ve dolayısıyla Fransa hakkındaki şüphelerini dile getirmekteydi. Daha önce Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve serbestliği hakkında teminat vermesine rağmen şimdi bunu inkâr etmesi, her gün değişik bir tavır sergilemesi, sözlerinin birbirini tutmaması, birkaç gün önce tercümanını yollayarak Cezair-i Seb'anın (Yedi Ada Cumhuriyeti) Fransa'ya geçtiğini bildirmesi, Mora halkını tahrik etmesi, Sebastiani'a dolayısıyla Fransa'ya güvenilmemesi gerektiğini gösteren ipuçlarıydı.⁴³ Hâlet Efendi'nin Mora konusunda söz konusu uyarılarının Tepedelenli Ali ve Veli Paşa'dan gelen bilgilerle örtüşmesi sonucunda bölgede Fransa'ya karşı güvenlik tedbirleri arttırıldı.⁴⁴

Hâlet Efendi'nin Sadrazam'a yaptığı bu uyarıdan sonra Sultan IV. Mustafa tarafından da antlaşmanın yapılıp yapılmayacağına dair fikri sorulmuştur. Bunun üzerine Hâlet Efendi, III. Selim devrinden başlayarak Osmanlı-Fransız ilişkilerini değerlendirdiği uzun bir rapor kaleme almıştır.⁴⁵ Söz konusu raporunda, en az Fransa kadar III. Selim devrinin yenilikçi devlet adamlarını da suçlaması gelenekçi kimliğinin tezahürüdür. Ona göre bu şahıslar Fransa'nın oyununa gelmiş ve iktidar hırsına kapılmışlardı. Basiretsizlikleri yüzünden devlet sırları Rumlar vasıtasıyla Fransa elçisi Sebastiani'nin kulağına gitmiş, oda böylelikle Bâbîâli'yi iste-

43 BOA., HAT, nr. 16197 C.

44 Hâlet Efendi'nin bu uyarısı üzerine bölgeye Sebastiani'nin bu tür faaliyetleri karşısında hazırlıklı olması için emir gönderilmiştir. BOA., HAT, nr. 53774, nr. 54117, A.{AMD, 53/25; C.DH, 2774; BOA., A. {MKT, d. 1029, s. 4.

45 BOA., C. HR, 1318.

diği gibi yönlendirebilmişti. Kendisi bu durumu fark ettiği için Rıkab Reisliği'ne getirilir getirilmez yeni hükûmeti bu konuda uyarmış, Rumların elçi ile görüşmesini yasaklayarak Sebastiani'nin haber kaynaklarını kesmişti. Ancak politika gereği tüm kin ve nefretine rağmen Fransa'nın gücünü göz önünde bulundurarak zahiri bir dostluk göstermişti.

Raporuna, Sebastiani'a dolayısıyla Fransa'ya neden güvenmediğini açıklayarak devam eden Hâlet Efendi'ye göre Fransa, Osmanlı Devleti'ne birçok vaatlerde bulunarak onu Rus-İngiliz savaşına sokmuştu. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlanmadığı müddetçe antlaşma yapmayacağına dair taahhütte bulunmasına rağmen, Rusya ile Tilsit'te antlaşma imzalamıştı. O sırada Fransa'da bulunan Vahîd Efendi'ye haber vermeye bile tenezzül etmemişti. Sözlerine Tilsit Mütarekesi'nin tahliliyle devam eden Hâlet Efendi'ye göre söz konusu mütarekede Osmanlı Devleti lehine hiçbir madde yoktu. Sadece Fransa'nın Rusya ve Osmanlı Devleti arasında arabulucu olacağı kaydedilmişti. Osmanlı Devleti bu arabuluculuğu ister istemez kabul etmiş ve Slobozia Mütarekesi'ni imzalamıştı. Ancak Sebastiani, mütarekede antlaşmanın tarafların istediği bir yerde yapılacağına dair açık bir hüküm olmasına rağmen Bâbîâli'yi antlaşmanın Paris'te yapılması için zorlamış ve nihayetinde kabul ettirmişti.

Osmanlı Devleti'nin, antlaşmanın yapılması için neredeyse Sebastiani tarafından dayatılan bütün şartlara uyduğunu belirten Hâlet Efendi Ruslar ve Fransızlar âdeta antlaşmanın yapılması için sürekli bahaneler öne sürdüğü kanaatindeydi. İlk önce Rus elçisinin ruhsatnamesinin gelmesi beklenmiş, daha sonra ise Napolyon İtalya'ya gittiği için görüşmeler yapılamamıştı. Keza Ruslar mütareke şartlarına göre, Eflak ve Boğdan'ı tahliye etmeleri gerekirken bilakis oraya yerleştikleri gibi Sırları bağımsız hâle getirmek ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için çaba sarf ediyorlardı. Kendisi, Sebastiani'yi arabulucu sıfatıyla Rusya'nın mütareke şartlarına uyması ve antlaşmanın bir an önce

yapılması için zorladıkça, Sebastiani bugün yarın diyerek onu oyalyordu. Bütün bunlar yetmezmiş gibi her fırsatta Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden bahseden Fransa'nın bir oldubittiyle Dubrovnik (Dubrovenedik) ve Korfu'yu ele geçirmişti. Hâlet Efendi'ye göre bu durum Fransa'nın dediği ile yaptığıının uymadığını gösteren delillerden biriydi.

Fransa'nın Preveze'yi de ele geçirip Sırpıları ya tam bağımsız ya da Eflak-Boğdan beyleri gibi bir statüye sokup kendi amaçları doğrultusunda kullanacakları da Hâlet Efendi'nin iddiaları arasındaydı. Ona göre Napolyon Papalığı ilga niyetindeydi ve amacına ulaşması hâlinde Avrupa'dan "Katolikler"den tepki göreceği için yalnız kalmamak adına protestan İngilizlere yaklaşıacaktı. En kısa zamanda da İngiltere ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ni kendi istediği şartlarda bir antlaşma yapmak için zorlayacaktı.

Hâlet Efendi bu şartlarda kabul edilecek bir antlaşmanın ortada devlet bırakmayacağı düşüncesindeydi. Fransa'nın bu tür bir antlaşma teklifi ile gelmesini önlemek için Ruslarla ufak tefek tavizler karşılığında yapılacak bir antlaşmanın daha hayırlı olacağı kanaatindeydi. Mümkün olabildiği kadar düşman karşısında kuvvetli görünmek gerektiğinin altını çiziyordu. Fransa ve Rusya'nın istediklerini elde etmek için her türlü diplomatik oyuna başvıracaklarının, ancak sebat edildiği takdirde onların da dostluk sergilemek zorunda kalacaklarını da ilave ediyordu. Raporun bitimine doğru Hâlet Efendi'nin satırları daha da ilginçleşir, zira daha sonraki senelerde Balkanlarda yaşanacak olan çözülmenin nasıl gerçekleşeceğini kaleme almıştır. Ona göre, Sırbistan'ın Fransa ve Rusya sayesinde bağımsızlığını kazanması hâlinde Rumeli'de Rum ve Bulgar kalmayarak tamamı bağımsız Sırbistan'a gideceklerdi ve reaya olmadan bir devletin yönetilmesi ise mümkün değildi.⁴⁶

Nitekim zaman en başından beri Fransa'ya güvenilmemesi gerektiği ve gerek Rusya gerek İngiltere ile hiç aracı olmadan bir antlaşma yapılması gerektiğini savunan⁴⁷ Hâlet Efendi'yi haklı çıkarttı. Rusya'nın Slobozia Mütarekesi'nin maddelerinin tadilini istemesi, Sebastiani'nin Rusya'nın Eflak-Boğdan'ı terk etmeyeceğini resmen bildirmesi,⁴⁸ Korfu'nun İngiltere tarafından muhasarası hâlinde 4000 Fransız askerinin Arnavutluk üzerinden Korfu'ya nakledilmesini talep etmesi,⁴⁹ Bâbiâli'nin Rusya ile yapılacak antlaşmadan tamamen ümidini kesmesine neden oldu. Nihayetinde Slobozia Mütarekesi'nin süresi dolmuş ancak taraflar bir süre daha mütarekeye uygun davranmışlardır. Bu sırada Paris'te yapılan Osmanlı-Rus barış görüşmelerinden bir sonuç elde edilememiş ve Fransa'nın arabuluculuğuyla yapılacak olan Osmanlı-Rus antlaşması imzalanmamıştır. Fransa'nın Erfurt Antlaşması'nda tamamıyla Rusların lehinde davranması Rusları cesaretlendirmiş ve savaş yeniden başlayarak Bükreş Antlaşması'nın yapılacağı 1812 tarihine kadar devam etmiştir.

Sebastiani'nin Gölgesinde İngiltere ile Gizli Temas

1806'da Eflak ve Boğdan beylerinin atanması meselesi sebebiyle çıkan Osmanlı-Rus savaşında İngiltere, müttefiki olan Rusya'nın yanında yer almıştı. Fransa'yla savaş hâlinde olan Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle de savaşması, iki cephe arasında kalmasına ve bu da Fransa karşısındaki savaş gücünün azalmasına neden olacaktı. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere, Osmanlı Devleti'ni savaştan vazgeçirebilmek için baskı uygulamaya başladı. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nden; Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine yapılan 1799 ittifakını yenilemesini, Osmanlı Donanması'nın ve boğazların İngiltere'ye teslim edilmesini, barış yapıncaya kadar da Eflak ve

47 BOA., C. HR, 1318; BOA., HAT, nr. 13181 L.

48 BOA., A. {MKT, 799/48.

49 BOA., HAT, nr. 53538.

Boğdan'ın Rusya'da kalmasını talep ediyordu. Tekliflerinin kabulü hâlinde Bender ve Hotin kalelerinin Rusya'dan geri alınmasına kefil olacaktı; aksi hâlde Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz filosunun Çanakkale Boğazı'ndan içeri gireceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Fransa Büyükelçisi Sebastiani'nin teşvikleriyle 25 Ocak 1807'de İngiltere'nin isteklerini reddedince İngiliz elçisi Arbundhot, İstanbul'u terk edip Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz filosunun yanına gitti.⁵⁰ Hemen ardından İngiliz filosu (19 Şubat 1807) Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Naraburnu'nda bulunan 6 parçalık Osmanlı filosunu tahrip ederek 19 Şubat günü Yedikule açıklarına demir attı. Daha önce de zikredildiği üzere İstanbul'da ise Sebastiani'nin telkin ve teşvikleriyle hummalı bir şekilde savunma hazırlıkları yapılmıştı. Bu bir nevi gövde gösterisi işe yaramış, şehrin savunulacağını anlayan İngiliz filosu 2 Mart'ta İstanbul'dan ayrılmıştı. Böylece İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde hem siyasi hem de askerî anlamda yaptığı baskı başarısızlığa uğramış oldu. Ancak Bâbîâli üzerindeki kontrol gücünü tamamıyla Fransa'ya kaptırmak istemeyen İngiltere, 17 Mart 1807'de İskenderiye'yi zapt etti. Böylelikle hem Bâbîâli'yi baskı altında tutmayı hem de Akdeniz'de etkin olduğunu dünya kamuoyuna göstermeyi tasarlamıştı. Ancak ilk anda alınan başarılarla rağmen gidişat burada fazla tutunamayacaklarını göstermekteydi. Bu sırada Rusya, Fransa'yla Tilsit Mütarekesi'ni⁵¹ (9 Temmuz 1807) imzaladı. İngiltere, müttefiki olan Rusya'dan bu şekilde bir darbe yerken 1807 Eylül'ünde de İskenderiye'deki İngiliz kuvvetleri Mehmed Ali Paşa'ya teslim oldu.

50 BOA., HAT, nr. 7435; İngiliz elçisi Arbundhot'un firarı hakkında bkz: Asım, I, 216-218.

51 Fransa ve Rusya arasında 9 Temmuz 1807 tarihinde imzalanan Tilsit Mütarekesi'nin genel ve Osmanlı Devleti'ne ait maddeleri için bkz Albert Vandal, *Napoleon Et Alexandre*, Paris 1911, I, 499-505; Driault, *age.*, s. 221; Cevdet, VIII, 225.

İstanbul'dan sonra Mısır'da da umduğunu bulamayan İngiltere, Osmanlı Devleti ile barış yapmak üzere diplomatik temas kurmaya karar verdi. İngiliz hükûmetinin görevlendirdiği Arthur Paget, 1807 Temmuz'unda⁵² Thetis fırkateyni ile⁵³ Bozcaada önlerine geldi.⁵⁴ Arthur Paget, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yeniden barış yapma taraftarı olduğunu ve bu yüzden barış görüşmelerine başlamak istediğini, Boğaz Seraskeri İsmail Paşa'ya bildirdi. Ancak bu teklife Bâbiâli cephesinde muhalefet edenler bulunmaktaydı. Muhalif cephe çok kısa bir süre önce İstanbul'a saldırmaya kadar ileri giden İngilizlerin bu cüretlerini affedilmeyecek bir ihanet olarak görüyordu. Öte yandan Fransa ile yeni bir ittifak yapılması için imzalanan teminat senetlerinin daha mürekkebi kurumadan, can düşmanları ile anlaşma yapmak ittifakın başlamadan bitmesine neden olurdu ki Bâbiâli böyle bir kaybı göze alabilecek durumda değildi. Üstelik İngiltere'nin Bâbiâli'yi yıldırma için oynayabilecek başka bir kartı kalmadığı gibi donanmasının zayıflığına dair söylentiler de günden güne artmaktaydı. Yani artık hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne zarar verebilecek bir konumda bulunmuyordu. Zor durumda olan donanmasına zahire verilmemesi ve ticaretinin engellenmesi hâlinde İngiltere, Osmanlı sularından tamamen silinebilirdi. Bu durumda İngiltere ile görüşmeler ancak zihinleri karıştırarak zaman kazanmak adına ve Fransa elçisi

52 İngiltere temsilcisinin Boğaz önlerine ne zaman geldiğine dair kesin bir kayıt yoktur. Verilen tarih Hâlet Efendi'nin 27 C 1222 (2 Ağustos 1807) tarihli bir takririndeki "...İngiltereli murahhasına mektup tahriri ile boğazda tevkif olunarak ne vech ile muamele olunmak iktiza edeceğini..." (BOA. HAT, nr. 16197) ve 16 Receb 1222 (19 Eylül 1807) tarihinde Fransa elçisi Sebastiani ile yapılan bir mükâlemeye Sebastiani'nin "...bundan iki ay mukaddem İngiltere donanması boğaza geldikde..." (BOA., HAT, nr. 16179) şeklindeki ifadelerinden yola çıkılarak tespit edilmiştir.

53 William James, *The Naval History of Great Britian*, London 1837, V, 57

54 Juchereau de Saint-Denys, *Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, Paris 1819, II, 152n; Jorga, V, 156.

Sebastiani'nın onayı ile olabilmirdi; böylece Fransa'nın tepkisi de önlenecekti.⁵⁵

Devletin zirvesinde ise özellikle Fransa faktörü üzerinde önemle durulmaktaydı. İngilizlerle yapılacak bir anlaşmanın Fransa ile ilişkilerin sonu anlamına geleceği, kimsenin hatırlatmasına gerek kalmayacak derecede ortadaydı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmemesi ve Sıdkı Efendi'nin hâlâ büyükelçi sıfatıyla Londra'da kalması, Sebastiani'nın tahammül edemediği bir durumdu. Bu yetmezmiş gibi, bir de İngiltere temsilcisinin Bâbîâli ile anlaşma yapmak üzere geldiğini duyması İstanbul'da büyük bir gürültü koparmasına yetmişti. İngiliz murahhasının kabul edilmesi hâlinde gitme tehdidinde bulunarak Bâbîâli'nin gözünü korkutmaya çalışmıştı. Ancak Bâbîâli, Tilsit Mütarekesi'nden sonra Fransa'ya güvenilemeyeceğini tam manasıyla öğrenmişti. Üstelik Sebastiani'nın İngiltere'ye karşı olan hassasiyetinden de bu şekilde gayet rahat yararlanılabilmirdi. Bu doğrultuda, Fransa'nın Rusya'yla yapacağı esas anlaşmada, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdığını belirten bir şartı koymayı taahhüt etmesi hâlinde, İngiltere murahhasının kabul edilmeyeceği Sebastiani'a bildirildi. Sonuç olarak iki taraf da bu maddelerin kabulüne dair yazılı teminat vermeyi kabul etti.⁵⁶

Sebastiani, aldığı teminata rağmen İngilizlerin bu konudaki ısrarından rahatsız oluyor ve her fırsatta Bâbîâli'ye, Tilsit Mütarekesi'nde Napolyon'un üstüne düşen görevi yerine getirdiğini hatırlatıyordu. Ancak yardımlarının devam etmesi için Osmanlı-İngiliz anlaşmasının kesinlikle olmayacağına dair resmi bir yazı verilmesini istiyordu. Yani Sebastiani, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yapacağı bir anlaşma ile hem Fransa'yı

55 BOA., A. {MKT, 816/14.

56 BOA., HAT, nr. 54114-B.

hem de Rusya'yı karşısına alacağı tehdidinde bulunuyordu.⁵⁷ Bu gayet açık tehdit karşısında yapacak bir şeyi olmayan Bâbiâli, istenen teminatı vermek zorunda kaldı.⁵⁸ Ancak İngiltere kendi ayağıyla anlaşma için gelmişken bu barış teklifi, kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Üstelik Rusya'nın anlaşmayı geciktirmesi ve zorluk çıkarması hâlinde İngiliz gemileri Karadeniz'e geçirilerek bir baskı unsuru olarak kullanılabilirdi.⁵⁹

Üst üste toplanan meşveret meclisleri ve Kaymakam Musa Paşa ile IV. Mustafa arasındaki görüşmeler de hep bu konu üzerine yoğunlaşmaktaydı. Varılan karar gereği Sebastiani'a, Fransa'nın rızası olmadıkça İngiltere ile asla barış anlaşması yapılmayacağı resmen bildirilecek, ancak Rusya anlaşması tamamlanıncaya kadar kimseye duyurulmamak şartıyla İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında barış görüşmelerine başlanacaktı.⁶⁰ Meşveretten çıkan bu kararın IV. Mustafa tarafından onaylanmasıyla Boğaz Seraskeri İsmail Paşa, İngiliz temsilcisi ile gizli görüşmelerde bulunmakla görevlendirildi.⁶¹ Olay örgüsü incelendiği zaman Bâbiâli'de, İngiltere temsilcisi ile görüşülmesini teşvik eden kanadın içinde, Fransa'ya bağımlı kalmamak için alternatif teklifler üreten ve bu yüzden her zaman İngiltere-Rusya kartlarını ileri süren Hâlet Efendi'nin olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Nihayetinde Fransa'nın bu kararı öğrenmesi hâlinde doğacak olumsuz sonuçlardan korunabilmek amacıyla Sebastiani'a, İngiltere ile kesinlikle barış anlaşması imzalanmayacağı ancak kendisinin rızası olursa zaman kazanmak amacıyla görüşüleceği bildirilerek onayı alındı.⁶²

İngiltere ile barış görüşmelerini başlatan İsmail Paşa, bir yandan da Boğaz'ın güvenliğini sağlıyor ve muhtemel bir tehlike kar-

57 BOA., HAT, nr. 6916.

58 BOA., HAT, nr.6915, 52913.

59 BOA. KK d. 60/5, s. 1.

60 BOA., HAT, nr. 53456.

61 BOA., HAT, nr. 53315.

62 BOA., HAT, nr. 53202; A.{AMD, 53/37.

şısında donanmayı Naraburnu'nda teyakkuz hâlinde tutuyordu.⁶³ İsmail Paşa ve Arthur Paget arasında yapılan görüşmelerde; eski anlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi, esirler, gemiler ve tüccar mallarının iadesi gibi konular üzerinde duruluyordu. Sonuçta bu maddeler üzerinde anlaşıldı.⁶⁴ Ancak İngiltere temsilcisi, anlaşmanın Rusya anlaşması tamamlanıncaya kadar gizli tutulması isteğini böyle bir yetkisi olmadığını ileri sürerek kabul etmemiş ve hemen ilanını talep etmiştir. İkili arasındaki görüşmelerin tıkanması üzerine uzlaşmanın sağlanabilmesi için devreye Hâlet Efendi girerek Arthur Paget'le yazışmaya başlamıştır.⁶⁵

Söz konusu yazışmalarda Paget'in en çok gündeme getirdiği konu, İngiltere baş tercümanı olan ve daha önce Kütahya'ya sürgün edilen Pizani'nin affı ve anlaşma gerçekleştiği takdirde kendisinin nerede ikamet edeceğiydi.⁶⁶ Ancak Hâlet Efendi, sürekli İngiltere temsilcisi ile yapılan görüşmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getiren Sebastiani nedeniyle rahat hareket edemiyordu. Elçi, yetkisinin olmadığı ve Napolyon'u kızdıracağını bile bile Bâbiâli-İngiltere arasındaki yakınlaşmaya taktik icabı onay verdiğini kabul ediyordu. Ancak durumun kendisine yansıtıldığı gibi gelişmediği, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile tek başına bir anlaşma yapmak niyetinde olduğu iddiasında bulunuyordu. Böyle bir olay vukuunda ise Osmanlı Devleti düpedüz Fransa'ya savaş açmış sayılacaktı. Sebastiani'ı köşeye sıkıştırmak isteyen Hâlet Efendi, Rusya kartını oynuyordu. Fransa'nın arabuluculuğuyla yapılacağı vaat edilen Osmanlı-Rus anlaşmasının hala yapılamamış olmasının kendilerini İngiltere ile görüşmeye mecbur bıraktığını beyan ediyordu. Daha da ileri giderek halk arasında İngilizlerin Osmanlı devlet adamlarının daveti üzerine İstanbul önlerine kadar geldiği dedikodusunun,

63 BOA., HAT, nr. 53202.

64 BOA., A. {MKT, 813/29, TSMA, E, 8702/5.

65 BOA., HAT, nr. 53266.

66 BOA., HAT, nr. 53266.

Sebastiani'nın kışkırtmalarından kaynaklandığı imasında bulunuyordu. Üstelik İngiltere sadece eski anlaşmaların yeniden kabul edilmesi teklifiyle gelmişken bunun kabul edilmemesi, Osmanlı Devleti'nin politik çıkarlarına da aykırıydı. Zira İngiltere'nin barış teklifine ret cevabı vermek onu âdeta savaşa davet etmekte.

Hâlet Efendi'nin iddialarını çürütecek cevap bulamayan Sebastiani'a göre, Napolyon'un uyguladığı başarılı politika sayesinde yok olma seviyesine getirdiği İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin barış imzalaması ancak ve ancak düşmanlık olarak nitelenebilirdi. Üstelik Rusya ve kuzey devletleri de Fransa ile İngiltere aleyhine ittifak hâlindeydi. Yani İngiltere uluslararası platformda yalnız başınydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kendisi için hiçbir şekilde tehlike arz etmeyen İngiltere ile anlaşma yapmasının gereği yoktu. İngiltere'nin bu kadar ümitsiz bir hâlde iken barış yanlısı adımlar atması gayet tabii idi. Ancak özellikle Osmanlı barışı için bu kadar çaba sarf etmeleri, sadece Fransa ve Osmanlı Devleti'nin arasını açmak için olabilirdi.⁶⁷

Sebastiani'nın bu ifadeleri üzerine Hâlet Efendi, İngiltere donanmasının Çanakkale Boğazı'nı kapamasından dolayı İstanbul'a zahire gelmediğini ve bu durumun yeni bir ihtilale sebep olabileceğini dile getirerek Bâbiâli'nin İngiltere'yle anlaşma yapmak zorunda olduğunu açıkça beyan etti. Sebastiani ise hemen Rusya'dan zahire getirme teklifinde bulundu. Ancak bu teklif, Osmanlı bütçesine çok ağır külfet olacağı gerekçesiyle reddedildi. Ustaca manevralarına rağmen Hâlet Efendi'yi ikna edemeyeceğini anlayan Sebastiani, nihayetinde yine İstanbul'u terk etme tehdidinde bulunmuştur. Hâlet Efendi bu tehdit karşısında her zamanki gibi alttan almak zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti'nin hiçbir şekilde Fransa dostluğundan vazgeçmeyeceğini beyan ederek muhatabını yatıştırmıştır.⁶⁸

67 BOA., HAT, nr. 16195.

68 Aynı belge.

Bu görüşmeden iki gün sonra Sebastiani, Hâlet Efendi ile yeniden bir araya gelerek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma yapılmayacağına dair kesin teminat verilmesini istemiştir. Hâlet Efendi konunun Kaymakam ve Şeyhülislam ile görüşülmesi gerektiği şeklindeki yuvarlak ifadelerle elçiyi oyalamıştır.⁶⁹ Bu görüşmede de durumu idare eden Hâlet Efendi, Sebastiani'nin İsmail Paşa ile İngilizler arasında görüşme yapıldığını öğrenmesi üzerine ise zor durumda kalmıştır.⁷⁰ Sebastiani, Arthur Paget'ten gelen mektupları kendisine göstermeksizin tercüme ettirmesinden dolayı, Hâlet Efendi'yi açıkça İngiliz işbirlikçisi olmakla suçluyordu. Kendisi söz konusu mektupları bir şekilde görmeyi başarmıştı. İçeriklerinden Hâlet Efendi'nin İngiltere'yi kandırmak değil, müstakil bir anlaşma yapmak amacıyla olduğu açıkça anlaşılıyordu. Sebaatiani'nin bu ithamlarında, Hâlet Efendi'nin Fransa hakkındaki ifadeleri de en az ele geçirdiği mektuplar kadar ona dayanak noktası sağlıyordu. Çünkü Hâlet Efendi, Fransa'nın kadim dostu olan Prusya'yı mahvettiği gibi Osmanlı Devleti'ni de feda ettiğini, bundan sonra Fransa'nın dostluğuna güvenilemeyeceğini açıkça dile getirmişti.⁷¹

Hâlet Efendi, Sebastiani'nin baskısı ve Bâbîâlî'nin baştan beri izlediği politika gereği Arthur Paget'e kesin cevaplar vermemekle birlikte yazışmayı sürdürdü. Boğaz'da bekleyen İngiliz amiralin son gelişmeler doğrultusunda bir mektup⁷² ve öngörülen anlaşmanın ne gibi maddeler içereceğine dair bir taslak metin⁷³ gönderdi. Söz konusu metinde, öncelikle 1772 (H. 1186) yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşmanın tekrar yürürlüğe girmesi yer alıyordu. İngiltere, senedin imzalanmasından itibaren 31 gün içerisinde, Osmanlı topraklarını ele

69 BOA., HAT, nr. 16179.

70 TSMA, E, 340/19.

71 TSMA, E, 5178/2.

72 BOA., HAT, nr. 54106.

73 TSMA, E, 8298/4.

geçirdiği tarihteki tüm mevcuduyla beraber iade edecekti. Ayrıca yakılan Osmanlı beylik gemilerini aynıyla tazmin edecekti. İki taraf da birbirlerinden ele geçirmiş oldukları tüccar gemilerini ve eşyaları geri vereceklerdi. Hâlet Efendi, antlaşma taslağını aşağı yukarı belirlemiş olmasına rağmen Bâbîâli'nin isteği üzerine zaman kazanmak adına çeşitli bahanelerle işi yokuşa sürüyordu.⁷⁴ Mesela İngiltere temsilcisinin görüşmeler için sahile çıkma talebini reddediyor, üzerinde görüşülmesi gereken fazla bir mesele olmadığını ileri sürerek bir toplantı yeri göstermiyordu. Onun bu tavrı, diğer bir muhatabı olan İngiltere Donanması Amiral Yardımcısı Sir Thomas Duckword tarafından tepki ile karşılandı. Amiral bu tür sudan bahaneleri kabul etmiyor ve bunu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet ve nüfuz eksikliği olarak yorumluyordu. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ve sulhun esasını teşkil edecek senette bile Sebastiani'nin nüfuzunun hissedildiğini beyan eden Duckword, Bâbîâli'nin her adımını Fransa elçisinin telkinleri doğrultusunda atmasının vahim sonuçlar doğuracağını ihtar ediyordu. Hâlet Efendi'nin anlaşma üzerinde görüşülecek fazla konu olmadığını ileri sürmesine de bir mana verememişti. Osmanlı Devleti, İngiltere ve müttefiki Rusya'yı büyük bir yenilgiye uğratması hâlinde ancak böyle davranabilirdi. Duckword, kendi tekliflerinde ısrar edeceğini beyan ediyor ve İngiltere'nin anlaşmaya hazırlanırken Fransa'dan çekilen Bâbîâli'nin kesin bir karar verememesinin Osmanlı Devleti'ne zarardan başka bir şey kazandırmayacağı uyarısında bulunuyordu. Ayrıca Arthur Paget'in artık gitmek üzere olduğunu da ipuçlarını veriyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin kendisini hayli yıpratmış yabancı müdahalesinden (Fransa'dan) kurtulmaya karar verdiği takdirde, görüşmelerin yeniden başlayacağını ifade ederek açık kapı da bırakıyordu.⁷⁵

74 TSMA, E, 8298/3.

75 TSMA, E, 8298/3; *The Weekly Political Review of Henry Redhead Yorke from January to June 1807*, s. 334-335.

Nitekim yaptığı bu uyarıdan kısa bir süre sonra Arthur Paget, üç gün içerisinde kendisine kesin bir cevap verilmesini istedi. Bâbüâlî'de verilecek cevap için müzakerelerin devam ettiği sırada Boğaz Seraskeri İsmail Paşa vefat etti, Paget ise İsmail Paşa'nın yerine yeni birisinin atanmasını beklemeden 19 Ekim'de Çanak-kale Boğaz'dan ayrılarak⁷⁶ Malta'ya doğru yola çıktı.⁷⁷ Ancak bunun ilişkilerin kesilmesi amacı taşımadığını ve İngiltere'nin kesinlikle Osmanlı Devleti'ne bir düşmanlığı olmadığını Kaptan-ı Derya'ya⁷⁸ ve Hâlet Efendi'ye bildirdi.⁷⁹ Hâlet Efendi ise düzel-meye yüz tutan ilişkilerin bu sebeple tekrar bozulmasını önlemek için hemen Arthur Paget'e bir mektup yazmış ve görüşmelerin kesilmediğini ancak İsmail Paşa'nın yerine atanacak kişinin tespiti-ne çalışıldığını belirterek duruma açıklık getirmeye çalışmıştır.⁸⁰

İngiltere ile anlaşma müzakerelerinde yaşanan bu olumsuz gelişmeye rağmen Bâbüâlî sonuçtan oldukça memnundu. Çünkü takip edilen politika sayesinde hem İngiltere hem de Fransa elde tutulmuştu. Sebastiani da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında olası bir anlaşmayı engellediği için bunu bir başarı olarak addet-mişti.⁸¹ Üstelik böylelikle Napolyon'un da takdiri kazanılmıştı.⁸² Bâbüâlî, daha önceki tecrübelerine dayanarak İngiltere'nin her an boğazlara saldırmasından endişe ediyordu. Böyle bir durum karşısında önceki gibi hazırlıksız yakalanmamak için hemen boğazların takviye edilmesi kararı alındı.⁸³

Bu sırada Rusya ve Fransa ile yaşanan gelişmeler, Osman-lı Devleti'nin istediği yönde gitmiyordu. Rusya, Slobozia

76 James, *age.*, s. 57.

77 BOA., A. {MKT, 813/29 ,TSMA, E, 8702/5.

78 BOA., HAT, nr. 53158.

79 BOA., HAT, nr. 53348.

80 BOA., HAT, nr. 54111.

81 BOA., HAT, nr. 16194.

82 BOA., HAT, nr. 13181 A.

83 BOA., HAT, nr. 53189.

Mütarekesi'nden sonra yapılacak olan asıl anlaşmayı geciktirebilmek için ağırdan alıyor, sözde arabulucu olan Fransa da buna göz yumuyordu. Üstelik Rusya'nın mütareke süresi bitene kadar anlaşmayı yapmaması ve sürenin bitiminde hiçbir şekilde kabul edilmesi mümkün olmayan bir teklifte bulunarak savaşı yeniden başlatması da oldukça yüksek bir ihtimaldi. Böyle bir durumda İngiltere'yle de sorun yaşamak işleri içinden çıkılmaz bir hâle getirebilirdi.

Bâbıâli, bu düşüncelerini doğrulayan duyumlar da alıyordu. İngiltere'nin büyük bir donanmayı Boğaz'a göndererek, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlayacağı ve teklifleri kabul edilmediği takdirde Boğaz'dan içeri gireceğine dair söylentiler ortalıkta dolaşıyordu.⁸⁴ Bu tehlikenin önüne geçebilmek için askerî hazırlıkların yanı sıra diplomatik olarak atağa geçmeye karar verilmiş ve Londra'ya, barış görüşmelerinin yeniden başlatılması için gizlice bir yazı gönderilmiştir.⁸⁵ Bunun yanı sıra, İsmail Paşa'nın ölümü üzerine Boğaz Seraskerliği'ne atanan Hakkı Paşa'ya da İngiltere Donanması'nın Boğaz önlerinde görünmesi hâlinde hemen barış görüşmelerine başlaması için tam yetki verilmiştir.⁸⁶ Anlaşma

84 Bu duyumlar Boğaz Seraskeri Hakkı Paşa'dan gelen yazılar ve Kahvecioğlu isimli bir tüccarın İngiltere tarafından ele geçirilen gemisinin kaptanının ifadelerinden anlaşılmıştı (BOA., A. {MKT, 813/29). Bu arada Fransa, müttefiklerini zorlayarak limanlarını İngiltere'ye kapamalarını sağladığı gibi İngiltere aleyhinde bildiriler yayımlamalarını temin etmişti. Buna karşılık olarak İngiltere de bazı beyannameler yayınlıyordu. Söz konusu beyannamelerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti tebaasından olan Ocaklar'ın, Dobre sahillerinde ve diğer denizlerdeki Osmanlı gemilerini ele geçirerek batıracakları hatta Boğaz kalelerine dahi zarar verecekleri belirtilmekteydi (TSMA, E, 340/7).

85 BOA., HAT, nr. 53960. Yazının hangi yolla gönderileceği Bâbıâli'de ve orduda uzun süren tartışmalara neden olmuştur (BOA., HAT, nr. 53803; TSMA, E, 340/7).

86 TSMA, E, 7032.

müzakerelerinin olması hâlinde ise daha önce İsmail Paşa ve İngiltere temsilcisinin karara bağladıkları esaslar aynen kabul edilecek, ancak ilave olarak İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanıdığına dair bir madde konulacaktı. Tüm bunlar olup biterken Fransa'nın hiçbir şeyden şüphelenmemesi için yine gizlilik ilkesine çok dikkat edilmesi gerekiyordu.⁸⁷ Hatta dışarıya bilgi sızmaması için bu konuyla ilgili ruhsatnamelerin bizzat Reisülküttap Hâlet Efendi tarafından yazılmasına karar verildi.

Alınan tüm bu tedbirlere rağmen Sebastiani'nın İngiltere-Osmanlı görüşmelerinin yeniden başladığını öğrenmesi hâlinde Bâbîâlî'yi, kendisine verilen taahhütlere mugayir hareket etmekle suçlayacağı ve büyük bir gürültü koparacağı aşikârdı. Bu durumda Bâbîâlî tarafından "İstanbul'un İngiliz işgaliyle karşı karşıya kaldığı ve Fransa yardımı gelene kadar iş işten geçmiş olacağından bu yola başvurulduğu..." gerekçesine sığınılacaktı.⁸⁸

İngilizler ile barış görüşmelerinin bu şekilde sürdürülmesine karar verildikten kısa bir süre sonra Hâlet Efendi reisülküttaptan azledildi. Ancak zaman bir kez daha Hâlet Efendi'yi haklı çıkardı. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Fransa'nın arabuluculuğuyla gerçekleşmesi öngörülen Osmanlı-Rus anlaşmasının yapılamayacağı iyice gün yüzüne çıkmıştı. Fransız elçisi Sebastiani'nın Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı tahliye etmeyeceğini bildirmesi⁸⁹ ve Korfu'nun İngiltere tarafından muhasarası hâlinde 4000 Fransız askerinin Arnavutluk üzerinden Korfu'ya nakledilmesini talep etmesi⁹⁰ İngiltere ile anlaşmanın en kısa sürede yapılması zorunluluğunu doğurmuş;⁹¹ Hâlet Efendi'nin, azlinden hemen önce

87 BOA., A. {MKT, 813/29.

88 TSMA, E, 340/7.

89 TSMA, E, 504/2.

90 BOA., HAT, nr. 53538.

91 BOA., A. {MKT, 799/48; KK d. 60-5 s. 3, 5.

davet ettiği⁹² İngiltere temsilcisi ile barış görüşmelerine başlanmıştır. Fransa'ya güvenmediği için daima alternatif politikalar geliştiren Hâlet Efendi İngiltere'yle de bu yüzden yakınlaşmıştır. Onun tarafından atılan adımlar işe yarayarak iki ülke arasında Kale-i Sultaniye Antlaşması (5 Ocak 1809) imzalanmıştır. Anlaşmanın maddelerine baktığımızda şablonun, Hâlet Efendi'nin öncülüğündeki gizli görüşmelerde karara bağlanmaya çalışan maddelerle hemen hemen aynı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁹³

Hâlet Efendi-İngiltere yakınlaşması sadece Bâbiâli için değil daha sonraki süreçte kendisi için de olumlu gelişmelere zemin hazırlamıştır. 1811'de Bağdat Mübaşirliği esnasında İngiliz elçisi Adair'den aldığı desteği Reisülküttapken İngiltere'ye gösterdiği yakınlığa borçluydu.⁹⁴ Bağdat-Basra bölgesinde Fransa ile rakip olan İngiltere her ne kadar el altından Süleyman Paşa'yı desteklese de Bâbiâli'yi de gözden çıkarmak istemiyordu. Bu yüzden Adair, Bağdat konsolosu Rich'e Hâlet Efendi'yle bir mektup göndermişti. Söz konusu mektupta Osmanlı-İngiliz anlaşmasında Fransa elçisi Sebastiani'nin tüm engellemelerine rağmen önemli katkılarından dolayı Hâlet Efendi'yi yere göğe sığdıramıyor ve konsolosun ona elinden gelen yardımı yapmasını istiyordu. Bu mektup sayesinde Bağdat valisi yardım talebine rağmen İngiltere konsolosundan yeterli destek alamamış ve bu durum Hâlet Efendi'nin işini kolaylaştırmıştır. Hâlet Efendi ise böylelikle 1807 yılında İngilizlere yaptığı yatırımın karşılığını dört yıl sonra üstelik hiç beklemediği şekilde görmüştür.

92 BOA., HAT, nr. 54112.

93 Krş: TSMA, E, 8298/4, E, 8702/5; BOA., A. {MKT, 813/29, *Muahedât Mecmuası*, I, 266-270.

94 Sir Robert Adair, *The Negotiations for the Peace of The Dardanelles in 1808-1809: with Dispatches and Official Documents*, London 1845, II, 314-316.

Sebastiani'nın Devletin İç İşlerine Müdahalesini Engelleme Çabaları

İstanbul'a geldiği andan itibaren attığı adımlarla Bâbîâli'de Rusya ve İngiltere nüfuzunu kırmayı başaran ve dış politikayı kendi istediği gibi yönlendiren Sebastiani, bununla yetinmeyerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine de müdahale etmiştir. Devlet sırlarını Sebastiani'a sızdırmakla suçlanan ve meşveret meclisinin muhalefetine rağmen katli Sultan IV. Mustafa tarafından ısrarla istenen⁹⁵ Divan Tercümanı Aleko'nun öldürülmesi,⁹⁶ Sebastiani'nın ustaca manevraları sayesinde Fransa ve Osmanlı Devleti arasında neredeyse savaşa yol açabilecek diplomatik bir krize dönüşmüştür. Bir devletin kendi tasarrufunda olan ve suçu sabit bulunan bir memurunu cezalandırması, Sebastiani tarafından bir dış politika malzemesi olarak kullanılmıştır. Ona göre Fransa himayesinde olan tercümanın sadece kendi yanına gidip gelmesinden dolayı öldürülmesi, şahsına ve Fransa'ya yapılmış büyük bir hakaretti. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre 1807'de Rusya taraftarı olan firari Konstantin Bey'in (firari Boğdan voyvodası Konstantin İpsilanti) babası Aleksandre İpsilanti'nin öldürülmesini kendi zaferi olarak gören Sebastiani'nın Rumlara karşı bu tavır değişikliği, çoğu hâlâ Rus yanlısı olan diğer Rum ailelerini de kazanmak istemesinden kaynaklanıyordu.⁹⁷ Ancak uzun bir süreden beri Rusların yanında yer alıp saflarını kesin olarak belirlemiş olan Rumların, böyle bir ayak oyununa kanarak Fransa'nın yanında yer alması zayıf bir ihtimaldi. Sebastiani ise bunun farkına varabilecek kadar uzun bir zamandır İstanbul'da bulunmaktaydı. Bâbîâli-Rum tercümanlar-Avrupalı devletler üçgeninin nasıl işlediğini iyice öğrenmişti. Bundan dolayı Ahmed Cevdet Paşa'nın ileri sürdü-

95 BOA., HAT, nr. 57959.

96 BOA., C. DH, 2201; Oğullukyan, *age.*, s. 19; Asım, II, 125.

97 Cevdet, VIII, 208.

ğü sebep, Sebastiani'nin bu hareketini izah etmek için yeterli bir açıklama gibi görünmemektedir.

Olayların gidişatını incelediğimizde Sebastiani'ı buna iten asıl sebebin Ahmed Cevdet Paşa'nın iddialarının aksine, Fransa yanlısı Aleko Soço'nun öldürülmesinden sonra yerine Rusya'ya daha yakın olan Karaca Yanko'nun atanması⁹⁸ olduğu anlaşılmaktadır. Taraftarı olan Divân-ı Hümâyûn Tercümanı'nın katledilmesiyle Sebastiani çok önemli bir haber kaynağını kaybetmekle kalmıyor, ayrıca devlet sırlarını öğrenmedeki avantajını Ruslara kapatıyordu. Sebastiani, tercümanın katli meselesinde de Fransa'ya olan güvensizliğini her yerde açıkça dile getiren Hâlet Efendi'yi suçluyor, Aleko'nun halefi olan tercüman da bu iddialardan payını alıyordu. Aleko'yu korumakta başarısız olan Sebastiani, tüm gayretini yeni haber kaynağı Kostaki'nin can güvenliğine vermişti. Eflak Kapı Kethüdası Kostaki'nin Fransa himayesinde olduğunu ve katli hâlinde Fransa'nın hakarete uğrayacağını belirterek her hâlükârda Osmanlı Devleti'nin içişlerini ilgilendiren bir meseleyi devletlerarası mecraya çekti. Bâbîâlî'den Eflak voyvodası ve müteallikatının hayatlarını garanti eden yazılı bir teminat⁹⁹ alan Sebastiani, böylelikle nezdinde elçi olduğu devletin kendi reayası hakkındaki tasarrufuna karışabilecek ve bu konuda yazılı teminat alabilecek derecede Bâbîâlî'de etkin bir konumda olduğunu da belgelemiş oluyordu.

Sebastiani, sadece Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerine değil, doğuya yönelik kendi iç politikalarına da karışmaktaydı. Bağdat Valiliği'ne müdahalesi ise bu tavrına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ancak söz konusu husus III. Bölüm'de ayrıntılı olarak inceleneceği için burada değinilmemiştir.

98 BOA., Tahvil d. nr. 53 (Atik Vüzera d.), s. 77.

99 BOA., HAT, nr. 14351.

C. HÂLET EFENDİ'NİN AZLI

Görevde bulunduğu sürece Sebastiani'a gayet mesafeli davranan Hâlet Efendi, mükâleme meclislerinde Bâbîâli'nin çizdiği sınırlar içerisinde elçinin isteklerine direnmeye çalışmıştır.¹ Sebastiani'ın III. Selim devrindeki gücünü yeniden kazanmak için çabaladığını fark eden Hâlet Efendi'nin ilk icraatlarından birisi, elçilerin Bâbîâli'deki gözü kulağı olan Rumların² elçi konaklarına gidip gelmesini yasaklamak olmuştur.³

Sebastiani ise Hâlet Efendi'yi istediği gibi yönlendiremeyeceğini anlayınca görevden alınması için girişimlere başladı. İlk önce kendisine bilgi taşıdığı için katledilen Divân-ı Hümâyûn Tercümanı'nın Hâlet Efendi'nin emriyle öldürüldüğünü ileri sürdü. Hatta Eflak Kapı Kethüdası Kostaki'yi de öldürteceğini ileri

1 Şânizâde, II, 249.

2 Hâlet Efendi ile Rumlar arasındaki ilişkinin dönüşümüne Rum isyanı bahsinde değinilecektir.

3 BOA., C. HR, 1318.

sürdü. Hâlet Efendi bu tür suçlamalardan, destekçisi olan Kaymakam Musa Paşa tarafından kurtarıldı.⁴ İstedliğini elde edemeyen Sebastiani, bu sefer Hâlet Efendi'nin Osmanlı-Rus anlaşmasının ön görüşmeleri esnasında kendisine zorluk çıkartmasından ve sert bir tavır sergilemesinden şikâyetçi oldu. Aslında Hâlet Efendi bu görüşmelerde elçiliği sırasında Fransız muhataplarından öğrendiği üzere Avrupa diplomatik taktiklerini uyguluyordu; yani elçinin blöflerini görüyor, tehditlerine kulak asmıyor ve gayet sabırlı davranarak geri adım atmıyordu. Ayrıca Sebastiani ile de ipleri tamamen koparmıyor; zaman zaman alttan alarak, özür dileyerek⁵ ya da onun için ziyafet vererek⁶ ilişkileri dengede tutuyordu. Sebastiani'nin İstanbul'da olup biteni abartarak Paris'e bildirmesi ihtimaline karşılık kendisi de Muhib Efendi'ye mektup yazarak olayların iç yüzünü anlatıyor ve bunları Napolyon'a bildirmesini istiyordu.

Hâlet Efendi, Sebastiani'nin şikâyetlerine rağmen hâlâ yerini koruyor ve tavrını günden güne sertleştiriyordu. Hatta bir mükâlemede Sebastiani'nin yüzüne Fransa'nın dostluğuna güvenilmeyeceğini söylemişti. Şüphesiz ki Hâlet Efendi'nin bu cesareti, Sultan IV. Mustafa, Kaymakam Musa Paşa, Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'dan gördüğü takdir, destek ve himayeye dayanıyordu. Özellikle Kaymakam Musa Paşa, Sebastiani'a karşı bizzat kendisi Hâlet Efendi'yi savunuyordu. Ancak Musa Paşa'nın azledilerek yerine Tayyar Paşa'nın atanması, Hâlet Efendi cephesinde dengelerin değişmesine neden olmuş, Sebastiani karşısında en büyük kalkanını kaybetmişti.

Sebastiani Hâlet Efendi'ye tüm gücüyle saldırıyor, Bâbiâli'ye gönderdiği yazılarla onun azledilmesi için baskı kurmaya çalışıyordu. Ona göre Kudüs rahipleri meselesinin uzamasından da Hâlet

4 BOA., HAT, nr. 14351.

5 BOA., HAT, nr. 12567, nr. 16190 K.

6 BOA., HAT, nr. 53370.

Efendi sorumluydu. Ayrıca Hâlet Efendi'nin emriyle gümrük emini, Osmanlı mallarının Fransız gemilerine yüklenmesini yasaklamıştı. Devletlerarası anlaşmalara ve ticaret kurallarına aykırı olan bu yasak yetmezmiş gibi Fransız kaptanlara ağır hakaretlerde bulunmuştu. Sebastiani aylardan beri Muhib Efendi'ye gerekli ruhsatnamelerin gönderilmesini talep etmekteydi; ancak Hâlet Efendi bu isteğini de savsaklamıştı.

Hâlet Efendi'yi etkisiz hâle getirmek için attığı her adımı geri tepen Sebastiani bunun üzerine muhatabını İngiltere'yle işbirliği yapmakla suçladı. Oysaki İngilizlerle görüşülerek bir müddet oyalanılması kendi fikriydi. Hâlet Efendi her ne kadar bunu hatırlatsa da Sebastiani bir türlü ikna olmuyordu. Sebastiani bu görüşmelerin yapılmasını sadece İngilizleri oyalamak amacıyla onayladığını kabul ediyordu. Ancak Hâlet Efendi'nin tavırlarından amacının İngilizleri oyalamaktan çok, anlaşma yapmak olduğu anlaşıyordu. Bütün bunların dışında, Hâlet Efendi müzakerelerde Fransa'ya güvenmediğini açıkça dile getirmiş ve Sebastiani'nin ifadelerinin mükâleme mazbatasına geçirilmesine engel olarak Sebastiani'yi aşağılamıştı. Sebastiani bunu şahsına değil, Napolyon'a yapmış bir hakaret olarak addetmekteydi.⁷

Nihayetinde Sebastiani, Hâlet Efendi'nin zaman zaman kayıtsızlığı zaman zaman da sert çıkışlarını gerekçe göstererek İstanbul'dan gitmek istediğine dair Bâbîâli'ye verdiği takririnde, Hâlet Efendi'nin Fransa'ya açıkça hakaret ettiğini Napolyon'a bildireceği tehdidinde bulunuyordu. Bu durumda, Napolyon onu İstanbul'dan çağıracağını ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceği gibi ortada bir düşmanlık hâsil olacağını da ilave ediyordu. Binbir güçlükle kalması için ikna edilen Sebastiani, artık Hâlet Efendi'yle kesinlikle görüşmek istemiyordu.

Sebastiani, daha önce de Hâlet Efendi'den defalarca şikâyetle ve gitme tehdidinde bulunmuştu. Şikâyetlerini arttırdığı zaman-

7 TSMA, E, 5178/2.

larda genellikle pahalı hediyeler verilerek ya da tarziyede bulunarak susturuluyordu. Ancak bu sefer, Hâlet Efendi'yi Sadrazam'a şikâyet etmişti. Kendisine gönderilen mükâleme mazbatalarından Hâlet Efendi'nin gayet sert davrandığı sonucuna varan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa yine de Hâlet Efendi'yi azletmeyi düşünmemiş, Sebastiani'nin gönlünü almak için bir mektup yazmaya karar vermiş; ancak bu sefer geç kalmıştı.⁸

Görüldüğü üzere Sebastiani'nin şikâyetleri Hâlet Efendi'nin azledilmesinde önemli bir etkidir. Ancak durum daha da karışıktır. Yaptığımız çalışmalar sonucunda Hâlet Efendi'nin azlinde sadece Sebastiani'nin şikâyetlerinden değil, kendisine muhalif hizbin de rolünün büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Muhaliflerinin iddialara göre Hâlet Efendi, yerini kaybetmek endişesiyle ordunun İstanbul'a dönmesini istemiyordu. Bu yüzden Ruslarla yapılacak olan barış anlaşmasının imzalanmasını geciktirmek ve savaşın uzamasını sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Bunun yanı sıra İngiltere ve Rusya tarafı olan Osman Paşazâde İzzet Bey ve Mavroziler ile işbirliği yaparak Fransa ile Osmanlı Devleti'nin arasını açmaya çalışıyordu. Hatta onu Rusların Osmanlı Devleti hakkındaki emellerini gerçekleştirebilmeleri için zemin hazırlayan bir işbirlikçi olmakla itham ediyorlardı. Azlinin devletin menfaatleri icabı elzem olduğunu düşünenler, hemen görevden alınmasının Sebastiani'nin talebinin kabul edilmesi manasına geleceğinden birkaç gün ertelenmesini tavsiye etmekteydiler.⁹

Bu bilgiler, Musa Paşa'nın azliyle Hâlet Efendi'nin de Bâbiâli'de desteğini kaybettiğini hatta artık istenmediğini ortaya çıkarmaktadır. Muhaliflerinin Hâlet Efendi'yi İngiltere ve Rusya işbirlikçisi olarak suçlaması ise işleri çıkmaza sokmuştur. Hâlet Efendi'nin kendisi de daha sonraki yıllarda kaleme aldığı bir yazıda Fransa yerine Rusya ve İngiltere odaklı politikaları tercih ettiğini açıkça

8 BOA., KK. d. 18, s. 58-59.

9 TSMA, E, 5718/1.

ifade etmektedir. Ancak bu tercihinde kendine göre haklı olduğu sebepleri de sıralamaktan geri durmamıştır. Bu sebeplerin başında Paris elçiliğinde bulunduğu sırada edindiği tecrübe ve Fransızların son yıllarda Osmanlı Devleti'ne karşı sergilediği tutumdan dolayı onlara asla güvenmemesi geliyordu. Mavrozilerin idam edilmesini engelleyip affedilmelerini sağlamasındaki neden ise onlar sayesinde Rus kartını da elinde tutmak istemesidir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşma yapmasını da onayladığı hatta bu uğurda çalıştığı da ortadadır. Ancak Bâbîâlî'deki dengelerin Hâlet Efendi'nin aleyhine değişmesi söz konusu Rusya İngiltere yanlısı politikaları nedeniyle Rusya işbirlikçisi olmakla suçlanmasına zemin hazırlamıştır.

Cabi Tarihi'nde ise Hâlet Efendi'nin azlinin, kendisini küçük gören ve Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi konağındaki çocukluk ve gençlik yıllarına atfen "hizmetkârlıktan" geldiğini vurgulayan kişilerle¹¹ hesaplaşmasından kaynaklandığı kaydedilmiştir. Söz konusu olay şeyhülislam konağında yapılan bir meşverette cereyan etmiştir. Ulema, Hâlet Efendi'den müzakerelerde tıpkı Sebastiani'ı susturduğu gibi Rusya elçisini de sindirmesini talep etmiştir. Ancak Hâlet Efendi, "Bakın efendiler, bundan [akdem] Françe elçisine gerçe cevâb-ı kat'î verildi. Lâkin anların cümle vücûda ve zuhûra gelen esas maddeleri cümle[ye] ma'lûmdur ve cedîd hususlardır, amma Moskovlu h[a]lin-i esâsi ve bu kadar tekâlifleri atik maddelerdendir. Bizler ol vakit hâric-i usûlden olup hizmetkâr makûlesi idik. Mahrem-i Devlet-i Aliyye değildik. Lâkin sizlerin kimi İstanbul ma'zûlü ve Anadolu ma'zûlü olup mahrem-i esrâr idiniz. Sizlerde Moskovlu tarafına bir hakimâne cevab buyurun" diyerek hem intikamını almış hem de teklifi reddetmiştir. Rumeli Kazaskeri Şemseddin Efendi ile arasında yaşanan münakaşaya IV. Mustafa'nın muteberi olan Büyük Mirahur Mehmed Ağa da katılmıştır. Bunun üzerine Şeyhülislam, "Meclis-i meşveret hammam-ı

10 TSMA, E, 4171

11 Cabi, I, 151.

zenâna döndü!” diyerek olaya müdahale etmiştir. Hâlet Efendi, “Meclisde cemi sözleri bizler söyledi[kde] sizler ancak, ‘cevab-ı şer’i ve kanunidir’ deyu tatbik-i şer’i edub bir fena zuhurunda cümle suç bizlere isnad olunur” demiştir.¹² Bununla da yetinmeyip altı yedi gün Bâbîâlî’ye gitmeyerek ulemaya karşı tavrını sürdürmüştür. Cabi’nin bu anlatısından meşverette bulunan ulema ve Hâlet Efendi arasında kökü önceye dayanan bir münâferet olduğu açıktır. Meşverette söylediği sözlerle de kendisini karar mercii olarak gördüğünü, ulemayı bu mekanizmanın dışına ittiğini ve kaale almadığını göstermiştir. Padişah’ın muteberi olarak lanse edilen Büyük Mirahur Mehmed Ağa’nın, Hâlet Efendi’nin Bâbîâlî’deki altı yedi günlük yokluğundan istifade ederek azli için uğraştığı çıkarımında bulunmak yanlış bir değerlendirme olmasa gerektir. Zaten Cabi’nin Mirahur Mehmed Ağa için “ziyâde mu‘teber-i padişâhî” sözleriyle Hâlet Efendi’nin azliyle onu ilişkilendirdiği de ortadadır. Cabi’nin bu anlatısının gerçeklere ne kadar uygun olduğunu ispatlayacak ya da çürütücek bilginiz bulunmamaktadır. Ancak *Şânizâde Tarihi*’nde de Hâlet Efendi’nin affı bahsinde “Hâlet Efendi’yi çekemeyen ilmiyye ve Divan mensûbu”¹³ hizipten bahsedilmesi, hem azli hususunda değindiğimiz belgeyle hem de Cabi’nin anlatısıyla örtüşmektedir. Eldeki bu veriler, olay örgüsü incelendiği zaman çıkan genel tabloyla çelişmemektedir. Sonuç olarak, Rus ve İngiltere hizbinin temsilcisi olan Hâlet Efendi’nin Bâbîâlî’de düşmanları olduğu ve Musa Paşa’nın azliyle açık hedef hâline geldiği ortadadır. Sebastiani’nin son atağı bu ekibin işine yaramış ve Hâlet Efendi’nin azli bu suretle gerçekleşmiştir.

IV. Mustafa’nın hatt-ı hümayûnu¹⁴ ile 6 Mart 1808 (H.7 Muharrem 1223)¹⁵ tarihinde Hâlet Efendi reisülküttaplıktan azledi-

12 Cabi, I, 165-166.

13 Şânizâde I, 249-250.

14 BOA., HAT, nr. 53237.

15 Ahmed Cevdet Paşa, Hâlet Efendi’nin azil tarihi olarak Hilal-i Şevval 1222

lerek Kütahya'ya sürülmüştür. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ise kendi himayesinde olan ve her bakımdan üstün vasıflara sahip olduğu gibi devlet ahvaline de vâkıf olduğunu düşündüğü Hâlet Efendi'nin bir an önce affedilmesini talep etmekteydi. Satırlarından, gerektiğinde Hâlet Efendi'nin tavsiyesine başvurduğu anlaşılan Mustafa Paşa, talebini Sultan'a bizzat kendisi iletmeyi düşünmüş; ancak daha sonra mektubu yazdığı şahsın –büyük bir ihtimalle Şeyhülislam'ın– Padişah'la görüşmesinin ve Hâlet Efendi'nin affını istirham etmesinin daha uygun olacağına karar vermiştir.¹⁶ Ancak Sadrazam'ın bu girişimi başarısız olmuş, Hâlet Efendi affedilmemiştir. Sürgün yerine hemen hareket eden¹⁷ Hâlet Efendi'nin yolculuğu esnasında olduğu kadar Kütahya'ya vardığında güvenliğinin sağlanmasına ve rahat ettirilmesine dair gerekli emirler verilmiştir.¹⁸ Hâlet Efendi'nin sürgün yerine vardığı da Kütahya naibi tarafından bildirilmiştir.¹⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki Sebastiani, İstanbul'da elçi olarak bulunduğu müddetçe Avrupa diplomasisinin tüm inceliklerini kullanarak Fransa'nın Osmanlı üzerindeki politikalarını gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu başarısında şüphesiz Napolyon'un kazandığı askerî zaferler de büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti ise bu süreçte Rusya ve İngiltere karşısında tutunabilmek için

(Aralık 1807)'yi göstermiştir. Ancak 3 Şevval 1222'de (4 Aralık 1807) Hâlet Efendi Rikâb Reisliği'nde ibka edilmiştir (BOA., Sadaret Defteri, no:357, s. 68). Hâlet Efendi'nin reisülküttaplıktan azil tarihi ise 7 Muharrem 1223 (6 Mart 1808)'tür. (BOA., Sadaret Defteri no:357, s. 90). *Saray Günlüğü*'nde de Hâlet Efendi'nin azil tarihi 7 Muharrem 1223 olarak gösterilmektedir (Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü*, İstanbul 2007, s. 208). Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın verdiği tarih yanlıştır.

16 BOA., A. {MKT, 824/68.

17 BOA., HAT, nr. 53507.

18 BOA., Bâbî Asaî Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.{DVN. MHM.d.) 226, s. 83, hkm: 146.

19 BOA., HAT, nr. 52935.

Fransa'ya bel bağlamakla birlikte siyasi dengeleri gözetmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin statükoyu korumaya çalıştığı bu süreç, aynı zamanda Avrupa diplomasi sistemine uyum sağlamada önemli bir yol katetmesini sağlamıştır. Behiç Efendi, 1803 yılında yazdığı önemli bir risalesinde politika" için; "politika lafz-ı mezkûr-ı Frengî olup fî zamanına kizb u hile mazında istimâl olunur ise dahi asl manası umûr-ı siyasîye ve tedbîr-i müdün demektir" derken politika yapmak, politikacı bir kimse olmak deyimlerinin yalan dolan laf söyleme şeklinde bir anlam taşıdığına işaret etmekle birlikte bu kavramların gerçekte önemli siyasî işler ve devlet tedbiri manasına geldiğine de dikkat çekiyordu.²⁰ Bâbîâli, Napolyon'un imparatorluk unvanının onaylanması sürecinde hem müttefikleri İngiltere ve Rusya'ya hem de Fransa'ya karşı yukarıda sözü edilen "oyalama taktiğini" başarıyla kullanmıştı.²¹

Hâlet Efendi ise Paris elçiliği esnasında, Avrupa diplomasi sistemine dair edindiği tecrübeyi reisülküttap olarak başarıyla uygulamıştır. Hâlet Efendi'nin Sebastiani ile olası Osmanlı-Rus anlaşmasının yapılacağı yer, temsilci, tercümanlar gibi birçok konuda çetin müzakerelerde bulunduğu²² süreç bunu açıkça ortaya koymaktadır. Tıpkı Mısır'ın işgalinden hemen önce Fransız Elçi Ruffin ile mükâlemelerde bulunan Reisülküttap Atıf Efendi'nin yaptığı gibi²³ o da "idare-i maslahat" ediyordu.²⁴ Fransa'ya hiçbir

20 Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar", s. 38.

21 Zinkeisen, *age.*, s. 262.

22 Söz konusu müzakereler ve müzakere sonuçlarının tartışıldığı meşveret meclisleri için bkz BOA., HAT, nr. 16197, nr. 53365, nr. 53737, nr. 16197 B, nr. 53914, nr. 53120, nr. 53331, nr. 53752, nr. 53329, nr. 53331, nr. 16195, nr. 16195 A, nr. 53960, nr. 16195, nr. 16179.

23 Atıf Efendi "İstanbul'da yeni icâd olunan diplomat lisânıyla bazı irâd-ı mübheme irâd ederek meseleyi geçiştirmeye" dolayısıyla Rus elçisi ile görüştüğünde ona da biraz "diplomat ağzı satarak" Ruffin'i temin etmişti (Beydilli, *agm.*, s. 38).

24 BOA., HAT, nr. 16179.

zaman güvenmeyen Hâlet Efendi Fransa'ya karşı bir denge unsuru olarak gördüğü Rus yanlısı Mavrozilerin, Kaymakam Köse Musa Paşa'ya rağmen idam edilmelerini engellemiş ve daha sonra sürgünden kurtulmalarını sağlamıştı.²⁵ Mükâleme meclislerinde bu durumdan şikâyetçi olan Sebastiani karşısında ise gayet rahat ve kendinden emin davranarak elçinin ithamını kabul etmediği gibi onu yalancılıkla suçlayarak üste çıkıyordu. Bir başka mükâlemede ise Sebastiani Kabakçı İsyanı (Mayıs 1807) esnasında elçilik binasının aranmasının devletlerarası ilişkilerde suç sayıldığını belirterek yeni tavizler kopartmaya çalışmıştı. Ancak Hâlet Efendi hiç tereddüt etmeden Fransa'da ihtilal esnasında antlaşmalara aykırı olarak elçilerin evlerinin arandığını hatta bununla da yetinilme-yerek evraklarının incelendiğini²⁶ söyleyerek onu susturmayı başarmıştı. ²⁷ Her iki durum da Hâlet Efendi'nin en az muhatapları kadar Avrupa diplomasi kurallarını iyi bildiğini göstermektedir.

25 TSMA, E, 4171.

26 Hâlet Efendi, Paris elçiliği esnasında böyle bir olaya bizzat şahit olmuştu. Napolyon'a suikast girişiminden sonra maktul kralın kardeşinin oğlunun Avusturya elçisi tarafından saklandığı zannedilerek elçinin evi aranmıştır. Yapılan arama sonucunda Fransızlar umduklarını bulamamakla birlikte elçinin incelenen dokümanlarının içinde suikast olayı ile ilgili bir belge bulunmuş ve elçi sınır dışı edilmiştir (BOA., C.HR., 2506). Hâlet Efendi elçiliği esnasında şahit olduğu bu olayı Sebastiani'a karşı kullanmıştır.

27 BOA., HAT, nr. 16197.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEVLET KETHÜDALIĞINA GİDEN YOL

A. HÂLET EFENDİ'NİN BAĞDAT MÜBAŞİRLİĞİ

1. OSMANLI SATRANCİ: TAŞRA YÖNETİM STRATEJİSİ

Osmanlı Devleti'nin taşrada uygulamaya çalıştığı model; merkezî iktidarı tehdit edebilecek güç odaklarını sistem dışında tutmak, eğer bunda başarılı olunamıyorsa nüfuz dengesini merkez lehine çevirebilecek yeni güç odaklarını desteklemek şeklinde kendisini göstermiştir. Çok ayrıntılı düşünmeyi ve buna paralel olarak siyasi tecrübeyi gerektiren bu hassas stratejinin Osmanlı satrancını zarif varyasyonlarla gelişen bir mantık oyununa çevirdiği açıktır.¹ XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî önderlerine birtakım makamlar verilmesi² Mısır ve Bağdat'ta Kölemenlerin yönetime ortak edilmesi, Eflak ve Boğdan'da yönetici olarak

- 1 Andree Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi* (çev. Alp Tümertekin), İstanbul 1999, s. 8.
- 2 Mehmet Öz, *age.*, s. 128. Celâlîlerin devlet sistemine entegre edilme süreci hakkında bkz. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611* (çev. Ülkü Tansel), İstanbul 2000.

Fenerli Rum Beylerinin seçilmesi, 1804 Sırp isyanında Sırpların yeniçeriye karşı desteklenmeleri bu siyasetin ürünüdür. Söz konusu siyaset doğrultusunda Doğu Anadolu, Bağdat, Basra, Mısır, Yemen, Eflak, Boğdan, Gürcistan ve Kuzeybatı Afrika gibi İstanbul'dan uzak ve oldukça esnek biçimde yönetilen bölgelerde özel yönetim stratejileri geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti burarlarda vergi toplamaya önem vermekle birlikte var olan toprak düzenlerine ancak sınırlı bir biçimde müdahale etmiştir. Adı geçen eyaletlerde hazırlanan kanunnameler için de aynı şey söylenebilir. Bu kanunnameler Osmanlı uygulamalarını tamamen yerleştirmek yerine, Osmanlı kurumlarıyla Osmanlı öncesi uygulamaları birleştirmekteydi.³ Herhangi bir saldırı karşısında İstanbul'dan uzak bu coğrafyalara askerî yardımın zamanında ulaşması imkânsızdı. Böylece ortaya maddi, askerî ve idari konularda, merkezin denetiminin farklı düzeylerde gerçekleştiği alanlar çıkmaktaydı. Dolayısıyla Bâbîâli, söz konusu bölgelerin hem bu özellikleri hem de her an isyan etmeye hazır demografik yapıları yüzünden valilerin kuvvetli olmasını destekliyordu ki İran'la sınırını teşkil eden Bağdat'ta da bu politikayı uygulamıştı. Ancak Ahmed Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında (1723/24-1747)⁴ ordusunda bulunan 1.000 kadar seçkin Kölemenden birisi olan Süleyman Ebulramah'ın (Büyük Süleyman Paşa 1779-1804),⁵ önce Ahmed Paşa'ya kethüda, onun vefatıyla da yerine vali olmasıyla dengeler değişti. Süleyman Paşa'nın seleflerinin kölelerine itibar etmesiyle, Bağdat'ta Kölemenler gittikçe güç ve prestij kazandı. Şehirde onlar kuvvet kazandıkça merkezi temsil eden bürokratların ve yeniçerilerin yani "Osmanlılar"ın da itibarı azalmış, bu suretle Kölemen hâkimiyeti⁶ başlamıştır. Dolayısıyla bölgede Osmanlı

3 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 97; a. mlf. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 4, 58.

4 Ahmed Paşa hakkında bkz: *Sicill-i Osmanî*, I, 198.

5 Süleyman Paşa hakkında bkz. *Sicill-i Osmanî*, V, 1546.

6 BOA., HAT, nr. 20896. Kölemen hâkimiyetinin kurulması ve yıkılması

Devleti'nin idari varlığı gün geçtikçe zayıflamış, mali bağlar da vergilerin ve muhallelfat bedellerinin ya hiç gönderilmemesi ya da göstermelik olarak çok az bir kısmının gönderilmesi nedeniyle kopma noktasına gelmişti.

Bâbiâli giderek büyüyen bu sorunu halletmek için 1807 ve 1811'de iki fırsat yakalamış ancak ilk müdahale başarısız, ikinci müdahale ise kısmen başarılı olmuştur. Hâlet Efendi ise her iki süreçte olayların içinde bulunmaktadır. 1807 müdahalesinde merkezdeki bir bürokrat, 1811 de ise bizzat bölgeye giderek olaylara yön veren bir mübaşir olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BAĞDAT VALİLİĞİ: BAĞDAT VE BASRA'DA FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİ

Kölemenlerin devlet içinde devlet hâline gelmeleri, Osmanlı Devleti için gün geçtikçe daha ciddi bir sorun hâline geliyordu. Bölgeye doğrudan müdahale etmek işleri daha da kötüleştireceğinden uygun bir ortam için bekleyen Bâbiâli, 20 Eylül 1807 tarihinde, Bağdat Valisi Ali Paşa'nın⁷ köleleri tarafından öldürülmesiyle istediği fırsatı yakaladı. Ancak çok geçmeden Bağdat halkı, yine bir Kölemen ve eski valinin kethüdası olan Süleyman Bey'in yeni vali olarak atanmasını talep etmişti. Bu istekleri Bâbiâli'de meşveret meclisinde tartışılarak Süleyman Bey'in⁸ kaymakam, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Bağdat Valisi olmasına karar verilmiştir.⁹

Sultan IV. Mustafa (1807-1808) ise Kölemen hâkimiyetinin sona erdirilmesi için Bağdat'a dışarıdan bir vali atanmasının isabetli

hakkında Bkz: Sabit, *Kölemen Hâkimiyeti'nin Kurulması ve İnkırazına Dair Bir Risale*, İstanbul 1292; Mehdi Jawad Habib al Bustani, *Bağdat'taki Kölemen Hâkimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması İle Ali Rıza Paşa'nın Valiliği*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 6-15.

7 Ali Paşa'nın Bağdat valiliğine atanması ve öldürülmesi hakkında bkz: Cevdet, VIII, 204-206.

8 Süleyman Bey hakkında bkz. *Sicill-i Osmani*, VI, 1549.

9 BOA., HAT, nr. 4289.

bir tedbir olduğunu düşünmekle birlikte, bazı endişeler taşımaktaydı. Dışarıdan atanan valinin bir tarafı İran, diğer tarafı Vehhabilerle¹⁰ çevrilmiş olan Bağdat'ı kontrol etmekte yaşayacağı güçlük, Sultan'ı rahatsız eden bir husustu. Ayrıca dışarıdan atanacak bir vali, Bağdat'ta her an çıkması muhtemel ihtilali hızlandırabilirdi. Bu düşüncelere sahip olan IV. Mustafa atamayı hemen onaylamıyor, Bağdat halkının Yusuf Ziya Paşa'yı kabul edeceklerine ve bir ihtilal çıkartmayacaklarına dair meşveret meclisinden teminat istiyordu.¹¹ Yusuf Ziya Paşa'nın Bağdat'a vali olarak atanması¹² meşveret meclisinin istenilen teminatı verdiğini göstermektedir.

Bu karar, uygulama aşamasında İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiani'nin engeline takıldı. Osmanlı Devleti o dönemde Rusya'yla olan sorunlarını halletmek için Fransa merkezli bir dış politika takip ediyordu. Sebastiani, dış ilişkiler bir yana artık devletin içişlerinde de söz sahibi olmuş; hatta bu bahiste görüleceği gibi vali atamalarına dahi müdahale eder hâle gelmişti.

İngiltere ile rekabet hâlinde oldukları Bağdat-Basra bölgesinde Fransa'nın söz sahibi olmasını isteyen Sebastiani, hemen harekete geçerek konuyu dönemin reisülküttabı Hâlet Efendi ile müzakereye başladı. Fransız elçisi, kontrolü altında tutamayacağı Yusuf Ziya Paşa yerine, birlikte hareket ettiği Süleyman Bey'in vali olarak atanmasını talep ediyordu. Durumun nezaketini en iyi bilenlerden biri olan Hâlet Efendi, kelimelerini özenle seçerek konunun Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ait bir mesele olduğu gerekçesiyle Sebastiani'nin talebini reddetti. Ancak Sebastiani,

10 Vehhabî'ler hakkında geniş bilgi için bkz: Eyüp Sabri, *Tarih-i Vehhaabîyan*, İstanbul 1296; Neşet Çağatay, "Vehhabilik", *İ.A.*, Eskişehir 2001, XIII, 262-269; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahse'da Osmanlı Hâkimiyeti*, (Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı), Ankara 1998.

11 BOA., HAT, nr. 53925; TSMA, E, 7030.

12 TSMA, E 8702/10. Yusuf Ziya Paşa'ya H. 24 Receb 1222/M. 27 Eylül 1807 tarihinde Şehrîzor ve Basra eyaletleriyle birlikte Bağdat valiliği verilmektedir (BOA., Tahvil d., nr. 53, s. 21- 22).

nihayetinde İngiltere'nin Basra'da Vehhabiler ile görüştüğünü ve bu yüzden Bağdat meselesinin de iç işlerine ait bir konu olmaktan çıktığını söyleyerek gerçek niyetini açıkladı. Tüm ısrarına rağmen istediği sonucu alamayan Fransız elçisi, İspanya ve Felemenk elçileri ile birlikte İstanbul'dan ayrılacağını bildirerek Bâbîâli üzerindeki baskısını arttırdı. Sebastiani'nin blöfünü gören Bâbîâli, geri adım atmamakla birlikte adı geçen elçilere tarziye babında takrirler yollayarak gönüllerini almaya çalıştı.¹³

Bu esnada Bağdat'ta Kaymakam Süleyman Bey, hem kendisinin hem de halkın gönderdiği yazılarla Bâbîâli'yi etkileyerek valilik koltuğuna oturmaya çalışıyordu. Şehir ahalisi, Süleyman Bey'in telkinleriyle yazdıkları aşikâr olan dilekçelerde Yusuf Ziya Paşa'nın, Irak'ın hem idari hem de demografik yapısı hakkında bilgisinin yetersiz olabileceğini ileri sürerek Süleyman Bey'in valiliğe atanmasını istiyordu.¹⁴ O ise vali olması hâlinde hem İran'ın saldırılarını önleyeceğini hem de Vehhabi sorununu ortadan kaldırarak Baban ve Şehrizor bölgesini kontrol altına alacağını taahhüt etmekteydi. Ayrıca isyan emareleri görünen şehirde, böyle bir durum vukuunda Vehhabilerin de harekete geçeceklerine dikkat çekerek bir an önce atanma emrinin çıkmasını sağlamaya çalışıyordu.¹⁵ Süleyman Paşa'nın bu yazısı Bâbîâli'ye ulaştığı sırada Fransız elçisi de Hâlet Efendi'ye, onun gayret ve dirayetini içeren bir takrir göndererek Bağdat valiliğine atanması yönündeki teklifini yeniledi; hatta randevusuz bir ziyarette bulunarak şehirde ihtilal emarelerinin görüldüğünü ve bu durumda Vehhabilerin bölgeye saldıracağını, sözde dostane bir şekilde ihtar ediyor ve bu tehlikenin ancak valiliğin Süleyman Bey'e verilerek önlenilebileceğini söylüyordu. Elçinin ve vali adayının ifadelerinin birebir örtüşmesi birlikte hareket ettiklerini gösteriyordu.

13 BOA., HAT, nr. 14351.

14 BOA., HAT, nr. 54084, 4282.

15 BOA., HAT, nr. 4276, 4290.

Bütün bu baskıların sonucunda Bâbîâli mecburen geri adım atmış ve Yusuf Ziya Paşa'nın yerine Süleyman Paşa'yı atamıştır.¹⁶ Bağdat'ın bir Kölemen olan Süleyman Paşa'ya tevcih edilmesiyle Osmanlı Devleti, bölgede kölemen hâkimiyetine son vermek için büyük bir fırsatı kaçırmıştır.¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, Bâbîâli'nin aldığı bu kararda Kölemenlerin taleplerinin mi yoksa Sebastiani'nin mi ağır bastığını tam olarak anlayamadığını yazmaktadır. Ancak bununla birlikte o sırada Bağdat'ta sayıları bin kadar bile olmayan Kölemenlerin devlet için bir tehlike teşkil edemeyeceğini ve Bağdat halkının Kölemenler için isyan lekesini kabullenmeyeceklerini ilave etmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa tarafından 5000-6000 kese akçenin İstanbul'a gönderildiğini ve bunun Bâbîâli'de ve sarayda sözü geçenlere dağıtıldığını da kaydetmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın daha sonra kaleme aldığı satırlar daha da ilginçleşir. Ona göre, o esnada Fransa ve Rusya imparatorları Rumeli'yi paylaşmaya karar verdiklerinden Sebastiani'nin Rumeli işlerine müdahalesi, devletin politikası icabından olarak kabul edilebilirdi. Ancak Bağdat valiliğine müdahalesine bir mana verilemezdi.¹⁸ Cevdet Paşa'nın, Süleyman Paşa'nın göndermiş olduğu rüşvetten Sebastiani'nin da pay aldığını ima ettiği açıktır. Elimizde bu iddialarını kanıtlayacak ya da çürütebilecek belgeler bulunmamaktadır. Ancak Sebastiani'nin her fırsatta İstanbul'dan ayrılacağını ileri sürmesi ve buna kar-

16 Süleyman Paşa, H. 27 Şevval 1227/M. 28 Aralık 1807 tarihinde Bağdat valiliğine atanmış (BOA., Tahvil d., nr. 53, s. 21-22); caize olarak ise 15.323 kuruş göndermiştir (BOA., Sadaret Defteri, nr. 354, s. 11). Yusuf Ziya Paşa'nın valilikten alınmasına gerekçe olarak para ve diğer bazı taleplerde bulunarak görev yerine gitmeyi ertelemesi gösterilmiştir. Ancak Bağdat gibi geliri yüksek bir yerden alınmasına tepki göstermesini önlemek için kendisine madenler ilhakıyla Sivas eyaleti tevcih edilmiştir (BOA., HAT, nr. 53790).

17 Cevdet, VIII, 244.

18 Cevdet, VIII, 207

şılık aldığı pahalı hediyelerle bu fikrinden vazgeçmesi¹⁹ paraya olan düşkünlüğünü göstermektedir. Bununla birlikte yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sebastiani'nin Irak havalisinde üstünlüğü Vehhabilerle temas hâlinde olan İngilizlere kaptırmamak için kendine bir müttefik araması ve Süleyman Paşa'yı bu yüzden desteklemesi daha kuvvetli bir ihtimaldir.

3. KÖLEMENLERİ TEDİB TEŞEBBÜSÜ:

1811 TARİHLİ MÜDAHİLE

Fransız elçisi Sebastiani'nin gayretleriyle Bağdat valisi olan Süleyman Paşa, dirayeti ve liyakati sayesinde genç yaşına rağmen kısa sürede bölgede nüfuzunu arttırmıştı. Muhtelif gruplardan²⁰ oluşan şehirde ilk anda bu sayede tutunabildi. Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın²¹ tenkilinde savaş sahasında kazandığı başarıyı masada kaybetmesi ise ona ilk yenilgisini getirdi. Bağdat'ın merkeze olan uzaklığından faydalanarak bölgede yıllardan beri süregelen idari teamülleri hiçe sayıp, Musul valiliğini Abdülcelilzâde ailesinden alarak divan kâtibi olan Ahmed Bey'e tevcih ettirmesi,²² Baban ve Köysancak sancakları atamalarında da bildiğini okuması²³ ise bölge idarecilerinin kendisinden duydukları memnuniyetin azalmasına sebebiyet verdi. Bunun yanında görünürde bölgedeki aşiretleri yola getirmek, gerçekte ise büyük bir gelir kapısı olan Ergani Madeni'ni²⁴ hâkimiyeti altına almak için Diyarbakır'a

19 Asım, II, 147.

20 Ahmed Cavid Baysun, *age.*, s. 205.

21 Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, sancağın merkezi olan Süleymaniye'dendir. Zaman zaman kısa süreli olarak azledilmekle beraber yaklaşık 30 yıl bu görevi ifa etmiştir (BOA. HAT, nr. 20879).

22 BOA., C.DH, 3728.

23 BOA., HAT, nr. 20879.

24 Maden-i Hümayun Emaneti ve Ergani Madeni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Ankara 1997.

yaptığı seferde bölgeyi tahrip etmesi²⁵ merkezin şimşeklerini üzerine çekmesine neden oldu.

Bölgedeki halkın Süleyman Paşa'dan artık hoşlanmadığına, ondan kurtulmak istediğine ve Paşa'nın askerî-siyasi gücünü kaybettiğine dair söylentiler²⁶ Bâbiâli'ye kadar ulaşmıştı. Ayrıca Vali, merkez tarafından defalarca emredilmesine rağmen Vehhabilerle mücadele etmediği gibi,²⁷ bilakis Vehhabi taraftarı olan akıl hocalarının etkisinde kalıyor ve yeni kurallar ihdas ediyordu. Örneğin; müsadereyi, kısas haricindeki idamı ve mahkemelerden alınan harçları kaldırmış ve hâkimlere Bağdat hazinesinden maaşlar bağlatmıştı. Bunlar her ne kadar iyi niyetli düzenlemeler olarak gözükse de temelinde Vehhabi kuralları yatmaktaydı. Bu ise Vehhabileri ortadan kaldırmak için büyük bir uğraş veren Bâbiâli'de hoş karşılanabilecek bir durum değildi. Üstelik Süleyman Paşa'nın her ne gerekçeyle olursa olsun yüzyıllardan beri uygulanagelen kuralları yıkarak yeni kurallar ihdas etmesi, İstanbul'da bir başkaldırı olarak yorumlanıyordu.²⁸

Bu sıralarda Rus seferi dolayısıyla hazine de büyük bir sıkıntı içindeydi. Bâbiâli'nin açığı kapatmak için Tepedelenli Ali Paşa, Cabbarzâdeler ve Kara Osmanzâdelerden borç almayı düşündüğü bir süreçte Bağdat muhallefatinin da hazineye büyük bir rahatlatma getireceği ortadaydı. Yapılan araştırma sonucunda Süleyman Paşa'nın, selefleri Ali Paşa ve Büyük Süleyman muhallefatlarından toplam 10.144 kese²⁹ ödemesi gerektiği ortaya çıktı. Sultan II.

25 BOA., Darphane Dosyaları Muhasebe Kalemî (D.DR.B.MH), 70/3; BOA., C.DH, 3728.

26 TSMA, E, 5753.

27 BOA., HAT, nr. 20834.

28 Cevdet, IX, s. 210.

29 Bu miktarın 4200 kesesi Ali Paşa'nın, 5944 kese 380 kuruşu ise Büyük Süleyman Paşa'nın muhallefet bedelidir (BOA., C.ML, 15025). Bu miktar için başka bir belgede farklı rakamlar verilmektedir (BOA., HAT, nr. 20847).

Mahmud ise hem âyanlardan borç alınmasında hem de söz konusu meblağın tahsil edilmesinde bazı mahzurlar görmekteydi.³⁰ Ancak hazineye on sekiz valinin biriktirmiş oldukları 100.000 kese akçenin aynıyla durmakta olduğuna dair Bağdat'tan gelen bir ihbar³¹ işleri değiştirdi. Bu ihbar üzerine Süleyman Paşa'ya ait kayıtlar bir kez daha inceleniyor ve hazineye olan borcunun tamamını en kısa sürede teslim etmesi için Aralık 1809'da bir emir gönderiliyordu. Ancak Süleyman Paşa bunları dikkate almamış, sadece ölen Musul Valisi Ahmed Paşa'nın muhallefat bedeli olarak 14.592 kuruş göndermişti.³²

Valiliğe atanırken ödeme taahhütünde bulunduğu³³ hâlde, selefleri Büyük Süleyman Paşa ve Ali Paşa'nın muhallefat bedellerini göndermemesi³⁴ ise Süleyman Paşa'nın sonunu hazırladı. Bu suretle Bâbiâli, 1807'de Fransız elçisi Sebastiani engeline takıldığı için başaramadığı bölgedeki Kölemen hâkimiyetine son verme fırsatını bir kez daha yakaladı.

4. AFFI VE BAĞDAT'A MÜBAŞİR OLARAK ATANMASI

Bâbiâli, Bağdat meselesini çözümlemek için her adımını dikkatli atmak zorundaydı. Hâlihazırda Rus seferi varken ve maliyenin sıkıntılı durumu ortadayken bölgeye askerî bir müdahale yapılması mümkün değildi. Ayrıca bölge valilerinin İngiltere,

30 BOA., HAT, nr. 25370.

31 TSMA, E, 5753.

32 Derkenarlara bakıldığında 1808–1809 senelerine ait Musul hazinesi irsaliyesinden 21.765 kuruşun kisteyn mevacibine sarf olunduğu anlaşıyordu. 1805–1810 yılları arasında Musul Eyaleti mukataasının ise 48.762 kuruş ve 30 akçe bakayası olduğu kayıtlıydı. Yine aynı tarihte adet-i ağnam ve Musul mukataasının mutasarrıfları Osman Bey, Mehmed Said Bey ve Mehmed Emin Bey'in 1807–1810 yılları arasında 2.578 kuruş zimmetlerinin tahsili için ayrı bir emir yollandı (BOA., C.DH, 16720; BOA., C.ML, 15720).

33 BOA., Mühimme-i Mektûmi Defterleri (MHM.MKT.d.) 7, s. 12, hkm: 7; BOA., C.DH, 6719.

34 BOA., HAT, nr. 20861.

Fransa ve İran ile ilişkileri biliniyordu ve bu tür bir müdahale, bölgedeki dengeleri tamamen Osmanlı'nın aleyhine çevirebilirdi. Bunlar göz önünde tutulduğunda Bağdat valisine, görünüşte seleflerinin muhalefat bedellerini ve kendi vergi borçlarını tahsil etmek üzere bir mübaşir gönderilmesi daha uygun olacaktı. Nihayetinde reisülküttapken Kütahya'ya sürülen ve kısa bir süre önce affedilerek³⁵ İstanbul'a geri çağrılan Hâlet Efendi, Bağdat'a mübaşir olarak atandı.³⁶

Bu kadar zor ve önemli bir göreve yeni sürgünden dönmüş Hâlet Efendi'nin neden atandığına dair kroniklerde ve vesikalar-da pek bilgi mevcut değildir. Ancak Şânizâde, akıl, muhakeme ve sadakatini ispat yönleriyle akran ve emsallerini geçen Hâlet Efendi'nin Paris sefaretiyle Avrupa ahvaline vukufu nedeniyle merkezde varlığına herkesten fazla ihtiyaç hissedildiğini³⁷ yazmaktadır. Bu satırlardan Hâlet'in Bağdat görevine atanmasının altında zekâ, muhakeme ve Avrupa ahvalini bilmekten kaynaklanan liyakat, haslet ve sadakatinin göz önünde bulundurulduğu sonucunu çıkarmak yerinde fakat eksik bir yorum olacaktır.

Önceki devlet tecrübesi dış ilişkiler sahasına ait olan Hâlet Efendi'nin affedilmesinde ve Bağdat mübaşirliğine getirilmesinde liyakati ve sadakatinden çok, tıpkı elçiliğe atanmasında olduğu gibi intisap ve hizip bağlantıları etkili olmuşa benzemektedir. Azli bahsinde değindiğimiz üzere sürülmesinde en az Sebastiani kadar etkili olan ve II. Mahmud'un tahta geçmesiyle birlikte Şânizâde'nin ifadesiyle Hâlet Efendi'yi çekemeyen ilmiyye ve divan mensubu³⁸ hizibin/ekibin tasfiye edilmesi onun lehinde bir gelişmeydi. Boşluğu ise IV. Mustafa ve II. Mahmud'a

35 Şânizâde, I, 250; Hâlet Efendi ve af emrini getiren mübaşir arasında geçen diyaloglar için bkz: Câbi, I, 552-554.

36 BOA., HAT, nr. 20843.

37 Şânizâde, I, 250.

38 Şânizâde, I, 249-250.

şehzâdeliklerinde hocalık, padişahlıklarında da danışmanlık yapan ve Hâlet Efendi'nin çok eskiden beri intisabı olan İbrahim Refet Efendi doldurmuştu.³⁹ Alemdarın ortadan kaldırılmasından sonra rahat bir nefes alan II. Mahmud, bu sefer eski hocası yeni danışmanı İbrahim Refet Efendi'nin rotasına girmişti. Dolayısıyla Hâlet Efendi'nin affı ve yeni göreve tayini, *Cabi Tarihi*'nde işaret edildiği üzere Mevlana'nın himmeti ve Kütahya naibinin kerametinden⁴⁰ çok, hamisi olan İbrahim Refet Efendi'nin merkezdeki dengelerin belirleyicilerinden biri olması sayesinde. Bu gelişmeler sonucunda merkezde rüzgâr bir kez daha Hâlet Efendi'nin lehine esmeye başlamıştır.

Bâbîâli için hayati önem arz eden bir göreve getirilmesi, Hâlet Efendi'nin kariyeri açısından çok önemliydi; ancak kendisi bu konuda pek istekli değildi. Çünkü Süleyman Paşa'yı gereken meblağı ödemesi için hiçbir şekilde razı edemeyeceğini, hatta valinin onu Bağdat sınırlarının içerisine bile sokmayacağını düşünüyordu. Bu ise başarısızlık demekti ve sonuçlarının nerelere varabileceğini kestirmek pek güç değildi. Ancak II. Mahmud tarafından affedilerek sürgünden dönen Hâlet Efendi'nin tayin edildiği ilk göreve her ne sebeple olursa olsun gitmeme gibi lüksü olamazdı. Zira güçlü hamisine rağmen Sultan'ın onu emre itaat-sizlikle suçlayarak en iyi ihtimalle yeniden sürgüne göndermesi yüksek bir ihtimaldi.

Hâlet Efendi'nin isteksiz davranmasına neden olan bir diğer nokta da maddi sıkıntısıydı. İstanbul-Bağdat arasındaki mesafe göz önüne alındığında yol masrafları hayli külfetli olacaktı. Üstelik hem mübaşir sıfatı olduğundan hem de Bağdat valisinin üzerinde nüfuz tesis edebilmek için epey kalabalık bir maiyetle Bağdat'a gitmesi gerekiyordu ki bu da masrafların bir kat daha artmasına neden olacaktı. Sürgünden yeni dönmüş olan Hâlet Efendi'nin

39 Cevdet, IX, 112.

40 Cabi, I, 552-553.

bu masrafları tek başına karşılamasının imkânı yoktu.⁴¹ Bunun üzerine reisülküttaplığı döneminde sarrafı olan Şapçioğullarından bir miktar para temin etmesi istendi. Ancak sarraflar, daha reisülküttaplık döneminde aldığı borçları ödemeyen Hâlet Efendi'ye bu parayı vermeyi reddettiler.⁴² Bu durumda, söz konusu masrafların darphaneden karşılanması gerekiyordu. Nitekim II. Mahmud da ilk önce bu doğrultuda emir verdi. Darphane'de, 40.000 kuruş tutan bu parayı karşılayabilecek nakit bulunmaması üzerine sarraflardan Darphane adına 7-8 ayda geri ödemek kaydıyla borç para istendi. Sarraflar ilk önce bu teklifi de reddetmekle birlikte sefer nedeniyle çıkarılan tahvillerden kendilerine verilmesi şartıyla söz konusu meblağı temin edeceklerini bildirdiler. Sonuç olarak gereken para bu yolla karşılandı ve geri dönüşünde ödemek şartıyla bir borç senedi alınarak Hâlet Efendi'ye teslim edildi.⁴³ Maddi sorunu da bu şekilde halledilen Hâlet Efendi'ye düşen, tek bir kelime dahi söyleyemeden görevi kabullenmek oldu.⁴⁴

Kendisine buyuruldu yazmak, sancak ve mirimiranlık tevcihleri yapmak gibi olağanüstü yetkiler⁴⁵ verilmesine rağmen öncelikle işi suhuletle halletmesi istendi. Bu yüzden Hâlet Efendi'nin ilk önce Süleyman Paşa'yı muhallefat bedelini ödemesi için ikna etmeye çalışması ve bu arada da azletmenin yollarını araştırması isteniyordu. Üzerinde önemle durması gereken bir diğer konu da valiyi azlettiği takdirde yerine getireceği kişinin muhallefat bedelini ödeyebilecek güçte olup olmadığını anlamaktı. Yeni atayacağı kişiyi Bâbüâlî'ye bildirecek olan Hâlet Efendi işlerin karışması hâlinde İstanbul'dan gelecek izni beklemeden de bu

41 BOA., A.{ AMD, 57/63.

42 BOA., Darphane-i Amire Tahrirat Kalemi Dosyaları (D.DRB. THR), 74/43.

43 BOA., Bâb-ı Defterî Darbhane Tahrirat Dosyaları (D.DRB. THR), 74/41.

44 TSMA, E, 7147.

45 BOA., C.DH. 16720, 3728.

atamayı yapabilecekti. Ancak söz konusu düzenlemeleri yaparken kimseye eziyet etmemesi ve Bağdat hazinesine bir zarar gelmesini engelleyerek muhallefat defterini göndermesi talep edildi.⁴⁶

Böylece III. Selim'in Paris elçisi, IV. Mustafa'nın reisülküttabı Hâlet, II. Mahmud'a ilk olarak Bağdat mübaşiri olarak hizmet verecek ve ikili arasında 1822 yılına kadar kesintisiz sürecek olan bağ kurulmuş olacaktır.

46 BOA., KK.d., 22, s. 31.

B. HÂLET EFENDİ’NİN SÜLEYMAN PAŞA İLE MÜCADELESİ

1. SÜLEYMAN PAŞA’YA KARŞI İTTİFAK ÇABALARI

Bağdat Valisi Süleyman Paşa’yı görevinden almak için tüm hazırlıklar tamamlanmış ve Hâlet Efendi yola çıkmıştı. Ancak bir mübaşir gönderilmesi dahi Süleyman Paşa’yı endişeye sevk etmiyor, üstüne üstlük büyük bir cüretle Musul’un kendisine tevcih edilmesi için Sadrazam’a ricada bulunuyordu. İsteğinin kabul edilmesi hâlinde Sadrazam’a 25.000 kuruş, Kethüda ve Reisülküttap’a 7.500’er kuruş vermeyi vaat ediyordu.¹ Caize bedellerinin çok çok üstünde olan bu rakamlar “rüşvet” kabilindendi ancak Paşa bunu gizleme gereği dahi duymuyordu.

İstanbul’dan kalabalık bir maiyetle Bağdat’a doğru yola çıkan Hâlet Efendi şehre yaklaştıkça Süleyman Paşa ile nasıl baş edebileceğini anlamak için bölge ileri gelenleri ile müzakere-lerde bulunuyor, ancak görevinin ne olduğunu tam manasıyla

1 BOA., A. {SKT, 108/55.

açıklamıyordu. Bunların arasında bulunan Harput ağalarından Çonaloğlu Hacı Mehmed Ağa'nın yönlendirmesiyle, Diyarbakır Müftüsü Hasan Efendi ile görüşmek üzere Diyarbakır'a doğru yola çıktı. Şehre vardığında müftü ve Şeyhzâde İbrahim Paşa² ile müzakereye başlayan Hâlet Efendi, ketum tavrını koruyarak görevinin ayrıntılarını açıklamadı. İbrahim Paşa, nifak ehli olarak tanımladığı Bağdat halkından kendine taraftar bulamayacağı ve gelişi çok önceden duyulduğu için Bağdat'ı âdetla mülkleri gibi sahiplenilen Kölemenlerin ona bir zarar vereceklerini iddia ediyordu. Amacı, Süleyman Paşa'ya dair emirlerin Diyarbakır'da ilan edilmesini sağlamaktı. Ancak İbrahim Paşa'nın, kısa bir süre önce Diyarbakır'ı yağmalayan Bağdat valisinden intikam almak için kendisini kışkırtması ihtimalini göz önünde tutan Hâlet Efendi, onun teklifini dikkate almadı.³

Şehirden ayrılan ve on sekiz saat süren bir yolculuktan sonra Mardin'e varan Hâlet Efendi'yi, şehrin âyanı Mehmed Çavuş karşılıyordu. Sincar Aşireti tarafından zapt edilmiş olan yolun, orduda görevli olan Tay Aşireti Şeyhi'nin liderliğinde aşılabileceğini ileri sürerek onu Bağdat'a gitmekten vazgeçirmeye çalışıyordu.⁴ Süleyman Paşa'nın ordusunun çok yakın olduğu Mardin'de tutulmak istendiğini anlayan Hâlet Efendi, Bağdat'a gitmekten ancak valinin isteği üzerine vazgeçebileceğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Bu sırada Sultan IV. Murat (1623-1640) zamanından beri Bâbîâlî'den gönderilen memurları Bağdat'a ulaştırma görevi kendi aşiretinin uhdesinde olan⁵ Tay Şeyhi, "Hâlet Efendi gibi ekâbirden bir devlet me'mûrunu Bağdat'a ulaştıramadı" sözünü asla gururuna yediremeyeceğini söyleyerek orduda bir karışıklık çıkarmış⁶ ve

2 Şeyhzâde İbrahim Paşa hakkında bkz: *Sicill-i Osmanî*, III, 785.

3 TSMA, E, 7147.

4 TSMA, E, 7147.

5 TSMA, E, 7147.

6 BOA., KK d. 22, s. 31.

validen gerekli izni alarak⁷ Hâlet Efendi'yi Bağdat'a götürmek üzere Mardin'e gelmişti. Amid, Sincar ve Habur sakinleri "Tay Kabilesi" unvanını kullanıyorlardı. Ancak asıl Dağ Ağası, Sincar Dağı'nda sakin olan Yezidilerin lideriydi.⁸ Hayatlarını kimseye görünmeden bu dağlarda geçiren Yezidiler, Hâlet Efendi'nin Bağdat görevi esnasında kendi istekleriyle onun maiyetine girmeyi istemişlerdi. Kendilerinden sadece yolun güvenliğini sağlamalarını talep eden Hâlet Efendi'nin bu ricasını yerine getirdikleri gibi, Bağdat'tan geri dönerken Tay Şeyhi aracılığıyla kendisinden rey buyuruldusu almak istediklerini bildirmişlerdi. Hâlet Efendi'nin Sincar Dağı Şeyhi'nin bu teklifini, resmi görevle bölgeye gelen memurlara dokunmaması karşılığında kabul etmesi üzerine Şeyh de yanına gelerek kendisine büyük bir saygı göstermiş, çölü geçinceye kadar Hâlet Efendi ve maiyetine muhafızlık yapmıştır. Tay Şeyhi, IV. Murat'ın Irak seferi esnasında tabiiyetine alamadığı Sincar Aşireti'nin şimdi rey (emân) buyrulduzu talep etmesini, Sultan II. Mahmud'un bir kerameti olarak görmekteydi. Ancak bu durum II. Mahmud'un kerametinden değil, Süleyman Paşa'nın Diyarbakır seferi esnasında Sincar Dağı'nı kuşatmasından kaynaklanıyordu. Güçlü bir aşiret olan Sincarlar, büyük bir tehlike atlatmışlardı. Nihayetinde Paşa'nın kuvvetlerini uzaklaştırdılarsa da böyle bir olayın tekrarında Bâbiâli'nin desteğini almak için bu yola başvurdıkları açıktır.

Yetmiş saatlik mesafeyi, Tay Şeyhi eşliğinde kat ederek Musul'a varan Hâlet Efendi, Musul Beylerbeyi Mahmud Paşa tarafından büyük bir törenle karşılandı. İkili arasında Bağdat meselesinin halli için görüşmeler başladı. Süleyman Paşa'nın Hâlet Efendi'ye olan tam desteği Bâbiâli'ye sadakatinden çok, Musul'a göz dikmesi

7 BOA., HAT, nr. 20898 B.

8 TSMA, E, 7147. Yezidiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ufuk Gülsoy, "Sıra Dışı Bir Dini Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. ve XX. Yüzyıllar), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII (2002), 129-162.

ve şehrin kendisine tevcihi için sadrazama baskı yapmasından kaynaklanıyordu.⁹ Mahmud Paşa'nın sözlerinin arkasında duracağına ve kendisine yardımcı olacağına kanaat getiren Hâlet Efendi, nihayetinde Süleyman Paşa'nın azli için elinde kesin talimatlar olduğunu açıkladı. Ona göre Bağdat Valisi İngiltere, İran veya Vehhabilerden destek görüyordu. Ancak bunların Vali'yi nereye kadar destekleyeceklerini bilemiyordu. Eski Şeyhülislam Dürrişâde Abdullah Efendi'ye bir mektup yollayarak Süleyman Paşa'nın asıl amacının, Ergani Maden-i Hümayûnu'nu ele geçirmek olduğu ve bu yüzden muhalefat bedelini ödese bile muhakkak azledilmesi gerektiğini bildiren Hâlet Efendi, Musul'dan ayrıldı. Şehrîzor¹⁰ ve Kerkük arasındaki mesafeyi Vali'nin subaylarının güç gösterileri arasında kattetti.

Hâlet Efendi ve maiyeti Kerkük'e vardığında, Vali'nin tatar ağası tarafından karşılandılar. Bağdat'a yaklaşıldığı esnada, Bağdat Valisi'nin sarrafı olan Azekiel Gebay Menam (Haskil) de karşıma heyetine katıldı. Gelir gelmez Süleyman Paşa'dan dert yanan sarraf, her an "...Size taam gelirse yemeyin çiğ tâyîni isteyiniz..." diyerek bir suikasta uğrayabileceğini ve kethüdadan başka kimseye güvenmemesi gerektiği yönünde Hâlet Efendi'yi uyarıyordu.¹¹

2. VALİ İLE İLK GÖRÜŞME: GÜÇ GÖSTERİSİ

Kafîle, 28 Haziran 1810'da Bağdat'a vardı. Kethüda konağına yerleştirilen Hâlet Efendi'nin düşmanlarıyla işbirliği yapmasından

9 BOA., A. {SKT, 108/55.

10 Yirmi kadar sancağı olan Şehrîzor büyük sınır kentlerinden biriydi. Merkezi Kerkük'tü ve Bağdat valisi tarafından atanan bir mutasarrıf tarafından yönetiliyordu. Bir kaleye sahip olan şehrin halkının çoğunluğunu da yeniciler oluşturuyordu. Diğer önemli sancakları Erbil, Köy, Harir, Altın köprü, Jenkabad, Karahan ve Baban'dır. Baban Sancağı'nın merkezi olan Süleymaniye'nin Zaho ve Baclan gibi genelde İran'la sınır olan kazaları bulunmaktaydı (TSMA, E, 7147).

11 TSMA, E, 7147.

endişelenen Vali, etrafına çok sayıda muhafız yerleştirerek halkla irtibat kurmasını engellemeye çalıştı.¹² Hâlet Efendi'yi hemen görüşmeye çağıran Süleyman Paşa'nın teşrifat kurallarına aykırı davranışlar sergilemesi üzerine o da aynı şekilde karşılık vererek teşrifat kurallarını hiçe saydı.¹³

İlk temasları âdeta bir güç gösterisine dönen ikili, muhalefat meselesini halletmek üzere birkaç defa daha bir araya geldiler. Hâlet Efendi, söz konusu görüşmelerin her seferinde Vali'nin bir bahanesiyle karşılaşılıyordu. Hatta Süleyman Paşa bir tarafı Vehhabi, bir tarafı İran'la çevrili sınır eyaleti olan Bağdat'ta, kendisine Padişah'tan daha çok para lazım olduğunu söyleyecek ve Padişah'ın emrini "teklif-i ham" olarak değerlendirebilecek kadar cüretkâr davranıyordu. Ne yaparsa yapsın onu ikna edemeyeceğini ve işin daha da kötüye gideceğini anlayan Hâlet Efendi, Vali'den konunun müzakeresi için bir memur atamasını istedi. Talebi doğrultusunda müzakereci olarak atanan divan kâtibiyle¹⁴ görüşmelere devam

12 Aynı yer.

13 Hâlet Efendi Süleyman Paşa ile aralarında yaşanan bu krizi şu şekilde nakletmektedir: "...Birkaç yüz iç ağası karşısına orta kuşak verilmiş kulunuzu gördükte güç ile bir kıyâm eyledi. Kulunuz dahi emr-i şerîfi çıkarıp leb-i edeb birle takbîl ve kendine uzattığımda asla bir ta'zîm ve tevkir etmeyip sol eliyle alıp yastık üzerine bıraktı. Bu vaz'ı gördükten sonra kulunuz dahi eteğini öpmeyib hemen bir temennâ ile geçib karşı tarafa oturdum. Kahve ve tatlı ve der-akab şerbet ve buhur getirdiler. Kendisi hemen yollarda zahmet çektiniz mi yaz günleri yollar biraz sıcak olur demekle kulunuz dahi dedim ki makarr-ı hükûmetiniz Âsîtâne-i saâdete baîd olduğundan bu tarafa gelince metâib-i seferiye şuûra dahi hâlel veriyor. Bir kaç gün istirahat etmeksizin ba'zı suâliniz dahi vâki' olsa cevâbdan âcizim. Siz emr-i şerîfîmütâlâa buyurun kulunuz dahi izn-i şerîfinizle bir kaç gün istirahat edeyim..." Aynı yer.

14 *Ahmed Cevdet Paşa Tarihi*'nde Süleyman Paşa'nın Hâlet Efendi ile müzakereye tayin ettiği divan kâtibi hakkında şu bilgiler mevcuttur: "Ol vakit Süleyman Paşa mühürdârı bulunan zâtan menkûldur ki bazı mesâlih zımnında vali-i müşarûn-ileyh ile Hâlet Efendi beyinde vâsıta-i muhâbere olarak

eden Hâlet Efendi, Bâbiâli'nin talep ettiği borcun ödenmemesi hâlinde, bizzat Padişah'ın da bulunacağı bir ordunun Bağdat'a geleceğinin altını çiziyordu. İşleri o raddeye getirmekten yana olmadığını göstermek için de söz konusu borcun en azından 1.000

tarafeynin ifâdâtını yekdiğerine tebliğ eder olmak mülâbesesiyle bir gün kendisine Hâlet Efendi esnâ-yı musahâbette (Paşamız ashâb-ı mürüvvet ve re'fetten dîn-dâr ve erbâb-ı liyâkat ve ehliyyetten bir vezîr-i zî-i iktidâr olmakla Devlet-i Aliyye'nin böyle dücâr olduğu mesâib-i dâhiliyye ve hâriciyyesi hengâmında Saltanat-ı Seniyye'ye cenâh ve müceb-i fevz ve felâh olur ümîdinde idim. Şimdi bu arzular kalmadı. Hiç olmaz ise 2000 kise vermiş olsalar bu mes'ele hall olunur ve kendileru dahi makamlarından iz'ac olunmamış olur idi) demiş mühürdâr-ı mumâ-ileyh dahi anın bu ifâdâtını Süleyman Paşa'nın mizâcına muvâfık ta'birât ile tebliğ ederek kendisini kandırır gibi olmuşken hazır bulunan Dîvân Efendisi mühürdâra hitâben (Be hey ağa İstanbul'un ahvâlini bilmez gibi sözler söylersen şimdi bu akçeyi verecek olsak ricâl-i devleti tam'a düşürüp artık teklîflerinin arası gelmez ve her ne kadar verelim desek kârgir olmaz hemen şimdiden cevâb-ı kat'î verip emellerini kesmek gerektir) deyince ve Paşa'nın bu sözleri kabûl ve meyl-i tabi'isi olduğu anlaşılınca mühürdâr Paşa'ya tevcîh-i rû hitâb ederek (Efendim bunlar geniş vakitlerde mizâca muvâfık tatlı sözler söylerler ve iş darlaşınca çekilib Efendilerini yalnız bırakırlar. Devlet- i Aliyye ile başa çıkılmaz ve hilâfında bulunanlar rû-yı rahat görmez mâlik olduğunuz şu hey'eti merhûm Süleyman Paşa fermân berlikle teşkil eyledi ve mücerred rıza-yı devlet tahsîl için hazineler sarf eyledi. Milli Timur ile Vehhabiler üzerine mükemmel ordular çekdi. Bunlardan başka sûver-i şettâ ile mâlen ve bedenlen pek çok hizmetler etdi. Şimdi Hâlet Efendi me'yûsen avdet eder ise yakında bir ordu ile üzerimize gelip etrâfımızı sardıkta İmam-ı Azam kasabası zâbitine bir tezkîre yazmasını emredersiniz ol vakit bu Efendi istinkâf eder) deyub dışarı çıkmış imiş. Bu kere Hâlet Efendi ordu ile Başdolap menziline gelmekle Süleyman Paşa tarafından İmam-ı Azam kasabası mütevellisine bir tezkîre yazılmak lâzım gelerek tahrîrini dîvân efendisine emrettikte (Efendim Hâlet Efendi yazımı bilir ve zâten kulunuza gîr-i kîn ve dargındır cesâret edemem afvınızı niyâz ederim) deyu i'tizâr etmiş ve mühür-dârın dedüğü aynıyla zuhûr eylemiş ve bu tezkîreyi mühür-dâr yazıp mühürletmiş olması garaib-i vuku'attan olmak üzere mervîdir" (Cevdet, IX, 214-215).

kesesinin verilmesini, geri kalanın ise takside bağlanmasını teklif ediyordu. Muhatabı, bu sözlerini dikkate almadığı gibi bir sefer durumunda, Bağdat'ı İran'a teslim edeceği tehdidinde bulundu. Hâlet Efendi ise İran'ın Osmanlı Devleti ile savaşmasına sebep olacak bu teklifi asla kabul etmeyeceğini belirterek görüşmeleri sonlandırdı.

3. MUSUL'A GİDİŞ VE ZORUNLU İKAMET

"...Rezalet..."

Muhallefat bedelini tahsil etmek için yaptığı görüşmelerin bir sonuç getirmeyeceğini anlayan Hâlet Efendi, canının derdine düşerek bir an önce Bağdat'tan ayrılmanın yollarını aramaya başladı. Çareyi Vali'nin aynı zamanda akıl hocalığını da yapan İngiltere konsolosu Rich'e başvurmakta buldu. İngiltere el altından Süleyman Paşa'yı desteklemesine rağmen, Bâbîâli'yle de ilişkilerini bozmak istemiyordu. Bu yüzden İngiltere'nin İstanbul elçisi olan Sir Robert Adair, Bağdat'taki konsolosu Rich'e Hâlet Efendi'yle bir mektup¹⁵ gönderdi. Söz konusu mektupta Hâlet Efendi'nin reisülküttapken İngiltere'ye olan yakınlığından ve iki ülke arasında imzalanan Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın zeminini hazırlamak için sarf ettiği çabadan övgüyle bahsediyor ve dolayısıyla Rich'in ona yardımcı olmasını istiyordu. O ana kadar Süleyman Paşa'ya akıl hocalığı yapan Rich, elçinin direktifleri doğrultusunda davranıyor ve Hâlet Efendi'yi çok iyi karşılıyordu. Sözlerinin aynıyla Vali'ye ulaşacağını bilen Hâlet Efendi, İstanbul'a yazacağı yazılarda Vali'yi kollayan ifadeler kullanacağını ima ediyor, böylelikle Bağdat'tan sağ salim çıkmayı umuyordu. Ayrıca dediklerinde samimi olduğunu ispatlamak için Rich'in İstanbul'daki elçisi Adair'e aynı ifadelerle bir mektup yazmasını önerdi. Bu teklifi kabul eden Rich duyduğu memnuniyeti göstermek üzere ona hemen hediyeler gönderiyor, o ise konsolosun adamlarına hilatler

15 Söz konusu mektubun metni için bkz: Adair, *age.*, II, 314-316.

giydirecek karşılık veriyordu. Nihayetinde Süleyman Paşa kendisine 100 kese hizmet bedeli ve çeşitli hediyeler vererek Bağdat'tan ayrılmasına müsaade etti. Vali'nin bu kararında, Hâlet Efendi'nin Rich'le görüşmesindeki küçük oyununun yanı sıra Bağdat halkı ve ileri gelenlerinin kendisini idam ederek onu kaymakam atamak istediklerini duyması da etkili oluyordu.¹⁶ Hâlet Efendi'nin şehirden muhalefat bedelini tahsil edemediğinden ayrılması, ilk karşılaşmadan Süleyman Paşa'nın galip ayrıldığını göstermektedir. Görevini başaramamanın verdiği üzüntü ve endişeyle yola çıkan Hâlet Efendi'nin elindeki emirleri hırsızlık süsü vererek almayı planlayan Süleyman Paşa, Erbil vekili Hacı Kasım'ın bu emre uymayarak firar etmesi üzerine başarılı olamadı.¹⁷

Hâlet Efendi Musul'a doğru ilerlerken Vehhabilerden kaçarak Harput'a yerleşmiş olan Halis'ül-cerbe Aşireti, kendisini ağırlamak ve daha sonra Urfa üzerinden İstanbul'a göndermek üzere teklifte bulundu. Ancak diğer aşiret liderlerinden, Halis'ül-cerbe Aşireti'nin asıl amacının kendisini hapsedmek olduğunu öğrenmişti. Doğal olarak tekliflerini kabul etmedi.¹⁸ Ölümüyle sonuçlanabilecek bu tehlikeyi ucuz atlatan Hâlet Efendi, on iki gün süren zorlu bir yolculuktan sonra Musul'a vardı. Süleyman Paşa'nın yakınlarda olan ordusunda, İstanbul'dan gelen mübaşirin öldürüleceğine dair söylentiler çıkmıştı. Aşiret Beyleri, bu hususta da Musul Valisi Mahmud Paşa'yı uyarıyorlar, Hâlet Efendi'yi hiçbir şekilde şehirden dışarı çıkartmamasını istiyorlardı. Yapılan uyarı üzerine Hâlet Efendi'nin Musul'da "*rezalet*" olarak tanımlandığı zorunlu ikameti başladı.

16 TSMA, E, 7147.

17 BOA., HAT, nr. 20898 C.

18 BOA., KK.d., 22, s. 31.

Süleyman Paşa'ya Muhalif Güçleri Birleştirmesi ve Ordu Toplaması

Hâlet Efendi'nin Musul'da can güvenliği sağlanmıştı; ama pek rahat ettiği söylenemezdi. Süleyman Paşa'nın ordusu yakınlardaydı. Üstelik kendi yanında yer alan ve yaptıkları uyarılarla iki defa hayatını kurtarmış olan aşiret liderleri de harekete geçmesi için baskılarını arttırmışlardı. Hâlet Efendi bir yandan Musul'dan Bağdat'a gitmenin yollarını araştırırken bir yandan da gideceği güzergâhı ellerinde tutan diğer aşiret liderleriyle görüşüyor, onları kendi yanına çekmenin yollarını arıyordu. Sonuç onun istediği gibi olmuş, hepsi bu konuda yardımcı olacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardı.¹⁹ Bağdat'a kontrol edebileceği bir valinin atanmasını isteyen Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ise kendi adaylarını bildirdiği gibi Süleyman Paşa'nın kaleye saklanması, Vehhabilere ya da İran'a sığınması hâlinde Vali'yi onlardan geri alıp Hâlet Efendi'ye teslim edeceğine söz vermişti. Dahası Bağdat'a varır varmaz muhallefat bedeli olarak 5.000 kese akçe vereceği gibi kendi adaylarının valiliğe atanması için Sadrazama, diğer devlet adamlarına ve Hâlet Efendi'ye verilmek üzere hizmet bedeli altında rüşvet de teklif ediyordu.²⁰

Abdurrahman Paşa'nın da işin içine katılmasıyla durumun giderek sarp sardığını gören Hâlet Efendi, Diyarbakır ve Musul'un da bu kargaşada harap olacağını ve bu durumda aşiretlerin de yardımının kesileceğini düşündüğü için bir an önce yanında getirdiği emirleri açıklamaya karar verdi. Her ne kadar bu emirlere tuğra çekmek ve yürürlüğe koymak, yetkisi dâhilinde olsa da aşiretler üzerinde daha da etkili olabilmek için bunların güya Bâbiâli'den henüz eline ulaştığı havasını yarattı.²¹ Topladığı divanda tam

19 Andreossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace Pendant les Annees 1812-1813 et 1814 et Pendant l'annee 1826 avec un Atlas*, Paris 1828, s.48.

20 BOA., HAT, nr. 20898 B.

21 BOA., KK.d., nr. 22, s. 31.

yetkili mübaşir olduğu, Bağdat Valisi'nin azledildiği, emre itaat etmediği takdirde şehirden çıkarılması için şehrin ileri gelenlerine, Musul Valisi'nin ve bölgedeki Arap beylerinin kendisine yardımcı olması için hazırlanan emirleri ilan ederek emirlerin suretlerini hazır bulunanlara imzalattı.²² Bu toplantıdan sonra bütün aşiretler, onun etrafında birleşiyordu. O ise Bağdat'a yiyecek sağlayan ve bu yüzden stratejik öneme sahip olan Erbil ve Köysancak'a askerlerini yerleştiriyordu. Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın da desteğini alarak Bağdat valilerinin askerî güç bakımından en kuvvetli oldukları Şehrîzor eyaletini tüm sancaklarıyla beraber ele geçirdikten sonra, Musul Valisi Mahmud Paşa ve 10.000 kişilik askerî kuvvetle birlikte Kerkük'e doğru yola çıktı.

Hâlet Efendi'nin büyük bir ordu ile Bağdat'a geldiğini öğrenen Süleyman Paşa, ilk şaşkınlığını attıktan sonra İngiltere konsolosu Rich'den yardım istedi. İsrarları sonucunda İngiltere konsolosu Rich, Hâlet Efendi'ye biraz da tehditkâr bir ifadeyle bir mektup yazarak sorunun çözümü için aracı olmayı teklif ediyordu. Hâlet Efendi ise konsolosun hatırını kırmayacak şekilde bir cevap yazmış, ancak arabuluculuğunu kabul etmemişti. Rich ise yukarıda sözü geçen Sir Robert Adair'in Hâlet Efendi ile gönderdiği mektuptaki direktiflere uygun davranıyor, daha fazla ısrar etmeyerek aradan çekiliyordu. Bu girişiminden bir sonuç alamayan Vali, bu sefer halka ve Bağdat ileri gelenlerine bir mahzar yazdırarak İstanbul'a yollamıştı. Söz konusu yazıları ele geçiren Hâlet Efendi, bunlardan Vali'nin, Vehhabilerin ya da İran'ın Bağdat'a saldıracağını ifade ettiğini öğreniyor ve tamamen hayal ürünü olarak tanımladığı bu iddialara itibar edilmemesi için Bâbîâlî'yi uyarıyordu. Bâbîâlî'nin, Süleyman Paşa'nın idamı hakkında dirayetkâr davranmaması hâlinde Bağdat meselesinin bir facia ile sonuçlanmasından endişe eden Hâlet Efendi, bu

kaygısını da merkeze bildirmekten çekinmiyordu. Paşa, Bâbîâli tarafından affedilse bile Araplar can korkusundan dolayı bu davadan asla vazgeçmeyecek²³ ve işler içinden çıkılmaz bir hâle gelecekti. Bâbîâli tarafından bir tavır değişikliği olmadığı surette kendisinin de Süleyman Paşa'ya muhallefat bedelinin tamamını ödetip Bağdat-Basra-Şehrizar eyaletlerinin yönetim bakımından ayrılabilceği teminatını veriyordu.²⁴ Bağdat'a gittiği ilk sıralarda Bağdat valilerinin etki sahalarını kısıtlayabilmek için böyle bir tedbir düşünen Hâlet Efendi ilerleyen zamanlarda bunun yarardan çok zarar getireceği kanaatine vararak bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²⁵

Bu sırada ilk karşılaşmalarında Hâlet Efendi'yi küçümseyerek kale almayan ve bütün uzlaşma çağrılarına ret cevabı veren Süleyman Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve hızla tedbir almaya başlamıştı. İlk önce Bağdat'taki Osmanlı kimliğinin temsilcileri olan yeniçerileri kontrolü altına almak istedi. Yeniçeri ağasını parayla kendi yanına çekmeye çalıştı. Ancak Hâlet Efendi yanlısı olan yeniçeriler Paşa'yla işbirliği yapan ağalarını öldürdüler.²⁶ Bâbîâli'nin kendisini affetmesi için çabalamaya başlayan Süleyman Paşa, İngiltere elçisi Adair'in de desteğini almaya çalışıyordu. Adair, Vali'ye yardımcı olmak adına hemen bir toplantı istemiş ve bu talebi kabul edilmiştir. Söz konusu toplantıda elçi, Hâlet Efendi'nin geri çekilmesi için Bağdat'ta çıkabilecek kargaşa, Rusya ve İran tehditleri, Süleyman Paşa'nın askerî gücü gibi bütün kartlarını oynadı. Ancak tüm manevralarına rağmen geri adım atılmayarak toplantıya son verildi.²⁷ İngiltere elçisinin tavassutuna rağmen Bâbîâli'den af emri çıkmadı. Adair, 1807 yılında

23 BOA., HAT, nr. 20880 A.

24 BOA., HAT, nr. 20898 B.

25 BOA., HAT, nr. 20896.

26 BOA., HAT, nr. 20880 D.

27 BOA., HAT, nr. 46493.

Sebastiani'nin başarıyla sonuçlandığı taktiği uygulamaya çalışmış ama şansı yaver gitmemişti.

4. ORDU KOMUTANI HÂLET EFENDİ İKİNCİ KEZ BAĞDAT ÖNLERİNDE

Süleyman Paşa affedilmesini sağlamak için son kozlarını oynarken Hâlet Efendi ile Abdurrahman ve Mahmud Paşalar, 20.000 kişilik bir askerî kuvvetle Bağdat yakınlarına geldiler. Bağdat valisi ise kethüdasını 10.000 kadar asker ile birlikte şehre on iki saat mesafedeki Çataköprü mevkiinde²⁸ Hâlet Efendi'nin ordusunun karşısına çıkardı, ancak ordusu on beş gün dayanabildi.²⁹ Bunun üzerine Süleyman Paşa, beraberindeki yirmi iki bin³⁰ askerle İmâm-ı Azâm bölgesine kaçarak Vehhabi yandaşı olan ve sayıları bin iki yüzü bulan Celbe Araplarıyla buluştu. Her birine yüzer yaldız altını vererek kendi tarafına çekmeyi başardı. Hâlet Efendi'nin ordusundan ise sekiz-on bin asker Paşa'yı takip etti ve iki taraf arasında yeniden çatışmalar başladı.

Bünyesinde otuz top bulunan Süleyman Paşa'nın kuvvetli ordusu, tüm gücüne rağmen Hâlet Efendi'nin maiyetindeki birliklere ancak yüz elli kadar kayıp verdirebildi. Vali'nin ise bin kadar askeri öldürüldü, iki bin askeri de Şat Suyu'na atlayarak hayatını kaybetti. Ordusundaki ileri gelenlerden bazıları yakalanarak hapsedilen Süleyman Paşa'nın etrafında, sadece otuz kadar Kölemen ve bin kadar askeri kaldı. Akşam olması nedeniyle savaşa ara verilince askerin firar etmesiyle Paşa'nın yanında sadece otuz kadar Kölemen ve savaştan bihaber olan yüz elli kadar iç ağası kalmıştı. Bu nedenle maiyetiyle beraber İran'a firar eden Süleyman Paşa, Bağdat'ın doğusunda yerleşik bulunan Rufailere rastlamış,

28 BOA., HAT, nr. 20896.

29 BOA., KK. d., 22, s. 31.

30 Mehdi Jawad al Bustani, adı geçen doktora tezinde Fransız seyyah Dupre'yi kaynak göstererek Süleyman Paşa'nın asker sayısını 38.000 olarak vermektedir (Bustani, *age.*, s. 65).

aşiret şeyhi kendisine kılavuzluk teklif etmiştir.³¹ Şeyhin davetini kabul eden Süleyman Paşa çok geçmeden öldürüleceğini anlayınca Hâlet Efendi tarafından kendisine rey (emân) buyurulduğu verildiğini söylemiş, ancak bu da öldürülmesini engellememiş ve kesilen başı Hâlet Efendi'ye gönderilmiştir.³²

Bu sırada maktul Vali'nin kethüdası Feyzullah ve hazinedarı İsmail, Bağdat'a kaçarak yine bir miktar kuvvet toplamayı başardılar. Ardından şehrin kapılarını kapatarak³³ kale içinde bulunan Büyük Süleyman Paşazâde Said Bey'i vali ilan ettiler.³⁴ Hâlet Efendi'ye gönderdikleri yazıyla tüm Bağdat halkının Said Bey'e biat ettiğini ve valiliği kabul edildiği takdirde 3.000 kese gibi yüklü bir meblağ ödemeye hazır olduklarını bildirip tekliflerinin reddi hâlinde ise yeniden savaşa başlayacakları tehdidinde bulundular. Hâlet Efendi, Said Bey'in Bağdat uleması ile birlikte yanına gelmesini talep etti. Umumi katılımı yapılacak meşveret meclisinde, kendisi de uygun görür ise onun valiliğini onaylayacaktı. Ancak Said Paşa'nın, öncelikle başta hazinedar ve kethüda olmak üzere, Süleyman Paşa'nın maiyetini yanından uzaklaştırması gerekiyordu. Hâlet Efendi, şartlarının kabulü için Said Bey'e bir günlük süre tanıdı. Kendisine bu süre zarfında olumlu bir haber gelmezse askeriyle Bağdat'a girecek ve kimseye aman vermeyecekti. Öne sürülen şartları değerlendiren Said Bey hemen Bağdat'ı terk ederek konağına çekilmiş,³⁵ ulema da kendisine sığınarak maktul Süleyman Paşa'nın kethüdası ve hazinedarını yalnız bırakmışlardı.³⁶ Söz konusu şahısların ele geçirilmediği takdirde ortalığın sakinleşmeyeceğini anlayan Hâlet Efendi, onları

31 Cevdet, IX, s. 216

32 BOA., KK. d., 22, s. 31.

33 BOA., HAT, nr. 20880 H.

34 BOA., HAT, nr. 20880 F.

35 BOA., HAT, nr. 20880 F.

36 TSMA, E, 7147.

eski görevlerinde bıraktığını söyleyerek yanına gelmeleri için ikna etmiş ve ele geçirir geçirmez de idam ettirmiştir.³⁷

- 37 BOA., HAT, nr. 20854. Hâlet Efendi kethüda ve hazinedarın idamını şu şekilde nakletmektedir: “....urbâna ve yeniçerilere biraz altın dağıtmışlar ise dahi kimse kendine ittibâ’ etmemekle zarûri bir kâğıt yazıp re’y istediler bendeniz dahi re’y vermedim. Biz onları bu tarafa da’vet etmiyoruz ki hatta re’y verelim içerû girersem sakladıkları malı su’âl ederim firâr ederler ise işte meydân kaçabilirler ise kaçsınlar tutarım kal’a kapusuna salb ederim deyu cevâb gönderdim. Haber edemeyub yine ferdâsı geldiler ama cibilliyetlerinde merkûz olan ruûnet gitmeyub her biri altmış yetmiş nefer müsellâh köle ile gelub çadırda ellerinde tüfenk ve bir elleri piştovların çakmağında durdular. Hazinedâra dedim ki defterdâr-ı sâbık senin için 150 bin altını Süleyman Paşa ona teslim etmişdir diyor. O akçeye ne yaptın dediğimde ben onu iki sene evvel kendine teslim etmişdim deyu cevâb verecek defterdâr çadırda mevcûd idi. O kadar güçle bir Müslüman damarı tutup sana ol altın teslim olunalı yedi aydır diyecek kulunuz kaimakama hitâb edip dedim ki ağa hazretleri yarın Bağdat’a duhûlümüzde ben bu malın cümlesini senden matlûb ederim. Sen bu ağalara kefil olursun varsınlar evlerine gitsinler dediğimde onlar dünden beridir Bağdat’da beşyüz kiselik altın kendilerine halkı uydurmak için esâfile verdiler ben kefil olamam deyince öyle ise bu ağalar sizin çadırında eğlensinler deyince hemen kölelerin cümlesi birden silâha davranub hüçûm kaydına düşecek kulunuz bir iki Arnavut uşaklarım hemen birden üzerlerine hüçûm ile der-ân sâat dört tanesinin kollarını bağlayub ağalarına dahi hüçûm etmeğe kalmadı Mahmud Paşa’nın ve Abdurrahman Paşa’nın kavvâsları koşub ağalarını tutup hazine çadırına götürdüler. Köle mel’ûnları ona dahi kanâat etmeyub Abdurrahman Paşa’nın çadırına hüçûm edeyim der iken ekrâd tâîfesi birden hüçûm ve cümlesini soyub üryân meydânda bıraktılar. O kadar çadırlar birbirine yakın iken Reis Efendi Abdurrahman Paşa’yı öldürmüş deyu bir havâdis şayi’ olmakla o kadar bin Kürd Abdurrahman Paşa’nın ve kaimakamın çadırlarını yağma edip Bağdat’a doğru hüçûm ettiler Mahmud Paşa’ya hiddetinden arız olub aman Bağdat elden gidiyor şuna bir çâre bul derken yeni nasbeylediğimiz Yeniçeri Ağası’nı mukaddemce içeri göndermiş, bir tezkîre ile baş çavuşu gelmiş bulunmakla hemen derhal onu kendi atıma bindirib yetiş ağa kapıyı zabt edip içeri ve dışarı adam koyuvermesin deyu hele Kürtlerden evvel eriştirerek görünce Abdurrahman Paşa’ya bir hicâb arız olup kahrından ağlamaya başladı. Ba’dehû cümlemiz orta yerde bir şemsiyeye cem’ olup dellâl çağırarak güçle halkı birleştirib o gün akşama ve ferdâsı

Hazinedar ve kethüdadan sonra ortadan kaldırmayı planladığı diğer bir kişi de Bağdat meselesinin asıl sorumlusu olarak gördüğü ve gayet “hilekâr” ve “hain” olarak tanımladığı, Bağdat Defterdarı Said Bey’di. Bağdat’ta düzenin sağlanması için defterdarın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Hâlet Efendi, bunun için bir fırsat yakalamış ancak Abdurrahman Paşa’nın kendisine yardım etmekten kaçınması üzerine bunu gerçekleştirememiştir.³⁸

Defterdar dışındaki Süleyman Paşa taraftarlarını ortadan kaldıran Hâlet Efendi, Bağdat’a girmeden önce Abdurrahman Paşa’nın 3.000 askerini görev yerlerine göndermişti. Arap aşiretlerinden ise yanında sadece 30 atlı ve aşiret şeyhlerini tutarak, askerî güçlerini azalttı; böylece bir bahane ile kendi karşısında yer almaları ihtimalini ortadan kaldırdı. Ancak Hâlet Efendi ve Musul Valisi Mahmud Paşa’ya güvenmeyen Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, 150 kadar adamıyla Bağdat’a girmek için ısrar ediyordu ve sonunda istediği izni Hâlet Efendi’den aldı. Aslında Abdurrahman Paşa bu ısrarında haksız sayılmazdı. Zira Hâlet Efendi’nin ve Mahmud Paşa’nın amacı Bağdat’a girer girmez Abdurrahman Paşa’yı öldürtmekti, ancak Paşa’nın Bağdat’a 150 askeri ile girmesine mecburen izin vererek bu planlarını en azından bir süreliğine ertelediler.³⁹

vakt-i asra kadar halkın zâyî‘ olan eşyalarını cem‘ ve ashâbına teslim eyledik. Kölemen tâifesinin bunları böyle cân-sipârâne istishâblarını görünce ne zaman isteseler fesâd ellerinden gelmeğe na-meyâb olmakla ikisinin dahi cezâları tertîb olundu” (TSMA, E, 7147). Bu arada Süleyman Paşa’nın Bâbîâlî’ye affı için gönderdiği haberci Paşa’nın idamından sonra gizlice Bağdat’a gelmiştir. Tatarın yanında bulunan evraklarda kendisinin dayandığı surette Bâbîâlî’nin onu affedeceği yazmaktaydı. Yapılan araştırmadan sonra bu yazının İstanbul’da Bağdat tüccarlarından olan Arif Ağa ve Molla Süleyman isimli şahısların 800 kuruş harcırah vererek tatarı gönderdikleri anlaşılmıştır (BOA., HAT, nr. 20880 D).

38 TSMA, E, 7147.

39 TSMA, E, 7147.

5. BAĞDAT'TA “YENİ DÜZEN”

Yeni Valinin Atanması

20 Ekim 1810'da⁴⁰ Bağdat'a girerek Süleyman Paşa'nın harem dairesine yerleşen Hâlet Efendi için şimdi yine zorlu bir süreç başlıyordu: Bağdat valisi kim olacaktı? Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından biri olduğu kadar stratejik açıdan da çok önemli olan bir bölgeye vali atayacaktı ki bu büyük bir sorumluluktuktu. Yeni valinin sadece muhallefatı eksiksiz ödemesi yeterli değildi. Bölgedeki aşiretleri ve kabileleri itaati altına alarak devletin nüfuzunu arttırması, İran'la iyi ilişkiler kurması ve Vehhabilerle mücadele etmesi gerekiyordu. Bütün bunları yaparken de Bâbiâli'nin üzerinde önemle durduğu yıllık mutat ödemelerini zamanında yapmalı ve asla pürüz çıkarmamalıydı.⁴¹ Bağdat'la ilgili olumsuz her gelişmeden en az vali kadar Hâlet Efendi'nin de sorumlu tutulacağı, çıkacak bir kargaşanın canına mal olabileceği ortadaydı. Bu durum doğal olarak Hâlet Efendi'nin işini bir kat daha zorlaştırıyordu.

Bâbiâli'nin istediği şartlara uygun adaylar arasında, Büyük Süleyman Paşazâde Said Bey, yine büyük Süleyman Paşa'nın kölelerinden hazinedarı Abdullah Ağa, Süleyman Paşa'nın damadı Davud Efendi, Mardin Mutasarrıfı Abdullah Ağa ve Yeniçeri Ağası Musul'lu Abdurrahman Ağa vardı. Hâlet Efendi'ye göre valiliğe en yakın adaylar Büyük Süleyman Paşazâde Said Bey ve Süleyman Paşa'nın damadı Davud Efendi'ydi. İstanbul'a eski Şeyhülislam Dürrişâde'ye gönderdiği mektupta, bu iki şahıstan birinin valiliğe layık olduğunu bildiriyordu. Ancak diğer adaylardan da çok baskı görmekteydi. Eğer bu baskılara dayanamayıp onların seçilmesi için bir yazı gönderirse, mührüne dikkat edilmesi için Bâbiâli'yi uyarıyordu. Mühürünün içinde “Âşk-ı be-dilem dâd Mehmed

40 BOA., HAT, nr. 20880 J.

41 BOA., KK. d., 22, s. 31.

Said Hâlet” ibaresi varsa kesinlikle yazılanların kale alınmamasını, “Mehmed Said Hâlet” ibaresi olan mührüyle gönderilen yazılara itibar edilmesini istiyordu.⁴²

Bâbiâli’yi bu şekilde uyardıktan sonra, adaylar hakkında araştırma yapmaya başlayan Hâlet Efendi’nin öncelikle üzerinde durduğu kişi, babasından dolayı tüm Irak’ta saygınlığı ve itibarı olan Büyük Süleyman Paşazâde Said Bey’di.⁴³ Hâlet Efendi, Said Bey’in valiliğe tayinini Bâbiâli’ye önermiş⁴⁴ ve teklifi kabul edilerek valilik fermanı gönderilmişti. Buna rağmen Hâlet Efendi, Said Bey hakkında Bağdat ileri gelenlerinin fikrini almak istedi ve geniş katılımlı bir toplantı yaptı. Mecliste hazır bulunanlar, Said Bey’in çok sevilip sayıldığını kabul ediyorlardı. Ancak yaşının henüz yirmilerin başında olması nedeniyle onu, Bağdat’ı yönetebilecek tecrübeden ve dirayetten yoksun görüyorlardı. Mecliste bunlar görüşülürken Bağdat’ta da bir karışıklık çıkmak üzereydi. İşlerin giderek kötüye gittiğini gören Hâlet Efendi, Bâbiâli’den gelen emri saklamış, hatta böyle bir emir geldiğini yalanlamıştı.⁴⁵ İstanbul’a gönderdiği bir raporda Bağdat meselesinin gerçek sebebi olarak gördüğü Defterdar Said’in Süleyman Paşazâde Said Bey’i desteklediğini, hatta onun vali olabilmesi için halkı kışkırttığını yazmaktadır. Ancak ileriki satırlarında Said Bey’in, Süleyman Paşa zamanında kendine kötü davrandığı için defterdardan hoşlanmadığı ve vali olur olmaz onu ortadan kaldırmak istediğini kaydetmektedir.⁴⁶ Bağdat’ta yaşananları tüm tafsilatıyla anlattığı başka bir raporunda ise sadece defterdarın Said Bey’in aleyhinde olduğunu kaydetmektedir.⁴⁷ Hâlet Efendi’yi bu çelişkiye düşüren muhtemelen kendisiyle hiç görüşmeden Said Bey’in apar topar Bağdat’tan ayrılmasıdır.

42 BOA., HAT, nr. 20880 H, nr. 20854.

43 TSMA, E, 5753.

44 BOA., HAT, nr. 20879 A.

45 BOA., HAT, nr. 20879 A.

46 BOA., HAT, nr. 20879.

47 TSMA, E, 7147.

Bu şartlar altında mecburen Said Bey'i gözden çıkaran Hâlet Efendi'nin Bağdat valiliğine yakıştırdığı ikinci aday ise Büyük Süleyman Paşa'nın damadı Davud Efendi'ydi. Onun hakkında da araştırma yapan Hâlet Efendi, Davud Efendi'nin henüz Bağdat'ı yönetebilecek dirayetten yoksun olduğu sonucuna vardı. Üstelik Davud Efendi de valiliğe pek hevesli değildi.⁴⁸ Mardin Voyvodası Abdullah Ağa ise daha önce kendisine verilen tüm görevleri başarıyla yerine getirmişti. Ancak kendisi Bağdat'ın yerli halkındandı ve Hâlet Efendi yerlileri bir eyaleti yönetebilecek dirayette görmüyordu. Kölemen olmadığı için Bağdat halkı arasında itibarı da yoktu. Üstelik Bağdat'ı terk etmiş ve yaklaşık on senedir Basra Körfezi civarında yaşıyor ve orada ticaretle uğraşıyordu. Zaten böyle birisinin vali olarak atanması teamüllere aykırıydı.⁴⁹

Aslında Hâlet Efendi'nin teklif ettiği bu kişiler elindeki mevcudu değerlendirmek adınaydı. Onun gönlünde yatan ise bambaşka bir şeydi. Enderun'da yetişmiş devlet reftarını ve Padişah bendeliğini bilir⁵⁰ bir devletlûnun vali olarak atanmasını istiyordu. Bu şekilde Bâbîâlî'nin otoritesi bölgede tam manasıyla hissedilecek ve Bağdat eski müreffeh günlerine kavuşacaktı. Irak'ta düzenin sağlanması ve Irak'ın Bâbîâlî'ye her manada destek vermesi bu şekilde sağlanabilirdi.⁵¹ Hâlet Efendi'nin bu radikal teklifinin uygulanmasına imkân yoktu. Çünkü yeni valinin Bağdat'ı kontrol edebilmesi için Bâbîâlî'ye bağlılığı kadar, aşiretler ve kabileler üzerinde etkin olması ve bölgeyi avucunun içi gibi bilmesi gerekiyordu. Zira Bağdat'a dışarıdan vali atamanın ne kadar zor bir iş olduğunu 1807'de başarısızlıkla sonuçlanan girişimde bizzat yaşayarak öğrenmişti. Bu hususların farkında olan Hâlet Efendi'nin bu teklifi, uzun bir süreden beri bölgede Kölemen hâkimiyetine son vermeyi isteyen

48 BOA., HAT, nr. 20879.

49 BOA., HAT, nr. 20879 A.

50 TSMA, E, 7147.

51 BOA., HAT, nr. 20879.

Bâbîâli'yle aynı kanaatte olduğunu göstermek amacına matuftu. Böylece dönüşünde geleceğini de garanti altına almak istiyordu ki bu Hâlet Efendi'nin elçiliğinde de uyguladığı bir taktikti.

Bâbîâli ise nüfusu Rafîzi ağırlıklı olan ve bir süredir yönetim boşluğu yaşayan Bağdat'ta, İran Şahı Feth Ali Han'ın gücünü arttırmasından endişe ediyordu.⁵² İngiltere elçisiyle yapılan görüşmelerde ise Bağdat'ın valisiz kalmasının günden güne daha büyük sorunlar doğuracağı ortaya çıkıyordu.⁵³ Bu yüzden valilik atamasının bir an önce yapılması elzemdi. Bu şartlar muvacehesinde Hâlet Efendi'nin acele etmesi gerekiyordu. Başlangıçtaki adaylarından bazılarını elemek zorunda kalmıştı. Geriye iki kişi kalmıştı. Bunlar Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Büyük Süleyman Paşa'nın kölesi ve hazine-darı olan Abdullah Ağa'ydı.

Süleyman Paşa'nın sağlığında yerine göz dikmiş olan⁵⁴ Abdurrahman Paşa, daha vali azledilmeden Bağdat'a atanacak olan valinin seçiminde kılavuzluğa soyunmuş, hatta düpedüz rüşvet teklifinde bulunmuştu.⁵⁵ Ancak Hâlet Efendi'den aldığı cevap, sert olduğu gibi bir o kadar da alaycıydı. Hâlet Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin

52 BOA., HAT, nr. 41352.

53 BOA., HAT, nr. 20842.

54 Daha Süleyman Paşa'nın sağlığında onun aleyhinde çalışan Abdurrahman Paşa, Bâbîâli'ye gönderttiği bir yazıda Vali'yi yerdiriyor, kendisini övdürüyordu. Söz konusu yazıda Abdurrahman Paşa'nın cesaretinden ve kuvvetinden bahsediliyor, Süleyman Paşa ile arasındaki düşmanlığın nedeni açıklanıyordu. Küçük Süleyman Paşa Bağdat Valisi'nin kethüdası iken Abdurrahman Paşa'nın üzerine çok sayıda asker ile yürümüş, Abdurrahman Paşa az olan kuvvetine rağmen ordusunu bozguna uğratmış ve Süleyman Paşa'yı da esir alarak İran'a götürmüştür. Süleyman Paşa da Bağdat Valisi olunca Süleymaniye'yi Abdurrahman Paşa'nın elinden alarak sütkardeşi Mehmed Bey'e vermiştir. Abdurrahman Paşa da İran'a iltica etmiş, bu olaylardan dolayı birbirlerinin can düşmanı olmuşlardır (TSMA, E, 5753).

55 Şehrîzor Eyaleti'nin kendisine Bağdat'ın da yine kendi seçtiği birine tevcih edilmesi hâlinde 20.000 kese hazineye, 15.000 kese devlet adamlarına ve 2.000 kese de Hâlet Efendi'ye verecekti (BOA., HAT, nr. 20879 A).

usul ve erkânını bilmeyen Paşa'nın parayla ferman alacağını zan-
netmesi boş bir hayaldi. Böyle bir uygulama sadrazam için bile
yapılamazdı. Baban Mutasarrıfı bölgede nam sahibi olabilirdi ama
Bâbîâli için bir aşiret paşasından başka bir şeyi ifade etmiyordu.
Kendisine bir ihtimal vezaret verilse bile 32.000 akçe ödeyemezdi.
Çünkü bu kadar yüklü bir miktar değil Bağdat'ta, bazen devletin
kasasında bile bulunamıyordu. Ancak, her an İran'la ittifak etmesi
mümkün olan Abdurrahman Paşa'yı tamamen gözden çıkarmıyor-
du. Yapacağı yardım karşılığında, Bağdat valileri tarafından Baban
Sancağı'ndan ayrılan sancaklar da dâhil olmak üzere, Baban'ı ve
Şehrizar'u kendisine vermeyi vaat ediyordu. Abdurrahman Paşa'ya
kesinlikle güvenmeyen Hâlet Efendi, onun Osmanlı Devleti'ne
tam bir sadakatle hizmet etmesini ummuyordu. Ancak olası bir
kötü durumda, Abdurrahman Paşa'nın sağlayacağı askerî yardım
gözden çıkarılamayacak kadar önemliydi.

Hâlet Efendi'nin Bağdat valisi olamayacağına dair kesin ce-
vabına rağmen Abdurrahman Paşa ısrarından vazgeçmedi. İkili
arasındaki bu mesele, Bağdat önlerine geldiklerinde tekrarlandı.
Hâlet Efendi, Süleyman Paşa'nın ordusuyla karşılaştıkları Çatal-
köprü mevkiinde, Abdullah Ağa'yı Bağdat kaymakamı ilan etmiş
ve böylelikle Süleyman Paşa'nın yanında bulunan Kölemenleri ya-
nına çekmeyi ummuştı. Ancak bu kararı, Abdurrahman Paşa'nın
tepkisine neden oldu. Abdullah Ağa'nın kaymakam yapılmasından
dolayı Bağdat valisi olacağını düşünen Paşa, Kölemenlerden Bağ-
dat valisi seçilmesine şiddetle karşı çıkıyor ve valiliğin ya kendisine
ya da önerdiği kişilerden⁵⁶ birisine verilmesinde ısrarını sürdürü-

56 Abdurrahman Paşa vali adayları olarak Süleyman Paşazâde Said Bey,
Mardin'in eski voyvodası Abdullah Ağa, Süleyman Paşa damadı Davud
Efendi, Kethüda Feyzullah Ağa veyahut yine Büyük Süleyman Paşa emek-
tarlarından olup maktul valinin Basra'ya sürdüğü ve korkusundan orada da
duramayarak Süleymaniye tarafına firar edip kendisine sığınan Abdullah
Ağa'yı öneriyordu (BOA., HAT, nr. 20879 A).

yordu. Önerdiği şahıslardan birinin vali atanmasına karşılık olarak da muhallefat adı altında hazineye 5.000, sadrazama bohça-baha olarak 1.000, diğer devlet adamlarına 500 ve Hâlet Efendi'ye de hizmet bedeli adı altında 500 kese akçe, yani toplam 7.000 kese akçe ödemeyi taahhüt ediyordu. Bunların dışında, önerdiği kişilerden birinin ocaklı ulema ve tüm Irak ileri gelenlerinin onayıyla Bağdat Valisi seçilmesi karşılığında, 5.000 kese akçe daha ödeyeceğine dair Hâlet Efendi'ye bir senet vermişti.⁵⁷ Hâlet Efendi'yi "rüşvetle" elde etmeye çalışan Abdurrahman Paşa, bir yandan da Bâbiâli'yi etkisi altına alma gayreti içinde idi. Bağdat'ın kendisine tevcih edilmesi hâlinde 30.000 kese, sadece Kerkük ve Şehrızor sancakları verildiği takdirde 3.000 kese ödeyecekti.⁵⁸ Abdurrahman Paşa, İstanbul'a gönderdiği yazılarda, Bağdat'ın demografik durumundan dolayı idaresinin güç olduğundan bahsetmekle birlikte, Bağdat valilerinin dirayetsizliği ve liyakatsizliği nedeniyle yönetimde zaafiyet gösterdiklerinden şikâyet ediyordu. Valilerin bu durumu Bağdat'ın gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Bunun yanı sıra Vehhabileri de kontrol altına alamıyorlardı. Bağdat'ın kendisine verilmesi hâlinde devlete sadakatle hizmet edecekti. Vehhabilerin merkezi olan Der'iyye'ye saldırarak onları itaat altına alacağı gibi en kısa sürede de Haremeyn-i Muhteremeyn'i onların elinden kurtaracağına dair vaatte bulunuyordu. Ayrıca Bağdat'tan hazineye gönderilen yıllık parayı düzenli olarak ödeyeceğini; Halep Diyarbakır ve Bağdat'a yakın bölgelerdeki eşkiyayı ortadan kaldıracağını taahhüt ediyordu

Abdurrahman Paşa'nın İran'la ilişkisini iyi bilen ve vali olduğu takdirde İran'a meyletmesinden endişelenen⁵⁹ Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, onun Bağdat valisi olmasına taraftar değildi. Erzurum valisi iken Abdurrahman Paşa ve o zaman Bağdat valisi

57 BOA., AE.SMHM.II, 10038.

58 BOA., A. MKT.d., 1034, s. 9; BOA., HAT, nr. 20880 F.

59 TSMA, E, 2470.

olan Ali Paşa'nın kethüdası Süleyman Bey arasındaki mücadeleye şahit olmuştu. Hatta Abdurrahman Paşa'nın oyunuyla İran'a esir düşmüş olan Süleyman Paşa'yı esaretten o kurtarmıştı. Bu olaylar esnasında Abdurrahman Paşa'nın kardeşini İran'a rehin bıraktığını biliyordu. Hem bu nedenle hem de daha önceden İran'la olan ilişkileri nedeniyle Abdurrahman Paşa'dan şüphe duymaktaydı. Hâlet Efendi de Kürt Abdurrahman Paşa'nın Bağdat Valisi'nin tenkilinde sadece kendi çıkarı için yardım ettiği kanaatindeydi. Kürtleri, cesur olmalarına rağmen bir yerde istihdam edilemeyecek derecede inatçı ve söz dinlemez olarak gören Hâlet Efendi, "Arnavut'a göre Kürt Müslüman'dır" darb-ı meselinin aslı olmadığını inancındaydı. Çünkü Arnavutlara para verdikten sonra her işin yaptırılacağını; ancak Kürtlerin para alsalar da yine bildiklerini okuduklarını gözlemlemişti.⁶⁰

Bu sırada Abdurrahman Paşa'nın Bağdat hazinesinden 5.000 kese akçeyi kullandığını öğrenen Hâlet Efendi, harcamalarını kesmesi için kendisini uyarmıştı. Paşa uyarısını dikkate almadığı gibi halktan zorla hediye veya açıkça rüşvet olarak 3.000 kese daha toplamıştı. Ayrıca Bağdat'ta ne kadar kıymetli eşya varsa el koyuyordu.⁶¹ Paşa'nın bu davranışları üzerine Hâlet Efendi daha radikal tedbirler almaya karar verdi. Tabii ki bunda Sadrazam'ın Abdurrahman Paşa hakkındaki olumsuz kanaatini öğrenmesi de etkili oldu. Paşa'yı ortadan kaldırma fikrini yeniçeri Ağası, Kaymakam Abdullah Ağa ve şehrin diğer ileri gelenleriyle müzakere etti. Ancak baştan beri her adımını çok dikkatli atan ve özellikle gizliliğe çok önem veren Hâlet Efendi tedbirsiz davranmıştı. Onun bu hatası konuşulanların Abdurrahman Paşa'nın kulağına gitmesine neden oldu.⁶²

Abdurrahman Paşa önce Hâlet Efendi ile Musul Valisi Mahmud Paşa'nın arasını açmaya çalıştı. Yanında 2.000'den fazla askeri

60 BOA., HAT, nr. 20879.

61 TSMA, E, 7147.

62 BOA., HAT, nr. 20880.

olan Musul valisi, ciddi bir tehdit ve büyük bir engeldi. Mahmud Paşa, Abdurrahman Paşa'nın kendisi hakkındaki düşüncelerinin farkındaydı. Hâlet Efendi'nin sorgusuz sualsiz bir veziri idam edebilecek yetkisi olduğunu ve o yüzden ya itaat etmesini ya da şehri terk etmesini salık vererek gözünü korkutmaya çalışmıştı. Ancak Abdurrahman Paşa, Mahmud Paşa'nın sözlerini dikkate almayarak Bağdat valiliğini, hiç olmazsa kaymakamlığını almak üzere Hâlet Efendi üzerinde baskısını günden güne arttırdı. Mahmud Paşa'nın ani ölümü ise onun daha rahat hareket etmesini sağladı. Bu sırada Enderun ağalarından Said Bey yanlısı 160 Kölemen, Hâlet Efendi'nin hizmetinde olduklarına ve kendisinin emriyle her an Abdurrahman Paşa'yı öldürebileceklerine dair bir taahhütname verdiler. Enderun ağalarıyla yaptığı görüşmenin sonunda, Bağdat'ta her an bir karışıklık çıkacağını anlayan Hâlet Efendi'nin en kısa zamanda kimi vali olarak atayacağına karar vermesi ve muhallefât bedelini tahsil etmesi gerekiyordu. Seçenekleri değerlendiren Hâlet Efendi, Kaymakam Abdullah Ağa'ya giderek muhallefât bedelinin miktarını ve ödeme koşullarını bir usule bağladı. Artık Abdullah Ağa'nın vali olarak atanması neredeyse kesinleşmişti.

Hâlet Efendi bu suretle tam işleri yoluna koymuşken endişe ettiği karışıklık bir anda patlak verdi. Abdurrahman Paşa, Kerüklü olan kendi adamının yeniçeri ağası olarak atanması için Kaymakam Abdullah Ağa'ya baskı yapmaya başladı. Ancak bu isteği kabul edilmedi. Bu arada kendisinin azledilmek istendiğini öğrenen hâlihazırdaki yeniçeri ağası da Abdurrahman Paşa'yı öldürmek için şehrin ileri gelenleriyle ittifak etti. Hâlet Efendi'ye gönderdikleri haberde bu hizmetlerine karşılık Said Bey'in vali olarak atamasını istiyorlar, aksi hâlde kendisini de öldürecekleri tehdidinde bulunuyorlardı. Said Bey'in 1.000 kadar taraftarı ile Abdurrahman Paşa'nın 100 adamı arasında sıkışıp kalan Hâlet Efendi, iki tarafa da karışmayacağını, ancak üzerine gelinmesi

hâlinde konakta muhafaza edilen muhallefât bedelini teslim etmemek için savaştan çekinmeyeceğini ilan etti. Kargaşanın başlıca sorumlusu olarak gördüğü Abdurrahman Paşa'nın sığınma talebini reddederek Bağdat'tan ayrılmasını istedi.

Hâlet Efendi'den yüz bulamayarak mecburen saraya dönen Abdurrahman Paşa ve Said Bey taraftarları arasında sabaha kadar süren bir çatışma oldu. Ancak yandaşlarının galip gelmesine rağmen Said Bey Bağdat'tan firar etti. Liderlerinin firarını öğrenen taraftarları dağılmaya yüz tutunca aralarından birkaçı Hâlet Efendi'nin kendilerini desteklediği ve Abdurrahman Paşa'nın idamına dair ferman çıktığı söylentilerini yayarak bunu engellemeye çalıştı. Buna karşılık Abdurrahman Paşa da Hâlet Efendi'yi tutukladığı şayiasını çıkarmış ve bunu duyan Said Bey taraftarları dağılmıştı. Karşısında durabilecek bir güç kalmayan Abdurrahman Paşa, Hâlet Efendi'ye şehri terk etmesi için bir ihtar mektubu yollamış, Bağdat müftüsü ve nakibini de ölümle tehdit ederek onları da işin içine katmıştı. Mektubu getiren muhızırbaşı, Hâlet Efendi'nin Bağdat'ı terk etmek için hazırlığa başladığını görünce onu kararından vazgeçirmeye çalıştı. Kürtlerin bunu fırsat bilip kendilerini perişan edeceklerini söylüyordu. Hâlet Efendi ise elli bin kişi olmalarına rağmen iki bin Kürt'le baş edemedikleri için onları suçluyordu. Birlikleri dağıttıktan sonra yanında kalan 30-40 adamla Abdurrahman Paşa'nın üstüne hücum etmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek gitmekte ısrar ediyordu. Hâlet Efendi'nin kararından vazgeçmeyeceğini anlayan muhızırbaşı hemen durumu Kaymakam Abdullah Ağa ve Defterdar Davud Efendi'ye bildirdi. Davud Efendi, Hâlet Efendi'nin gitmesi hâlinde her hâlükârda kendilerinin zararlı çıkacaklarını düşünüyordu. Çünkü yanındaki muhallefât bedelinin Kürtler tarafından talan edilmesi hâlinde devlet bu miktarı yine kendilerinden talep edecekti. Diğer bir ihtimalse Hâlet Efendi'nin bu 1.500 kese ile tekrar adam toplayıp üzerlerine gelerek tüm muhallefât bedelini talep etmesiydi. Kaymakam Abdullah

Ağa'nın da bu düşüncelerine katılması üzerine Defterdar derhâl Hâlet Efendi'nin yanına gitti. Davud Efendi, kendi hakkında ölüm fermanı çıktığını duyan Abdurrahman Paşa'nın canının derdine düştüğünü ve bundan dolayı artık hiçbir işe karışmayacağını taahhüt etti. Ancak valiliğin önceden konuşulduğu gibi Abdullah Ağa'ya verilmesini talep ediyordu. Hâlet Efendi de şehri terk etmeyeceği gibi Abdullah Ağa'nın son görüşmelerinde kararlaştırıldığı şekilde muhalefat bedelini ödeyeceğini taahhüt etmesine karşılık kendisini vali olarak atayacağını bildirdi.⁶³

Hâlet Efendi, Defterdar Davud Efendi ile yukarıda değinilen görüşmeyi yaptıktan hemen sonra, elinde isim yerleri açık bırakılmış olan fermana Abdullah Ağa'nın⁶⁴ ismini yazdı. 25 Kasım 1810 tarihinde topladığı divanda da hilatini giydirerek bunu resmileştirmişti. Çok kısa sürede Bâbiâli tarafından bu atama onaylanmış ve Abdullah Paşa'ya vezirlik rütbesiyle⁶⁵ Bağdat, Basra ve Şehrizar eyaletleri verilmişti.⁶⁶ Şüphesiz ki Hâlet Efendi'nin bu tercihinde etkili olan sadece Abdurrahman Paşa'nın yaptığı baskı değildir. Hâlet Efendi daha Süleyman Paşa ile savaşıma karar verdiğinde, Paşa'nın gazabından kaçarak Baban Mutasarrıfı'nın yanına sığınan Abdullah Ağa'yı da çağırmıştı. Vali ve Abdullah Ağa arasında olan düşmanlıktan faydalanarak Abdullah Bey'i yanına çekmiş ve Çatalköprü'de Bağdat valisinin ordusuyla karşılaştığı sırada onu Bağdat kaymakamı olarak atamıştı. Ama bu atama tabii ki göstermelikti. İpler Hâlet Efendi'nin elindeydi.

Bâbiâli'ye gönderdiği raporlarda teşrifat kurallarından pek anlamayan Abdullah Ağa'yı vali olarak atamasında, hile ve nifak

63 TSMA, E, 7147.

64 BOA., HAT, nr. 20896.

65 BOA., HAT, nr. 13546, 51407.

66 BOA., HAT, n. 20880. Abdullah Paşa H. 25 Şaban 1225/M. 25 Eylül 1810 tarihinde Bağdat Valisi olarak atanmıştır (BOA., Tahvil d. 53, s. 22).

bilmemesi,⁶⁷ sadakati,⁶⁸ işleri ve halkı güzel bir şekilde yönetmeye liyakati olması gibi özelliklerinin etkili olduğunun altını çiziyordu.⁶⁹ Bu tercihinin gerçek sebebi ise Abdullah Paşa'nın kendi sözünden çıkmayacak, dediklerini harfiyen yerine getirecek birisi olmasıydı. Abdullah Paşa, daha Bâbiâli'ye gönderdiği ilk tahriratlarda Hâlet Efendi'ye sadakatini ispat etmişti. Tevcihatten dolayı gönderdiği teşekkür yazısında, güvenilir ve iş yapabilme gücü olan birinin kapı kethüdası olarak atanmasını istiyordu. Selefinin kapı kethüdasını neden istemediğine dair açıklamayı ise İstanbul'a döndüğünde Hâlet Efendi'nin kendisi yapacaktı. Dolayısıyla kapı kethüdasının seçimi onun dönüşüne bırakılıyordu.⁷⁰ Abdullah Paşa, 21 Mart 1813 tarihine kadar Bağdat valiliği yapmıştır.⁷¹ Bağdat valiliği talebi kabul edilmeyen Abdurrahman Paşa'ya da mirimiranlık tevcihiyle Baban mutasarrıflığı verilerek huzursuzluk çıkarması bir süre daha engellenmiş oldu.

Muhallefat Bedelinin Tahsili

Bağdat'ta iktidar mücadelesi yaşanırken Hâlet Efendi'nin bir yandan da muhallefatı kayıt altına alması gerekiyordu. Bâbiâli, ona ve Bağdat Kadısı'na Süleyman Paşa'nın muhallefatının tespiti ve zaptedilerek İstanbul'a yollanması için emir göndermişti.⁷² Hâlet Efendi de daha Bağdat'a girerken yanında bulunanlarla yaptığı meşverette, muhallefatın yazım ve zabtının kendisi tarafından yapılmasına ve Abdullah Paşa'nın kaymakamlığının devamına karar verilmişti. Ancak bu durumun Abdullah Ağa'nın nüfuzuna halel getireceğini düşünerek sadece eşyanın yazımını üstlendi. Kayıp

67 BOA., HAT, nr. 20879 A.

68 BOA., HAT, nr. 20896.

69 BOA., HAT, nr. 20861

70 BOA., HAT, nr. 34361.

71 BOA., Tahvil d., nr. 53, s. 22.

72 BOA., MHM.MKTM d., nr.7, s. 14, hkm.12.

eşyaların soruşturulmasını da Abdullah Ağa ve adamlarına bıraktı.⁷³

Süleyman Paşa'nın mühürlenmiş eşyalarının satışı, Kaymakam Abdullah Ağa, Defterdar Davud Efendi ve Yeniçeri Ağası tarafından yapılıyordu.⁷⁴ Bu suretle yaklaşık 1.200 kese akçe muhallefet bedeli olarak zaptedildi.⁷⁵ Nakitin çoğu Ali Paşa tarafından harcadığı için bu miktar tahmin edilenden çok azdı. Küçük Süleyman Paşa da 5.000 keselik akçeyi, 1807 tarihinde Bağdat valisi olarak atanan Yusuf Ziya Paşa'yı şehre sokmak için askerlere vermiş, bu son olaylarda da 4.000 kese akçe daha harcamıştı. Hazine mücevher adına iki hançer, iki kılıç vardı. Geri kalanlar da kumaş, birkaç kürk parçası ve 80 kadar at takımıydı. Mevcudun hepsi tek tek satılsa ancak 5.000, çok zorlanırsa 6.000 kese akçe ederdi.

Bâbîâli'nin talep ettiği 10.000 kesenin tamamen harcadığına inanmayan Hâlet Efendi değerli eşyaların ve nakit paranın saklanmış olacağını düşünerek araştırılmasını talep etti. Yapılan araştırmalar sonucunda Paşa'nın hazinedarı İsmail Ağa tarafından saklanmış olan 1.200 keselik yaldız ve Mısır altını bulunmuş; bir harem odasında da 10.000 Mısır altını ortaya çıkmış ve nakit zar zor 1.300 keseye tamamlanmıştı.

Abdullah Paşa'nın bu miktarın üstünü tamamlaması mümkün değildi. Servet sahibi olmayan yeni vali, bir taahhütte bulunduğu takdirde yalancı durumuna düşerek tıpkı selefleri gibi Bâbîâli nezdinde itibar kaybetmekten çekiniyordu. Nihayetinde muhallefet bedelini ödeyebilmek için şöyle bir teklifte bulundu: Var olan 1.300 keseye 200 kese daha ilave ederek 1.500 keseyi peşin olarak Hâlet Efendi'ye teslim edebilirdi. 1 yıl içinde 6 aylık taksitle 1.000'er kese daha yollayacak, böylece 3.500 kese muhal-

73 BOA., HAT, nr. 20879 A.

74 BOA., HAT, nr. 20880 D.

75 BOA., HAT, nr. 20880 J; BOA., A.MKT d., 1034 s. 9; BOA., KK. d., 22, s. 215.

lefat bedeli ödemiş olacaktı. Bu süre içerisinde Hâlet Efendi'nin mübaşirlik bedelini de gönderecekti. Bâbiâli'nin talep ettiği, ancak zayi olan 10.000 keseye karşılık olarak da Bağdat, Basra ve Mardin irsaliyelerini 1.000 keseye tamamlayıp, her sene tevcihatten bir ay önce Bâbiâli'ye yollayacaktı. Bağdat kendisinde bırakıldığı sürece hazineye göndermekle mükellef olduğu meblağı her sene düzenli olarak göndereceği sözünü vermişti.

Hâlet Efendi, Abdullah Paşa'nın bu sözlerini haklı buluyordu. Paşa, hazinedeki maddi/manevi değeri olan eşyaları da gerekli oldukları için satamazdı. Bununla birlikte telef olanları da yerine koymaya mecburdu. Yani 8.000-10.000 keseyi taahhüt etmesi ancak kendisini kandırmak için olabilirdi. Üstelik bir kerede 10.000 kese alınmaktansa her sene düzenli olarak 1.000 kese alınması, Bâbiâli için daha faydalı olacaktı. Sonuç olarak, Abdullah Paşa'nın bu teklifini, bir meclis toplayarak hazır bulunanların Paşa'ya kefil olmaları şartıyla kabul etti. Ancak Abdullah Paşa'nın peşin vereceği 2.000 keseyi beklerse üç ay daha Bağdat'da kalması gerekecekti. Bu ise masrafları arttıracak ve Bağdat hazinesini zarara uğratacaktı. Bunun yanı sıra, Bağdat'ta kaldığı müddetçe Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, her an yeni bir huzursuzluk çıkarabilirdi.⁷⁶ Bu yüzden, söz konusu miktarın ödenmesini beklemeden 15 Aralık 1810 tarihinde Bağdat'tan ayrıldı.⁷⁷ Musul'a varınca yanında bulunan hazineyi İstanbul'a adamlarıyla yollayarak kendisi birkaç gün daha şehirde kaldı.⁷⁸

Hâlet Efendi'nin İstanbul'a muhallefat bedeli olarak gönderdiği nakit 832,5 keseydi. Geri kalan miktar da polîçe ile tamamlanmıştı. Bâbiâli tarafından Abdullah Paşa'nın gönderdiği polîçe temessükleri kabul ettirilip vadeleri geldiğinde hazineye teslim edilmek üzere defterdara verilmiş, nakit de Darphane-i Amire

76 TSMA, E, 7147.

77 BOA., HAT, nr. 20880, nr. 20833.

78 BOA., HAT, nr. 20879 A.

Nazırı'na teslim edilmişti. Avaid ve cevaiz de Paşa'nın işaret ettiği sarraf tarafından tahsil olunacaktı.⁷⁹ Bu ilk ödemenin hemen arkasından yeni valiye, sefelinin ödemeyi taahhüt ettiği muhalledat akçesini ödemediği için cezalandırıldığı ve kendisinin de emirlere riayet etmesi hatırlatılıyordu.⁸⁰ Abdullah Paşa ise Hâlet Efendi ile gönderdiği miktardan başka poliçeyle bir miktar daha gönderdiğini, geri kalanını tamamlamak için gece gündüz çalıştığını ve peyderpey göndereceğini bildirmekteydi.⁸¹ Bu sırada Abdullah Paşa, teşrifat-ı hümayûnun kendisine ulaşmasının karşılığı olarak Sultan II. Mahmud ve devlet adamlarına hediye ve cep harçlığı olarak 100 Rumi keseden ibaret 5.000 Mısır, 1.000 yaldız, 1.000 İstanbul altını olmak üzere toplam 7.000 altın; Rum, Arap ve Acem savaş silahlarına merakı olduğunu duyduğu II. Mahmud için de 1 kabza minekârî altın tayan gaddare, balta ve bir adet mızrak yollamıştı.⁸² Gönderdiği hediyelerden dolayı Sultan'ın memnun olduğunu⁸³ öğrenen Abdullah Paşa, bu sefer değerli kutular, güzel kokular, kıymetli kumaşlar, bir adet inci tespih, altın mine kabızalı inci ile süslü bir adet tüy sineklik takdim ediyordu.⁸⁴

Bu sırada Abdullah Paşa'nın taahhüt ettiği meblağın bir kısmı, ödeme zamanı gelmeden sefer nedeniyle yaşanan maddi sıkıntı dolayısıyla İstanbul'da bulunan Bağdat tüccarından karşılanıp⁸⁵ kendilerine senet verildi. Abdullah Paşa, Hâlet Efendi'den makbuz talep edince vadeleri dolmayan poliçelerin makbuz senetlerinin gönderilmesinin teamüllere aykırı olduğu kendisine bildirildi.⁸⁶ 1812 yılında da Bağdat, Basra ve Şehrizar eyaletlerinin yeniden

79 BOA., HAT, nr. 51407.

80 BOA., C. DH, 6719.

81 BOA., HAT, nr. 32310 D.

82 BOA., HAT, nr. 32310 B.

83 BOA. HAT, nr. 32777.

84 BOA., HAT, nr. 32319.

85 BOA. HAT, nr. 32777; BOA., D.DRB THR, 83/8, 82/47.

86 BOA., Ayniyat Defteri, nr. 2, s. 6.

kendi uhdesine bırakılması üzerine, 49.818 kuruş caize gönderiyordu.⁸⁷ İpka haberini getiren şahsa normalde 20.000 kuruş vermesi gerekirken, onun Hâlet Efendi'nin adamı olması bu paranın 40.000 kuruşa çıkmasını sağlıyordu.⁸⁸ Şehzâdelerin ve sultanların doğumu üzerine Abdullah Paşa'ya Hâlet Efendi tarafından mektup yazılarak hem tören yapması hem de hediye göndermesi talep olundu. Ancak Abdullah Paşa'nın bundan rahatsız olmakla birlikte zar zor 30 Rumi kese gönderdiği anlaşılmaktadır.⁸⁹

Bağdat ve Bölgenin Kontrolünü Ele Geçirmesini Sağlayan Düzenlemeleri

Bağdat'a Süleyman Paşa'nın ödemediği muhallefât bedellerini tahsil etmek üzere gönderilen Hâlet Efendi'ye ayrıca Irak'ı nizama sokması için yetkiler de verilmişti. Süleyman Paşa'nın idamından sonra kendisine yollanan fermanda Bağdat, Basra ve tüm Irak coğrafyasındaki kalelerin mühimmat ve asker yoklamalarını yapması isteniyordu.⁹⁰

Bağdat'a vardığından beri bölgedeki idari boşluktan şikâyet eden Hâlet Efendi ise bu durumdan dolayı aslında Bâbîâli'yi suçluyordu. Ona göre Bağdat'ta yaşanan son olaylar, İstanbul-Bağdat güzergâhında olan Musul, Diyarbakır, Malatya, Sivas, Amasya, Tosya, İzmit ve Urfa'daki valilerin güçlü olmamasından kaynaklanmıştı. Musul'un Abdülcélizâdeler gibi devlete sadık ve güçlü vezirlere verilmesi, Diyarbakır ve Rakka'ya da aynı şekilde güçlü vezirler atanması gerekiyordu.⁹¹

Tavsiye ettiği idari düzenlemelerle birlikte, asker yoklamalarının da eskisi gibi her sene yapılması hâlinde, Bağdat valileri

87 BOA., D.BŞM, 7959.

88 BOA., HAT, nr. 13644.

89 BOA., D.DRB :THR, 108/5.

90 Ayrıntı için bkz: BOA., MHM. MKTM.d., 7, s. 15, hkm. 13. Hâlet Efendi'ye ayrıca mühimmatın yazımına dair de ayrıntılı bilgiler gönderilmiştir (BOA., MHM. MKTM.d., 7, s. 16, .hkm. 14).

91 TSMA, E., 7147.

kontrol altında tutulacaklardı. Hatta Irak için yeni bir nizam-name hazırlanması, Bağdat'ın yeniçeri ağası ve defterdarının İstanbul'dan seçilerek yollanmasına dair Musul Valisi Mahmud Paşa ile müzakerede bulunmuşlardı. Böylelikle Bağdat, Bâbiâli'nin askerî ve mali açıdan kontrolü altına girecekti. Bu düzenlemeler olmadan, bölgede idari açıdan merkezin ağırlığının hissedilmesi imkânsızdı. Ancak Mahmud Paşa'nın ölümüyle Hâlet Efendi, siyasi ve askerî manada güç kaybına uğradığı için bu hususların üzerine eğilememişti. Üstelik Bağdat, askerî mühimmat ihtiyacını kendisi karşılayan bir şehirdi. Bu işlerin soruşturulması hâlinde, masraflarını yüksek göstererek Bâbiâli'ye senelik ödedikleri 1.000 keselik vergiyi düşürmeye çalışacaklardı. Bu yüzden kendisi İstanbul'a dönüp her hususu ayrıntısıyla rapor etmeden evvel, asker ve mühimmat açısından yapılacak bir müdahalenin Bâbiâli'ye zarar vereceği kanısındaydı ve gönderilen emri ilan etmedi.⁹²

İleri sürdüğü sebeplerden dolayı Irak'ta askerî ve mali düzenlemelere gidemeyen Hâlet Efendi, elinden geldiği kadar bölgenin idari yapısına çeki düzen vermeye çalıştı. Bu konuda onu en çok uğraştıran Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa oldu. Aslında Bağdat civarında bulunan Baban ve Basra sancaklarına mutasarrıf atamalarının Bağdat valisi tarafından yapılması gelenek hâline gelmişti. Böylelikle Bağdat valileri buralara kendilerine itaat edecekleri şahısları atayarak bölgeyi tam anlamıyla hâkimiyetleri altında tutuyorlardı.

Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın tenkilinde Hâlet Efendi, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'yı yanına çekebilmek için bundan böyle Basra ve Baban sancaklarının atamalarının, Bağdat valilerinin ellerinden alınarak Bâbiâli tarafından yapılacağı vaa-dinde bulunmuştu. Böylelikle Bağdat valisinin tahakkümünden de kurtulmuş olacaktı. Yapacağı yardım karşılığında Baban'ın

92 BOA., HAT, nr. 20879.

her sene merkezden kendisine verileceği taahhüdünü alan Abdurrahman Paşa da Hâlet Efendi'nin direktifleri dışına çıkmaya-
 rak işini kolaylaştırdı. Hâlet Efendi de mecburen Baban'ın Abdurrahman Paşa'ya verilmesi için Bâbiâli'ye görüşünü bildirdi. Teklifi hoşgörüyüyle karşılanmakla birlikte hemen kabul edilmedi. Çünkü Baban, yukarıda da belirtildiği gibi uzun süreden beri Bağdat valileri tarafından tevcih olunagelinliyordu. Bu yüzden merkezdeki tevcihat kayıtlarında yer almadığı gibi sınırlarına dair de sağlıklı bir bilgi yoktu. Gerekli bilgilere ulaşmak için yapılacak araştırma da çok zaman alacaktı. Bu yüzden Bâbiâli, bu araştırmanın yerinde Hâlet Efendi tarafından yapılmasını istedi.⁹³ Topraklarına ait kayda hemen ulaşılmasını büyük bir zaaf olarak gören ve bunun Bâbiâli de dâhil olmak üzere tüm yönetimi küçük düşüreceğini tahmin eden Sultan II. Mahmud, Hâlet Efendi'ye konuyla ilgili emir yazılırken oldukça dikkatli bir üslup kullanılmasını istiyordu.⁹⁴

Bu sırada Hâlet Efendi Eski Bağdat Valisi Ali Paşa'nın sarrafı olan Şimail'in Bâbiâli'ye Abdurrahman Paşa'ya sadece Baban'ın tevcih edilmesini, Köysancak ve Harir sancaklarının bu tevcihatten hariç tutulmasını salık verdiğini öğrendi. Şimail'i güvenilmez⁹⁵

93 BOA., MHM. MKTM.d., 7, s. 16, hkm. 15.

94 BOA., HAT, nr. 20848.

95 BOA., HAT, nr. 20891. Hâlet Efendi'nin Şimail hakkındaki düşünceleri şöyledir: "Bağdat'ta sarrâfbaşılık ve gümrük sarrâflığı Yahûdî milletine göre kesirü'l menâfi şeydir. Bu Yahûdî Şimail'in babası, Büyük Süleyman Paşa vaktinde Bağdat'da sarrâf başı idi. Mürd oldukda Yahûdî âyîni üzerine evlâd ve akaribi yedi gün evlerinden çıkmazlar. O esnâ'da bu Şimail Haleb'de bulunmakla Bağdat'da olan karındaşı Murad yedi gün bizi kimse aramaz diyerek zimmetlerinde olan 3.000 kise kadar malı alıp Haleb'e firâr etmişti. Sonra Şimail Haleb'de işi uyduramayıp Süleyman Paşa'nın meşhûr olan Ahmed kethüdasından re'y alıp hesabını görmek için Bağdat'a gittiler o günlerde Ahmed kethüdayı, Ali kethüda öldürüb, Ali kethüda mezâyâ-yı hesâba vâkıf olmadığından 100 bin kuruş bunlardan rüşvet alıp

bulan Hâlet Efendi, yaptığı araştırma sonucunda söz konusu sancakların idari bir taksimata göre değil, Süleyman Paşa'yla Abdurrahman Paşa arasındaki düşmanlık yüzünden Baban Sancağı'ndan ayrıldığını tespit etmişti. Hâlet Efendi'ye göre aralarında 200 saatlik bir çölün yer aldığı ve muhtelif aşiretlerin bulunduğu Bağdat-Anadolu güzergâhında söz konusu aşiretlerin her biriyle tek tek uğraşılması, hem mesafe hem de coğrafi şartlardan dolayı mümkün değildi. Bu durumda atamaları Bağdat valilerine bırakmak en doğru davranış olacaktı.⁹⁶ Bununla birlikte Abdurrahman Paşa'ya verdiği sözü de yerine getirmesi gerekiyordu. Bağdat valiliğini alamayan Paşa'nın Baban, Köysancak ve Harir'in de elden gitmesi hâlinde isyan edeceği aşikârdı. Nitekim Abdullah Paşa'da

halâs senedi vermişdi. Durarak Süleyman Paşa'nın hatırına gelip benimle hesâb görür fikriyle bu Şimail İstanbul'a gelip karındaşı Murad Bağdat'da kalmıştı. Ol vakitte dahi Fransalının Mısır'a hücumu sözleri meydâna çıkmış olmakla Süleyman Paşa kethüdasını tâ'yîn ile iş görülür yollu pes perdeden biraz hezeyânı bir kâğıda yazdırıp Bağdat sarrâfı Sofyalı oğlu Abraham yediyle Valide Kethüdası Yusuf Ağa'ya verdirmek fikrinde olup takrîr-i mezkûrun sebki râbitasız olmakla mersûm Abraham'ın kulunuz ile dostluğu olduğundan sebkine bir sûret vermek için bana getirmiş idi. Oldukça düzeltib verdim. Sonra Yusuf Ağa merhûm bakıp Bağdat'dan Mısır'a atlı gitmek tavk-ı beşerden ve dâire-i âkıldan bîrûn olmakla i'tibâr etmediler. Şimdi ise Bağdat'da kim teferrüd edeceği meşkûk husûsu ile Hâlet Efendi de karar bulur ise Bağdat'ın hâline hiç vukufu yoktur. Muâfiyyet emri ve etrâftan ba'zı mekatib alıp varırsam serbest gümrük sarrâfı olurum. Karındaşım dahi İngiltere konsolosuna müteallik husûs ile Bağdat'ta dahi âyîn cihetiyle Yahûdî milleti serbest olmakla bir iki bin kise dahi virman ederim fikriyle ba'zı yalan yanlış yazmış. Şevketli Efendimiz bu bâbda dahi kerâmet buyurmuşlar. Kulunuz Bağdat'a me'mûr olduktan sonra 43 gün İstanbul'da oturdum. Ve ba'zı şey su'âlî için mersûmu kaç def'a istedim gelmedi. Hatta devletlû Dürrihzâde Efendimiz emir buyurmuşken yine korkarım deyu gelmedi. 500 sâatlik yerden Bağdat valisinin kendine eli ermeyeceği meczûm iken korkan kâfir ne işe yarar çünkü sadâkati var idi o zaman bana niçin biraz şey ta'lîm etmedi" (TSMA, E., 7141).

96 BOA., HAT, nr. 20879.

Hâlet Efendi'nin isteğine uygun davranıyor, Köysancak ve Harir sancaklarına Abdurrahman Paşa'yı atıyordu.⁹⁷ Ancak Hâlet Efendi Bağdat valiliğinde gözü olan Abdurrahman Paşa'nın söz konusu sancaklarla yetinmeyerek arkasından bir karışıklık çıkarmasından endişeleniyordu. Bu sırada imdadına Sadrazam Yusuf Ziya Paşa yetişmiş, Abdurrahman Paşa'ya Bağdat olaylarındaki hizmetinden dolayı takdir edildiğini içeren bir mektup yazdığı gibi⁹⁸ Paşa'nın yanına yolladığı adamı çok iyi ağırlayarak göndermişti.⁹⁹ Bu ilgi, onu bir müddet daha oyaladı. Ancak Abdurrahman Paşa yaklaşık bir yıl sonra İran'ı arkasına alarak isyan etmiş ve tüm Baban bölgesini ele geçirmiştir. Bâbîâlî'nin izniyle Musul askerini de maiyetine alan ve Baban Sancağı'na doğru hareket eden Abdullah Paşa'ya ise sefer nedeniyle İstanbul'a göndermesi gereken yıllık vergide indirim yapılarak rahat hareket etmesi sağlandı. Kifri Köyü'nde meydana gelen karşılaşmada Abdurrahman Paşa yenilerek İran'a kaçmış ve böylece Bağdat için bir tehlike olmaktan çıkmıştır.¹⁰⁰

Bağdat'a ilk geldiğinde valilerin gücünün azaltılması için Basra ve Şehrizar'un Bağdat'tan ayrılması gerektiğini düşünen Hâlet Efendi, bölge idaresine vâkıf olunca bu fıkriinden vazgeçmiştir. Zaman içerisinde Bağdat valileri farklı bir teşkilatlanma yoluna gitmişler, askerî ve mali güç kaynaklarını Bağdat'ın dışında tesis etmişlerdi. Güçlerinin kaynağı olan askerin en büyük bölümü de Şehrizar'daydı. Hâlet Efendi'ye göre Şehrizar'un Bağdat'tan ayrılması hâlinde, şehir askerî açıdan güç kaybedecek; Basra'nın

97 BOA., HAT, nr. 20896.

98 BOA., HAT, nr. 41352.

99 BOA., A. MKT.d., 1034, s. 9

100 İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmud Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994., s. 143-45; Mehdi Javad el Bustani, *age.*, s. 53. Abdullah Paşa ve Abdurrahman Paşa arasındaki mücadele için ayrıca bkz: BOA., A. {MKT, 1114/45, 1117/14; A. {SKT, 139/73. Cloudius James Rich, *Narrative of A Residence in Koordistan*, vol I, London 1836.

ayrılması hâlinde de mali açıdan zayıflayacaktı. Dolayısıyla Basra ve Şehrizor'un ayrılmasıyla Bağdat askerî ve mali açıdan savunmasız kalacak, bir saldırı hâlinde de Bağdat valileri Basra ve Şehrizor valilerinin yardımına muhtaç olacaklardı. Hâlet Efendi bu düşüncelerini Bâbiâli ile paylaşırken aynı zamanda çok önemli bir tespitte de bulunuyordu. Ona göre sadece Bağdat ve civarında değil, devletin bütün valileri birbirlerine ittifak edecekleri yerde bilakis birbirlerinin aleyhinde çalışıyorlardı. Bu durum ise Osmanlı topraklarının yabancı devletlerin eline geçmesine neden oluyordu.

Bu şartlar muvacehesinde, Bâbiâli'ye itaat ettikleri müddetçe Bağdat valilerinin güçlerinin azaltılması, yarardan çok zarar getirecekti.¹⁰¹ Ancak, ille de Bağdat valilerinin gücü azaltılmak isteniyorsa Mardin, Bağdat'tan ayrılarak eskisi gibi Diyarbakır'a ilhak edilebilir ya da müstakil olarak birine mirimiranlıkla tevcih olunabilirdi. Mardin'in Bağdat valilerinin uhdesine verilmesi, Ahmed Paşa'nın valiliği esnasında gerçekleşmişti. Kısa bir süre için Bağdat valiliğinden azledilen Ahmed Paşa'ya Erzurum valiliği tevcih edilmişti. Ancak kalabalık kapı halkını buranın gelirleriyle idame ettirmesi mümkün olmayan Ahmed Paşa, bir şekilde Bağdat valiliğini yeniden ele geçirdi. Bunun bir daha tekrarlanmaması için çareler aramaya başladı. Nihayetinde, Diyarbakır eyaletinde oldukça müstahkem bir kaleye sahip olan Mardin'i almaya karar verdi. Ele geçirilmesi güç olan bu şehri aldığı takdirde kendisinin valilikten azledilmesinin mümkün olmayacağını düşünüyordu. Üstelik Anadolu ve İstanbul'da meydana gelen her olaya daha çabuk vâkıf olabilecekti. Bu amaçlarla Mardin'in mâlikâne usulüne uygun olarak kendisine verilmesini talep etti. Talebi kabul edilerek Mardin, Diyarbakır eyaletinden ayrıldı ve Ahmed Paşa'nın uhdesine verildi.¹⁰² Ancak Mardin'in ayrılması hâlinde de Bağdat'ın

101 BOA., HAT, nr. 20896.

102 Aynı yer.

ödediği .1000 kese verginin 100 kesesi eksilmiş olacaktı. Üstelik bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutabilmek için çok miktarda asker beslemek zorunda olan Mardin valileri veya voyvodalarının devlete maddi katkı sağlayamayacaklardı. Bunun dışında Mardin'i âdeta ileri bir karakol olarak gören ve bu şehre hâkimiyetleri nedeniyle Musul'da da nüfuzları olan Bağdat valileri, Mardin'in ellerinden çıkmasına asla izin vermezlerdi.¹⁰³ Eğer bir müdahale gerekirse önce Abdullah Paşa'nın seleflerinin muhallefât bedelini ödemek için verdiği sözü yerine getirip getirmeyeceğine bakılmalı, sözünü tutmadığı takdirde müdahale edilmeliydi.¹⁰⁴

Bağdat ve civarının yönetim özellikleri hakkında bu fıkirlere sahip olan Hâlet Efendi, muhtelif gruplardan oluşan Bağdat halkı hakkında da yorumlarda bulunmuş; özellikle Bağdat'ın yerli halkının bölgenin idaresinde niçin istihdam edilemeyecekleri hususunda Bâbüâlî'yi bilgilendirmiştir. Ona göre Abdurrahman Paşa gibi âyan ve komutanlar işe yaramadıkları gibi, Bağdat'ın yerli halkı da yönetim kadrosunda yer alabilecek özelliklerden yoksundular. Bir şekilde idarenin başına geçseler bile Bağdat'taki Osmanlılardan itibar göremeyecekleri için Bağdat'ı kontrol altına almaları imkânsızdı.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Bağdat; Arap kabilelerinin, Farisilerin ve Hintlilerin uğrak yeri idi. Üstelik Bağdat halkı da Rafizi ve Sünni olarak iki mezhebe ayrılmışlardı. Hâlet Efendi'ye göre mezhep ve ırk temelindeki bu çeşitlilik, zaten zayıf kişiliğe sahip olan Bağdat halkının devlet yönetebilme hasletlerini ortadan kaldırmıştı. Daha da önemlisi bu sebepten dolayı Bağdat'ta birlik ve beraberlik sağlanması imkânsızdı. Yani Bağdat'ın yerli halkından bir vali çıkması ancak boş bir hayalden ibaretti.¹⁰⁶ Bağdat ahalisi, bir sorun çıktığında

103 BOA., HAT, nr. 20896.

104 BOA., HAT, nr. 20896.

105 BOA., A. {MKT, 1186/83.

106 BOA., HAT, nr. 20896.

yandaşı oldukları şahsa verdikleri sözde asla durmazlar hatta biraz zorlanınca hemen karşı tarafa tabi olurlardı. Kölemenlerin tamamıyla Bağdat'a hâkim olmaları Bağdat halkının bu zaaflarından kaynaklanmıştı. Hatta yeniçeriler bile Kölemenlerin tahakkümü altındaydı.¹⁰⁷

Hâlet Efendi bu şartları göz önünde bulundurarak Bağdat'a yine bir Kölemen olan Abdullah Paşa'yı vali olarak atamak zorunda kalmıştı ki bu, bölgedeki Kölemen hâkimiyetinin devamı demekti. Ancak biraz zaman geçip Bağdat'ta sükûnet sağlandıktan sonra Bâbiâli tarafından Rumi kimliğe sahip bir vezirin atanması hâlinde, Kölemen hâkimiyetinin yıkılacağı inancındaydı. Kendisi bu ihtimali düşünerek Musul-Diyarbakır hattındaki aşiretleri birleştirmiş ve Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa ile ittifak ettirmişti.¹⁰⁸ Ayrıca bölgede önemli idari merkezlere de kendisinin kolaylıkla yönlendirebileceği ve Bâbiâli'ye sadakatle hizmet edecek şahısları yerleştirmişti.

Diyarbakır eyaletine Şeyhzâde İbrahim Paşa'nın atanmasını bu yüzden talep etmişti. Diyarbakır'a dışarıdan bir vali atansa bile Şerif Paşa sorunundan dolayı başarılı olması imkânsızdı. Diyarbakır'ın valisiz kalması günden güne Bâbiâli'yi zarara uğratacaktı. İbrahim Paşa'nın yerine atanabilecek başka aday da yoktu. Üstelik Diyarbakır, Mora ve Kütahya gibi 8-10 kese hasılatı sahip değildi. Başka bir vezire verilse geliri olsa olsa 3 kese olacaktı ki bunun için risk almaya değmezdi. Bunun dışında Hâlet Efendi Bağdat olayları sırasında Diyarbakır, İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiştir diyerek Paşa'yı kullanmış ve böylelikle Şerif Paşa sorunundan dolayı ona sığınan aşiretleri de itaati altına almıştır. Dolayısıyla İbrahim Paşa'ya verdiği sözün Bâbiâli tarafından yerine getirilmemesi hâlinde bu aşiretlerin de paşayla birlikte hareket ederek isyan çıkartmaları kuvvetli bir ihtimaldir.¹⁰⁹

107 TSMA, E, 7147.

108 BOA., HAT, nr. 20879.

109 BOA., HAT, nr. 20880 J.

Bu doğrultuda Musul'da da aynı senaryo gerçekleşti. Abdülcelilzâde ailesi her zaman Bâbiâli'ye sadakatle hizmet ettiği gibi, Süleyman Paşa'nın tenkilinde de Mahmud Paşa'nın kendisine çok büyük yardımları olmuştu. Bâbiâli tarafından yapılan araştırmada ise yine aynı aileden Süleyman Paşazâde Ahmed Bey'in aşiretler ve kabileler arasında çok sevilip sayıldığı ve ona itaat edecekleri muhakkak olduğu öğrenilmişti. Bundan da öte onun, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya karşı durabilecek dirayette olduğu gelen bilgiler arasındaydı.¹¹⁰ Bununla birlikte Hâlet Efendi'ye atamada müdahale edilmemiş ve Musul'a isteği doğrultusunda Hüseyin Paşazâde Sadullah Bey atanmıştır.¹¹¹ Ayrıca, Bağdat meselesinde kendisine askerî ve maddi açıdan çok yardımcı olan, ordunun mühimmat ve zahire ihtiyacını kendi kesesinden karşılayan¹¹² Mahmud Paşa'nın muhalefatinin borçlarına sayılmasını sağlamıştı.¹¹³ Böylelikle Abdülcelilzâdeleri de tam anlamıyla avucunun içine alıyordu. Sürgünde bulunan Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın affedilmesini ve mirimiranlıkla Besni kaymakamlığına atanmasına ön ayak olmuş,¹¹⁴ böylelikle onu da itaat dairesine sokmuştu. Hâlet Efendi, bütün bu düzenlemeleri yaparken Bağdat'ta bir dedikodunun çıkmasını önlemek için İstanbul-Diyarbakır-Bağdat hattındaki geliş gidişlerin ve yazışmaların kontrol altında tutulmasını istemiş ve bu isteği Bâbiâli tarafından da yerine getirilmişti.

Bağdat ve civarına, Bâbiâli'ye –yani kendisine– sadık adamları yerleştirerek bölgeyi kontrol altına alan Hâlet Efendi'ye göre, son zamanlarda Basra yüzünden İngilizlerle başı deritte olan İran Şahı da bir pürüz çıkaramazdı. Ancak oğlu Kirmanşah'ın İran Şahı olması hâlinde işler değişerek her an Osmanlı topraklarına saldırabilirdi.¹¹⁵

110 BOA., A. {SKT, 120/19.

111 BOA., HAT, nr. 20833, 32596.

112 TSMA, E, 7147.

113 BOA., HAT, nr. 32596.

114 BOA., A. {SKT, 121/21.

115 TSMA, E, 7147.

Dolayısıyla bölgedeki asayişin devamı için İran'ın her an kontrol altında tutulması gerektiği hakkında Bâbîâli'yi uyarıyordu.

Hâlet Efendi, bunların dışında Bâbîâli'ye büyük sıkıntılar yaşatan Vehhabilerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair çözüm önerileri sunuyordu. İki sene içinde çok taraftar toplayan, Musul ve Mardin sancaklarına ait bazı köyleri tahrip eden Vehhabilerin merkezi Deriyye'ydi. Bölgenin coğrafyası ve iklim yapısı, şehre yapılacak askerî bir müdahalenin önünde en büyük engeldi. Kethüdalığı esnasında 20.000 askerle Deriyye'ye giden Süleyman Paşa'nın başarısızlığını da bu sebeplere bağlıyordu. Ona göre Vehhabi gailisini ortadan kaldırmak için tek çözüm, Mısır ve Şam valilerinin ittifak ettirilmesi idi. Hâlet Efendi'nin bu konu hakkındaki planı şuydu: Mısır Valisi Süveyş yoluyla Yenbu ve Cidde'ye zahire naklederek ordunun zahire ihtiyacını karşılayacak, Şam valisi de karadan hareket ederek Haremeyn-i Şerifeyn'i Vehhabilerin elinden kurtaracaktı. Medine'nin ele geçirilmesinden sonra bir sene muhafaza edilmesi ve Süveyş'ten zahire gelmeye devam etmesi şartıyla Mekke de geri alınabilirdi.¹¹⁶

Bütün bu değerlendirmelerinin yanı sıra Hâlet Efendi, kendini de eleştirmekten geri durmuyor ve Bağdat mübaşirliği esnasında kendisini bir tek noktada hatalı görüyordu. Ona göre eğer Abdurrahman Paşa ile ilk görüşmesinde, kendisinin Bağdat kaymakamı ve Abdullah Ağa'nın da kethüda olacağını söylemiş olsaydı, Paşa Şehrizer'u kaybetmemek için buna ses çıkaramazdı. Bu şekilde en azından 4.000 kese daha muhallelat bedeli kazanmış olurdu. Ancak İstanbul'daki hasımlarının, "amacı hizmet değil kendi işini yoluna koymak içinmiş" dedikodusunu ortaya atacaklarından ve bu söylentinin yapacağı her işe gölge düşüreceğinden endişe ettiği için düşüncesini hayata geçirememiştir.¹¹⁷

116 BOA., HAT, nr. 20879.

117 TSMA, E, 7147.

Bölge Yönetiminde Tekel Oluşu: 1811-1822

Bağdat'a gönderiliş amacı muhallefat bedelini tahsil etmek kadar bölgedeki Kölemen hâkimiyetine de son vermek olan Hâlet Efendi, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı bunu başaramamıştı. Üstelik Bâbîâli'nin ilk şartı Süleyman Paşa'nın sessiz sedasız azledilmesi idi. Ancak şartlar gereği olay savaşa kadar taşınmıştı. Hâlet Efendi'nin Bağdat görevini, bu veriler doğrultusunda pek başarılı görmeyenler bulunmaktadır ki Kölemen hâkimiyetini bertaraf edemediğine dair hakkındaki eleştiriler doğrudur. Ancak Bağdat'ın o dönemde içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde, şehirde hayli kökleşmiş bulunan Kölemen hâkimiyetinin bir kalemde yıkılmasını beklemek gerçekçilikten çok uzaktır. Nitekim Kölemenlerin daha uzun bir süre varlığını koruması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kölemen hâkimiyetinin son temsilcisi olan Davud Paşa (1817-1831), Halep Valisi Ali Rıza Paşa tarafından mağlup edilerek Bağdat ve Basra merkeze bağlandı. Davud Paşa ise 1833 yılında Bosna valiliğine getirilerek¹¹⁸ bölgedeki Kölemen gücünün tasfiyesi adına önemli bir adım atıldı. 1834 yılında Musul'u ellerinde tutan Abdülcelilzâde ailesinin hâkimiyetine son verildi.¹¹⁹ Bölgenin tam manasıyla merkezin kontrolü altına girmesi süreci ise 1850 yılına kadar devam etti.

Eleştiride bulunanların gözden kaçırdıkları bir diğer husus da Hâlet Efendi'nin Kölemen hâkimiyetini kırmak için yapmış olduğu idari düzenlemelerdir. Aldığı tedbirlerle ileride Kölemenlerin varlığına son verilebilmesi için gerekli adımları atmış olduğu gibi, bölgedeki aşiretleri de bu sayede kontrol altına almıştır.

Bâbîâli cephesinden bakıldığında ise Hâlet Efendi'nin pek de başarısız olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihin-

118 1294 *Bosna Vilayeti Salnamesi*, s. 36.

119 Gökhan Çetinsaya, "Irak", *DİA*, XIX (1999), 93.

de sikkenin en fazla tağşiş edildiği bu dönemde,¹²⁰ muhallefat bedelinin harcandığı kalemler göz önüne alındığında hazineye kazandırdığı paranın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hâlet Efendi'nin tatarıyla İstanbul'a muhallefat bedeli olarak gönderdiği nakit 832,5 keseydi. Geri kalan miktar da poliçe ile tamamlanmıştı. Bâbîâli gelen bu paradan oldukça memnundu. Çünkü hazinelerde "1 şebik kuruşun tedariki mümkün değilken" Hâlet Efendi'nin nakit olarak gönderdiği ve poliçelerle 1.500 keseye ulaşan para ile birlikte kethüda Osman Ağa'nın Sofya cizyesinden alacağı olan 400 kesenin gelmesi, Allah'ın bir lütfu olarak görülüyordu. Hemen gelen paranın tanzimine başlandı; 500 kesesi ordu mühimmatını karşılamak üzere sarraflardan alınarak gönderilen 500 kesenin yerine konulacaktı. 500 kesesi ise Veli Paşa'nın zahire almak için talep ettiği 135.000 kuruş için kullanılacak, ancak bu miktar 200.000 kuruşa çıkarılacaktı. 50.000 kuruş da Hurşid Paşa'ya yollanacaktı. Paranın 400 kesesi tophane, cepthane ve mehterhane mühimmatını; 300 kesesi matbah ve arpa eminleriyle kasap başının ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Bu miktarlardan 40,5 kese daha indirim yapıldığında 259,5 kese akçe artacak ve bu meblağ Darphane-i Amire'de saklanacaktı.¹²¹ Hâlet Efendi'nin hazineye sağladığı rahatlık ve Bağdat'ta almış olduğu idari tedbirler Bâbîâli'de o kadar memnuniyet yaratmıştır ki Bağdat'tan döner dönmez 13 Haziran 1811 tarihinde Rikab-ı Hümâyûn Kethüdalığı'na¹²² getirilerek ödüllendirilmiştir.

120 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 39.

121 BOA., HAT, nr. 51407. Rakamlar toplandığında artan kese miktarı 240.5'tir. Aradaki 19 keselik farkın Veli Paşa ve Hurşid Paşa'ya gönderilen miktardan sonra kalan kese miktarından kaynaklanması muhtemeldir.

122 BOA., Sadaret Defteri no 357. Hâlet Efendi'nin bu görevi 17 Ocak 1814 tarihinde Sadrazam'ın İstanbul'a dönmesi ile sona ermiştir (BOA., Sadaret Defteri, nr. 358, s. 125).

Rikab-ı Hümâyûn Kethüdası olarak (1811-1814) merkezde güçlenirken Bağdat ve bölge üzerindeki nüfuzunu arttırmaya başladı. Bu doğrultuda ilk iş olarak Bağdat kapı kethüdalığına el atan Hâlet Efendi, Bâbîâli memurlarından birinin kapı kethüdası olmasını istiyor ve Sadaret kaymakamının mektupçusu Abdi Bey'i öneriyordu. Kaymakam ise bu teklife pek sıcak bakmıyordu. Bunun üzerine Bâbîâli dışından adaylar tespit edilerek nihayetinde Hasan veya Selim Sabit Efendilerden birinin kapı kethüdası olmasında mutabık kalındı. Ancak Selim Sabit Efendi, kendisine verilecek eyaletlerin kapı kethüdası olan Yeğen İbrahim Ağa'nın ihtiyarlığından bahisle onun uhdesinden alınmasına razı olmuyordu. Hâlet Efendi de Selim Sabit Efendi'ye katılmakla birlikte, devlet işlerinin hatır gönülünden çok daha önemli olduğunu vurguluyordu. Bu yüzden Selim Sabit Efendi üzerinde ısrar etti. Hâlet Efendi'nin bu ısrarı etkili olmuş, Sultanın da Selim Sabit Efendi'yi tercih etmesi üzerine Bağdat Kapı Kethüdalığı ona tevcih edilmiştir.¹²³ Sultan II. Mahmud'un bu atamayı onaylarken Bağdat'ın yeni kapı kethüdasının şehirle ilgili her konuyu Hâlet Efendi ile müzakere ettikten sonra resmi yazı göndermesini şart koşması, Hâlet Efendi'nin bölge üzerindeki nüfuzu kadar Sultan üzerindeki etkisinin de bir göstergesiydi.¹²⁴ Irak'ta nizamın sağlanması için bölgenin tek elden yönetilmesi inancında olan Hâlet Efendi, Bağdat'tan sonra Musul ve Diyarbakır kapı kethüdalıklarını da Selim Sabit Efendi'nin uhdesine verdi.

İlk hedefini bu şekilde gerçekleştiren Hâlet Efendi, zaman kaybetmeden çok rağbet gören yaldız altını ve beyaz akçeyi karıştırarak paranın değeriyle oynayan ve kendisinin "kavm-i habis" olarak tanımladığı Bağdat tüccarı üzerinde de kontrol kurmak için çalışmalara başladı. Tüccarı bir nizama sokmaya karar veren Hâlet Efendi, Bağdat'a dair her konuda olduğu gibi bu konuda da

123 BOA., HAT, nr. 23016.

124 BOA., HAT, nr. 19611.

Selim Sabit Efendi'yi yönlendirecekti. Bâbîâli tarafından bölgeye dair bazı emirler gönderildikçe gerek tüccar ve gerekse tatarlar, bunun Hâlet Efendi'nin talimatıyla olduğunu anlıyorlardı. Bu yüzden de her talimat gönderildiğinde onun hakkında şikâyetler artıyordu.¹²⁵ Bunun farkında olan Sultan II. Mahmud, Hâlet Efendi ve Selim Sabit Efendi arasında yapılacak görüşmelerde gizliliğe çok dikkat edilmesini ve özellikle Bağdat tüccarının kesinlikle haberdar edilmemesini istiyordu.¹²⁶

Hâlet Efendi attığı her adımla bölge üzerindeki kontrolünü güçlendiriyordu. Ancak çok geçmeden Bağdat Valisi Abdullah Paşa'nın, Süleyman Paşazâde Said Bey'i tehdit ettiğine ve Bağdat'ta işlerin yine aksamaya başladığına dair duyumlar almaya başladı. Valiliğinin ilk aylarında iyi bir idare sergileyen Abdullah Paşa da geleneği bozmamış; kethüdası ve bazı şahısların kışkırtmasıyla ahaliyi katletmeye, onların mallarına el koymaya ve haksız yere bazı kişileri sürgüne göndermeye başlamıştı.¹²⁷ Hâlet Efendi, Abdullah Paşa'nın bu kötü yönetimi konusunda Bâbîâli'ye katılıyor ancak yerine atanacak birisi olmadığı için ya da kendisine tam bir sadakatle bağlı olacak yeni adayı kafasında tam netleşmediği için valinin değiştirilmesini istemiyordu.

Valinin azledilmesini isteyenlerin böyle bir değişimin nelere yol açacağını düşünemedikleri kanaatinde olan Sultan II. Mahmud da Hâlet Efendi'yle hemfikir. Herhangi bir değişikliğe şiddetle karşı çıkan Hâlet Efendi, kendisinden hiç beklenmeyen bir harekette bulunmuş ve ilk defa bir talebini Sultan'a aracıyla bildirmişti. Valinin kethüdasına mirimiranlık verilmesi için Sadrazam'ın aracı olmasını istemişti. Bu teklifi Sadrazam'da büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Hâlet Efendi Bağdat işleriyle ilgilenmeyi kesse bile, teklifini Sadrazam'ın aracılığı olmadan II. Mahmud'a

125 BOA., HAT, nr. 20896.

126 BOA., HAT, nr. 19611.

127 BOA., HAT, nr. 20880 F.

iletebilirdi. Gerekli hâllerde bu yolu kullanacağını da daha önce Sadrazam'a ima etmişti. Sadrazam bu sebeplerden dolayı Hâlet Efendi'nin tavrına mana verememekle birlikte Bağdat Valisi'nin Bâbîâli'nin istekleri doğrultusunda kullanılabilmesi için kethüdasına mirimiranlık verilmesinin uygun olacağını düşünüyordu. Sadrazam'ın üstü örtülü de olsa Hâlet Efendi hakkında şikâyetle bulunduğu anlayan Sultan II. Mahmud ise onu Sadrazam'a karşı koruyor ve Hâlet'in bu beklenmedik tavrına mantıklı bir açıklama getiriyordu: Kendisi Abdullah Paşa'dan memnun olmamasına rağmen Hâlet Efendi, valinin değiştirilmemesi yolunda ısrar ediyordu. Padişah emrinin hilafına hareket etmenin sonuçlarının nereye varabileceğini bilen diğer rical de bu konuda ısrarından vazgeçmesi için Hâlet Efendi'nin gözünü korkutmuştu. İşte bu yüzden Hâlet Efendi de Abdullah Paşa'nın kethüdasına mirimiranlık tevcih edilmesi için Sadrazam'ın aracı olmasını istemişti. II. Mahmud kendi hilafına hiç kimsenin hareket edemeyeceğinin altını çizmekle birlikte Hâlet Efendi'nin gayretini takdir ediyor ve aslında endişelerinin yersiz olduğunu vurguluyordu. Sultan'ın Bağdat valisini azletmemesi ve kethüdasına mirimiranlık tevcihini onaylaması, Hâlet Efendi'nin fikirlerine değer verdiğini ve Bağdat hakkında alınacak kararlarda onun ne denli etkili olduğunu göstermektedir.¹²⁸ Ancak Abdullah Paşa rahat durmuyor, özellikle taraftarları günden güne artan Said Bey'i valiliği için potansiyel bir tehlike olarak gördüğünden onun çiftliklerine el koyuyordu. Daha sonra ise konağını muhasara ederek ya da hane halkını tartaklayarak tacizlerini arttırdı. Bununla da yetinmeyerek nihayetinde Said Bey'i öldürmeye çalışmıştı. Ancak Said Bey, askeri ve halkı ona karşı örgütleyebilecekken bir ihtilal çıkmaması için canını kurtarmak amacıyla 5-6 adamıyla beraber firar ederek Müntefik Şeyhi'ne sığınmıştı. Abdullah Paşa ise bir orduyla Bağdat'tan hareket ederek aşiretin sakin olduğu bölgeye doğru yola çıkmış-

tır. Bu olayları araştırmak üzere Bağdat'a mübaşir olarak gönderilen Celal Efendi ise Paşa'yla görüşmüş, İran tehlikesinden ve Bağdat'ın iradına gelecek zararlardan bahsederek Bağdat'tan ayrılmasının münasip olmadığını kendisine hatırlatmıştı. Ancak Abdullah Paşa bu ihtarı dikkate almayarak civardaki Araplardan vergilerini tahsil etmek bahanesiyle mübaşirin yanından ayrılmış, 3 ay çöllerde gezerek Müntefik Şeyhi'nin üzerine yürümüştür. Müntefik Şeyhi kendisine, aralarındaki anlaşmayı hatırlatıp hatta bu sefer için yaptığı masrafları karşılamayı da taahhüt etmesine rağmen Paşa bunu kabul etmeyerek saldırmıştır. Ancak askeri hemen Said Bey'in tarafına geçmiş ve Abdullah Paşa yenilgiye uğrayarak idam edilmiştir.¹²⁹

Abdullah Paşa'nın öldürülmesinden sonra Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa, Davud Bey'i Bağdat kethüdası ve kaymakamı olarak Bağdat'a gönderiyordu. Durumu Bâbîâli'ye bildirmesi üzerine yapılan müzakerede¹³⁰ ise Said Bey'in kaymakam olması kararlaştırıldı. Mübaşir olarak Bağdat'ta bulunan Celal Efendi de şehrin ileri gelenlerinin ittifak ve kefaletiyle, Said Bey'i kaymakam olarak atamış, Abdullah Paşa'nın muhallefatına el koymuştu.¹³¹ İlk hengâme atlatıldıktan sonra sıra, Bağdat valisinin kim olacağına gelmişti. Sultan II. Mahmud, Bağdat valiliğine talip olan Büyük Süleyman Paşazâde Said Paşa hakkında, Hâlet Efendi'nin görüşünü sordu. Hâlet Efendi, Bağdat mübaşirliği esnasında Said Bey ile görüşme imkânı bulamamış, ancak gevşek bir yapıda olduğunu duymuştu. Bununla birlikte, valiliği esnasında tüm Irak'ta büyük bir nüfuz kazanan babası Süleyman Paşa'dan dolayı kazandığı şöhret çok önemliydi. Yani Hâlet Efendi, Said Bey'in, Paşazâde unvanının kullanılması taraftarıydı.¹³² Bu telkinleri doğrultusunda 21 Mart

129 BOA., HAT, nr. 20880 F.

130 BOA., HAT, nr. 16286.

131 BOA., HAT, nr. 20880 F.

132 TSMA, E, 2042.

1813'te Bağdat valiliğine atanan¹³³ Said Paşa 10 Ekim 1816 tarihine kadar bu görevde kaldı.¹³⁴ Said Paşa da vali olur olmaz, Bağdat vergisini düzenli ödeyeceğine dair bir senet ve 1813 senesine ait ödemeler hakkında da ayrıntılı bir rapor gönderdi. Söz konusu raporda aynı zamanda Bağdat irsaliyesinin nerelere sarf edildiği de açıklanmaktaydı. Buna göre 1813 senesine mahsup olan verginin 100 kesesi Anapa valisinin maaşı, geri kalan 900 keseden ise yeniçerinin 4 kıst mevacibi verilmişti. Acilen ödenmesi gereken 2 kıst mevacibi, Abdullah Paşa olayı nedeniyle Bağdat askerî ve malî açıdan perişan olduğu için ödenemiyordu. Bölgede düzeni sağlayabilmesi için paraya ihtiyacı olduğundan bahseden Said Paşa, her şeye rağmen Bağdat'a girer girmez şehirdeki Osmanlı tâifesinin ihtiyaçlarını karşıladığını da bildiriyordu. Ayrıca yine Bağdat kalesi muhafızlarının 1808 ve Kurna kalesi muhafızlarının da 1811 senesine ait 73108,5 kuruş tutan mevaciblerini ve Bağdat yeniçeri mevacibleriyle et bahaları, cebeci, topçu, arabacı mevacibleri olan 35736,5 kuruş da tamamen ödenmişti. Bâbîâlî'ye göndermesi gereken 1.000 keselik akçeden bu kesintilerden sonra geriye kalan 239 Rumi keseyi de teslim etti.¹³⁵

Said Paşa da aynı selefleri gibi bir süre sonra Bâbîâlî'yle zıtlasmaya başladı. Bağdat ve civarında kendi hükümrانlığını kuran Paşa'nın haksız yere vergi topladığı haberleri İstanbul'a ulaştı. Bâbîâlî –Hâlet Efendi– tarafından defalarca uyarılmasına rağmen Bağdat'ın yıllık irsaliyesini göndermiyordu. Çeşitli bahanelerle bir süre daha İstanbul'u oyalayan Said Paşa'nın valiliğinin sonunu getiren olay ise Defterdar Davud Efendi'yi görevinden azletmesi oldu. Davud Efendi, etrafına dargın Kölemenleri toplayarak Baban Mutasarrıfı'na sığınmış ve Bâbîâlî'den Bağdat valiliğinin kendisine

133 BOA., Tahvil d., nr. 53, s. 22.

134 BOA., A. {NŞT. d., 1435, s. 12.

135 BOA., A. {SKT, 150/19.

tevcihini talep etmiştir.¹³⁶ Said Paşa'nın emre itaatsizliğini daha fazla hoş görmeyen Bâbiâli –Hâlet Efendi– onu görevinden azletmiş ve Davud Efendi'yi Bağdat valisi olarak atamıştır. Ancak bu emri kale almayan Said Paşa'nın Bağdat'tan çıkmaması üzerine, Davud Paşa tüm gücüyle Bağdat'a saldırmış ve nihayetinde şehri ele geçirip selefini öldürtmüştür.¹³⁷ Davud Paşa tarafından idam edilen Said Paşa'nın kesik başı –her nasılsa bu olaylar yaşanırken orada bulunan– Hâlet Efendi'nin adamı tarafından İstanbul'a ulaştırıldı. O hizmetine mukabil 750 kuruş faizli sehimle ödüllendirilirken, Bağdat ve Musul valisinin tatarlarına da kontoş samur kürk, kaputlar ve ayrıca hediyeler veriliyordu.¹³⁸ Davud Paşa, Bağdat valilerinin artık klişe hâline gelmiş olan taahhütlerini yeniliyordu. Selefî Said Paşa'nın dirayetsizliğinden dolayı bozulan Irak nizamını yeniden düzelterek, vergilerini düzenli ödeyecekti. Davud Paşa'nın bunları anlatırken kullandığı ifadelerin Hâlet Efendi'nin Bâbiâli'ye sunduğu bir rapordaki ifadelerle birebir örtüşmesi,¹³⁹ yine valilik emrinin Hâlet Efendi'nin eski kethüdası Mehmed Efendi ile gönderilmesi, bu atamada da Hâlet Efendi'nin imzası olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

İşin aslında Bağdat'a atanan bu üç vali de kesinlikle tesadüfen seçilmemiştir. Olay örgüsü bir bütün olarak incelendiğinde, valilik koltuğuna oturan Abdullah, Said ve Davud Paşaların, Hâlet Efendi'nin daha mübaşirken oluşturduğu muhtemel Bağdat valileri listesinin en üst sıralarında yer aldıkları rahatlıkla görülebilir. Daha sonraki vali atamalarında söz konusu listeye sadık kaldığı ve tüm müdahaleleri bertaraf ederek yine kendi adaylarını vali seçtirdiği ortaya çıkmaktadır. Bustani, Bâbiâli'nin aslında Said Paşa'dan sonra Cidde Valisi Kavalalı İbrahim Paşa'yı Bağdat valisi

136 Bustani, *age.*, s. 56.

137 Davud Paşa ve Said Paşa'nın mücadelesi hakkında ayrıntılar için bkz: BOA., HAT, nr. 24350. BOA., A. {SKT 163/2, 162/6, 161/22, 160/21.

138 BOA., HAT, nr. 24350.

139 Karşılaştırınız. BOA., HAT, nr. 20846 A, nr. 25340.

olarak atamayı planladığını kaydetmektedir.¹⁴⁰ Bölgede İbrahim Paşa gibi güçlü ve dirayetli bir Paşa'nın, İran'ın müdahalelerini önleyebileceği düşünülmüştü. Ancak Kavalalı İbrahim Paşa gibi bir şahsı –aslında babası Mehmed Ali Paşa'yı– kontrol etmesi güç olan Hâlet Efendi, bunu engelleyerek Davud Bey'in vali olarak atanmasını sağlamıştı. Söz konusu süreç içinde Bağdat'a atanacak valilerden kapı kethüdalarına, ekonomisinin canlandırılmasından idaresinin güçlendirilmesine ve İran tehlikesinden korunmasına kadar her şey Hâlet Efendi'nin onayı ile gerçekleşti.

Hâlet Efendi Bağdat'ı bu şekilde kontrol altında tutarken, şehrin kapısı olan Diyarbakır'ı da ihmal etmiyordu. Bağdat mübaşirliği esnasında, yaptığı yardımlarla Bâbîâlî'ye –kendisine– sadakatini ispatlamış olan Şeyhzâde İbrahim Paşa'yı aralarındaki ufak çaplı sürtüşmelere rağmen valilikte bırakıyordu. Ancak zamanla İbrahim Paşa'ya, bir maiyyet memuruna davranır gibi davranmaya başlamıştı. Seferiye akçesini teslim etmesi için kendi adamı olan İzzet Ağa'yı Paşa'ya yolluyor ve oldukça sert bir dille bir an önce gerekli parayı ödemesini istiyordu. Söz konusu miktarın ise Diyarbakır ve civarında olan Milli, Karakeçili ve Sincar aşiretlerinden toplanması gerekiyordu. Ancak Paşa, 70-80 seneden beri hiçbir vali bu aşiretlerden vergi toplayamamışken, Hâlet Efendi'nin bunu kendisinden emrivaki ile talep etmesine bir anlam verememiş ve üslubundan dolayı kendisine sitem etmiştir. Hâlet Efendi'nin en ufak bir ricasıyla istenilen meblağın 10 katını gerekli yerlere gönderebileceğini bildiren Paşa, karşı karşıya kaldığı kötü muameleden dolayı Hâlet Efendi'nin sarrafı olan Haskil'e ödeme yapmayı zulüm olarak görüyordu. Ancak yine de sığınabileceği tek kişi Hâlet Efendi'ydi ve bu tavrını mazur görmesini istiyordu.¹⁴¹

Hâlet Efendi'nin bölgeyi kontrol altında tutmak için müdahalede bulunduğu bir diğer şehir Musul'du. Abdülcelilzâde ailesi

140 Bustani, *age.*, s. 59.

141 BOA., A. {MKT, 1149/23.

mensuplarına tevcih edilen Musul'a yeni vali olarak atanacak şahıs hakkında Hâlet Efendi, şehrin kapı kethüdası Selim Sabit Efendi ve o bölgenin sarraflık hizmetini gören Haskil arasında bir müzakere yapıldı. Hâlet Efendi adaylar arasında olan Ahmed Bey'in vali olarak atanmasını istemiyor, hatta ondan nefret ettiğini açıklıyordu. Onun bu tavrını önceden tahmin eden Musul'un ileri gelenleri ise kendisine bir mektup göndererek, Ahmed Paşa'nın artık uslandığını bildiriyor ve sadakatle çalışacağına dair teminat veriyorlardı.¹⁴² Bunun yanı sıra kapı kethüdası ve sarraf, Ahmed Bey'in diğer adaylardan daha zengin olduğunu ve atama hâlinde Bâbîâlî'ye gönderilmesi gereken cevaiz ve avaidleri hiç zorlanmadan göndereceğini ileri sürerek Ahmed Bey'de ısrar ediyorlardı. O sıralarda Bağdat valisi olan Abdullah Paşa'nın da kanaati bu yöndeydi. Ahmed Bey'in valiliğini onaylaması karşılığında Hâlet Efendi'ye 30 kese akçe vereceğini taahhüt ediyordu ki şüphesiz bu resmi kayıtların dışında yapılacak bir ödeme olacaktı. Bağdat valisinin, iltiması kabul edilmediği için Ahmed Bey'i kışkırtması ve Musul'da bir karışıklık çıkması mümkündü. Hâlet Efendi bu durumda Padişah'a karşı mahcup olmaktan –Bağdat'ta kontrolü kaybetmekten– korktuğu gibi Bâbîâlî ricalinin, vali adayının zenginliğini ileri sürerek kendisini taciz etmelerinden endişeleniyordu. Bu çekincelerini dile getiren Hâlet Efendi son kararı yine II. Mahmud'a bırakmış, Sultan da Ahmed Bey'in valiliğini onaylamıştır.¹⁴³

Bağdat Valisi Said Paşa ise Hâlet Efendi'ye gönderdiği mektupta Musul Valisi Ahmed Paşa'nın azledilerek yerine yine Abdülcélizâdelerden Hasan Bey'in atanmasını istiyordu.¹⁴⁴ Gerekçe olarak da Ahmed Paşa'nın selefleri gibi Bâbîâlî'ye sadakatle çalışmak şöyle dursun, günden güne Musul ve çevresini harap etmesini gösteriyordu. Haksız yere vergi topladığı yetmezmiş gibi, Bağdat

142 BOA., A. {MKT, 1130/12.

143 TSMA, E, 5026/18.

144 BOA., A. {SKT 81/31.

ve Musul tüccarına kötü davranmaktaydı. Bunların dışında Sincar aşiretinin tenkili için toplanan orduyu aşiretin üzerine sürmek yerine dağılmalarına neden olmuş, bu ise aşiretin cezalandırılmasını ve itaat altına alınmasını engellemişti.¹⁴⁵ Said Paşa, isteği gerçekleştiği takdirde cevaizden hariç olarak Sadrazam'a ve Hâlet Efendi'ye yirmişi bin gurusu vereceğini bildiriyordu. Bu konuda yardımcı olacak diğer devlet adamlarının da hediyelerden –rüşvetten– nasiplerini alacaklarına dair taahhütte bulunuyordu.¹⁴⁶ Bağdat valiliğinin bu iddiaları aslında, Ahmed Paşa'yı sevmeyen ve valiliğine de muhalif olan Hâlet Efendi için bulunmaz bir fırsattı. Paşa'nın bu ifadelerini delil göstererek Ahmed Paşa'yı Musul valiliğinden azlettirebilirdi. Ancak Said Paşa'yı böyle bir durum karşısında Musul'da çıkabilecek bir karışıklığı durdurabilecek dirayette görmüyordu. O yüzden bir müddet daha beklemeye karar vererek Ahmed Paşa'ya dokunmadı ve kendisinden korkan Ahmed Paşa'nın bir huzursuzluk çıkarmasını önlemek için, ona muhabbet beslediğini beyan etti.¹⁴⁷ Davud Paşa'nın Bağdat valiliğine atanması ise ona istediği fırsatı verdi. Davud Paşa da Ahmed Paşa'nın azledilmesini ve yerine Hasan Paşa'nın geçirilmesini talep ediyordu. Davud Paşa'nın bölgeyi zaptedebilecek güçte olduğuna kanaat eden Hâlet Efendi, Ahmed Paşa'nın Musul'dan azledilerek yerine aslında başından beri vali olmasını istediği Hasan Bey'in atanmasını sağladı

Görüldüğü üzere Bağdat'a ve çevresindeki şehirlerin valiliklerine her kim atanırsa atansın, güçleri ancak Hâlet Efendi ile olan ilişkilerinin sağlamlığı ve yakınlığı ile doğru orantılıydı. Onun emrine karşı gelmek valiliğin elden gitmesi demekti. Valiler, Hâlet Efendi'nin taleplerinden her ne kadar rahatsız olurlarsa olsunlar, nihayetinde isteğini yerine getiriyorlardı. Abdullah Paşa'nın yeni doğan şehzâdeler ve sultanlar için Bağdat'ta bir tören yapması,

145 BOA., A. { SKT, 81/31, 156/2.

146 BOA., A. {SKT, 81/31.

147 BOA., A. {SKT, 158/21

30 Rumi kese hediye göndermesi¹⁴⁸ bu minval üzerineydi. Yine ipka edildiği emrini getiren Hâlet Efendi'nin adamına, mutat mübaşirlik bedeli olan 20.000 kuruş yerine 40.000 kuruş veriyor,¹⁴⁹ hiç sebep yokken Hâlet Efendi'ye 10.000 kuruş hediye –rüşvet– yollayarak¹⁵⁰ onun takdirini kazanmaya çalışıyordu.

Bu usul Said Paşa döneminde de değişmemiştir. Kendine dair her işi Hâlet Efendi'nin ellerine bıraktığını açıkça yazan Said Paşa, uzun süreden beri kendisinden mektup alamamasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Paşa'nın asıl üzüntüsü/korkusu aslında, her sene göndermesi gereken hediyeleri göndermemesi nedeniyle efendisinin şimşeklerini üzerine çekmiş olması ihtimalinden kaynaklanıyordu. Şeyhülislam ve sadrazam değişikliği nedeniyle gönderdiği hediyelerin de takdim edilmediğini öğrenen Said Paşa'nın endişesi, bir kat daha artmıştı. Hâlet Efendi'nin gözünde itibar kaybettiğini düşünen vali kendini affettirmek için şöyle bir izahat yapıyordu: Söz konusu hediyelerin çoğu Bağdat'ta olmadığı için, dışarıdan temin ediliyordu. Bu ise hem zaman hem de para kaybına neden oluyordu. Bağdat'ta sürekli bir karışıklık hâlinin sürmesi ise maddi açıdan kendisini zorluyordu. Sırf bu yüzden hediyeleri gönderememişti. Said Paşa bölgenin durumuna vâkıf olan Hâlet Efendi'nin bu duruma el koymasını ve her sene göndermesi gereken hediyeler için Hâlet Efendi vasıtasıyla affedilmeyi istiyordu.¹⁵¹

Hâlet Efendi bölge ekonomisinin kontrolünü de elinde tutuyordu ve bu konuda en büyük yardımcısı daha önce de ismi zikredilen Azekiel Gebay Menam –Osmanlı belgelerindeki isimleriyle “Haskil, Askil veya Arkil”– Bağdat'lı Yahudi bir sarrafdı. Aslında Süleyman Paşa'nın sarrafı olan Azekiel, ondan alacağı olan 168.000 kuruştan vazgeçerek Hâlet Efendi'nin safında yer almıştır.

148 BOA., D.DRB. THR, 108/5.

149 BOA., HAT, nr. 13644.

150 BOA., A. {MKT, 1059/75.

151 BOA., A. {SKT, 152/17.

Mükâfatı ise kısa vadede hem kardeşine hem de kendisine Musul cizyesi malından aylık 250'şer kuruş maaş bağlanması olmuştur.¹⁵² Ancak uzun vadede çok daha kazançlı çıkmıştır. Bağdat dönüşünde, sarrafı yaptığı Bağdatlı Yahudi Haskil ve kardeşi Azra aynı zamanda Bağdat valilerinin de sarraflarıydı.¹⁵³ Hâlet Efendi'ye mali konularda danışmanlık yaptığı anlaşılan Azekiel, çalıştığı ekibi çok sık yenileyen ve gücünü bir ölçüde de bu tasfiyeye borçlu olan Hâlet efendi için değişmeyen tek isimdi. Tüm maddi işlerinin yanı sıra, diğer işlerini de sarrafı vasıtasıyla ve büyük bir gizlilik içinde halletmekteydi. Azekiel'in onun nezdindeki önemi bir sarraftan çok öte idi. Hatta kendisi "kişinin sarrafı kendisinin iyal mesâbesindedir. Mahrem-i esrârı ve her bir maslahatına vâkıf olmak muktezi ve lazımdır" cümlesini hem mühürdarı Said Efendi'nin hem de diğer maiyetinin yanında sık sık tekrarlıyordu. Said Efendi'ye göre sarrafının Hâlet Efendi'ye ne kadar yakın olduğu, bir saat bile yanından ayrılmamasından kolayca anlaşılabilirdi. Azekiel, Hâlet Efendi'ye gönderilen hediyeler de dâhil olmak üzere onun birçok alacağını kendisi tahsil ediyordu. Her aybaşı Said Efendi ile hesap görmeye oturduklarında, irat olarak gösterdiği kalemlerin nereden geldiğini açıklıyordu. Hatta gelen mektuplara dahi cevap yazdırmıyordu. Ancak hediyeinin Hâlet Efendi'nin şahsına ulaştırılamadığı durumlarda Said Efendi teslim alıyor ve karşılığında yazılacak teşekkür mektubu Hâlet Efendi tarafından dikte ettiriliyordu. Azekiel bazen Hâlet Efendi'den para karşılığı aldığı mücevherleri, birkaç ay sonra sözde her biri başka bir yerden gelmiş gibi takdim ediyor, ancak bu küçük oyunu Hâlet Efendi'nin gözünden kaçmıyordu.¹⁵⁴

Bağdat ve civarına dilediği idarecileri atayan, dilediğini de azlettiren ve hem Bâbiâli'de hem de söz konusu bölgede önemli

152 BOA., HAT, nr. 16574.

153 BOA., A. {SKT, 167/53; BOA., A. {MKT, 1068/86.

154 BOA., A. {MKT, 1722/13.

makamlara kendi adamlarını¹⁵⁵ yerleştirerek nüfuzunu tahkim eden Hâlet Efendi, bölgeyi ve idarecileri tam anlamıyla avucunun içine almıştı. Yerel bürokrasi üzerindeki bu gücü Bâbiâli'de bölgeyle ilgili her işte ona danışılmasını sağlıyordu. Bağdat'tan döndükten kısa bir süre sonra kaleme aldığı ve II. Mahmud'a takdim ettiği anlaşılan bir taktirde bölge yönetimi hakkında fikirlerini paylaşmakla birlikte İranla başa çıkabilmek için çözüm önerisi de sunuyordu. Ona göre demografik, idari ve coğrafi yapısı ve İstanbul'a uzaklığı nedeniyle uzun zamandan beri dışardan bir vali gönderilemeyen Bağdat'ta, tam anlamıyla merkezin gücünü hissettirmek hem çok kolay hem de çok zordu. Bir isyan hâlinde, asilerin Bağdat'ı İran'a teslim etmeleri de uzak bir ihtimal değildi. Bunun için ilk önce, Osmanlı'ya "Avrupalıdan çok daha fazla düşmanlık gösteren" İran'a karşı hazırlıklı olunmalıydı. İran'dan intikam almak için bölgeye asker sevkıyatı yapılırsa, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa hemen İran'ı haberdar edecek ve bölgedeki aşiretleri yağma için teşvik edecekti. Bağdat valisi de hem İran'a hem de isyan eden aşiretlere karşı koyamayabilirdi. Dolayısıyla Osmanlı askeri yetişene kadar Bağdat çoktan harap olacak; asker zamanında yetişip şehri kurtarsa bile, harap olan yerlerde yiyecek bulamayacağından daha fazla ileri gidemeyecekti.¹⁵⁶ Dolayısıyla bu konu gayet gizli tutulmalı ve aniden İran sınırına varılarak hücum edilmeliydi. Hâlet Efendi İran'a yapılacak muhtemel bir saldırının planını da yapmıştı. Şöyle ki ilk önce Diyarbakır'dan 200-300 askeri olan güçlü bir vezir seçilip maiyetine yeterli miktarda mühimmat ve asker verilmeliydi. Bu esnada Bağdat Valisi de Mardin ve Diyarbakır'daki aşiretleri itaat altına alarak Bağdat ile Musul'da zahire depolamalıydı. Bu işler halledildikten sonra, Diyarbakır valisi harekete geçerek Mardin voyvodası, Musul ve Bağdat valileri ile birleşerek aşiretlerin de yardımıyla önce Abdurrahman Paşa'nın

155 BOA., A. {MKT, 1141/68, 1210/72; BOA., A. {SKT, 133/61, 162/67, 163/39.

156 TSMA, E, 2042.

üzerine hücum ederek Kürdistan'ı zaptedeceklerdi. Bu esnada muhakkak İran'a firar edenler olacağından, firarileri yakalamak maksadıyla Kirmanşah ve Tahran üzerine asker sevk edilip daha ileriye de yağmacı Arap aşiretleri gönderilecekti. İşte bu noktada İran hükûmeti ile karşı karşıya gelinecek ve firarileri aramak için İran topraklarına girildiği beyan edilecekti. Karşılık olarak İran'dan nasıl muamele görürlerse görsünler geri adım atılmayacaktı. Bâbiâli de memurlarının arkasında durmakla birlikte, olayı savaş boyutuna getirmeyecek adımlar atarak İran'ın firarileri teslim etmesi ve bundan sonra antlaşma şartlarına uygun davranmasının taahhüdünü aldıktan sonra askerlerini geri çekecekti.¹⁵⁷

İran tehlikesi önlenip Baban bölgesinin de nizama sokulması hâlinde, Bağdat'a gayet rahat dışarıdan vali gönderilebilirdi. Ancak Bağdat valisini azletmeden önce, bölgeye merkezî hükûmete bağlı ve kuvvetli paşalar yerleştirilmeliydi. Örneğin Diyarbakır valisine Şehrizor verilerek Erbil ya da Baban sancağına yerleşmesi sağlanabilir, Diyarbakır'a ise yine dirayetli bir vezir atanarak şehrin voyvodalığı da uhdesine verildiği takdirde 3-5 bin asker besleyebilirdi. Böylelikle hem Bağdat nizam bulmuş olur hem de İran'ın olası saldırılarının önüne geçilirdi.¹⁵⁸

Hâlet Efendi'nin bilgisine sadece bölgenin idaresindeki düzenlemeler için değil, Bağdat'ın vergisinin artırılması için de başvuruluyordu. Devletin önemli gelir kalemlerinden biri olan Bağdat'tan her sene hazineye 1.000 kese akçe aktarılıyordu. Ancak şehirde uzun süredir idari çalkantılar yaşanması ve valilerin başlarına buyruk olmaları nedeniyle bu meblağ bile zar zor ödenir oldu. Zaman zaman Bâbiâli tarafından yapılan müdahaleler kısa vadede işe yaramış, ancak uzun vadede bir sonuç alınamamıştı. Bağdat'ın hazineye daha çok katkı sağlayabileceğini bilen Sultan II. Mahmud, Bağdat'ın gelirinin nasıl arttırılabileceğini Hâlet Efendi'ye sormuş

157 Aynı yer.

158 Aynı yer.

ve çözüm önerileri istemişti.¹⁵⁹ Hâlet Efendi ise şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: Her sene olağanüstü gelirlerle birleştiğinde, 18 ila 19 bin kese arasında farklılık gösteren Bağdat'ın gelirlerinin Bâbîâlî'ye tam manasıyla aktarılabilmesi için önce Basra ve Şehrızor bölgesinde büyük mukataalara sahip olan Arap aşiretlerinin itaat altına alınması gerekiyordu. Bunlar itaat altına alınıp mutat olan harcamalar ve valilerin sefer masrafları düşüldükten sonra, Bâbîâlî'ye gönderdikleri 1.000 kese akçe arttırılabilirdi. Ancak son derece harap olan Irak bir düzene kavuşmadan verginin arttırılması mümkün değildi. Bunun için yeni atanan Bağdat valisi Davud Paşa'nın güçlenmesi ve Irak'ın kontrol altına alması beklenmeliydi. Gerekli şartlar oluştuğunda, vergiyi arttırması için Davud Paşa üzerinde baskı kurmayı ve dolayısıyla vergiyi attırmayı taahhüt ediyordu.¹⁶⁰ Hâlet Efendi'nin raporunda verdiği bilgiler haklı bulunarak önerdiği gibi bir iki sene beklenmesine karar verildi.¹⁶¹

Hâlet Efendi'yi merkezde iktidara taşıyan Bağdat mübaşirliği görevi, aslında onun taşra yönetimi hakkında düşüncelerinin değiştiği bir süreç olmuştur. İktidarda bulunduğu sürece merkezî otoritenin taşrada tesisi için çaba gösteren ve belki de Sultan II. Mahmud ile tek ortak noktası bu olan Hâlet Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin taşrada merkezî otoriteyi zaman zaman direkt değil de dolaylı yollardan sağlama yönündeki politikalarını henüz genç bir kâtipken kavrayamadığını söylemek yanlış bir tespit olmaz. Bağdat'a mübaşir olarak gittiği zaman gönderdiği ilk tahriratlarda ve kendisinin kaleme almış olduğunu düşündüğümüz ve bunu delillendirdiğimiz bir layihada¹⁶² ileri sürdüğü fikirler, bu tespitimizin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

159 BOA., HAT, nr. 20846.

160 BOA., HAT, nr. 20846 A.

161 BOA., HAT, nr. 20846.

162 Süheyla Yenidünya, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha", *Türk Kültürü İncelemeleri*, XXX (2014), 98-140.

Söz konusu yazılarda taşradaki yerel güçlerin ve hiziplerin saf dışı bırakılarak bölgenin Enderun'dan çıkma devletlûlerle yönetilmesini salık veriyordu¹⁶³ ki bu bahsedilen layihada şiddetle savunulan bir fikirdir. Merkezinde Osmanlı taşrasındaki âyanların olduğu layihada, devletin âyanlar gibi devletlû olmayan kişilerle ittifak kurması şiddetle eleştiriliyordu. Bu işbirliği sonucunda, taşrada merkezî otorite kaybolmuş ve Dağlı İsyancılar ortaya çıkmıştı. Layihada âyanların devletleşmesi ile rüşvetin ve hizipleşmelerin taşrada boy göstermesi, âdeta bir zincirin halkaları gibi birbirini takip eden olaylar dizisi olarak değerlendiriliyor; sistemde gerileme/ yozlaşma/bozulma belirtisi olarak resmediliyordu. Âyanlar, sisteme entegre bir yozlaşma alameti olarak nitelendirilmekteydi. Layihada bu sorunun çözümü için taşrada vezir, voyvoda ve hâkimlerin ittifak yapmaları ve bu ittifaka müderrisler gibi taşradaki diğer devlet görevlilerinin de dâhil olması öneriliyordu. Böylelikle merkezdeki klasik anlamıyla Rumî kimliğe sahip devletlûler ön plana çıkartılarak âyanlar, taşradan temizlenmesi gereken birer unsur hâline dönüştürülüyordu. Layihada vurgulanan bu fikir, yukarıda da belirttiğimiz üzere Hâlet Efendi'nin Bağdat'tan gönderdiği ilk yazılarındaki düşünceleriyle birebir örtüşmektedir.

Kariyerinin ilk basamaklarında âyanlar ve taşra yönetimi hakkında yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız düşüncelere sahip olan Hâlet Efendi'nin Bağdat mübaşirliği, kariyerinin dönüm noktası olduğu kadar bu konudaki zihniyetinin değişmesini de sağlamıştır. Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde merkezî otoritenin tesisi fikrine sıkı sıkıya bağlı kalmakla beraber, bu idealinin söz konusu bölge için ancak yerel güçlerin sisteme entegre edilmesi yani devletleştirilmesi ile mümkün olabileceğini anlamış ve bölgeyle ilgili sonraki politikalarını bu doğrultuda çizmiştir. İktidarda bulunduğu sürece Bağdat'a atanan valilerin her ne kadar kendi onayıyla da olsa Kölemenlerden seçilmesi bunun en büyük göstergesiydi. Yine

Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın Bağdat valiliği talebine çok sert eleştiriler getirmekle beraber onu her zaman yanında ve kontrolü altında tutması da bu minval üzerine değerlendirilebilir. Keza, Musul Valisi Mahmud Paşa'nın büyük oğlu Abdurrahman Bey'e, mirimiranlık rütbesi ile kapıcıbaşılik unvanı verilerek onun taşrada Osmanlıyı temsil eden yönetici bir elit olmasının sağlanması¹⁶⁴ bu politika değişikliğinin bir tezahürüydü.

Bağdat'ta kurduğu yönetim ağında bölgedeki valilerden sarraflara, kapı kethüdalarına kadar herkes Hâlet Efendi'nin kontrolü altındaydı. Ondan habersiz hiçbir atama gerçekleşmediği gibi, hiçbir askerî ve ekonomik faaliyetin olması mümkün değildi. Ancak büyük bir coğrafyaya, farklı toplum katmanlarına ve farklı yönetici profillerine sahip olan imparatorluğun bir bölgesi için uygulanan sistemin her yerde aynı başarıya ulaşması mümkün değildi ki Hâlet'in Bağdat'ta uyguladığı bu sistemin XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde "Ayanlar Çağı"nın Balkan coğrafyasında en güçlü temsilcisi olan Tepedelenli Ali Paşa'da¹⁶⁵ işe yaramaması bunun en büyük ispatıdır.

Kendisi için yapılan akranları arasında fatin ve zeki tanımlamalarının hakkını veren Hâlet Efendi için asıl olan, politikalarının çıkarına ve amacına hizmet etmesiydi. Eğer işe yaramazsa hemen çark edip öncekiyle tamamen çelişen bir politika uygulamak onun için gayet doğaldı ki kariyer başmaklarını tırmanırken hizipler arasında gidip gelmesi bunun en somut göstergesidir. Tepedelenli meselesinde de tereddüt etmeden Bağdat bölgesinde uygulamış olduğu devletleştirme/entegrasyon politikasından hemen vazgeçecek ve rafa kaldırdığı taşranın Enderun'dan çıkma devlet refâtârı bilir padişaha sadık vezirlerle yönetilmesi düşüncesini uygulamaya çalışacaktır.

164 BOA., HAT, nr. 32596.

165 Ahmed Münif, *Tepedelenli Ali Paşa (1744–1822)*, İstanbul 1324, s. 32–79; R.A. Davenport, *The Life Of Ali Pasha*, London 1837, s. 19–56; Gabriel Remerand, *Tepedelenli Ali Paşa*, (çev. Ali Kemali Aksüt), İstanbul, s. 9–19.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PERDE ARKASINDAKİ İKTİDAR

A. SONUN BAŞLANGICI: TEPEDELENLİ İLE MÜCADELE

1. DEVLET İLE ÂYAN İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİM

Eyaletlerde merkezî otoritenin temsilcisi olan Tımarlı sipahilerin tedricî olarak tasfiye edilmesi ve onunla alakalı olarak arazi rejiminin zaman içinde uğradığı değişiklikler, eyalet yönetiminde bölgeleriyle derin ilişkisi olan farklı sosyal ve politik geçmişe sahip âyan¹ sınıfının güçlenmesine,² buna mukabil olarak taşrada devlet otoritesinin derinden sarsılmasına sebebiyet vermiştir.³

- 1 Asli görevleri vergi tahsilatında ahali ve devlet arasında aracı olmaktan ibaret olan âyanlar (Özcan Mert, “Ayan”, *DİA*, IV (1991), s. 196.) Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanından beri, soy kütükleri nakibüleşraflar tarafından tutulan, padişah ve sadrazam tarafından muhatap kabul edilebilen ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmuşlardır (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, İstanbul 1338, I, 1657-1661).
- 2 Ali Yayıoğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in Late Ottoman Empire (1792-1812)*, Harvard Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge-Massachusetts 2008, s. 25.
- 3 Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006, s. 16.

Erken dönemlerde memur tahakkümüne karşı halka bir çeşit koruma sağlama amacı taşımış olan âyanların nüfuzu arttıkça, ahaliye zulümleri ve hükûmet işlerine müdahaleleri de o nispette artmıştır. Devlet zaman zaman adaletnameler neşriyle⁴ âyanları kontrol etmeye çalışmışsa da istediği neticeyi elde edememiştir. “Âyanlar Çağı”⁵ olarak isimlendirebileceğimiz bu süreç; 1768’de başlayan, 1774’te Küçük Kaynarca Antlaşması’yla mütareke dönemine giren, 1787’de tekrar başlayarak 1791-1792

- 4 1765-1768 ve 1771-1775 tarihlerinde olmak üzere iki defa sadarete gelen Muhsinzâde Mehmed Paşa döneminde çıkartılan ilk nizamname ile H. 1198 (1783/1784) tarihinde çıkartılan ikinci nizamnamede âyanların halkın ittifakıyla seçilip sadrazamın onayıyla atanması hükme bağlanmıştı. Ancak bu usul, sadrazam ve eyalet yöneticilerinin âyanların seçimlerinde etkili olmalarına, daha da ötesi büyük rüşvetin dönmesine sebebiyet veriyordu. H. 1198 nizamnamesinde yapılan seçimi dikkate almaksızın dışarıdan âyan atama yetkisine kavuşan sadrazam daha etkin bir konuma gelmiş oluyordu. Sultan I. Abdülhamid zamanında 15 Nisan 1786/ Evâsıt-ı Ca 1200 tarihinde çıkartılan bir nizamname ile âyanlık kaldırılıp şehir kethüdalığı korunmuştur. Şehir kethüdasının seçimi yine halka bırakılmakla birlikte atamasında sadrazam başta olmak üzere taşradaki yöneticilerin de tüm yetkileri kaldırılmıştır. Devlet bu uygulama ile adam kayırma ve rüşvetin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak III. Selim’in cülusunda yayımladığı Adaletnâme ve Islahat Fermanı’nda (9 Temmuz 1789/Evâsıt-ı Şevval 1203) 1200 nizamnamesinin hükümleri tekrarlanmakla beraber en çok rüşvet üzerinde durulması, nizamnamelerle amaçlanan hedefe ulaşılmadığını göstermektedir (Muhsinzâde Melek Paşa hakkında bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, İstanbul 1971, V, 62, 64; Mehmed Süreyya, IV, 1064; Muhsinzâde Melek Paşa’nın âyanlarla ilgili faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Melek Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1982, s. 27-99).
- 5 Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, LXV(2001), 242, 193. Ayrıca bu sürece “Ayan Asrı”, “Ayanlık Düzeni Devri”, “Ayanlık Dönemi” gibi isimler de verilmiştir (Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler (Battaloğulları)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara II/I (2002), 432.

Ziştovi ve Yaş Antlaşmaları'yla sona eren ve 24 yıl süren büyük Rus-Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında belirginleşmiştir. Söz konusu 24 yıllık savaş sürecinde⁶ âyanların, kadıların, naiplerin ve diğer memurların sefer vergisinin birkaç katını halktan talep etmeleri, zaten sarsılmış olan taşradaki düzenin içinden çıkılmaz bir hâl almasına zemin hazırlamıştır.⁷ Ancak Osmanlı Devleti taşradaki muhalif grupları gözden çıkarmamış, aksine bu grupları kendisiyle bütünleştirip meşrulaştırmıştır⁸. Böylelikle taşrada hâkim güç olabilmıştır.

Taşrada otoriteyi tesis etmek için başvurulacak çarelerden biri zaman zaman çıkartılan genel aflardır.⁹ Her ne kadar Sultan III. Selim, "Bizi dünyaya rezil ettiler"¹⁰ dediği dağlı asilerle askerî yollarla mücadele edilmesini istese de Rumeli ve Anadolu valilerinin asilerin affı konusundaki ısrarları¹¹ bu konuda güzel bir örneği oluşturmaktadır. Asileri affetmekle beraber elebaşlarına vezirlik, mirimiranlık ve âyanlık verilerek Mansıp Siyaseti¹² yoluyla bunları devletleştirmek ya da sisteme entegre etmek de çok kullanılan bir taktiktir. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın, Mısır meselesinin devam ettiği bir dönemde Rumeli'ye askerî müdahale yerine, isyancıların liderlerine unvanlar verilerek onların taltif edilmelerini ve böylelikle devlete bağlılıklarını sağlamayı daha akılcı bir çözüm olarak görmesi de bu minval üzeredir.¹³ III. Selim ve sadrazamı arasında yaşanan bu görüş ayrılığı Yusuf Ziya Paşa'nın başarısıyla sonuçlanmış, af kararı çıkarılmış-

6 Beydilli, "İslahat", *DİA*, XIX (1999), 174.

7 Cevdet, IV, 285.

8 Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2011, s. 1-2.

9 BOA., HAT, nr. 1408/57127, nr. 46/2264.

10 Kemal Beydilli, "Selim III", *DİA*, XXXVI (2009), 422.

11 BOA., HAT, nr. 1408/57127.

12 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, 141-146.

13 BOA., HAT, nr. 52/2547.

tır.¹⁴ Rumeli’de devlet için asi, yeniçeriler için kahraman olan¹⁵ Pazbandoğlu’nun defalarca affedilmesi ve vezirlik rütbesine sahip olması da devletin bu politikasının yanı sıra sadrazama olan yakınlığından kaynaklanıyordu.¹⁶ Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti’nde ne merkezde ne de taşrada hizipler kesin çizgilerle birbirinden ayrılıyor, hatta kişiler çıkarlarının kesiştiği noktalarda kolaylıkla işbirliğine gidiyorlardı.¹⁷

Âyanlar her ne kadar merkezî yönetime muhalif güç bölgeleri oluştursalar da meşruiyetlerinin temeli olan Osmanlı kimliğini tamamen reddedemiyorlar, hatta zamanla kendileri bunu yansıtmaya çalışıyorlardı. Merkezden gönderilen yöneticiler/elitler yavaş yavaş taşradan dışlanıyor ancak âyanlar da aldıkları unvanlar sayesinde, taşra kökenli yönetici elitler hâline geliyorlardı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın, Mısır’da âdeta küçük bir Topkapı Sarayı ve Bâbiâli yaratma çabası¹⁸ bunun bir tezahürüdür. Musul’da taşra elitlerinin de zamanla Osmanlılaşması,¹⁹ Caniklizâdelerin yerel bir hanedanken imparatorluk elitine dönüşmesi²⁰ de aynı sürecin çarpıcı bir örneğidir.

2. KANDIRILMIŞ II. MAHMUD-ASİ TEPEDELENLİ-HÂİN HÂLET EFENDİ

Ayanlar Çağının Balkan coğrafyasında son temsilcisi olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa meselesinde, tüm oklar Hâlet Efendi’ye çevrilmiştir. Girişte de değindiğimiz üzere hâin sıfatı verilme-

14 BOA., HAT, nr. 1408/57127.

15 Yaycıoğlu, *agt.*, s. 290.

16 Vasıf, I, vrk 96a.

17 Yaycıoğlu, *agt.*, s. 291.

18 Khalet Fehmy, *Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır* (çev. Deniz Zarakolu), İstanbul 2010, s.72.

19 Yaycıoğlu, *agt.*, s. 3.

20 Canay Şahin, *The Rise And Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: the Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 39-41.

sinde, Tepedelenli'nin ortadan kaldırılmasına sebep olarak Rum İsyanı'na yol açtığı iddiası en büyük amildir. Günümüz tarihçileri tarafından da büyük bir kabul gören bu fikir Şânizâde tarafından ortaya atılmış, Ahmed Cevdet Paşa tarafından da pekiştirilmiştir. Her iki anlatı da devlet odaklıdır ve Tepedelenli Ali Paşa'nın asiliği konusunda mutabıktırlar. Ancak Paşa'nın Rumlar üzerinde baskı unsuru olduğu ve isyan etmelerini engellediği sık sık vurgulanarak asiliği, mazur gösterilmeye çalışılmıştır. Tıpkı Asım'ın Atebegan-ı Saltanat'a ağır eleştiriler getirirken²¹ Sultan III. Selim'i kandırılmış, safdil Padişah konumuna taşınması gibi,²² Sultan II. Mahmud da olayların dışında tutularak koruma altına alınmıştır. Zillullahi fi'l-arz olan padişahların kroniklerde bu şekilde takdimlerinde, söz konusu eserlerin iktidarların bir nevi resmi propaganda aracı olmaları önemli bir rol oynar. Amacımız Hâlet Efendi'yi bu suçlamalardan aklamak değildir. Ancak bütün bir olaylar örgüsünü tek bir kişinin ihanetiyle açıklamak ve denklemin diğer taraflarını görmezden gelmek, Şânizâde-Cevdet Paşa ikilisinin oluşturdıkları "günah keçisi Hâlet" anlatısını tekrarlamaktan öteye gitmeyecektir. Bu yüzden Tepedelenli Ali Paşa İsyanı'nı tüm cepheleriyle değerlendirmeye çalışacağız.

Sultan II Mahmud, malum olduğu üzere 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımları sonucunda tahta çıkabilmiştir. Tahtta kaldığı (1808-1839) 31 yıllık sürecin 1826 yılına kadar olan ilk 18 yıllık dilimi, vesayet altında olduğu bir dönem olarak gözükmektedir. Bu süreç içerisinde Alemdar Mustafa Paşa, İbrahim Refet ve Hâlet Efendilerin tavsiye ve yönlendirmeleriyle hareket eden ya da hareket etmek zorunda kalan bir Padişah profili arz eder. II. Mahmud'un gölge Padişahlığı, 1822 yılında Hâlet Efendi'yi katlettirmesi, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı

21 Asım, II, 7-10

22 Aynı yer.

kaldırmasıyla son bulacak ve o iktidar sahibi modern padişah profiline bürünecektir. Ancak Sultan II. Mahmud'un bu ilk 18 yıllık dönemi incelendiğinde perde arkasında kalmakla beraber, adım adım tek başına iktidar olma yolunda ilerlediği görülmektedir. En tipik özelliklerinden biri olan ve bu evrede gelişen şartların olgunlaşmasını bekleme ve her şey hazır olduktan sonra harekete geçme özelliği, onun tüm engellerden teker teker ve başarıyla kurtulmasını sağlamıştır. Eceliyle ölen hocası ve danışmanı İbrahim Refet Efendi'yi ayrı tutarsak, hem Alemdar hem de Hâlet Efendi'nin ortadan kaldırılmalarının, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasının ve gerçekleştirdiği bir dizi ıslahat programının Sultan'ın sabrı kadar ince taktiklerinin de sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Adolphus Slade'a göre de atalarının aksine iktidarın ilahi bir güçten kaynaklanmadığını, kendisine bağlı olması gerektiğini çözen II. Mahmud, daha cülusu esnasında tahtını korumak ve iktidarını sağlamlaştırmak için yeniçerilerden ve âyanlardan kurtulması gerektiğini gösteren trajik bir ders almıştı.²³ II. Mahmud'un *merkezî otoriteyi* yeniden tesis etmek adına iktidarı süresince sürececek olan âyanlarla mücadelesi ise sarayındaki "*âyan*" Alemdar'la başlıyordu. Alemdar nedeniyle âyanlarla Sened-i İttifak'ı²⁴ imzalamıştı. Merkezîyetçi bir Padişah olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğu II. Mahmud yetkilerini kısıtlıyor, gücünü paylaşıyor, üstelik bunu yazıya dökerek resmileştiriyordu.²⁵ Genç Padişah'ın merkezde iktidarını gölgeleyen, taşrada da âyanları ona ortak eden Alemdar'ın İstanbul günleri fazla uzun sürmeyecek ve Sultan'ın

23 Adolphus Slade, *Records in Travels in Turkey Greece and of a Cruise in the Black Sea with The Capitan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831*, London 1832, I, 212, 213.

24 Sened-i İttifak'ın tam metni için bkz: Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, II (1998), 215-222.

25 Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 343-359.

en azından müdahale etmediği yeniçeri isyanıyla öldürülecekti.²⁶ Alemdar'ın ölümüyle birlikte Sened-i İttifakı ilga edilmişti. Cevdet Paşa II. Mahmud'un her ne kadar Sened-i İttifak'ı tasdik etmiş olsa bile o günden itibaren ayan güruhuna ve onlarla ilişkisi olanlara öfkesini saklayarak kin beslediğini kaydetmektedir. Hatta senedi kaleme alan Beylikçi İzzet Bey'in imza yerine metni kaleme alanın kendisi olduğunu belirten bir işaret koymasına II. Mahmud'un kızdığını belirterek İzzet Bey'in bunun bedelini ağır ödediğini ima etmektedir.²⁷

Tepedelenli meselesine gelince; âyan-devlet ilişkisindeki kısır döngü Tepedelenli örneğinde de yaşanmaktaydı. Sultan, Tepedelenli'nin tenkilinden çok daha önce hatt-ı hümayûnlarında ondan duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor, Tepedelenli'nin son on seneden beri yapacağından geri kalmadığını, her başı sıkıştığında da özür dileyerek kurtulmaya çabaladığını ifade ediyordu.²⁸ Tepedelenli'yi dikkatle takip eden II. Mahmud, 1810-1812 yıllarında İnebahtı, Mora ve Tırhala sancaklarına iktidar sahibi vezirler atayıp Paşa'nın etrafında bir güç dairesi oluşturarak nüfuzunu kırmayı düşünmüş, fakat Rus seferi devam ederken bölgede böyle büyük bir idari değişikliğin daha fazla zarar getireceği kanaatine vararak bundan vazgeçmişti.²⁹ Bu bilgiler doğrultusunda Şânizâde ve Cevdet'in anlatısında çizilen ve Tepedelenli'den istediği senelik 1.000 kese akçe rüşveti alamayan³⁰ Hâlet Efendi tarafından kandırıldığı ya da tehdit edildiği için Paşa'nın tenkiline izin veren II. Mahmud profilinin zorlama olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kurt Paşa vasıtasıyla Yanya valiliğini elde eden Tepedelenli Ali Paşa'nın ise; valiliğinin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin

26 Danişmend, *age.*, IV, 97.

27 Cevdet, IX, 8.

28 BOA., HAT, nr. 48892.

29 BOA., HAT, nr. 20984.

30 Cevdet, XII, 35.

Rumeli'deki tampon bölgesi olduğu³¹ Fransa'ya nefes aldırma-
dığı³² yadsınamaz bir gerçektir. Fransız elçilerin en çok şikâyetçi
olduğu noktalardan birisi, Tepedelenli'nin Fransız gemilerine geçit
vermemesi ve Fransız vatandaşlarına kötü davranmasıydı. Hatta
Napolyon'un bizzat kendisi ondan duyduğu rahatsızlığı dile getiri-
yordu. Ancak Avrupa'dan askerî teknoloji transferinde Bâbîâlî'den
hiç de aşağı kalmayan âyanlardan³³ birisi olan Tepedelenli zaman
içerisinde Fransa'yla ilişkilerini düzeltmeye başladı. 1806 yılında
Yanya konsolosluğuna tayin edilen Ch. H. L. Pouqueville sayesinde,
Fransa'dan silah ve para desteği görmeye başladı. Bağımsız bir
hükümdar edasıyla aslen bir İtalyan papazı olan mühtedi Mehmed
Efendi'yi Tilsit'e, Çar'la görüşmekte olan Napolyon'a elçi sıfatıyla
göndermesi, bu irtibatın boyutlarını gözler önüne serer. Yine
Yanya konsolosluğuna gönderilen William M. Leake vasıtasıyla
İngiltere'nin de yardımını sağlamaya çalışıyordu. Londra'ya Seyyid
Ahmed Efendi adında bir elçi yollayıp özellikle silah satın almak
için görüşmelere başlaması³⁴ bunun bir tezahürüydü.

Tepedelenli Avrupa'yla bu şekilde yakınlaşırken Bâbîâlî ile ipleri
günden güne geriyordu. Ancak devlet ondan askerî güç olarak ya-
rarlanıyor, Tepedelenli de tıpkı diğer âyanlar gibi devlet sayesinde
meşruiyetini sağlamaya devam ediyordu.³⁵ Bu doğrultuda kimi
zaman Paşa'nın hatalarının Bâbîâlî tarafından görmezlikten gelinip
taltif³⁶ veya nasihat³⁷ edilmesi, kimi zaman da Ali Paşa'nın alttan
almasıyla ya da kabahati İstanbul'da kendisini temsil eden şahıslara

31 James Emerson, *The History Of Modern Greece*, London 1830, II, 572.

32 TSMA, E, 5026/30.

33 Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordu-
sunda Değişim*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış
Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 92–93.

34 Kemal Beydilli, "Tepedelenli" *DİA*, XL (2011), 477–478.

35 Fahmy, *age.*, s. 3.

36 BOA., HAT, nr. 48875.

37 BOA., HAT, nr. 5026; TSMA, E. 719/2.

atıp aradan sıyrılmasıyla³⁸ sorunlar bir şekilde hal yoluna giriyordu. Gücünün farkında olan Ali Paşa hızla nüfuz bölgesini genişletiyor, kendisine Bâbîâli tarafından gönderilen nasihatnameleri dikkate almıyordu.³⁹ Hatta ezeli düşmanı Hâlet Efendi de Sultan'ın emirlerini dinlemesi hâlinde her şeyin düzeleceğini kendisine nasihat edenlerin arasındaydı.⁴⁰ Askerî manada gücünün yetmediği yerlerde kimi zaman hediye adı altında kimi zaman da gayet açık olarak rüşvetle işini yürütmeye çalışıyordu.⁴¹ Bağımsız bir hükümdar gibi davranan Tepedelenli, Bâbîâli'nin haberi ve onayı olmaksızın Rusya ile ittifakla suçladığı Avlonyalı İbrahim Paşa'yı bertaraf etti.⁴² Ergiri ve Gardrik'i de yine bir emrivaki ile ele geçirdi.⁴³ Rus seferi sırasında görev yerinin belirsizliği ve istenen 40.000 askeri tedarik etmesinin gücünü aştığı bahaneleriyle sefere katılmayarak yerine oğullarını yollayıp durumu idare etmeye çalıştı.⁴⁴ Sırp İsyanı'nın bastırılması için yapacağı yardıma karşılık olarak da İstanbul'daki ve oğlu Veli Paşa'nın yanındaki muhaliflerinin kendisine teslim edilmesini istedi. Veli Paşa'nın da yanına yollanmasını ve kendisinin bundan önceki suçlarının affedildiğine, Padişah'ın hizmetinde olduğuna dair bir ferman gönderilmesini talep etti.⁴⁵ Bu son talebi Zallony'nin deyiimiyle Rumeli'nin Cengizi'nin⁴⁶, merkez ile arasındaki gerginliği had safhaya ulaştırdı. İki taraf arasındaki ilişki bundan sonra asla düzelmedi.

38 BOA., A. {SKT, 119/10.

39 Şânizâde, III, 105-109.

40 BOA., C.DH, 14589.

41 BOA., HAT, nr. 48908 A.

42 TSMA, E, 1264/1.

43 TSMA, E, 1264/1

44 Muhtar ve Veli Paşa'nın orduya katılmaları hakkında bkz: İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmud Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 106-115.

45 BOA., C.DH, 11879.

46 Zallony, *age.*, s. 262.

Hâlet Efendi-Tepedelenli ilişkisine baktığımızda ise kroniklerde ve onlardan naklen yapılan diğer çalışmalarda ikili arasındaki temel mesele, Hâlet Efendi'nin kendisine verilen rüşveti az bulması olarak gösterilmektedir.⁴⁷ Hâlet Efendi'nin rüşvetten uzak durduğunu iddia etmek en az II. Mahmud'un, Tepedelenli'ye sadece Hâlet'in gözlerinden baktığını iddia etmek kadar yersiz olacaktır. Bağdat valileriyle ilişkisi, sarrafı Haskil'le olan hesapları ve masraf defterleri incelendiğinde rüşvetin onun gelirleri arasında büyük bir miktarı oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Amerika'nın Osmanlı Devleti ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamak için İstanbul'a gönderdiği heyetin Hâlet Efendi'nin desteğini sağlamak ve onun vasıtasıyla özel bazı şartları anlaşma metnine koydurtmak için ona verilmek üzere 75.000 akçe rüşvet/hediye tahsis etmeleri⁴⁸ Hâlet'in rüşvet portföyünü anlamamız açısından önemli bir örnek teşkil eder. Ancak aynı Hâlet'in devletlû olmayan kişilere, kendisine büyük miktarda rüşvet teklif etmelerine rağmen geçit vermediği de sabittir. Bağdat mübaşirliği faslında değinildiği üzere Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın Şehrizar eyaletinin kendisine, Bağdat'ın da yine kendi seçtiği birine tevcih edilmesi hâlinde 20.000 kese hazineye, 15.000 kese devlet adamlarına ve 2.000 kese kendisine vereceğini taahhüt etmesine rağmen "devlet reftarını bilmeyen bir aşiret beyinin" bu makamlara gelemeyeceğini açık olduğu kadar alaycı bir ifadeyle de söyleyerek Paşa'nın teklifini reddetmiştir.⁴⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere Tepedelenli Ali Paşa'nın da bazen işlerini rüşvetle halletme yoluna gittiği bilinen bir gerçektir. Fakat Paşa'nın bizzat kendisi, II. Mahmud'dan çok çekinen devlet adamlarının bu tekliflerini

47 Esad Efendi, *age.*, s. 708; Cevdet., XII, 35.

48 Geo.Fred. De Martens (Continue Par Frederic Murhard), *Nouveau Recueil De Traités*, 1837, XI, 92.

49 BOA., HAT, nr. 20879 A.

kabul etmediğini itiraf etmektedir.⁵⁰ Üstelik Kigalığa⁵¹ müdahalesi nedeniyle Yusuf Bey'in şikâyeti üzerine Hâlet Efendi'den yardım istemesi, hatta onun emirleri dışına çıkmayacağını ifade etmesi ve Hâlet Efendi'nin kendisini Sultan II. Mahmud'a karşı savunmasını ve bu töhmetten kurtarmasını istemesi⁵² Ali Paşa'nın Hâlet Efendi'nin gücünün farkında olduğunu göstermektedir. Sultan'ın üzerinde bu derecede nüfuzu olduğunu bildiği Hâlet Efendi'yi sırf maddi meseleler yüzünden gözden çıkarması, Tepedelenli gibi bir şahsiyet için oldukça yüzeysel bir sebep gibi gözükmektedir.

İngiliz arkeolog ve şarkiyatçı olan F. W. Hasluck ise Mevlevi Hâlet Efendi'nin Bektaşiliğe olan düşmanlığından dolayı Ali Paşa ile mücadeleye giriştiğini ileri sürmektedir.⁵³ Ancak yaşam motosu iktidarı tek başına elinde tutmak olan Hâlet Efendi'nin bu amaç uğruna ırk-din-tarikat ayrımı yapmaksızın her türlü güçle işbirliği yaptığı açıktır. Bu doğrultuda Bektaşî olan yeniçerilerle ilişkisi göz önüne alındığında Hasluck'ın iddiası da büyük yara almaktadır.

Hâlet Efendi'nin sırf bu sebeplerden dolayı Tepedelenli'nin tenkilini istemesi, Sultan II. Mahmud'un buna göz yumması ve Tepedelenli'nin de birkaç bin kese akçeyi vermekten imtina ederek asi damgasını yemeyi göze alması Tepedelenli-II. Mahmud-Hâlet Efendi üçgenindeki ilişkinin oldukça basit ve gerçeklerden uzak bir anlatımıdır. Hâlet-Tepedelenli düşmanlığı olarak aksettirilen bu meselenin temelinde kişisel kaprislerden ve çıkarlardan öte bir sebep vardır ki bu XVIII. yüzyıldan itibaren taşrada tedricen kaybolan merkezî otoritenin yeniden tesisi,

50 BOA., HAT, nr. 23054 B.

51 Debre-i Bala, Debre-i Zir (Peşkûpîye), Rıkalâr (Zırnaniçe), Mat (Pürgayt) kazaları ve Isbat nahiyesinden oluşan bölgedir.

52 BOA., C. DH, 7903.

53 F.W., Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, New York 1973, I, 620-621.

âyanların bertaraf edilmesi politikası, Şükrü Ilıcak'ın deyimiyle "de-a'yanizationdur".⁵⁴ Cevdet Paşa'nın iddialarına göre Hâlet Efendi, Bağdat mübaşiri olarak atandığında Sultan'la özel bir görüşme yapmış ve "Efendim inşâAllah Bağdat işini bitirdikten sonra Rumeli ve Anadolu taraflarındaki mütegalibenin dahi haklarından gelinerek makam-ı saltanatınızda istiklâl bulursunuz" minvalinde sözler söylemiştir. Cevdet Paşa'nın "mervî" dir diye kaydettiği bu konuşmanın gerçekte olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Ancak Hâlet Efendi'nin ve II. Mahmud'un âyanlarla mücadelesi göz önüne alındığında merkezî otoritenin güçlendirilmesi fikrinin çok uzun süredir zihinlerini meşgul eden bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani Hâlet Efendi'nin özelde Tepedelenli genelde âyanlarla mücadelesi, Cevdet Paşa'nın iddia ettiği tedib-i mütegalibe söylemiyle taşrada suni sorunlar yaratarak Sultan'ın dikkatini iktidarının silahlı koruyucuları olan Yeniçeri Ocağı'ndan başka bir yöne çevirmek endişesinden kaynaklanmıyor,⁵⁵ aksine II. Mahmud ile beraber planladıkları ve uygulamaya koydukları merkezi gücün taşrada yeniden tesisi politikasının bir tezahürü olarak ortaya çıkıyordu. Sultan II. Mahmud ve Hâlet Efendi'nin Bağdat mübaşirliği ile başlayan ve yıllar süren işbirliklerindeki belki de tek ortak noktaları devletin merkezileştirilmesi/âyanlardan temizlenmesiydi.

Yukarıda da değinildiği üzere merkezî otoritenin taşrada tesisi, III. Selim devrinde devletleştirme veya âyanların sisteme entegrasyonu şeklinde uygulanmaya çalışılmıştır. II. Mahmud ve Hâlet Efendi de Bağdat örneğinde aynı yolu takip etmişlerdir. Ancak bu uygulama Tepedelenli örneğinde işe yaramamıştır. Çünkü Tepedelenli hâkimiyet sahasındaki rakiplerini tek tek ortadan

54 Şükrü Ilıcak, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, Harvard Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge 2011, s. 46-54

55 Cevdet, X, 116.

kaldırmakla kalmamış, yerlerine oğullarını ve sadık adamlarını yerleştirmişti. Tepedelenli'ye karşı onlarla işbirliği yaparak nüfuz bölgesinin daraltılması mümkün değildi. Bunun üzerine ikili merkezileştirme politikası çerçevesinde yeni bir uygulamaya başvurmuşlardı. *The Pamphleteer* adlı eserde ise Hâlet Efendi'nin bu planı, Sultan'ın isteklerini giderebilmek için kurduğu ve temelinde düşmanlık/rekabet yatan yeni yönetim sistemi doğrultusunda isyanları önlemek bahanesiyle devletin bütün güçlerini Rumeli ve Anadolu'daki âyanlara karşı sürdürdüğü iddia edilmektedir.⁵⁶ Charles MacFarlane ise Sultan II. Mahmud ve Hâlet Efendi'nin sistemli bir şekilde yıllar süren bir operasyonla âyanların güçlerini kırdıklarını, atalarının tımarlarından mahrum kalan vârislerin şikâyetlerinin ise Hâlet Efendi'nin planları doğrultusunda Sultan tarafından dikkate alınmadığını kaydeder.⁵⁷ MacFarlane'in bu iddiası Zallony'de daha ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Hâlet Efendi gerek Tepedelenli ve gerek diğer âyanlarla mücadele edebilmek için gerçekte Michael Suzzo tarafından hazırlanan yeni bir proje ortaya koymuştu: Ülkedeki eyalet sayılarını arttırmak. Böylelikle 50 tane zengin eyalet kazanılacaktı. Her bir paşanın en azından 50.000 askeri olacaktı. Bu, sefer zamanında iki milyondan fazla asker hazır bulunması demekti. Söz konusu sistem devletin tüm coğrafyasında uygulanacak ve zamanla feodalizm (âyan tahakkümü) sona erecekti.⁵⁸ MacFarlane de ikilinin âyanlara karşı olan merkezileştirme operasyonunu kendi adlarına başarılı bir şekilde yürüttüklerini belirtmekle birlikte söz konusu sürecin uzun vadede Osmanlı Devleti'ne zarar verdiği kanaatindedir. Sultan, Avrupa ve Anadolu'yu yıllardır istila eden, devletin gö-

56 *The Pamphleteer, Dedicated to Both Houses of Parliament*, London 1824, XXIII, 122-123.

57 MacFarlane, II, 110-111.

58 Mark Philippe Zallony, *Essai sur les Fanariotes*, Marseille 1824, s. 262-263, 270-271.

zünde hırsız fakat kendilerince askerî maceracılar olan dağınık birlikleri bastırma teşebbüsü ile huzur isteyen tebaasının minnetini kazanmış olabilirdi. Ancak yerel yöneticilerinin bağımsızlıkları ve istikrarına oranla müreffeh bir yaşam süren uzak eyaletlerdeki tebaasını kaybettiği kesindi. MacFarlane'e göre âyanlarla girilen bu mücadele, "ruhu askerliğe, asil gövdesi tarıma dayanan vücuda/devlete" büyük zarar verecekti.⁵⁹ The Pamphleteer'deki bilgiler de bu konuda MacFarlane'i destekler niteliktedir. Söz konusu esere göre II. Mahmud ne zaman bir asiye ortadan kaldırdığı için alkışlansa aslında kendi tahtının bacaklarından birini kesiyordu. Görünüşte gücü artmış, fakat Osmanlının gücü geri dönüşü olmaksızın zayıflamıştı.⁶⁰ II. Mahmud âyanların ve yeniçerilerin gücünü ezerek devletin birliğine ve merkezî otoritenin korunmasına büyük bir katkı sağlamıştı ki kafasındaki reform programını gerçekleştirmenin ön koşulunu yerine getirmişti. Ancak bu iki adımıyla keyfi otorite kullanılmasını fiilen denetleyen güçlerden ikisini de kaldırmış oluyordu. Eski hâliyle olmasa bile varlığını hâlâ sürdüren denge tamamen alt üst olmuştu.⁶¹

Bu politikaları doğrultusunda ilk hedefleri Rumeli'nin en son ve en güçlü âyanı Tepedelenli Ali Paşa oldu. Hâlet, Sultan'dan aldığı geniş destek ve salahiyetlerle Tepedelenli'nin taşrada attığı her adımın önünü kesiyordu. Ancak Tepedelenli'nin düzenli bir topçu birliği oluşturma yönündeki çabası⁶² Hâlet Efendi için âdeta bardağı taşıran son damla oldu. Bunun bir örnek teşkil etmesi ve başta İstanbul olmak üzere sair bölgelerde bu tür bir uygulamaya gidilmesi, kurmuş olduğu iktidar ağının silahlı gücünü temsil eden

59 Macfarlane, II, 110-111.

60 The Pamphleteer, XXIII, 122-123.

61 Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876* (çev. Osman Akıncay), İstanbul 2005, s.33.

62 Tepedelenli'nin 8.000 kişilik muntazam bir topçu birliği oluşturduğu bilgisi Cevdet Tarihi'nde de yer almaktadır (Cevdet, XII, 35).

yeniçerilerin sonu demekti. Hâlet Efendi yakın ilişki içinde olduğu Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'nın vasıtasıyla hemen bu gelişmenin önünü kesiyor, böyle bir uygulamanın yarardan çok zarar getireceği bahanesiyle Tepedelenli'nin topçu birliğini ortadan kaldırıyordu.⁶³

Bağdat mübaşirliği esnasında merkez-taşra arasındaki bağlantıyı çözen Hâlet Efendi, Tepedelenli üzerine topyekûn bir sefer açılmadan önce İstanbul'daki intisap ve rüşvet ağıyla oluşturduğu hizbin çökertilmesi gerektiğini biliyordu. Marc Philippe Zallony'ye göre de Hâlet Efendi, yaklaşık 30 yıldır Rumeli'nin dörtte üçünü tahrip eden Tepedelenli'yle sadece askerî manada başedilemeyeceğini anlamıştı. "Sultanın felçli ordularından başka güçlere de sahip olan" Hâlet, öncelikle İstanbul'daki Tepedelenli hizbini yok etmeye çalışmıştı⁶⁴. İlk hedefi en büyük rakibi ve aynı zamanda kendisi gibi gizli danışmanlık görevini de yürüten Reisülküttap Canib Efendi'yi bertaraf etmekti. Tepedelenli'nin faaliyetlerini değerlendirmek için yapılan bir meşverette Canib Efendi, Tepedelenli'nin azli hâlinde Rumeli'de daha büyük sorunlar çıkacağını ileri sürerek bundan sakınılması yönünde görüş beyan ediyor,⁶⁵ mecliste hazır bulunan vükelanın çoğu da onu destekliyordu. Bu görüş birliği karşısında Hâlet Efendi yalnız kalmış ve Tepedelenli'nin azledilmesine dair olan fikrini kabul ettirememişti. Ancak bu işin peşini bırakmayarak ısrarını sürdürmesi sonucunda II. Mahmud bu sefer Sadrazam Rauf Paşa⁶⁶ ve Reisülküttap Canib Efendi ile baş başa bir toplantı yapmış ve

63 BOA., A. {MKT, 1205/6.

64 Zallony, *age.*, s. 262-263, 270.

65 Cevdet, XII, 45.

66 Sadrazam Rauf Paşa Hâlet Efendi'nin hışmından kurtulamayarak azledilmiştir (Şânizâde, II, 374). Ancak Rauf Paşa'nın masumiyetinin farkında olan Sultan II. Mahmud, Paşa'nın malını müsadereden korumuş, sürgünden ziyade istirahat tarzında Sakız'a sevkini irade etmekle yetinmiştir (Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-vüzerâ...*, s. 129).

Canib Efendi burada da geri adım atmamıştı. Dolayısıyla Hâlet Efendi bir müddet daha bu konuda bekleyecek, ancak bu bekleyişi fazla uzun sürmeyecekti. Merkezde Canib Efendi ve ekibi karşısında tek başına kalan Hâlet Efendi, Tepedelenli Ali Paşa'nın hasımlarının İstanbul'a gelmesiyle elini güçlendirecekti.

Paşo İsmail Bey,⁶⁷ Drama Nazırı Mahmud Bey⁶⁸ ve Zeynelabidin Bey⁶⁹ bu ekibin önde gelen simalarıydı. Eğer Osmanlı kroniklerinden hareket edersek adı geçen şahısların Hâlet Efendi tarafından bir araya getirildiği ve özellikle Paşo İsmail'in Tepedelenli'ye karşı kullanıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.⁷⁰ Ancak G. G. Gervinus ve Pouqueville'in yazdıklarını dikkate aldığımızda Tepedelenli'ye karşı oluşan hizbin baş aktörü Hâlet Efendi değil, Paşo İsmail olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki müellif de İsmail Paşo Bey'in Bâbiâli'yi ve ulemayı Tepedelenli üzerine bir sefere ikna edebilmek için Tepedenli'nin servetini ileri sürdüğünü⁷¹ hatta elde edilecek meblağla finanse edilecek mali bir yenileşmeyi önerdiğini⁷² iddia etmektedir. Bu iddia Jhon L. Comstock'un *History*

67 Ali Paşa ve Paşo İsmail arasındaki çekişme için bkz: Esad Efendi, *age.*, s. 22-23.

68 Ali Paşa, Yanya ileri gelenlerinden olan Paşo Bey'i idam etmek istemiş, o da Drama Nazırı Mahmud Bey'in yanına kaçmıştı. Ali Paşa onu cezalandırmak için arkasına düşüp Bâbiâli'ye müracaat etti. Bunun üzerine Paşo Bey Mahmud Bey'den resmen istenmiş ise de Mahmud Bey onu iade etmemiştir (BOA., HAT, nr. 48872). Ancak her ikisi de daha sonra İstanbul'a gelerek Hâlet Efendi'ye sığınmışlardır.

69 Yenişehir ileri gelenlerinden ve Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından Zeynelabidin Bey İstanbul'a çağırılarak çavuşbaşı ve sadrazam kethüdalığına getirilmişti. Zira bazı çiftlik ve diğer gelir işlerinden dolayı Ali Paşa'dan rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca, Ali Paşa hakkındaki fikirlerini desteklediği için Hâlet Efendi tarafından da takdir görüyordu (Şânizâde, III, 155).

70 Şânizâde, III, 155-156.; Cevdet, XII, 46.

71 G.G. Gervinus, II, 159.

72 F.-C.-H.-L. Pouqueville, *Histoire de la Regeneration de la Grece*, 1825 (3. edition) II, s. 101.

of the Greek Revolution adlı eserinde de yer almaktadır. Ona göre de divanı Tepedelenli'ye karşı harekete geçirmek isteyen Paşo, divanın "kalbinin anahtarı" ile yani Hâlet Efendi ile işbirliği yapacaktı.⁷³ Tabii onun desteğini sağlamak o kadar kolay ve bedelsiz olamazdı. Paşo İsmail 4.000 hisse senedi hazırlamıştı. Bunun bir kısmını desteğini sağlamak üzere Hâlet Efendi'ye, bir kısmını da kendisinden şikâyetçi olan Rumeli valisine vererek valinin de ağzını kapatmış olacaktı. Planı işe yaradı. Hamisi Drama Nazırı Mahmud Bey ve Paşo İsmail'in Tepedelenli'ye karşı İstanbul'da oluşturduğu hizip Hâlet Efendi tarafından desteklendi.⁷⁴ Ancak Pouqueville'e göre İsmail Paşo sadece Hâlet Efendi'den değil, Sultan'ın bizzat kendisinden de destek ve itibar görüyordu. II. Mahmud sempati duyduğu Paşo İsmail'e kapıcıbaşılık unvanı vermiş, Abdi Bey'i de divana atamıştı. Pouqueville, Sultan'ın Paşo'ya duyduğu sempatinin altında taahhüt ettiği Ali Paşa'nın servetinin yattığı, çünkü miktarın "açgözlü Sultan" için iyi bir meblağ olduğu iddiasındadır.⁷⁵

Hâlet Efendi'nin lideri olduğu ya da liderliğine getirildiği Tepe-delenli karşıtı bu hizbin üyeleri olan Drama Nazırı Mahmud ve Paşo İsmail beylerin hem Tepedelenli hem de bölge hakkındaki bilgilerinden yararlanılmıştı.⁷⁶ Yönlendirmeleriyle de Ali Paşa'nın casus ve taraftarlarının tespit edilmesi ve ele geçirilenlerin sürülmelerine dair emirler verilmiştir. Ancak Paşo İsmail bununla da yetinmiyor, Ali Paşa üzerinde korku politikasının uygulanmasında ısrar ediyordu. Çünkü daha önce Parga'nın muhafazası için gönderilen gemi Ali Paşa'yı bayağı korkutmuş ve yıldırmıştı. Parga ve Avlonya sahiline Donanmayı Hümayûn gemilerinden bir firkateyn, iki korvet, bir birik ve bir tane de firkateynin kaptan paşa tarafından hemen

73 Jhon L. Comstock, *History of the Greek Revolution*, NY 1828, s. 129.

74 Pouqueville, II, 35.

75 Pouqueville, II, 7.

76 BOA., HAT, nr. 48905.

teçhiz edilerek gönderilmesini tavsiye ediyordu. Böylelikle hem Paşa'nın üzerinde psikolojik baskı uygulanacak hem de bölgede bulunan ahalinin devlete sığınmaları için zemin hazırlanacaktı. Ayrıca İstanbul'da bulunan Avlonyalı İbrahim Paşa'nın yeğeni Bekir Bey'in de Avlonya hanedanından olması ve bölgede sözü geçmesi sebebiyle gönderilecek gemilerin başbuğunun maiyetine verilmesini istiyordu. Donanma başbuğu ve Bekir Bey Avlonya sahillerine vardıklarında, Avlonya ve Arnavutluk içlerinde mektuplar ve casuslar göndererek ahaliyi kendi taraflarına çekecekler ve istimalet politikasını uygulayacaklardı. İnebahtı, Avlonya, İskodra ve diğer bölgelerde olan muhafız ve mutasarrıflarla haberleşerek onların tavsiyelerine ve işin gereğine göre davranacaklardı. Bâbiâli, Paşa İsmail'in bütün bu tekliflerini kabul ederek gerekli adımları attı.⁷⁷ Zeynelabidin Bey de Hâlet Efendi'nin en büyük destekçilerinden biriydi.⁷⁸ Bu üç şahıs gerek Tepedelenli'ye dair sundukları raporlarla⁷⁹ ve gerek meşveret meclislerindeki⁸⁰ çabalarıyla âdeta Hâlet Efendi'nin sesi olmuş ve onun istediği doğrultuda kararların alınması için her türlü manevrayı yapmışlardır.

İstanbul'da muhalifleri onun aleyhinde bu çalışmaları yürütürken Ali Paşa'nın attığı adımlar da onu hızla kaçınılmaz sona doğru yaklaştırmıştır. Kigalık bölgesine müdahalesi,⁸¹ Derbendat'tan⁸² elini çekmemesi⁸³ hatta Dökme Derbendatı'na saldırarak âdeta

77 BOA., HAT, nr. 18019.

78 Şânizâde, III, 157.

79 BOA., HAT, nr. 48905 A, nr. 48879, nr. 20894, nr. 18019, nr. 8873.

80 BOA., HAT, nr. 48879.

81 Mat ve Debre-i Zir beylerine yardım ederek Debre-i Bala'nın bazı köylerini yağma ettirdi (BOA., C. DH.9409). Debre hanedanından Yusuf Bey ise onu Bâbiâli'ye şikâyet etmişti (BOA., C.DH. 2852).

82 Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", *DİA*, IX(2009), 162-164; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1976.

83 Veli Paşa'nın uhdesinde bulunan Tırhala, Selanik ve Kavala sancakları mutasarrıfı olan Süleyman Paşa'ya 12 Kasım 1819 (24 M 1235)'da; Ali

meydan okuması üzerine Sultan II. Mahmud valisinin isyan ettiğine kesin kanaat getirmişti ki yanılmadığı Tepedelenli İsyanı'nın ilerleyen günlerinde ortaya çıkacaktı. Tepedelenli Ali Paşa, üzerine askerî harekât yapılmadan çok önce Rusya ve Avusturya ile bir antlaşma yapmıştı. Söz konusu antlaşma gereği Ali Paşa, bir sene içinde idaresi altında olan ahaliyi ittifak ettirip mühimmat açısından da kuvvetlendirdikten sonra isyan ettirecek ve Rusya da Osmanlı topraklarında ihtilal çıkmasına yardımcı olacaktı.⁸⁴

Ali Paşa'nın saltanatın merkezi olan İstanbul'da Hâlet Efendi'nin kanatları altına sığınan Paşo İsmail Bey'i öldürtmeye çalışması ise son ölümcül hatası oldu.⁸⁵ Tepedelenli böylelikle düşmanlarına istediği fırsatı vermiş, artık Hâlet Efendi onun tenkil edilmesinin gerektiğini daha yüksek perdeden söyler olmuştu. Bu konu hakkında Hâlet Efendi'nin karşısında duran Canib Efendi ve taraftarları ise suikast olayından dolayı geri adım atmak zorunda kaldılar. Ancak suikastçıları kısa sürede yakalatarak saray kapısında idam ettiren Paşo İsmail, Sultan'ın tepkisiyle karşılaştı. Çünkü onların idamı ile olay gün yüzüne çıkmıştı. Paşo İsmail'in Ali Paşa'nın kölelerine, imparatorluğun kalbinde yani payitahtta istediğini yaptırabilecek güçte olduğu fikrinin kamuoyunda yayılması II. Mahmud'un hoş karşılayabileceği bir durum değildi.⁸⁶ Cevdet Paşa'da söz konusu suikast olayını anlattığı satırlarda Pouqueville ile hemen hemen aynı bilgiyi verir. Arada küçük bir nüans vardır. Cevdet Paşa suikasttan rahatsızlık duyanları

Paşa'nın uhdesinde olan Derbendat Nazırlığı da 4 Nisan 1820 (20 C. 1235) tarihinde verildi (BOA., A.{NŞT., 1435, s. 17).

84 BOA., HAT, nr. 48908 A. Serhat Şahin Başkaya, "Mehmed Mansur Efendi ve Rum Fetreti (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s. 55-68.

85 Gervinus, II, s. 159; Tayyazâde Ahmed Atâ, III, 100; *The Recreation*, Edinburgh, s. 132-133.

86 Pouqueville, II, 9.

ifade ederken Sultan'ı zikretmeyecek, “*birçok zevat*”⁸⁷ demekle iktifa edecektir. Paşa İsmail'in Sultan'ın gazabından vaat ettiği Ali Paşa'nın servetiyle mi yoksa Hâlet Efendi'nin himmetiyle mi kurtulduğunu bilmiyoruz. Ama görünen o ki Sultan'ın ve Hâlet Efendi'nin, Tepedelenli meselesinin üstesinden gelebilmek için hâlâ onun bilgisine ve bölgedeki gücüne ihtiyacı vardı ve bu özelliği şimdilik onun hayatta kalmasında ve ileride Yanya mutasarrıfı olarak istihdam edilmesinde en büyük amildi.

Bu son olaydan sonra, Pouqueville'e göre akıllı, iyi ve saf bir adam olan Şeyhülislam Hacı Halil Efendi, koltuğunu kaybetme korkusuyla Hâlet Efendi'yi dinleyerek Tepedelenli'nin idamı için fetva vermişti.⁸⁸ Ancak söz konusu fetvanın II. Mahmud'un bizzat kendisi tarafından düzeltildiği ve bazı eklemeler yapıldığı göz önüne alınırsa⁸⁹ olayların Pouqueville'in iddia ettiği gibi Hâlet'in korkusundan değil, II. Mahmud'un bizzat kontrolünde geliştiği ortaya çıkmaktadır. Gerekli fetvanın alınmasıyla birlikte II. Mahmud'un saltanat merkezinde böyle bir şeye cesaret eden Ali Paşa'nın tedibi için sefer emri vermesi⁹⁰ yönünde hiçbir engel kalmıyordu. Sultan, bundan sonra Tepedelenli'den gelecek hiçbir bahaneyi kabul etmemeye ve bölgede merkezin gücünü arttırmaya karar verdi. Bölgedeki vali ve mutasarrıfların asker toplayarak Yanya dışındaki tüm sancaklardan Tepedelenli'nin askerlerinin çıkarılmasını emretti.⁹¹ Hâlet Efendi amacına ulaşmış, Ali Paşa'nın üzerine askerî güç sevk edilmesini sağlamıştı.⁹²

Hâlet Efendi, İstanbul'daki gelişmeleri istediği doğrultuda yönlendirirken cepheyi de boş bırakmıyor, eski Sadrazam Hurşid

87 Cevdet, XII, 46.

88 Pouqueville, II, 11.

89 BOA., HAT, nr. 48903.

90 BOA., HAT, nr. 21032 G, nr. 21032 L.

91 BOA., HAT, nr. 48870.

92 R. Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, London 1828, s. 40.

Ahmed Paşa'nın da bölgedeki tüm güçler üzerine serasker olarak atanmasını sağlıyordu.⁹³ İkilinin yolları Hâlet Efendi'nin Rikab-ı Hümâyûn Kethüdalığı esnasında kesişmişti. O dönemde sadrazam olan Hurşid Ahmed Paşa, Cevdet Paşa'nın iddialarına göre İstanbul'da huzursuzluk yaratan yeniçerileri, II. Mahmud'un isteği üzerine cezalandırmak için harekete geçmiş ancak Hâlet Efendi'nin gazabına uğramıştı. Hurşid Ahmed Paşa ve sessiz kalarak onu destekleyen Şeyhülislam Durrizâde Seyyid Abdullah Efendi, Hâlet Efendi'nin iktidarına hâlel getirecek bu cesaretlerini Nisan 1815'de azledilerek ödeyeceklerdi.⁹⁴ Cevdet'in bu anlatısından belki de çıkarılabilecek en büyük sonuç, rikab kethüdasının kendisinden çok üst makamlar olan sadrazamı ve şeyhülislamı azlettirebilecek durumda olmasıdır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde bir makamın etkinliğinin devlet hiyerarşisindeki yerine değil, o makamda oturan kişinin şahsi gücüne bağlı olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. XIX. yüzyılda artık bir protokol makamı hâline gelen nişancılıktan başka bilinçli olarak üst makamlarda yer almayan Hâlet Efendi, bu tespitin önemli örneklerinden biridir. Hurşid Ahmed Paşa ve Hâlet Efendi'nin bu şekilde başlayan hikâyeleri, Hurşid Paşa'nın Hâlet Efendi'ye "semi'nâ ve ata'nâ"⁹⁵ demesiyle değişecek ve Paşa, Efendi'nin en sadık adamı olacaktır. İtaatin ödülü ise yukarıda değindiğimiz üzere Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine sevk edilen kuvvetlerin başına getirilmek olmuştur. Hâlet Efendi kendi mühürdarı olan Said Bey'i, Hurşid Ahmed Paşa'nın da Kapı Kethüdası yapmıştı.⁹⁶ Böylece bölgeden gelen tüm haberleri ilk önce kendisi öğrenecek,

93 O sıralarda Halep valisi olan eski Sadrazam Hurşid Paşa'nın memuriyeti Mora valiliğine [16 Temmuz 1820 (5 Şevval 1235)] çevrilerek (BOA., A.{NŞT, 1435, s. 15) kendisi, Ali Paşa'nın üzerine sevk edilen askerî güçlerin seraskerliğine getirilmiştir.

94 Cevdet, X, 184.

95 "İşittik ve itaat ettik" *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, 285. ayet.

96 Cevdet, XII, 22-23.

Bâbîâli ve Saray'ı istediği gibi yönlendirecekti. Keza Zeynelabidin Bey'i merkezde tutmuş ancak Drama Nazırı Mahmud Bey ve Paşo İsmail'i bölgeye sevk etmişti. Ayrıca adamı olan Dede Mustafa Ağa'nın da cepheye gönderilmesini sağlamış, Tepedelenli ve onunla mücadele eden paşalar hakkında ayrıntılı bilgiler edinmişti. Dede Mustafa, Hurşid Paşa'nın bölgeye serasker olarak gönderilmesinin ne derecede önemli olduğunu vurgulayarak aynı zamanda efendisinin ne kadar doğru bir karar aldığını ispatlamaya çalışıyordu. Hâlet Efendi'nin adamı olduğu bilinen Dede Mustafa, Rumeli'de uğradığı vezir, mirimiran, âyan ve diğer ileri gelenler tarafından çok iyi muamele gördü ve İstanbul'a dönerken yine bu kişiler tarafından kendisine verilen 1.000 keseyi de getirdi.⁹⁷ Hâlet Efendi böylelikle merkezde tüm olaylara hâkim olduğu gibi cepheyi de kontrol altına almıştı.

II. Mahmud'un yukarıda bahsedilen emri üzerine 1820 Hazi-ran'ının başında gerekli emirler ve mühimmatla beraber bölgeye asker gönderildi.⁹⁸ II. Mahmud, Ali Paşa ile yapılan askerî mücadelenin hızını kesmediği gibi bir yandan da manen yıkımı için uğraşıyordu. Bu amaçla Sultan, Ali Paşa'yla yazışmayı yasaklamış ve emri hilafına davrananları şiddetle cezalandıracağını ilan etmişti.⁹⁹ Ayrıca onun yanından ayrılarak devlet güçlerine katılacak herkesin canı bağışlanacak, mallarına el konulmayacaktı.¹⁰⁰ Hurşid Paşa'nın halktan bir kuruş bile almaması sağlanarak halkın da dev-

97 Şânizâde, III, 178; Şânizâde'den naklen: Cevdet, XI, 60.

98 Bu doğrultuda İşkodra, Ohri, İlbasan mutasarrıfı olan İşkodralı Mustafa Paşa'ya, Manastır Kaymakamı Rüstem Bey'e, Kırşova ve Debre âyanı Abbas Bey'e, Selanik mutasarrıfı Sirozi Yusuf Bey'e, İnebahtı muhafızı Pehlivan İbrahim Paşa'ya, Eğriboz ve Vidin muhafızlarına emirnameler yollandı. Ayrıca Rumeli Valisi Kavanozzâde Hüseyin Paşa maiyetine topçu ve arabacı ortalrı ve humbaracı askeri gönderildi (BOA., HAT, nr. 21032 G, nr. 21032 L).

99 BOA., HAT, nr. 20906.

100 BOA., HAT, nr. 20960.

letin yanında yer alması için çaba sarf ediliyordu.¹⁰¹ Bu tedbirler işe yaramış, Ali Paşa'nın oğulları Salih ve Muhtar Paşalar ile torunu Mahmud Paşa, Avlonya Mutasarrıfı Nuri Paşa'nın yanına sığınma talebinde bulunmuşlar ve talepleri kabul edilmişti.¹⁰² Öteden beri emri altında bulunan gayrimüslim kaptanlar, müteveffa Palaslı Mehmed Paşa'nın oğulları İsmail Paşa, Alev ve Sinan Beyler de Rumeli Valisi'ne sığınmışlardı.¹⁰³

Tepedelenli Ali Paşa hem askerî hem de manevi tedbirlerle çökertilmeye çalışılırken Hurşid Paşa'nın üst üste gönderdiği yazılardan Ali Paşa'nın davetiyle¹⁰⁴ Rumların da isyana katıldığı anlaşıyordu. Tepedelenli muhasara altında olmasına rağmen, Yanya civarında ve Mora'da Rumları tahrik ettiği gibi Sırbistan, Eflak-Boğdan ve Akdeniz adalarına da adamlar göndererek onları da isyana teşvik ediyordu. Ali Paşa Suliotlara yazdığı mektuplarda, "Yaşlı aslan bir köpeğin kurbanı oldu. İsmail'i benim hatalarım yükseltti. Niçin Suli savaşılarını ve birçok cesur kaptanları göremiyorum" diyordu. Ancak ittifak teklif ettiği Suliotlardan aldığı cevap hiç de beklediği gibi olmadı. Suliotlar, kurtarıcıları olarak Hâlet Efendi ve İsmail Paşa Bey'i görüyorlardı. Tatlı dilin işe yaramayacağını anlayan Paşa, Suliotları ikiliden direktif almamaları yolunda uyarıyor; aksi takdirde kardeşlerini/Rumları tehlikeye atacıklarını¹⁰⁵ söyleyerek açıkça tehdit ediyordu. Taraflar arasında bu gelişmeler yaşanırken Tripoliçe'de isyan emareleri gözükmüş, ancak Hurşid Ahmed Paşa bunu görmezden gelmişti.¹⁰⁶ Ali Paşa

101 BOA., HAT, nr. 16826.

102 BOA., HAT, nr. 20960.

103 BOA., HAT, nr.20989.

104 Odysseus, *Turkey in Europe*, London 1900, s. 317; R.A. Davenport, *The Life Of Ali Pasha*, London 1837, s. 399.

105 Pouqueville, II, 134-135.

106 Tripoliçe'ye gelir gelmez ailesini orada bıraktıktan sonra hemen Yanya'ya hareket eden Hurşid Ahmed Paşa'ya kethüdası Salih Bey vekâlet ediyordu (Esad Efendi, *age.*, s. 709). Şehirde Rumların kargaşa çıkaracaklarına dair emareler

ise bir yandan Rumları kendi tarafına çekmeye çalışırken¹⁰⁷ yayımladığı bir bildiriyle de Müslümanları günden güne yok eden gayrimüslimlere karşı ittifak yapılmasını öneriyordu.¹⁰⁸

Ali Paşa'nın son atağı olan söz konusu bildirinin yayımlanmasından sonra, Hurşid Paşa 21 Haziran 1822'de kaleyi zaptetmiştir. Hayatından ümidini keserek elli kadar adamıyla ve yakın çevresiy-le iç kaledeki cephaneliğine sığınan Tepedelenli Ali Paşa, Hurşid Paşa'yla bir dizi görüşmelerde bulundu. Hurşid Ahmed Paşa'dan canının bağışlanacağına dair teminat alan¹⁰⁹ Ali Paşa yirmi kadar adamı ve rehin aldığı Hurşid Paşa'nın silahtarıyla birlikte Yanya gölündeki küçük adacıkta bulunan Pandeileimon Manastırı'na yerleşti.¹¹⁰ Ancak Hurşid Paşa son anda rey buyuruldu su ver-mekten vazgeçiyor, sadece Bâbiâli'den affını isteyeceğine dair bir taahhütname gönderiyordu. Tepedelenli'den bu taahhütnameye de itibar etmemesi hâlinde artık kurtulmaktan ümidini kesmesini istiyordu.¹¹¹ Fakat söz konusu taahhütnamenin, halk arasında Ali Paşa'nın affedildiğine dair bir dedikodunun yayılmasına neden olduğunu ileri sürerek Ali Paşa'nın katline dair sahte bir ferman¹¹²

belirmiş ancak kocabaşlar bunun Tepedelenli tarafından tertip edilen bir oyun olduğunu söyleyerek durumu idare etmişler, hiçbir açık vermemişlerdi. Salih Paşa ise her ihtimale karşı Hurşid Paşa'dan, 6.000 askeri adaya sevk etmesini istemiş ancak Hurşid Paşa 600 asker göndermekle yetinmişti. Birkaç gün sonra istek yeniden tekrarlanmış ancak Hurşid Paşa Rumların isyan edece-ğine ihtimal vermemiş, öyle bir şeye cüret etmeleri hâlinde Mora'nın her bir taşı için bir asker göndereceğini söyleyerek gelen haberciye geri yollanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Hurşid Paşa'nın bu hareketi ile düşmanını hafife almasını en büyük hatası olarak görmektedir (Cevdet, XII, 52).

107 Başkaya, *age.*, s. 69-71.

108 BOA., C.DH, 14436.

109 BOA., HAT, nr. 21018 A; Alph.de Beauchamp, *The Life of Ali Pacha of Jannina*, London 1823, s. 352.

110 Beydilli, "Tepedelenli...", 478.

111 BOA., HAT, nr. 21018 A.

112 Hurşid Ahmed Paşa tarafından hazırlanan söz konusu sahte ferman, devletin

düzenlendi.¹¹³ Ahmed Cevdet Paşa, Hurşid Paşa'nın bu sahte fermanı, Hâlet Efendi'nin takdirini kazanmak için hazırladığını iddia etmektedir. Ayrıca daha önce Ali Paşa'ya kurtulacağına dair vermiş olduğu taahhüdü yerine getirmemesini de eleştirmiştir. Ancak Tepedelenli Ali Paşa'nın da daha önce Arnavutlar arasında değiştirilmesi asla mümkün olmayan beşe namı adı altında rey (emân) buyrulduğunu verdiği bir köyün ahalisini katlettirdiğini kaydederek Ali Paşa'nın ektiğini, biçtiğini ima etmektedir.¹¹⁴

İç kale silahtan arındırıldıktan sonra görünüşte Ali Paşa'ya af fermanını götüren Mehmed Paşa, oyunun son perdesini de oynuyordu. Ancak bu kadar kısa sürede İstanbul'dan fermanın gelemeyeceğini bilen Ali Paşa, bir tuzağa düştüğünü anlayarak kendisini savunmuştur.¹¹⁵ Mehmed Paşa da Hurşid Paşa'nın yanında olan silahtarıyla işbirliği yapmış, iki taraf arasında yaşanan bir mücadeleden sonra Ali Paşa öldürülerek mal varlığına el konulmuştur.¹¹⁶ Ertesi sabah kesik başı, silahtarı tarafından Hurşid Paşa'ya getirilmiştir. Hurşid Ahmed Paşa adaya giderek Ali Paşa'nın mühürlenmiş eşyasını almış ve iç kalede bir odaya koymuştur.¹¹⁷ Paşa, asi Vali'nin kesik başıyla beraber gönderdiği takrirda sahte ferman konusunun yayılmamasını ve gizli tutulma-

merkezden uzak bölgelerde çıkan sorunların bir an önce halledilmesi için mübaşirlere verilen ya da valilere gönderilen isim yerleri açık tuğralı fermanlarla karıştırılmamalıdır.

113 BOA., HAT, nr. 48085.

114 Hurşid Ahmed Paşa tarafından düzenlenen sahte fermanın metni için bkz: Cevdet, XII, 330-331.

115 Esad Efendi, *age.*, s. 711.

116 Tepedelenli Ali Paşa'nın emlakı hakkında bkz: Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma", *Belleten* (Ankara 1998); LXII, 233; Ahmet Uzun, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Mal Varlığı; *Belleten* (Ankara 2001); LXV, 244; Entala Muço, *Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlaki* (İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2002), s. 15 vd.

117 BOA., HAT, nr. 21018 A.

sını istiyordu. Sadrazam ise normalde ölümle sonuçlanması gereken bu sahtekârlığı savunuyor ve Paşa'nın bu fermanı mecburiyet karşısında hazırladığını ifade ediyordu. Değil kendi adına sahte ferman düzenlenmesi, emirleri hilafına davrananları bile şiddetle cezalandıracağını sık sık ifade eden Sultan II. Mahmud ise bu sahtekârlığı görmezden geliyor, hatta bunun duyulması hâlinde hükümdarlığına hâlele geleceğinden, sahte fermanın gelecekte de meydana çıkarılmamak üzere saklanması emrediyordu.¹¹⁸

Bu sırada Hurşid Ahmed Paşa'nın silahtarından önce İstanbul'a varan tatarlar bu haberi getirmiş ve Sultan duyduğu haberlerden çok memnun olarak haberi getiren tatarı hediyeye boğmuştu. Kesik baş geldiği zamanda Hurşid Ahmed Paşa'ya teşrifat-ı hümayûn gönderecekti.¹¹⁹ Nihayetinde İstanbul'a ulaşan Ali Paşa'nın kesik başı, orta kapı haricine konularak teşhir edilmiş, daha sonra Silivri Kapısı haricine defnedilmiştir.¹²⁰ Yaftasında ise devletin ona bahsettikleri karşılığında işlediği suçlar sıralanıyor ve Rumları isyana teşvik etmesi en büyük suç olarak gösteriliyordu. Ancak sıralanan suçlar arasında Hâlet Efendi'ye sığınan Paşo İsmail'e yaptırdığı suikasta yer verilmesi¹²¹ ilginç bir ayrıntıdır.

118 BOA., HAT, nr. 48085; Cevdet, XII, 33.

119 Sultan haberi getiren tatar ağasına ala kontoş samur hilat ve beşer kese faizli iki tam sehim ve 15.000 kuruş verilmesini ve tatarın maiyetinde olan diğer tatarların her birine ağalarının kürkünden daha ucuz samur hilatler ve biner kuruş faizli sehimler ve beşer kese atıyye verilmesini emrediyordu. Hurşid Ahmed Paşa'ya teşrifat-ı hümayun gönderecek olmasına rağmen ondan evvel en iyisinden bir kürk ve maiyetinde olan vezir ve mirimiran ve asker sergerdeleri için de hilatler hazırlanmasını ilave ediyordu (BOA., HAT, nr. 20892).

120 Esad Efendi, *age.*, s. 61-63; Cevdet, XII, 33.

121 Maktûl-ı makhûr Ali Paşa'nın ser-i maktû'uyla beraber vaz' olunmak üzere kaleme alına yafta müsveddesidir.

Cümle âleme ma'lûmdur ki Tepedelenli Ali Paşa 30-40 seneden beri Devlet-i Aliyye sayesinde türlü türlü lûtûf ve inâyetler görmüş ve bunca kaza ve memleketler uhdesine ihâle olunarak gerek kendisi ve gerek evlâd ve müte'allikâtı

3. TEPEDELENLİ’NİN MUHALLEFATININ TESPİTİ VE YAŞANAN HAYAL KIRIKLIĞI

Ali Paşa’nın muhallefatinin ortaya çıkarılması da en az ortadan kaldırılması kadar uzun bir zaman almıştır. Hurşid Ahmed Paşa iç

nice nice ihsân-ı hazret-i padişahiye nâ’il olmuşken bu ni’metin kadrini bilmeyib şimdiye kadar velini’meti olan Devlet-i Aliyye’nin hilâf-ı rızâsı ibâdullah hakkında bir etmediği hıyânet ve hebâset kalmamış ve bunun eylediği fesâd ve mel’ânetler bir tarihte ne görülmüş ve ne işitilmiştir. Şöyle ki merkûm hiçbir vakitte tek durmayıp her nerede bir fesâd zuhûr etse ya kuvvet-i mâliyye yahut sâ’ir cihetlerle ol fesâda gizli ve aşikâre eli ve medhâli olduğundan gayri kendi idâresinde olan memleketlerden başka sâ’ir eyalet ve sancaklara dahi el atıp ve gûna-gûn ihtilâller çıkarıp emânetullah olan fukarâ-yı ra’iyet ve sükkân-ı memleketden kiminin mal ve canına ve kiminin ırzına ve kiminin hân mânâna tasallut ile Arnavutluk’da ve Yenişehir ve Manastır ve Sarıgöl gibi civârında olub eli erdiği kazalarda nice nice hânedânlar söndürmüş ve eylediği mezâlim ve te’addî cihetiyle bi’l-cümle Arnavutluk ve etrafı kazalar hanedân ve ahalilerini vatanlarından dur ve mehcûr ve canlarından bîzar etmiş olduğundan taraf-ı Devlet-i Aliyye’den kendisine evvel ve âhir bu kadar nasihatler olunarak vehâmet-i akibetten îkâz olundukça birine kulak tutmayıp yine bildiğine giderek ve gittikçe fesâd ve mel’ânetini dahi ziyâde artırarak ve nihâyet-i kâr Darü’l-âmân ve makarr-ı hilâfet olan İstanbul’a sığınan ba’zı hilâfında bulunanlara icrâ-yı garaz için kurşun attırmak fezâhatına cesâret eyleyerek şer’ en ve mülken haddini bildirmek lâzım geldiğinden vezareti ref ile uhdesinde olan sancaklar ahirlerine tevcih olundukda açıktan açığa izhâr-ı isyân edib çok vakitten beri kurduğu dâm-ı fesâd ve ihâneti icrâ için kal’a-yı padişahî olan Yanya kal’asına tahassün ile velini’meti olan Devlet-i Aliyye’ye karşı durabilmek zu’ m-ı bâtılina düşmüş ve vuku’ bulan Rum Milleti fesâdında gizlice derkâr olan ittifakını meydana çıkarıp Mora ve Suli gâvurlarına külliyetli akçeler göndererek gâvurları ümmet-i Muhammed üzerine taslît edib bî-dîn ve mezheb olduğu bir kat daha isbât etmiş olmagla merkumun şer’ en ve mülken katli vacib olmuş idiğinden i’ dâm û izâlesine memûr kılınan hâlâ Rumeli Valisi Serasker zafer-i rehîn atûfetlû Hurşid Ahmed Paşa hazretleri tarafından ahz û girift olunarak hakkında verilen fetvâ-yı şerif ve celâdet efzâ-yı sudûr olan fermân-ı hazret-i padişahî mücebince cezâ-yı sezâsı tertîb olunarak ümmet-i Muhammed fesâd ve zulûmden kurtulmuş olan merkûm Tepedelenli Ali Paşa dedikleri hâin-i dinin ser-i maktu’ûdur (BOA., HAT, nr. 40840).

kaleyi ele geçirdikten sonra Hasan Paşa ve divan kâtibini iç kaleye göndermiş ve kalenin bütün kapılarını kapattırmıştı. Ali Paşa'nın öldürülmesinden sonra da adaya geçerek oradaki mallarına el koymuştu. Ancak Paşa'nın mallarının tam anlamıyla zaptı için İstanbul'dan bir mübaşir gönderilmesini talep etmişti.¹²² Bunun üzerine muhallefat mübaşiri olarak gönderilen Tezkireci Salih Bey¹²³ tarafından Ali Paşa'nın ve ahfadının malları ve gelirlerine devlet adına el konuldu.

Kale içerisindeki mahzenler açıldığında dört sene yetecek kadar yiyecek, içecek ve mühimmat bulundu. Nakit paranın 600 kesesi Mora Valisi Ali Paşa'ya, 4-5 bin kesesi Hurşid Paşa'ya verilmiş, maiyetinde bulunan şahısların her birine de 500'er kese dağıtılmıştı. Geri kalan 30.000 keselik altın ise İstanbul'a yollandı. Ancak Ali Paşa'nın mücevherlerinin çoğu ortaya çıkarılamadı. Nakit parası beklendiği kadar değildi. Ancak Korfu'da çok parası olduğuna dair haber alındı.¹²⁴ Veli Paşa'nın yazıcısı olan Dimitri de Ali Paşa'nın kaleye kapanmadan üç ay önce, Korfu'ya 20.000 kese akçe gönderme niyetinde olduğunu ve iltizamlardan da 10-15 bin kese akçe alacağı olduğunu teyit etmişti.¹²⁵ Bu paranın meydana çıkarılması için çok uzun süre uğraşmış, hatta Hâlet Efendi'nin ölümünden sonra da araştırmalara devam edilmiştir.

Araştırma dâhilinde Ali Paşa'nın adamlarından Kosta Gramatik, İstanbul'a çağırılarak sorgulanmış ve sorgulama sonucunda ilginç

122 BOA., HAT, nr. 21018 A.

123 BOA., HAT, nr. 22513, Esad Efendi, *age.*, 712.

124 Cevdet, XII, 34.

125 Dimitri, Ali Paşa'nın bunu başarıp başaramadığını bilmemekle beraber en doğru bilginin onunla birlikte kaleye kapanmış olan yazıcısı Manto Tanas, divittarı Bayram, kayını Semov ve karısından alınabileceğini; ayrıca Korfo da bulunan kardeşinin de Ali Paşa'nın burada malının var olup olmadığını araştırdığını ifade ediyordu. Ali Paşa'nın iltizamlardan alacağı olan meblağ hakkında bilgi edinilebilecek adres olarak Paşa'nın yazıcısı Konstantin Marinov ve sarrafı Yahudi Rafael'i gösteriyordu (BOA., HAT, nr. 22123).

verilere ulaşılmıştır. Kosta Gramatik, Ali Paşa'nın öldürülmesinden muhallefet mübaşiri Salih Bey'in Yanya'ya gitmesine kadar geçen 35-40 günlük sürede, muhallefet bedelinin yazımı için Hurşid Paşa'nın hazinedarını görevlendirdiğini bildırıyordu ki bu bilgi Hurşid Paşa'nın verdiği bilgilerle de örtüşüyordu. Ancak Hurşid Paşa'nın nakit parayla beraber bir miktar mücevher ile eşyayı hazinedarıyla kendi konağına gönderdiğini ifade ediyordu. Bütün mevcut eşya, Paşa'nın sarrafı Ermeni Halilî Acı Anton ve onun yamağı olan Yahudi Menahim tarafından sayılmıştı. Gramatik daha da ileri gidiyor, sarrafın ve yamağının sayım esnasında 1.800 kese altın ve 2.000 kese akçeyi gizledikleri iddiasında bulunuyordu. Yine Hurşid Paşa'nın maiyetinde olan Nüzul Emini el-Hac Edhem Ağa da Yenişehir gümrüğü ve diğer bölgelerden elde edilen yüklüce bir miktarı saklamıştı. Bâbîâli, Kosta Gramatik'in iddialarını dikkate almış ve Hurşid Paşa'nın sarrafı Halilî Anton'un ve yamağının tekrar sorgulanmasına karar vermişti.¹²⁶

Soruşturma bu şekilde derinleştirilirken giderek daha da ilginç bilgilere ulaşılıyordu. O sırada öldürölmüş olan Hâlet Efendi'nin muhallefatında, Tepedelenli Ali Paşa'ya ait olduğı kaydedilen büyük bir pırlanta yüzük ortaya çıkmıştı. Sadrazam bu bilgilerin peşine düşerek Hâlet Efendi'nin mühürdarı Said Bey ve Ali Paşa'nın muhallefet mübaşiri olan Salih Bey'i tekrar sorgulattı. Böylelikle Tepedelenli'nin mücevherlerinin nasıl talan edildiğı de ortaya çıktı. Hurşid Ahmed Paşa, Ali Paşa'nın muhallefati içerisinde yer alan 19 kıratlık pırlanta bir yüzük, iki adet mücevherli piştov, bir adet kabzası mücevherli yatağan bıçak ve bir mücevher enfiye kutusunu bedelini vererek satın almak istemiş ve bunu Hâlet Efendi'nin mühürdarına bildirmişti. Mühürdar Said Bey, söz konusu eşyanın defteriyle birlikte kendisine göndermesini, kontrol ettikten sonra iade edileceğini bildirmiş ve Paşa da

bunu kabul etmişti. Gelecek eşyaların defterini Hâlet Efendi'ye göstermiş ve Hurşid Paşa'nın bunları bedellerini ödeyerek almak istediğini söylemişti. Hurşid Paşa'nın bu talebine tepki gösteren Hâlet Efendi, "Devlet-i Aliyye'nin böyle vakitlerinde ve ba-husûs barut ve kurşun arasında Hurşid Paşa bu misillû şeyleri ne yapacak ve husûsuyla hod be hod muhallefatdan böyle şey alıkoyması hem usûle hem de hakkında olan hüsn-i teveccüh-i şahânenin mugayiri bir keyfiyettir. Hurşid Paşa bu bâbda bana gücenir ise de ben bu şeyleri getirtirim. Hele tahrîratları ile defteri Bâbîâlî'ye takdîm ettikten sonra kendine tahrîr ile ben dahi yazarım. Eşyâ-yı mezkûrları irsâl eylesin" diyerek kızgınlığını dile getirmişti. Efendisinin şimşeklerini üzerine çekmek istemeyen Hurşid Paşa'nın gönderdiği eşyalar da Hâlet Efendi'ye teslim edilmişti. Hâlet Efendi eşyayı gördükten sonra Mübaşir Salih Bey'e iade etmemiş, "Ben sonra cevabını veririm" diyerek başından savmıştı. İki gün sonra ise tekrar Salih Bey'i çağırarak söz konusu eşyaları Padişah'a arz ettiğini, iki mücevher işlemeli piştovun Padişah tarafından Hurşid Paşa'ya hediye edildiğini söyledi.¹²⁷ O sırada Salih Efendi gerçekten de Hâlet Efendi'nin piştovlar dışındaki eşyaları Padişah'a takdim ettiğini zannetmiş, ancak Hâlet Efendi'nin ölümünden sonra aslında bu mallara kendisinin el koyduğu ortaya çıkmıştı.

Görünen o ki Paşa İsmail'in Divan'a, Hâlet Efendi'ye ve Sultan II. Mahmud'a Tepedelenli'nin tenkili için vaat ettiği hazineler ya hiçbir zaman olmadı ya da iddia edildiği üzere Tepedelenli tarafından çoktan başka yerlere nakledilmişti. Sultan II. Mahmud belki hevesle beklediği hazinelere kavuşamadı ama Yanya Aslanı'nı ya da Rumeli'nin Cengiz'ini alt etmeyi başardı. Hâlet Efendi ile birlikte planladıkları ve hayata geçirdikleri taşranın âyanlardan temizlenmesi ve merkezî otoritenin tekrar kurulması esasına dayalı politika işe yaramış ve daha sonraki süreçte ülkenin diğer coğrafyalarındaki âyanlarla mücadelesi için milat olmuştur.

B. HÂLET EFENDİ’NİN RUM/ORTODOKS ELİTLERİ FENERİOTLARLA İLİŞKİSİ

1. FENERİOTLARIN YÖNETİCİ ELİTLER SINIFINA YÜK- SELMELERİ

Osmanlı Devleti’nin, taşra-merkez ilişkilerinde büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı ve devletin karşısında taşrada alternatif güç odakları olarak “âyanların ve hanedanların” çıktığı süreç olan XVIII. yüzyıl, aynı zamanda merkezde de yeni bir gücün ve yeni bir elit takımının yükselmesine zemin hazırlamıştır: Rum aileler/hanedanlar. Osmanlı Devleti’nin Avrupa diplomasi sistemini tanıma/uyum sağlama yönünde hızlı adımlar atmak durumunda olduğu bu yüzyıl, Osmanlı yönetim sisteminin içerisine Fenerli Rum aileler/hanedanlarının girmesini sağlamıştır. Söz konusu aileler kısa bir sürede diplomaside rüştlarini ispatlamışlar ve devletin dış politikasında önemli rol oynayan etkin simalar hâline gelmişlerdir.

Fenerli Rum aileler/hanedanlar olarak isimlendirilen ve aslında her biri Arnavut, Romen ya da Ermeni gibi farklı bir etnik

kökenden gelen bu aileler, Osmanlı yönetici elitlerinin arasına girmenin en azından görünüşte temel şartı olan müslüman kimliği taşıma zorunluluğunu da yıkıyorlardı. Yönetici elit olabilmek için Rum/Ortodoks üst kimliğini taşımaları ise temel şarttı.¹ İktidar sahibi olabilmek için ise çağdaşları olan âyanlarla aynı usulü takip ediyorlar, Osmanlı Devleti'nde yükselmenin altın anahtarları olan unvan, hane ve patronaj sistemlerini ustalıkla kullanıyorlardı. Yönetim hiyerarşisinde gelebilecekleri en üst nokta Divan-ı Hümâyûn-Donanma Tercümalıkları ile üç tuğlu vezir statüsünde olan Eflak-Boğdan voyvodalıklarıydı.

Fenerlilerin Osmanlı Devleti'nde resmi bir kimliğe kavuşması² ise Köprülü Ahmed Paşa'ya intisap eden Aleksandros Mavrokardoto'nun baştercümanlığa getirilmesiyle gerçekleşti. Daha sonraki süreçte Boğdan yerli boyarlarından olan Dimitri Kantemir'in Rusların tarafına geçmesini müteakip Sultan III. Ahmed voyvodalık görevini yerli boyarlardan alarak Rum beylere verdi ve Aleksandros Mavrokardoto'nun oğlu Nikola Mavrokordato 1711 tarihinde Boğdan voyvodalığına getirildi. 1716 tarihinde ise Eflak yerli boyarlarından olan Stefan Cantacuzino azledilerek yerine yine Nikola Mavrokordato atanıyordu.³ Böylelikle Fenerliler için 1822 yılına kadar sürecek olan ikbal kapıları da açılmış oldu. Christine Philliou, *Biography of an Empire Governing Ottomans in an Age of Revolution* adlı eserinde Fenerlilerin hiçbir zaman âyanlar gibi devleti tehdit edebilecek askerî güce sahip olmadıklarını kaydetmektedir. Ancak Fenerli Rumların –belki de askerî güçten çok daha önemli ve etkin bir tehdit olan– sahip oldukları ekonomik-siyasi-diplomatik güçlerle Yunanistan Devleti'nin kurulmasını sağlayan 1821 Rum İsyanı'nın öncüleri olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

1 Christine M. Philliou, *Biography of an Empire Governing Ottomans in an Age of Revolution*, London 2011, s. 7.

2 M. A. Ubicini, *Letters on Turkey*, London 1856, II, 52-53.

3 Aurel Decel, "Fenerliler", *İ.A.*, IV, 550.

2. HÂMÎ-MAHMÎ İLİŞKİSİNDEKİ DÖNÜŞÜM: KÂTİB HÂLET'İN HÂMÎ'YE DÖNÜŞMESİ

Hâlet Efendi'nin, Divan-ı Hümayûn Tercümanı Kallimaki'nin kâtipliğini yaptığı sırada Feneriotlarla kurduğu ilişki ölüm tarihi olan 1822 yılına kadar kesintisiz devam edecektir. Ancak Hâlet iktidarını sağlamlaştırdıkça roller değişecek, “kâtip Hâlet” “Hâmî Hâlet”e dönüşecektir.

Hâlet Efendi-Fenerliler-yeniçeriler arasında ekonomik/siyasi çıkarlara dayalı bir bağ, Şükrü Ilıcak'ın deyimiyle Ponzi Şeması'nın⁴ olduğu bilinen ve sürekli tekrarlanan bir söylemdir. Hatta bu ağın içine Hâlet Efendi'nin 1811-1822 yılları arasında Bağdat ve hinterlandındaki etkisi sebebiyle Kölemenleri/âyanları, merkez ve taşradaki atama/azillerdeki rolü açısından bürokrat ve devlet adamlarını da katmak mümkündür. Hâlet Efendi'nin iktidarının şah damarı olan bu bağ aslında Osmanlı Devleti'nde eskiden beri var olagelen intisap, rüşvet, patronaj ve ekonomik ağların ona bir hediyesidir. Karşılıklı ekonomik ya da siyasi çıkar ilişkilerine dayanan bu ilişkiler yumağını, devlet içerisinde iktidar sahibi olmak isteyenlerin kullanması olağan bir durumdu. Ancak gelecek olan başarı ya da başarısızlık, bu ağı dengede tutma becerisi kadar şahsın zekâsı, dirayeti ve ekibine bağlıydı. Hâlet Efendi'yi emsallerinden ayıran ve başarıya taşıyan en büyük özelliği beklenenin aksine aslında bir ekibinin olmayışydı. Dikkatli incelendiği takdirde, kariyerinin ilk yıllarından itibaren istikbali için her türlü hizbi kullanan ve bunlar arasında gidip gelmekte sakınca görmeyen Hâlet Efendi'nin etrafında daima bir insan sirkülasyonu olduğu görülecektir. Dolayısıyla yukarıda da değindiğimiz üzere Amerika'yı bile kapsayan rüşvet portföyünün merkezine Feneriotları oturtmak ve ilişkilerini paraya, rüşvete indirgemek yüzeysel bir yaklaşımdır.

4 Şükrü Ilıcak, *agt.*, s. 13.

Bu noktada sorulacak bir sorunun söz konusu ilişkisinin sadece rüşvet bazlı değerlendirilmemesi gerektiğini açıklayacağı kanaatindeyiz. Ne oldu da Hâlet Efendi'nin elçiliği sırasında güvenilirliklerinden dem vurduğu ya da "Beyoğlu sürtükleri"⁵ dediği reisülküttaplığında ise elçi evlerine gitmelerini yasakladığı,⁶ hatta hânlik isnadıyla katlettirdiği iddia edilen⁷ Rumlar ya da Feneriotlar onun vazgeçilmezi hâline geldi? Bu sorunun cevabını sadece Cevdet Paşa'nın gerçeği yansıtmayan iddiasında olduğu gibi Hâlet Efendi'nin kendisine ikbal kapılarını açan ya da mekteplerinde yetiştiren⁸ Rumlara duyduğu sempatiyle⁹ ya da hayranlıkla açıklamaya çalışmak yetersiz kalacaktır. Cevaplarımızı Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar içerisinde oluşturduğu iktidar sistemi içerisinde aramak bize daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Kallimaki'nin kâtiplik yaptığı esnada Fenerlilerin dünyasına giren Hâlet Efendi, bu dünyanın sadece tercümanlık veya voyvodalıkla sınırlı olmadığını öğrenmişti. Bu ailelerin çok güçlü siyasi ve ekonomik bağları vardı. Üstelik bu bağlar sadece Avrupa devletleri ile değil, XIX. yüzyılda devletin muhalif güç odakları olarak kendilerini iyiden iyiye hissettiren âyanlar ve yeniçerileri de kapsıyordu. Mavrozi, Kallimaki, Soço ve İpsilanti aileleriyle yakın olmak hem söz konusu muhalif odakları hem de Rusya ve Fransa'yı elde tutmak anlamına geliyordu. Çıkarı doğrultusunda hizipler arasında kolaylıkla geçiş yapan Hâlet Efendi, Feneriotları da sistemin bir parçası olarak görecekti, kâfire karşı ön yargısı bu Rum/Ortodoks elitler karşısında törpülenecekti.

Hâlet Efendi'nin söz konusu aileleri devletlerarası ilişkilerde birer denge unsuru olarak kullanması ise reisülküttaplığı zama-

5 BOA., HAT, nr. 5718.

6 BOA., C. HR, 1318.

7 BOA., C. DH, 2201; Oğullukyan, *age.*, s. 19; Asım, II, 125.

8 Cevdet, XII, 45.

9 Cevdet, X, 116.

nına rastlamaktadır. O sıralarda, Fransa elçisi Sebastiani ve Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa dâhil olmak üzere birçok kişinin öldürülmelerini talep ettikleri Mavrozilerin, sadece sürgünle cezalandırılmalarını, daha sonra ise affedilmelerini sağlamıştı. Bunu yapmasındaki amacını ise şöyle açıklıyordu: O sırada Bâbîâli'de Fransa politikası hâkimdi ve Fransız elçisi Sebastiani ise Osmanlı Devleti'nin her sorununun devletin arabuluculuğuyla çözebileceğini iddia ediyordu. Ancak Paris'te elçi olarak bulunduğu sürede Fransızları yakından tanıma fırsatı bulan Hâlet Efendi, onlara kesinlikle güvenmiyordu. Sebastiani'nin Rus tarafı olan Mavrozi ailesini katlettirmesine de bu yüzden karşı koymuştu. Çünkü Fransa'nın Osmanlı'yı er geç yalnız bırakacağını tahmin ediyor ve o durumda Mavrozileri kullanarak Rusların desteğini almayı düşünüyordu¹⁰. Nitekim olaylar Hâlet Efendi'nin tahmin ettiği şekilde sonuçlanmıştı.

Tercümanların ve voyvodaların maddi ve siyasi anlamda ne mana ifade ettiğini bu şekilde bizzat yaşayarak öğrenen Hâlet Efendi, Rikâb-ı Hümayûn Kethüdalığı'na getirilmesiyle birlikte voyvodalık ve tercümanların atamalarını kendi eline aldı. İlk önce kâtipliğini yaptığı Kallimaki'nin oğlu İskerlet'i Rusya'daki esaretinden kurtararak¹¹ onun Boğdan voyvodalığına atanmasını sağladı. Divan Tercümanı olan Karaca Yanko'yu ise Eflak voyvodalığına getirtti. Ondan boşalan tercümanlığa ise Manolakizâde Yakovaki'yi seçti.¹² Hâlet Efendi, 1819 senesinde ise bir ferman yayımlanmasını sağlayarak voyvodalıkların Mavrozi, Kallimaki ve Soço ailesinin iki kolu olan ve Drakozâde olarak bilinen Aleko Soço ve Mihail Soço'lardan oluşan dört aileye münhasır olmasını resmileştirdi.¹³ Divan-ı Hümayûn Tercüman-

10 TSMA, E. 4171

11 BOA., HAT, nr. 25634, nr. 45377, nr. 45377 A; BOA. C.HR, 3308.

12 BOA., Tahvil d., nr. 39, s. 231.

13 Cevdet, XI, 96. Halet Efendi'nin bu faaliyeti şimdiye kadar yapılan araş-

lıklarına da aynı şekilde bu dört aileden atama yapılabilecekti.¹⁴ Şânizâde, Hâlet Efendi'nin Mihail'i voyvodalığa getirmek için Memleketeyn (Eflak-Boğdan) voyvodalıklarını 4 hanedana tahsis ettiğini kaydeder. Ancak müellife göre onun bu hamlesi makam beklentisinde olan diğer hanedanları ümitsizliğe sevk etmişti. Hâlet Efendi'ye içten içe duydukları düşmanlıkları nedeniyle de Rumları kışkırtmışlardı.¹⁵ Hâlet Efendi ve voyvodalar arasındaki bu düzen, Eflak voyvodası Karaca Yanko'nun firarıyla bozuldu. Yanko, Şânizâde'nin bu bahiste kandırılmış hâmî olarak takdim ettiği¹⁶ Hâlet Efendi'nin inayetiyle Eflak voyvodası olmuştu. Aynı zamanda Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Yakovaki'yi azlettirerek damadı olan Mihail'in de hem Divan-ı Hümâyûn Tercümanı hem de Kapı Kethüdası olmasını sağlamıştı.¹⁷ Voyvodalığa atanmak için bir hayli borçlanan Karaca bu borçlarını ödemediği gibi yavaş yavaş ayak sesleri duyulan ve el altından kendisinin de desteklediği Rum İsyanı'ndan da sorumlu tutulmaktan korkuyordu. Üstelik yedi yıl olan görev süresi de neredeyse tamamlanmak üzere idi. İstanbul'a döndüğü zaman bir isyan çıkması hâlinde herkesten fazla suçlanacağı aşikârdı.¹⁸ Böyle bir riski göze alamayan Karaca Yanko firar ediyor ve bunun sorumlusu olarak Hâlet Efendi'yi gösteriyordu. Bir mektubunda¹⁹ efendisinin himayesini kazana-

tırmalarda kronik bilgisine dayanıyorken Feyzullah Uyanık tarafından hazırlanmakta olan "II. Mahmud Dönemi Osmanlı İdaresinde Eflak-Boğdan" konulu doktora tezi kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi'nde 1094/44385 no ile kayıtlı Hatt-ı hümayun ile belgelenmiştir.

14 BOA., HAT, 45341; Darphane-i Amire'ye gönderilen ilm ü haberi için bkz. BOA., D.DRB.MH, 197/28.

15 Şânizâde, III, 165.

16 Şânizâde, II, 418.

17 BOA., HAT, nr. 24269.

18 Şânizâde, II, 415-417.

19 BOA., HAT, nr. 45918 A

bilmek adına onun emrettiği her şeyi harfiyen yerine getirdiğini, ancak bunun karşılığında takdir görmesi gerekirken cezalandırıldığını iddia ediyordu. Ona daha yedi sekiz ay önce istifa etmesini emreden Hâlet Efendi'nin bu isteğinin ona göre hiçbir haklı mesnedi yoktu. Ancak istifasının Padişah tarafından talep edildiğinin Hâlet Efendi'nin kendi hattıyla yazması hâlinde istifa edebilirdi. Böylelikle istifası hâlinde doğacak tüm sorunlardan kurtulmuş olacaktı. Ancak bu teklifi, Hâlet Efendi'nin daha da kızmasına ve onu tehdit etmesine neden olmuştu.

Karaca bu durum karşısında, hamisinin yeniden takdirini kazanmak için bir özür mektubu yazmış ve gizlice ona ulaştırmıştı. Mektubunda Hâlet Efendi'yi bir rezaletten kurtarmak için ihtarda bulunduğunu yazıyor ve sadakatine binaen onu affetmesini istiyordu. Ancak bu mektup Hâlet Efendi'nin voyvodaya karşı tehditlerinin dozunu arttırmasına neden olmuştu. Karaca yine alttan almış ve bir özür mektubu daha göndermişti. Hâlet Efendi ise tehditlerini yinelediği gibi onu Rus taraftarı olarak suçlamış ve bir daha mektup göndermesi hâlinde mührünü bile açmadan geri göndereceğini bildirmişti. Voyvoda hâmîsinin kendisini ortadan kaldırmayı istediği takdirde bunu çok kolay halledebileceğini biliyordu. Dolayısıyla canını kurtarmak için firar etmekten başka bir seçeneğinin kalmadığını iddia ediyordu. Amacı kesinlikle devlete hıyanet etmek değildi.²⁰ Karaca Yanko firar etmeden hemen evvel oğlu Yorgo ve Divan-ı Hümâyûn Tercümanı olan damadı Mihail'e bir mektup yazmıştır. Söz konusu mektupta ikisinin desteğini alamamanın kendisinde yarattığı üzüntüyü dile getiriyor ve her ne olursa olsun onları affettiğini bildiriyordu.²¹ Ayrıca oğlunun bir sıkıntıya düşmesi hâlinde onu koruyacak olan Rusya Elçisi'ne sığınmasını istiyordu.²² Karaca ile Mihail'in bir-

20 Aynı yer.

21 BOA., HAT, nr. 45715 A.

22 BOA., HAT, nr. 45715 B.

likte hareket ettiklerini kaydeden Şânizâde ise, Mihail'in Yanko aleyhindeki konuşmalarının mizansen olduğunu ikilinin Hâlet Efendi'yi kandırdıkları iddiasındadır.²³

Karaca'nın bu suretle firar etmesi ise Bâbiâli ile Rusya arasında bir krize neden olmuştur. Daha öncede zikredildiği üzere Osmanlı Devleti daha 1802 tarihinde çıkarmış olduğu bir fermanla azl ve naspetme yetkisi kendi uhdesinde kalması şartıyla voyvodalıklar üzerindeki tasarrufunu bir ölçüde kısıtladığı gibi, Rusya'nın da işin içine dâhil olmasına sebebiyet vermişti. Bu kanuna göre voyvodalık süresi 7 sene olarak belirleniyor ve bu süre zarfında voyvodalar devlete karşı bir suç işlemedikleri takdirde azledilemiyorlardı. Azledilebilmeleri için ya devlete ihanet etmeleri ya da Rusya'nın voyvodalar hakkında bir şikâyetlerinin olması gerekiyordu. Böyle bir durum vaki olduğunda ise iki ülkenin memurları tarafından isnat edilen suçlamaların doğruluğunu araştırmak üzere incelemeler yapılacaktı. Söz konusu incelemeler sonucunda voyvodaların suçları sabit bulunur ise Bâbiâli tarafından azledilebilirlerdi. Voyvoda yedi seneyi doldurmadan vefat ederse, Bâbiâli Rusya'ya bildirmek şartıyla yerine yeni voyvoda atayacaktı. 16 Mayıs 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın 3. maddesinde esasa bağlanan hususlarla birlikte daha önceki antlaşmalar ve karşılıklı senetlerin hepsi tasdik olunmuştu. Dolayısıyla Eflak-Boğdan voyvodaları ile ilgili bu hüküm de tabii olarak resmileşmiş oluyordu.²⁴

23 Şânizâde, II, 418-419.

24 Bükreş Anlaşması'nın 3. maddesinin tam metni şöyledir: "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyrinde tevarih-i malumede akd ve temhid ve rabt ve tekid olunmuş olan ahidname ve şartnâmeler ve ukud ve senedat-ı mahsuseden gerek vakten bu vakt uhud-ı sabıka cihetiyle ve gerek işbu ahidname ile kesb-i tagyir ile mevad müstesna kılınarak maddası cümleten tasdik olunup devleteyn-i fehimeteyn-i muahadeteyn bila hâlel ve kemal cehd ve sebat ile vikaye eyliyeler" [Bükreş Anlaşması'nın ilgili maddesi ve tam metni için bkz: *Muahadat Mecmuası*, IV, 49-57; İlkin

Osmanlı Devleti ise yukarıda bahsettiğimiz hukuki sorumluluktan kurtulmak için Karaca'nın firarını büyük bir suç olarak kabul etmişti. Hatta daha da ileri giderek ölü olarak addettiği Karaca'nın yerine yeni voyvoda atamaya hazırlanıyordu. Yine Bâbiâli'ye göre firarının sebebi Hâlet Efendi değil, emirlerin hilafında çok fazla para toplayarak halka eziyet etmesi ve bu paraları Avusturya'ya yollamasıydı. Rus elçisi Stroganov (Grigorij Aleksandrovic Stroganov) ise Bâbiâli'nin 1802 fermanındaki şartlara uymasını talep ediyordu. Ayrıca Karaca'nın devletin emriyle fazla para topladığını, firarının ise Hâlet Efendi'nin baskıları yüzünden gerçekleştiğini iddia ediyordu. Rus elçisi elinde bu iddiasını ispatlayabilecek delilleri olduğunu ileri sürüyor ve bunu gerçekleştirdiği takdirde Hâlet Efendi'nin cezalandırılmasını talep ediyordu. Muhatapları Karaca'nın ve dolayısıyla Stroganov'un bu iddialarını tamamen iftira olarak görüyordu. Hâlet Efendi, Padişah'ın emri olmadan asla böyle bir şey yapmaya cesaret edemezdi. Kaldı ki yapsa bile voyvodanın buna itibar etmemesi gerekiyordu. Devlet sistemindeki bir şahıs ancak hakkında sadrazam, kethüda veya reisülküttabın şikâyeti olduğu takdirde padişah fermanıyla cezalandırılabilirdi. Oysa Hâlet Efendi'nin o tarihlerde bir mansıbı bile bulunmuyordu. Üstelik Karaca eğer iddia ettiği gibi Hâlet Efendi tarafından tehdit edildiyse bunu firar etmeden evvel devlete ihbar etmeliydi. Firar ettikten sonra bu tür iddialarda bulunması tamamen iftira attığını gösteriyordu. Stroganov Karaca'nın kendisine yapıldığını iddia ettiği baskılara kulak asmaması gerektiği husu-

Erkutun, *Mevridü'l-Uhûd 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 96-103); İlmihan Sağlamdemir, *age.*, s. 145-156.] Osmanlı Devleti, Bükreş Anlaşması'nın bazı maddelerini tadil için 1827 tarihinde Rusya ile imzaladığı Akkerman anlaşmasına ilave olarak Eflak ve Boğdan'a dair bir senetle de Bâbiâli aynı şartları kabul etmekteydi. Ancak bu hükümler Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına getirilen yerli boyarlar için geçerliydi (*Muhadet Mecmuası*, IV, 65-69).

sunda muhataplarını onaylamak zorunda kaldı. Ancak bu sefer para meselesini gündeme getirdi. Ona göre Karaca kendisinden haksız yere talep edilen paraları ödeyemediği için firar etmişti. Fakat Karaca firar etmesinin nedenlerini açıkladığı yazılarda böyle bir bahaneyi ileri sürmüyordu. Dolayısıyla elçinin bu mesnedsiz iddiası kabul edilmedi ve toplantıya son verildi.²⁵

Eflak voyvodalığı meselesi tartışıldığı sırada Boğdan Voyvodası da istifa dilekçesi vermiş ve hastalığından dolayı artık görevini yerine getirmeyeceğini belirterek affını talep etmişti. Ancak voyvodanın istifasının kabulüyle Stroganov'a yeni bir koz verilecekti. Elçi bu sefer Boğdan'da yedi sene hizmet şartını ileri sürerek yine pürüz çıkaracaktı. Bundan dolayı Boğdan Voyvodası'nın istifa isteği reddedildi.²⁶

Stroganov ise Bâbiâli'ye üst üste dilekçeler göndererek²⁷ Karaca meselesinin halledilmesi için ısrar ediyordu. Nihayetinde Bâbiâli, elçinin bu dilekçelerini Sultan II. Mahmud'a sundu. Sultan kesin bir dille Osmanlı Devleti'nin tüm antlaşma şartlarına uyduğunu söylüyordu. Hatta Boğdan Voyvodası bizzat kendisi istifa talebinde bulunmuşken yedi yılı doldurmadığı için bu talebinin reddini en büyük delil olarak gösteriyordu. II. Mahmud'un bu emrinde Karaca'nın firarını, ihanetine bağlaması ve kimse tarafından istifaya zorlanmasının mümkün olmadığına altını çizmesi, Hâlet Efendi'yi suçsuz bulduğunu göstermektedir.²⁸

II. Mahmud'un bu mütalaası üzerine Rus elçisi yeni voyvoda atanmasını şartlı olarak kabul etti. Öne sürdüğü şartlara göre yeni Voyvoda ya firari Karaca'ya vekil olarak atanacak ve önce onun görev süresini tamamlayacaktı ya da asaleten atanacak ama sabık voyvodanın kalan süresi de onun görev süresine eklenecekti. Böy-

25 BOA., HAT, nr. 45918 Ç.

26 BOA., HAT, nr. 45648.

27 BOA., HAT, nr. 45918, nr. 45434 A.

28 BOA., HAT, nr. 45918, nr. 45434.

lelikle Rusya her hâlükârda Karaca'nın kendisine olan borcunu da yeni voyvodadan talep edecekti. II. Mahmud, vekâlet yerine ikinci şikkı tercih ediyordu. Sonuç olarak Stroganov'un teklifi kabul edilmiş²⁹ ve Eflak voyvodalığı Drakozâde Aleko Bey'e verilmiştir.³⁰

Stroganov bu teklifinin kabul edilmesi üzerine amacına ulaşmıştı. Yeni voyvoda atanır atanmaz Karaca'nın borçlarının peşine düştü. Karaca Rusya'dan aldığı 1.508.000 küsür kuruş tutan zahire parasına karşılık olarak 800.000 kuruş değerinde Çorlugarla isimli bir çiftliğini teminat olarak göstermişti. Stroganov yeni voyvoda Aleko'dan söz konusu çiftliğin satışından elde edilecek parayı Rusya'ya teslimini istiyordu. Ancak Aleko yetkisi dâhilinde olmayan bu ödemeyi yapmayı kabul etmedi. Ama işin peşinin bırakılmayacağını anladığından Bâbîâli'nin bir çözüm bulmasını istiyordu.³¹ Bâbîâli Stroganov'u bu talebinde haklı bulmuş ve çiftliğin yüksek fiyattan satılarak Rusya'nın parasının ödenmesini, geri kalanın ise İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Böylelikle Karaca'nın İstanbul'daki borçları da ödenebilecekti.³²

Hâlet Efendi, Karaca ve Stroganov nedeniyle büyük bir tehlike atlatmasına rağmen ne iktidarından ne de voyvodalıklar üzerindeki nüfuzundan bir şey kaybetmeğini Karaca'nın damadı Mihail Bey'i Boğdan voyvodalığına getirerek gösteriyordu.³³ Zaten Hâlet Efendi'nin voyvodalıkları ve tercümanlıkları Rumlar arasında dört aileye hasretmesine kızgın olan diğer Rum beyleri, firari

29 BOA., HAT, nr. 45713.

30 BOA., C.DH, 9134. Firari Karaca'nın geri kalan süresinin de Aleko Bey'in görev süresine eklendiği tevcihat kaydında şu şekilde belirtiliyordu: "Voyvodalık-ı mezbûrun müddet-i mu'ayyenesi olan yedi seneden muhal olan müddet-i cüziyyeye-i malûme dahi müddetine ilâve ile sabıka Boğdan ve Eflak voyvodası Drakozadre Aleko Bey'e tevcih ve beratı verilmiştir. Fi 18 Muharrem 1234 (17 Kasım 1818)" (BOA., Tahvil d., 39, s. 230).

31 BOA., HAT, nr. 45520.

32 BOA., HAT, nr. 45543, nr. 45544.

33 BOA., Tahvil d., 39, s. 229.

Karaca'nın damadı olan ve yaşının küçüklüğüyle dikkati çeken Mihail'in voyvoda olarak atanmasına tepki gösterdiler. Ancak bu da Hâlet Efendi'nin umurunda olmadı. Mihail'den boşalan Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı'na da bir sene sonra voyvoda olacağı taahhüdüyle Kallimakizâde İskerlet Bey'in kardeşi olan Nikola Bey'i getirdi. Ancak ertesi sene sözünde durmayarak Kallimakizâde İskerlet Bey'i Eflak voyvodası yapması doğal olarak Nikola'nın tepkisini çekti. Hâlet Efendi'yi sözünde durmamakla suçlamanın bedelini ise azledilerek ödedi.³⁴ Hâlet Efendi'nin, Rusya taraftarı oldukları aşikâr olan Mavrozi ailesinin bir üyesi Kostaki'yi tercümanlığa yani devlet sırlarına hâkim olabileceği bir makama getirmesi de devlet adamları arasında hayretle karşılandı. Akrabalarının çoğu Rusya'da firari olarak bulunan Kostaki'nin Bâbîâli'ye tam bir sadakat göstermesi beklenemezdi.³⁵ Ancak bütün bunlar sadece söylenti hâlinde kalıyor, hiçbir şekilde Hâlet Efendi'nin nüfuzuna sekte getirmiyordu.

Bükreş Antlaşması'ndan sonra Rus elçisi Stroganov ile yapılacak olan mükâlemelerde bu işin ehli olan Reisülküttap Canib Efendi yerine Nişancı Hâmid Bey'in atanmasını sağlaması ve yanına Kallimakizâde İskerlet Bey'i vermesi hâlâ gücünü koruduğunun bir göstergesiydi. Böylece hem mükâlemeleri kontrol edecek hem de Karaca'nın kendisine vermiş olduğunu iddia ettiği paraların bahsi geçerse el altından bunları da örtbas edecekti. İskerlet Bey asıl işi görecek, Hâmid Bey ise görüntüyü kurtaracaktı.³⁶

Hâlet Efendi ve voyvodalar arasındaki bu ilişki sürüp giderken, Rum İsyanı alttan alta büyüyordu. Bu esnada Eflak voyvodası Aleko Soço öldü. Rusya'nın aradaki antlaşmaları ileri sürerek, Eflak'a voyvoda atanmasını talep edeceği, aksi takdirde bir pürüz çıkaracağı meydandaydı. Bu yüzden voyvodalığa Kallimakizâde

34 Şânizâde, III, 180-181

35 Cevdet, XII, 117.

36 Şânizâde, III, 104; Cevdet XII, 98.

İşkerlet getirildi.³⁷ Bu atamanın hemen ardından, Rum isyanı iyice gün yüzüne çıktı. Boğdan voyvodası Mihail Sutzo, Aleksandre İpsilanti'nin isyanı, Boğdan'da başlatmasına yardımcı olmuş ve daha sonra firar etmişti. Bu gelişme üzerine Bâbîâli'nin Eflak voyvodası İşkerlet'i de azletmesi ve sürgüne göndermesi gerekiyordu. Thomas Gordon voyvodaların Rum isyanı nedeniyle suçlanmalarının sürpriz olmadığını ancak özellikle suçlamalardan kurtulmak isteyen Hâlet Efendi'nin Rumlardan hemen vazgeçerek voyvodaları ihanetle itham ettiğini ve bu hususta Sultanı ikna etmek için özel bir çaba harcadığını kaydeder.³⁸

Ancak Rusya'dan çekinen Bâbîâli, İşkerlet'i görevinden almakla birlikte maiyetiyle birlikte bir müddet İstanbul'da Süleymaniye'de bir evde hapis olarak tuttu. İşkerlet İngiltere ve Rusya elçisiyle haberleştiğinin meydana çıkması üzerine bütün ailesi ve maiyetiyle birlikte Bolu'ya sürüldü.³⁹ Bu durumdan rahatsızlık duyacağı aşikâr olan Rusya'ya ise Eflak voyvodalığının hâlâ İşkerlet'in uhdesinde olduğu ancak Osmanlı Devleti'nin Rumlara artık hiçbir şekilde güveni kalmadığı için bir süre Bolu'da ikametinin uygun görüldüğü söylenecekti.⁴⁰ Eflak ve Boğdan'ı bir süre kaymakamlar vasıtasıyla idare eden⁴¹ Bâbîâli, uzun süreden beri idaresi altında oldukları Rumlardan nefret eden Eflak Boğdan halkının Rumları memleketlerinden çıkaracaklarını ve Bâbîâli'ye kendilerini beğendirmek için en azından 5-10 sene sadakatle hizmet edeceklerini düşünerek Eflak Boğdan'a yerli boyarlardan voyvoda atamaya karar verdi.⁴²

Bu doğrultuda Eflak voyvodalığı'na 13 Temmuz 1822'de Giori Giga Boğdan Voyvodalığı'na ise Ioan Sandu Sturtza (Yorgan

37 BOA., HAT, nr. 50178.

38 Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, London 1832, s. 181.

39 BOA., HAT, nr. 50178.

40 BOA., HAT, nr.50163.

41 Esad Efendi, *age.*, s. 112.

42 BOA., HAT, nr. 45441.

Sandal Istorça) atandı.⁴³ Divan-ı Hümâyûn Tercümanlıkları da onların elinden alınarak bu göreve mühendishane hocalarından Yahya Efendi getirildi.⁴⁴ Son Rum tercüman İstavrakı Bey ve oğlu Bolu'ya sürülmüş, Esad Efendi'nin iddialarına göre Hâlet Efendi'nin el altından teşvikiyle Bolu mütesellimi tarafından öldürülmüşlerdi.⁴⁵ Ancak devletin resmi kayıtlarında olay çok farklı anlatılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konu hakkındaki bir belgede Rumlar tarafından şehit edilen Kalyoncuların yakınlarının intikam duygusuyla Rum tercümanı katletmiş olabileceklerinden bahsedilmektedir.⁴⁶

İstavrakı'nın öldürülmesi Hâlet Efendi'nin dahliyle mi olmuştur? Yoksa yerli halkın intikam duygusuyla mı gerçekleşmiştir? Bu hususu tam olarak netliğe kavuşturmak elimizdeki bilgilere göre mümkün gözükmemektedir. Ancak kesin olan bir husus vardır ki Eflak Boğdan voyvodalıklarının ve tercümanlıkların Rumların elinden alınması Hâlet Efendi'nin sonunu getiren en önemli sebeplerden biri olmuştur. Çünkü Eflak ve Boğdan voyvodalarının ve tercümanların isyandaki rolü onların en büyük hâmîsi olan Hâlet Efendi'ye Tepedelenli'den sonra bir eksi puan daha getirmiştir. Ancak bundan da önemlisi Hâlet Efendi, iktidarının en önemli ayaklarından birini kaybetmişti.

43 BOA., Tahvil d., 39, s. 229-230.

44 Esad Efendi, *age.*, 76-77.

45 Esad Efendi, *age.*, 75-76; ondan naklen Cevdet, XI, 43-45.

46 BOA., C.HR., 2274.

C. HÂLET EFENDİ’NİN RUM İSYANI’NDAKİ ROLÜ

Çok uluslu bir yapısı olan Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaası içerisindeki en imtiyazlı grup şüphesiz Rum elitleriydi. Eğitimleri, zenginlikleri, devlet kademelerinde kilit noktalarda yer almaları onları diğer gayrimüslimlerden ayrı bir yere koyuyordu. Üç tuğlu vezir statüsünde olan Eflak, Boğdan voyvodalıklarına atanan Fenerliler, yabancı dil ve diplomasi becerileri nedeniyle tercümanlık hizmetinde de istihdam ediliyorlardı. Böylelikle, Osmanlı diplomasisinin lokomotif ve özellikle XVIII. yüzyıldan sonra birçok noktada belirleyici oldular. Feneriotlar bahsinde değinildiği üzere unvan, hane ve patronaj sistemlerini kullanarak Osmanlı Devleti’nin yönetim sisteminde üst basamaklara tırmanırken, eğitim, ticari ve diplomatik ağları sayesinde de Rusya ve Avrupa’da kendilerini tanıtmışlardır. Yine bu ilişkileri sayesinde dünyadaki tüm gelişmeleri yakından ve anında takip etmişlerdir. Bu özelliklerine devlete isyan etmedeki tecrübeleri de eklenmiş ve Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik ve ulus devlet kurma yolunda isyan eden ilk Osmanlı tebaası olmasalar da

amaçlarını gerçekleştirme bazında ilk olma unvanını almışlardır. Ancak çalışmamızın öznesi Hâlet Efendi olduğu için Rumlarla ve isyanla ilgili ayrıntıları konuyu derinlemesine inceleyenlere bırakmak ve elden geldiğince Hâlet Efendi'nin isyanla ilgisini ortaya koymaya çalışmak daha yerinde olacaktır.

Hâlet Efendi ve Feneriotlar arasındaki ilişki bir önceki bölümde açıklanmaya çalışıldığı üzere para/rüşvetten çok ekonomik, siyasi, idari ve diplomatik ayakları olan, payitahttaki iktidar veya muhalif hiziplerin ekseninde gelişen çok daha girift bir ilişkidir. Ancak devrin müverrihleri Şânizâde, Esad Efendi ile Cevdet Paşa'da ve onlardan naklen yapılan günümüz çalışmalarında Hâlet Efendi ve Rumlar arasındaki ilişkinin temeli –sebebini açıklamadıkları– Rum hayranlığı ve rüşvete dayandırılmaktadır. Hâlet Efendi'yi Rum İsyanının neredeyse tek müsebbibi olarak gösterirken de dayandıkları saikler bunlardır. Tıpkı Tepedelenli Ali Paşa meselesinde olduğu gibi olay örgüsünün diğer tarafı, yani Rumlar ikinci plana atılmıştır. Hâlet Efendi rüşvet alamadığı ya da aldığı rüşveti az bulduğu için Tepedelenli'yi ortadan kaldırtmış, böylelikle üzerlerindeki baskı unsurunun kalmasını fırsat bilen Rumlar isyan etmişlerdir. Dolayısıyla Hâlet Efendi burada da hâin sıfatına yakışan bir rol oynamıştır.

Hâlet Efendi'nin Rum İsyanı'ndaki tavrı Şânizâde ve Cevdet'in iddia ettiği gibi hâinliğinden mi aymazlığından mı kaynaklanıyordu? Yoksa Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde isyanın ilk zamanlarına ait olan belgelerden de anlaşıldığı üzere önceleri tipik bir Osmanlı refleksi göstererek Rumlardaki hareketlenmeyi milliyetçilik saikiyle değil de Rusya kışkırtması olarak mı gördü? Ya da Adalpus Slade'ın iddialarına göre Paris'teki elçiliği sırasında liberalizmden etkilenererek, “birçok Osmanlı aydını gibi Rumları Müslümanlarla eşit tutma gibi enteresan fikirlere kapılmış ve Rumların imparatorluktan ayrılma eğiliminde olmadığını” mı¹

1 Slade, *age.*, I, 245.

varsaymıştı? Yukarıda zikredilen eserlerin Hâlet Efendi'yi kendi zaviyelerinden devrin hâkim görüşüne göre değerlendirmeleri ve Rum İsyanıyla ilgili arşiv belgelerindeki ketum ifadeler bu soruların cevaplarını vermeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Ancak eldeki veriler değerlendirildiğinde Hâlet Efendi'nin bilinçli ya da bilinçsiz olarak Rumların işini kolaylaştıran adımlar attığı kesinlikle inkâr edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cevdet Paşa ve onun Rum İsyanı konusunda kaynağı olan Mehmed Mansur Efendi'nin verdikleri bilgilere göre Hâlet Efendi'nin en büyük hatası İngiltere elçisinin Rumların Mora'da isyan edeceklerini çok önceden haber vermesi üzerine bölgeye söz konusu iddiaları araştırmak üzere bir Eteryâ üyesi olan Divan Tercümanı Nikola Mavrozi'yi göndermesiydi.² Nikola Mavrozi ise Mora'ya gidip halkı isyana teşvik ettiği yetmiyormuş gibi dönüşünde Mora halkının sadakatinden bahsederek Bâbiâli'yi yanlış bilgilendirmiş ve bölgeye asker sevk edilerek isyana zamanında müdahale edilmesini engellemişti. Ahmed Cevdet Paşa, keskin zekâsıyla meşhur olan Hâlet Efendi'nin İngiltere'nin uyarısını ciddiye almayarak bu hataya nasıl düştüğünü anlamakta güçlük çektiğini ifade etmektedir. Ona göre Hâlet Efendi'nin ya İngiltere'ye düşmanlığı vardı, ya da kendisinin büyük bir hatası sonucunda meydana gelen Tepedelenli meselesinin daha büyük bir olaya sebebiyet vereceğini nihayetinde anlamış ve şaşırılmıştı. Ahmed Cevdet Paşa'nın en uzak ihtimal olarak da Hâlet Efendi'nin Fenerlilere tam manasıyla teslim olduğunu ve artık ipleri onların eline kaptırdığı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.³

Dönemin kaynaklarına göre Hâlet Efendi'nin ikinci hatası ise Boğdan'a zahire almak üzere giden ve bir boyarın evinde misafirliği esnasında Rumların İstanbul'u ele geçirmesinin tasvir edildiği tabloyu tesadüfen görerek İstanbul'a gelir gelmez

2 Başkaya, *age.*, s. 21-22; Cevdet, XII, 106.

3 Cevdet, XI, 108.

bunları gereken yerlere rapor eden Mustafa Nazif Efendi'nin uyarılarını dikkate almaması ve onu sürmesidir.⁴ Ancak Mansur Efendi'nin eserinde yer alan bir bilgi Hâlet'in hâinliğine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Mehmed Mansur, Eterya üyelerinin, kendileriyle işbirliğine yanaşmayan ve Hâlet Efendi tarafından voyvodalığa atanan Aleko Soço'yu öldürdükleri bilgisini verir. Hemen arkasından Hâlet Efendi'yi de itlaf edeceklerini ve isyanı desteklemedikleri takdirde Eflak-Boğdan voyvodalarını da azlettirerek yerlerine kendi amaçlarına hizmet edecek voyvodaların atanmasına dair karar aldıklarını kaydeder.⁵ Mansur Efendi'de bu minvalde değerlendirilebilecek bir diğer bilgi de Mihail'in, olayların gidişatından ürkererek Rumlara karşı yapılan muameleyi şiddetlendirmesinden endişe ettiği Hâlet Efendi'yi aldatmaya çalıştığıdır. Müellife göre Aleksandre İpsilanti ile işbirliği yaparak onu Boğdan'a davet eden⁶ Mihail, Hâlet Efendi'nin dikkatini başka yöne çekmek için Rusya ve Fransa'nın arasında bir ittifaka dair düzmece bir rivayet uydurmuştur.⁷ Şânizâde ve Cevdet Paşa da Hâlet Efendi'nin Rumlar tarafından aldatıldığı ya da kandırıldığı iddiasındadırlar.⁸ Bu bilgiler, Hâlet Efendi'nin en azından Rum asilerin elebaşlarıyla arasında bir anlaşmazlık olduğunu ortaya koyması açısından çok önemlidir.

Görüldüğü üzere söz konusu eserlerde Hâlet Efendi isyanın hazırlık aşamasında bir şekilde Rumların yolunu açmakla itham edilmektedir. Ancak kroniklerdeki Hâlet Efendi anlatısı 5 Mart

4 Şânizâde 192-194. Rumeli'ye giden kişinin adının Nazif olduğu bilgisi söz konusu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr 2155'te kayıtlı nüshasında vr. 74b'nin kenarına Esad Efendi'nin aldığı nottan anlaşılacaktır (Şânî-zâde Mehmed Ataullah Efendi, *Şânizâde Tarihi* (yay. haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, 1065-1066).

5 Başkaya, *age.*, s. 13; Cevdet, XI, 115.

6 BOA., A. {SKT, 179/68.

7 Başkaya, *age.*, s. 33.

8 Şânizâde, II, 418-419; Cevdet, XII, 45.

1821'de Aleksandre İpsilanti önderliğinde Boğdan'da başlayan isyanı haber alan Sultanın, bütün Rum reayasının katledilmesini emretmesinden sonra⁹ tamamen farklılaşır. Şânizâde, Esad, Mansur Efendilere ve Cevdet Paşa'ya göre Hâlet Efendi, kendisi hakkındaki iddiaları yalanlamak istercesine Sultanı desteklemiş, tam bir Rum düşmanı olarak davranmıştır. Ancak Şeyhülislam Halil Efendi emrin hemen uygulanmasını engellemiş, Sadrazam Seyyid Ali Paşa da zar zor Şeyhülislama katılmıştır. Sultanın yanından çıktıklarında Hâlet Efendi ve Şeyhülislam Hacı Halil Efendi arasında şiddetli bir tartışma yaşanmıştır. Hacı Halil Efendi, ona yönelerek "Kethudâ ta'ziriyle şimdiye kadar her umûru kendi mezakına uydurarak voyvodalıkları hânedân-ı erba'aya hasr ve Mihail gibi genç oğlanı voyvodalığa sevk gibi hod-be-hod ârây-ı nâ becâ ile bunca ashâb-ı ümniyyeyi me'yûs ü mükedder ederek keyfiyyeti bu pereselere müncer etmiş iken şimdi çâresini bizden mi soruyorsun. Var imdi ne hâlin var ise gör" diye resmen Hâlet Efendi'yi suçlamıştı.¹⁰ Halil Efendi görünüşte II. Mahmud'un emrine karşı koyarak Rum tebaanın katledilmesini engellemesinin gerçekte ise Hâlet Efendi'yi suçlamasının bedelini azledilerek ödeyecektir. Bununla da Hâlet Efendi'nin hışmından kurtulamayarak hanımını da feci bir şekilde kaybedecektir.¹¹ Tabii ki ses çıkarmayarak Halil Efendi'yi destekleyen Sadrazam Seyyid Ali Paşa da Hâlet Efendi tarafından azlettirilmiştir. Sadrazamlığa Benderli Ali Paşa, şeyhülislamlığa da Yasincizâde Abdülvehab Efendi getirilmiş, ancak Benderli İstanbul'a ulaşana kadar yerine Salih Paşa vekâlet etmiştir.

Azillere devletin zirvesinden başlayan Hâlet Efendi, en güçlü rakibi Canib Efendi'nin de reisülküttaplıktan alınarak Konya'ya sürülmesini sağlamıştı. Akabinde daha önce voyvodalık sözüyle Divan-ı Hümayûn Tercüman'ı yaptığı Nikola Bey'in voyvodalık

9 Şânizâde, III, 198.

10 Şânizâde, III, 199; naklen Cevdet, XI, 127-128.

11 Şânizâde, IV, 138-139.

talep etmesi üzerine de onu Kayseri'ye sürdürmüş ve yerine Kostaki Mavrozi'yi divan tercümanı yapmıştı. Bu arada aslında isyanın destekçilerinden olan Kostaki, Hâlet Efendi'nin emriyle Rumlara isyandan vazgeçmeleri için sözde nasihatnameler göndermişti. Ancak bu nasihatnameler de "Böyle bîvakt vaz' u hareket kâr-ı akıl mıdır, bunun şimdi mevsimi miydi?" gibi laflara da yer verdiği öğrenilince idam edildi.¹² Yerine ise İstavrakı getirildi.¹³ Derya Tercümanı Hançerlizâde Mihalaki'yi de aynı son bekliyordu.

Bu sırada Boğdan İsyanı tam atlatıldı zannedilirken Dimitri İpsilanti'nin önderliğindeki Mora İsyanı, Patras Vakası'yla başladı. İsyanın müsebbiplerinden biri olarak görülen Rum Patriği Grigoryos olmak üzere Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri ile halktan beş kişi idam edildi. Ancak Grigoryos idam edilmeden önce bir karışıklık çıkmaması için yeni patrik seçtirilmiş ve patrikhane civarı yeniçeri ağası tarafından kontrol altına alınmıştır.¹⁴ Şânizâde, patrikhanenin orta kapısında üç gün asılı kalan Grigoryos'un cesedinin denize atılması görevinin Sultan tarafından Yahudilere verildiğini yazmıştır. Ancak Vakanüvis Esad Efendi bu bahsin geçtiği sayfanın kenarına, "Hâşâ karihadan değildir, belki bazı süfehânın Hâlet-i garîbe ilkasındadır" diye not düşerek¹⁵ bu işin altında da Hâlet Efendi'nin olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca Patrik'in idamını da yanlış bulan Esad Efendi'ye göre Patrik Avrupa ve Rusya'da saygı gören bir şahıstı. Dolayısıyla akılcı bir siyaset kullanılarak Rum İsyanı'nda bu devletler Bâbîâlî'nin tarafına çekilebilirdi.¹⁶ Ancak Esad Efendi'nin burada

12 Şânizâde, IV, 21-22.

13 Aynı yer.

14 BOA., HAT, nr. 51285.

15 Şânizâde, IV, 32.

16 Ahmed Cevdet Paşa Esad Efendi'nin bu yorumunun yine Şânizâde'nin konuyla ilgili bilgi verdiği sayfada (Şânizâde, IV, 32) olduğunu kaydetmektedir (Cevdet, XI, 164).

atladığı bir nokta vardır ki koyu bir Eteryâ üyesi olan Grigoryos, isyanı başlatmak üzere Mora'ya giden Dimitri İpsilanti'ye desteklediğini gösteren yazılar vermişti. Dolayısıyla idam edilmese bile Avrupa ve Rusya'yı isyan karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları için ikna etmesini beklemek zayıf bir ihtimaldi. Ahmed Cevdet Paşa da Patrik'in idamından Hâlet Efendi'yi sorumlu tutmaktadır. İsyanın başlamasından bir gün önce Mühr-i Hümayûn'u alan ve İstanbul'daki siyaset ortamından bihaber olan Benderli Ali Paşa ise sadece verilen emri yerine getirmiştir.

Taşra veziri olan ve İstanbul'daki teşrifatı da lüzumsuz gören Benderli bu olaydan sonra sadarete fazla kalmayacaktı. Tıpkı Hacı Halil Efendi gibi bir meşveret meclisinde Hâlet Efendi'yle karşı karşıya gelmesi onun da sonunu hazırlayacaktı. Söz konusu meşverette Şânizâde'nin deyiimiyle bazı söz sahibi kibar (mevzu-bahis olan kişinin Hâlet Efendi olması kuvvetle muhtemeldir) gayrimüslimlerin hepsinin ittifak ederek birlikte çalıştıklarını, güçlerini azaltmak için birazının katledilmesini önermişti. Ancak Benderli, "Yok yok lazım olan, suçlu olan katl olunmaktır. Ve işçesine bakılırsa böyle bir takım başsız buğsuz haşerât ve çoluk çocuğu silahlandırıp da Pây-i taht-ı padişahide fukarâ-i raiyeti katle müsaade göstermeğe sebep olanların hakkından gelinmelidir" diyerek bir kere Hâlet Efendi'ye dikkatli baktıktan sonra tekrar hazır olanlara dönerek, "Bakın şevketlü efendimiz bizden ittîfâk ister, benimle ittifak edecek misiniz yoksa ne edeceksiniz, bana şimdi cevap verin!" deyip sözlerine son vermişti.¹⁷ Benderli daha sonra Sultan II. Mahmud'la görüşmüş ve Hâlet Efendi'nin azledilmesini istemiştir. Ancak bir manada devletin kendisi olmuş Hâlet Efendi'nin azledilmesi Sultan için hiç de kolay değildi. Gervinius'a göre yeniçeri ve ulema ile ilişkisi olan Sultan'ın gözdesi çevirdiği bir saray entrikası ile ¹⁸ Benderli'yi de alt etmeyi başardı. II.

17 Şânizâde, IV, 40.

18 G.G. Gervinus, II, 258.

Mahmud ise bir devlet adamından çok levent gibi davranan ve son görüşmelerinde tam istiklal ile hareket etme özgürlüğü talep eden Sadrazamını azlederken hedef tahtasına yine Hâlet Efendi'yi oturtuyordu. Böylelikle Hâlet Efendi meşveret meclisinde maruz kaldığı durumun intikamını almış, Sultan da karışık bir zamanda yaptığı sadrazam değişikliğinin sorumluluğundan kurtulmuştu. Benderli'nin ise ölüm emrini görünce, "Eyvah bilemedim evvel icrâ sonra inhâ etmeli imiş"¹⁹ demesi, Hâlet Efendi hakkındaki düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır. Yaftasında Rum milletini isyana teşvik etmekle suçlanması ise Hâlet Efendi'nin gazabının ne derecede şiddetli olduğunu göstermektedir. Benderli'den sonra, Salih Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.

Rum İsyanı nedeniyle kendisini suçlayanları azlettirerek veya sürdürerek durumu idare eden Hâlet Efendi ise artık işin ciddiyetini anlamış, bu sefer Rumlara karşı amansız bir mücadele başlatmıştı. Kendine yapılan suçlamaları ortadan kaldırmak için Rumların elindeki silahları toplamakla görevli olan Mehmed Ağa'nın, Kırklareli ve Istranca'dan tutuklayarak gönderdiği 60 Rumdan hangisinin suçlu hangisinin suçsuz olduğuna bakmayarak birkaçı haricinde hepsini idam ettirdi. İmparatorluğun Hristiyan reayasının rahat günlerinin sona erdiğini kaydeden MacFarlane, bu durumu acımasız Hâlet Efendi tarafından kurulan bir sistemin parçası olarak görmektedir. Ancak bu sistemin Sultan Mahmud tarafından da takip edildiğini ilave ederek iddialarını bir üst boyuta taşımaktadır. Slade ise Rumların Hâlet Efendi'nin ismini dehşetle bir tuttuklarını, eğer birinin onlardan kötülük canavarını tanımlamalarını istese Hâlet Efendi'nin model olacağını²⁰ kaydeder. Raffanel, Rumların onu Asya'daki kardeşlerinin şeytanı, saygıdeğer Grigoryos'un ızdırabı ve Sakız'ın korkunç kasabı olarak gördüklerini kaydeder.²¹

19 Cevdet, XI, 170.

20 Slade, I, 250

21 C.D. Raffanel, *age.*, s.312.

Şanizade'ye göre Hâlet Efendi taşraya da el attıyor ve meşveretlerde sık sık Ayvalık Rumlarının da isyana katılacağını, bu yüzden hepsinin katledilmesi gerektiğini²² tekrarlıyordu. Müellif onun böylelikle hem daha önce sürdürdüğü Şeyhülislam Dürrişâde'nin Ayvalık Mukataası'na el koymayı hem de Rum destekçisi sıfatından kurtulamayı hedeflediğini kaydetmektedir. Hâlet Efendi'nin iddiaları yerinde araştırılmış ancak bölge reayasının devlete sadık olduğuna kanaat getirilmişti.²³ Ayrıca Ayvalık'a Hüdavendigâr Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın kethüdasının ve Karaman Valisi Ebu Bekir Paşa'nın maiyetindeki askerler sevk edilerek²⁴ askeri üstünlük sağlanmıştı. Ayvalık Rumları bu şartlar muvacehesinde isyanı göze alamıyorlardı. Ancak bir gece Rumlara ait ticaret gemilerinin kıyıya yaklaşp Rum ahaliyi tahliye ettikleri öğrenilince Osmanlı kuvvetleri ve reaya arasında yaşanan mücadele sonucunda şehir büyük bir tahribata uğramıştır.²⁵ Bu esnada Yunda Adası reayasının da isyan haberi İstanbul'a ulaşmıştı. Sultan II. Mahmud ise adaya asker sevk edilmesini ve tabiri caizse taş üstünde taş omuz üstünde baş bırakılmamasını emretmişti. Osmanlı kuvvetleri ise Rumlar tarafından terkedilen adayı ateşe vererek tahrip etmişlerdi.²⁶ Ayvalık rumları hakkındaki iddialarının doğru çıkması ise Hâlet Efendi'ye rahat bir nefes aldirmıştı.

Taşrada bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da Sultan II. Mahmud ve Hâlet Efendi tarafından yeni bir politika uygulanıyordu: "İttihâd-ı İslam" Üst üste toplanan meşveretlerde hazır bulunanlara bu ittifaktan ayrılmayacaklarına dair yemin ettiriliyordu. Tüm devlet adamlarının ve Müslüman halkın Rum İsyanı'nın bastırılması için ittifak ederek birlik ve beraberlik içinde

22 Şânizâde, IV, 100.

23 Şânizâde, IV, 101-102.

24 BOA., A. {SKT, 181/35.

25 BOA., HAT, nr. 40679.

26 Şânizâde, IV, 159.

çalışmaları hakkında hem İstanbul'daki bürokratlara hem de taşra vezirlerine emirler gönderiliyor,²⁷ Patrik ve metropolitlerin asıldığı an oluşan sahnenin tüm büyük şehirlerde Allah ve Peygamber adına tekrarlanması isteniyordu.²⁸ İsyan haberiyle galeyana gelen İstanbul kamuoyu²⁹ ve milliyetçi hizbin hoşnutsuzluğu³⁰ II. Mahmud ve Hâlet Efendi'nin işini kolaylaştırıyordu. Devlet ricali ve toplum hazarı durumdan bedevî duruma geçirilmişti³¹ ve bu politika sonucunda –Şânizâde'ye göre ise Hâlet Efendi'nin dahliyle³²– ahali silahlandırılmıştı.³³ Pouqueville göre de “kana susamış gözde” yani Hâlet Efendi bu işin mimarıydı. Anti-Hıristiyan İstanbul'un ortasında fanatizmi destekliyor ve “hâin bir öneriyle” Müslümanların silahlanmasını sağlıyordu.³⁴ Archibald Alison, Kasım'ın başında Sultan'ın müslümanların altın ve gümüş süs eşyalarını kullanmasını yasaklayan ve gerçek değerlerinin yüzde yirmi beş eksikliğiyle eritmek üzere hazineye borç verilmesi gerektiğini içeren bir kararname çıkardığını kaydeder. Ancak yazar söz konusu kararnamenin halkta büyük bir hosnutsuzluk yarattığını, Sultan II. Mahmud'un galeyanın önüne geçebilmek için her gün sarayın kapısında Rumları ve paşaları idam ettiğini, en nihayetinde de Hâlet Efendi'yi gözden çıkardığını ilave eder.³⁵

Devlet adamlarının ve halkın “İttihâd-ı İslâm” hususunda gevşeklik göstermemesi için zaman zaman fermanlar ısdar edi-

27 BOA., A. {SKT, 181/20, 26, 47, 180/11, 182/34.

28 Slade, *age.*, I, 247.

29 Slade, *age.*, I, 245.

30 Archibald Alison, *History of Europe from the Fall of Napoleon in 1815 to the Accession of Louis Napoleon in MDCCCLII*, London MDCCCLIV, II, 158

31 Şükrü Ilıcak, *agt.*, s. 123-129.

32 Şânizâde, III, 215.

33 Halkın silahlanması gerektiği kararının alındığı meşveret meclisi kararı için bkz: BOA., HAT, nr. 44138; Gervinus, II, 356.

34 Pouqueville, II, 313.

35 Archibald Alison, *age.*, II, 158.

liyordu.³⁶ Meşveretlerde “İttihâd-ı İslâm” adına en ateşli konuşmaları yapan Hâlet Efendi ise bu konuşmaların birinde ocaklara silah dağıtılmasını teklif ediyordu. Meşverete katılanların da onayıyla 3 Nisan 1821’de gerekli emirnamenin ısdarı istenmiş ve meşveretin (Hâlet Efendi’nin) bu talebi Padişah tarafından uygun görülmüştür. Bu doğrultuda Yeniçeri Ocağı’na 2.500 tüfek ve fişek, topçu ocağına 1.000, diğer ocaklara 500’er tüfek verilmiştir. Şânizâde’nin zabitan tarafından kim oldukları bilinmeyen kişilere “kışla zineti(silah)” teslim edilmesini “acâyibât-ı Hâlet”den olarak tanımlarken³⁷ Hâlet Efendi’yi işaret ettiği aşikârdır. Ancak müellifin deyiimiyle “erbâb-ı sefâhet bedâveti bezâvete” döndürmüş,³⁸ yeniçeriler suçsuz gayrimüslimleri öldürmeye, İstanbul’da taşkınlık yapmaya başlamışlardı. Bu tavırlarından dolayı cezalandırılmaları gereken yeniçerilere ise Hâlet Efendi’ye olan yakınlıklarından dolayı dokunulmuyordu. Hatta Eflak ve Boğdan’a gönderilmelerine dair ferman çıkıyor, bir nevi taltif ediliyorlardı. Ayrıca Bâbiâli, İstanbul’a giriş çıkışları kontrol altına alarak mürur tezkiresi usulünü getiriyordu. Bunun yanı sıra İstanbul’a bağcılık yapmak veya bakkal dükkânı açmak gibi bahanelerle gelen, aslında isyanı destekleyen bekâr Rumların hemen yakalanarak şehir dışına çıkarılmasına,³⁹ baruthanelerin muhafazasına dikkat edilmesine,⁴⁰ ayrıca bir yangın vukuunda yangın yerine gitmesi gereken yeniçeri ağası, topçu başı ve cebeci başının sefer mühimmatlarının tutulduğu Tophane-i Amire’den kesinlikle ayrılmamalarına⁴¹ dair üst üste emirler ısdar ediliyordu. Ayrıca Rusya’nın isyanı fırsat bilerek doğu sınırlarından saldır-

36 BOA., HAT, nr. 16449.

37 Şânizâde, IV, 3-4.

38 Şânizâde, IV, 174.

39 BOA., A. {SKT, 180/38.

40 BOA., A. {SKT, 180/39.

41 BOA., A. {SKT, 179/59.

ması ihtimaline karşı Erzurum Valisi Hüsrev Mehmed Paşa'nın her zaman hazırlıklı ve dikkatli olması gerektiğine dair bir emir gönderilmişti.⁴²

Alınan tüm bu tedbirlere rağmen isyan hızla yayılıyor ve halk arasında Hâlet Efendi'nin Rum İsyanı'nın baş müsebbibi olduğuna dair sesler yükseliyordu.⁴³ Bu dedikoduların önünü almak isteyen Hâlet Efendi bedeviyet hâlini bir üst noktaya taşıyor, kendisi de dâhil olmak üzere Bâbîâli ve Enderun'daki kalem ehline Bâbîâli Kum Meydanı'nda atlı olarak askerî talim yaptırıyordu. Şânizâde'ye göre insan aklını hayrete düşürecek bu olay kendisinin himaye ettiği sabık Boğdan voyvodası Mihail'in isyan etmesi üzerine can korkusuyla “şu'ûruna vâzıhan ihtilâl ü noksân târî olmasından” kaynaklanıyordu.⁴⁴ Yine Hâlet Efendi'nin Şeyhülislam konağındaki bir meşverette, “Bilmem bu halk benden ne isterler, hakkımda ağızlarını açmışlar söylemedikleri lakırdı ko[y] mayorlar. Ben bunlara ve devlete ne etmişim, ama nizâm-ı âlem ancak benim ademimle olacak ise işte ben hazırım” şeklinde bir konuşma yapmıştı. Şânizâde'nin bu cümleyi kaydettikten sonra onu iki eliyle binişinin yakasından tutarak boynunu uzatmasını tasvir ederken yukarıda belirttiğimiz “can kaygısıyla aklına noksan geldi” tespitini desteklemek istediği ortadadır. Bu kısa mizansenden sonra Hâlet Efendi meşverette hazır bulunan ocak ağalarına dönerek bu gidişin nereye varacağını ve nasıl çözümleneceğini sormuştur. Aslında Hâlet Efendi'nin adamlarından olan ve onun sayesinde servetine servet katan Ali Ağa halkın ağzını kapatmak için bu iftiraları atanların idam edilmesini öneriyor ve Yeniçeri Ocağı'nın da hâlâ onun yanında olduğunu ima ederek Hâlet Efendi'nin gönlüne su serpiyordu.⁴⁵

42 BOA., A. {SKT, 179/768.

43 Şânizâde, IV, 11.

44 Şânizâde, IV. 182.

45 Şânizâde, IV, 12

13 Ocak 1822'de Eterya Cemiyeti'nin resmen Yunanistan Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesi Hâlet Efendi'nin muhaliflerinin daha üst perdeden konuşmasını sağladı. Yusuf Ağâh Efendi, Rum İsyanı'nın sebebi olarak Hâlet Efendi'yi gördüğünü ve bu yüzden cezalandırılması gerektiğini açıkça dile getiriyordu.⁴⁶ Bu sıralarda Tepedelenli Ali Paşa'nın ölüm haberinin gelmesi Hâlet Efendi'yi bir nebze de olsa rahatlattı. Kendisi, tıpkı Tepedelenli gibi Rum İsyanı'nın da bastırılacağını iddia ediyordu. Sakız'da Osmanlı kuvvetlerinin başarısı da ona rahat nefes aldırmişti. Ancak isyan, bastırılmak şöyle dursun, giderek daha da büyüyordu. Mora Seraskerliği sözde Dramalı Mahmud Paşa'daydı, ancak asıl yönetim Tepedelenli'nin idamından sonra Hurşid Ahmed Paşa'nın elinde bulunuyordu. Hâlet Efendi ile işbirliği içinde çalışan Hurşid Paşa'nın, hâmîsi sayesinde ne asker ne de para yönünden bir dediği iki edilmiyordu. Ancak bir türlü istenen başarı sağlanamıyordu. Dediklerinin aksi çıkan ve kamuoyunda sürekli puan kaybeden Hâlet Efendi'nin siyasi itibarı zedelenmişti. Hâlâ yeniçeri tarafından desteklendiği için başta Sultan II. Mahmud olmak üzere hiç kimse ona dokunamıyordu. Ancak Hâlet Efendi'nin en son aklına gelebilecek bir şey başına geldi; kendisi ne Tepedelenli İsyanı ne de Rum İsyanı yüzünden azledilmezken bir sonraki başlıkta ayrıntıları verileceği üzere çok güvendiği yeniçerilerin şikâyeti üzerine yerinden oluyordu.

Yaptığımız çalışmalar sonucunda isyanı sadece Hâlet Efendi'nin hırsına ve bir dizi hatasına bağlayanların, Hâlet Efendi'nin isyanı fark etmekte geç kalması ve Fenerli Rum Beylerini himayeye devam etmesi göz önüne alındığında, yorumlarında haklılık payı olduğu ortaya çıkmaktadır. Hâlet Efendi'nin, II. Mahmud ile beraber geliştirdikleri âyanlarla mücadele stratejisi doğrultusunda Tepedelenli İsyanı'nda rolü olduğu ve bu olaydan sonra Rumların uzun bir süredir hazırlandıkları isyanın çıkışını hızlan-

dırdığı da ortadadır. Fakat Rum İsyanı'nı tıpkı Tepedelenli Ali Paşa İsyanı'nda olduğu gibi tek bir kişinin yanlışlarına, hırslarına bağlamak doğru çözümlemeler yapmamızın önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

İşin ilginç yanı, Rumların isyan kültürüne sahip oldukları, Fransız İhtilali'yle birlikte çok uluslu devletlerin üstüne kâbus gibi çöken milliyetçilik akımından etkilendikleri kronikler de dâhil olmak üzere birçok eserde zikredilmekle birlikte son noktada işin yine Hâlet Efendi'de düğümlenmesidir. Fransız İhtilali'yle birlikte gelen milliyetçilik akımının Rumların arasında süratle yayıldığı, daha sonraki süreçte de Rusya'nın Panslavist politikası doğrultusunda isyana teşvik edildikleri genel geçer bilgilerdir. Avrupa'nın ve Rusya'nın desteğini alan Rumların, Hâlet Efendi siyaset sahnesine çıkmadan çok daha önce 1787 yılında kurmaya başladıkları cemiyetlerle⁴⁷ millî benliklerini oluşturmaya başladıkları ve ulus devleti olma yolunda ilerledikleri de aşîkârdır.

Rum İsyanı'nı değerlendirirken Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumları isyana davet ettiği bilgisi de atlanmaması gereken bir bilgidir. Tepedelenli, devlet alt edemeyeceğini anlayınca Yanya'da Eterya üyeleri ile bir toplantı yapmış ve Toskalık ile Tesalya beyliklerinin kendi ailesinin elinde kalması ve Karlıeli ile Mora'da himayesinin devam etmesi şartıyla Rumlarla bir anlaşmaya vararak Rum İsyanı'nın başlaması için kapıyı açmıştı. Hatta daha önce kendisinin sürmüş olduğu Kokosil ve Akdeniz adalarındaki Rumları da isyana katılmaları için davet ettiği gibi Sırpları da

47 1787'lerde Rusya destekli Finiks Cemiyeti, 1796'da Şair Rıgas'ın öncülüğünde kurulmaya çalışılan ancak başarısız bir girişim olan Eterya Cemiyeti, 1800'lü yıllarda Athena Cemiyeti 1810'da Bükreşte Filolojiki Eterya 1812 yılında üyelerinin genellikle İngiliz ve Atina çevresindeki yabancılardan oluşan Eterya Ton Filomoson Cemiyeti, 1813'te de Paris'te Hotel Grec ve Nihayetinde 1814'te Odessada Filik-i Eterya Rumların kurdukları cemiyetlerin sadece bazılarıdır(Necla günay, "Filik-i Eterya Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/1(2005), 267.

isyana teşvik etmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla Rum İsyanı incelenirken tüm olayların müsebbibi olarak Hâlet Efendi'yi görmek için kolay tarafını seçmek, yani daha önce de değindiğimiz gibi Şânizâde-Cevdet Paşa ikilisinin oluşturduğu tarih anlayışını tekrarlamak olur. Rum İsyanı hakkında doğru çözümler yapabilmek için Hâlet Efendi'nin yanlış kararları da göz ardı edilmeden, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan ve XIX. yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik akımı, Rumların 1787'lerden itibaren kurmuş oldukları cemiyetler ve devlet içerisindeki statüleri sayesinde adım adım ulus devlet olma yolunda ilerlemeleri, Bâbîâli'nin Rum İsyanı'nı uzun bir süre Rusya'nın güdümlendiği bir isyan olarak görmesi, Tepedelenli Ali Paşa faktörü, hepsi bir arada değerlendirilmelidir. Rum İsyanı olay veya kişi odaklı değil, Fransız İhtilali'nden sonra gelişen yeni koşulların ortaya çıkardığı tablonun bütününe bakılarak ele alındığı takdirde daha sağlıklı değerlendirmeler yapılacağı aşîkârdır.

48 Şânizâde, III, 142-143; İsmail Hami Danişmend, IV, 104.

D. DEMOKLESİN KILICI: YENİÇERİ-HÂLET EFENDİ İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyılda Balkanların fethi esnasında daha çok ekonomik kaygılarla ihdas etmiş olduğu pencik sistemi, beraberinde devşirme usulünü de getirmişti. Padişahın kapısının kulu olan Yeniçeri Ocağı'nın temeli de bu şekilde atılmıştı. Klasik dönemde "Ocak Devlet içindir!" düsturuna büyük ölçüde bağlı kalan yeniçeriler zamanla kuruluş düsturlarını unutmuşlar ve "Devlet Ocak içindir!" düsturuna sarılmışlardır. Bu ilke değişikliğinde toprak kayıpları, Celali İsyanları gibi etkenlerle birlikte devşirme sisteminin bozulması ve zamanla askerlikten bibehre kişilerin yeniçeri yazılması da çok büyük amillerdir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise profesyonel savaşçılar olan yeniçeriler çoktan tarihin sayfalarına karışmış, yerlerini Cevdet Paşa'nın deyimiyle "hamal cemalet" takımı almıştır. Güçleri sayılarından değil, İstanbul'da ulema, bürokrat, Fenerli beylerin taşrada ise âyanların ve paşaların oluşturdıkları hiziplerin bir parçası olmalarından kaynaklanan

yeniçeriler, artık ticaretle uğraşan, esnaflık yapan, haraç kesen, yukarıda da değindiğimiz gibi hizipsel ilişkileri sayesinde padişahın canını alan bir güruh olmuştur. Buçuktepe İsyanı'ndan başlayarak Osmanlı Devleti'nde iktidarı tehdit eden ve zaman zaman bir padişahın ölümü ve taht değişikliğiyle sonuçlanan tüm isyanlarda genelde, isyanı planlayan beyin takımının silahlı gücünü temsil etmişlerdir. Padişahın kapısının kulu olan yeniçeriler yukarıda bahsettiğimiz bağlantıları ve silahlı güçleri sayesinde zamanla Osmanlı padişahları için tehdit hâline gelmişlerdir. Mehmet Mert Sunar tarafından yapılan bir çalışmada, yeniçerilerin taht değişikliği ile sonuçlanan reform programlarına muhalefetleri gâvurlaşma endişesinden daha çok, yeni mali düzenlemelerin ticari bağlarına zarar vermesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.¹ Christina Phliou'nun da yeniçerilerin Fenerliler ve âyanlarla ticari bağlarını ortaya koyan çalışması Sunar'ı destekler mahiyettedir.

Yeniçeri Ocağı'nı 1826'da kaldıracak olan Sultan II. Mahmud'un tahta cülusu ise trajik olduğu kadar bir ders mahiyetindeydi. Kendisi de III. Selim gibi öldürülecekken Cevri Kalfa sayesinde kaçarak hayatını kurtarmış; Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla tahta oturabilmişti. II. Alemdar Vakası'nda ise yeniçeriler, tahtın vârisi olmamasına rağmen kendisini öldürmeye çalışmışlardı. Hanedanın sönmesi, devletin yöneticisiz kalması umurlarında değildi. Ocaklarının devamı için gerekirse Esmâ Sultan'ı, Kırım Hanı'nı ya da herhangi birisini saltanat tahtına oturtabilirlerdi.² II. Mahmud, saltanatının ve hanedanın bekası için son zamanlarda korkunç trajedilere sebep olan yeniçerilerin gücünü kırmalıydı.³

1 Mehmet Mert Sunar, *agm.*, s.77.

2 Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 6, İstanbul 2001, s. 75.

3 Esad Efendi, *age.*, s. 574; Jorga, V, 316; A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1982, s. 67.

Tahta çıktığı andan itibaren Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma niyetinde olan⁴ ve Yeniçeri Ocağı'ndan âdeta nefret eden⁵ II. Mahmud, ocağın kaldırılması planından ise aslında en son bahsetmesi gereken kişiye, Hâlet Efendi'ye bahsediyordu. Hâlet Efendi'nin siyasi gücünü elde tutması için üç önemli silaha ihtiyacı vardı: Para-asker-siyasi/bürokratik güç. Eflak-Boğdan voyvodalıkları, Bağdat, madenler gibi devletin önemli gelir kalemlerini elinde tutarak, iktidarda bulunduğu sürece gerek merkezde gerek taşrada tüm devlet adamlarının, bürokratların atama ve görevden alınmalarına müdahale ederek hem siyasi gücünü koruyor hem de para ihtiyacını karşılıyordu. Bir tek Mısır'a el uzatamamıştı, çünkü Kavalalı Mehmed Ali Paşa diğer valiler gibi değildi. Coğrafi avantajının yanı sıra Hâlet Efendi'ye kafa tutabilecek hem mali hem de askerî gücü bulunmaktaydı. Hâlet Efendi, Mehmed Ali'ye doğrudan el uzatamadıysa da Sayda'ya müdahale ederek Abdullah Paşa'nın atamasında etkili olmuş ve bir nevi gövde gösterisi yapmıştı.⁶ *Cabi Tarihi*'nde ise Hâlet Efendi'nin, Musul valisini ve aşiretleri ittifak ettirerek halifelik makamında olan Bağdat'ın kuvvetli vezirini alt etmesinden sonra Kavalalı'nın korkudan itaate meylettiği yazmaktadır.⁷

Dolayısıyla para yönünden bir sıkıntısı olmayan Hâlet Efendi kazandığı paraların bir kısmını yeniçerilere aktararak askerî gücü de elinde bulunduruyordu. Yeniçeriler onun gücünün muhafızlarıydı ve Sultan'ı bu güç sayesinde kontrol ettiği genel geçer bir kronik bilgisidir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışma sonucunda Hâlet Efendi'nin Sultan Mahmud

4 Yüksel Çelik, "Nizâm-ı Cedîd'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askerî Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839), *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 577.

5 Macfarlane, II, 106

6 BOA., HAT, nr. 40623.

7 Cabi, I, 702.

üzerindeki etkisini ve yeniçeri bağlantısını ilk defa ortaya koyan bir belge tespit edilmiştir.⁸ Kendisinin mührünü taşıyan söz konusu belge, Hâlet Efendi-II. Mahmud ve yeniçeri arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren ve bildiğimiz kadarıyla tespit edilebilen ilk belge niteliğinde olması hasebiyle oldukça önemlidir. Ayrıca karşımıza kroniklerde Hâlet Efendi'nin kuklası olarak gösterilen II. Mahmud profilinden farklı bir profil ortaya koyması açısından da kıymet arz eder. Belgede devlet işleri ve özellikle yeniçeriyle ilgili soru soran, merak eden, öğrenmek isteyen bir II. Mahmud karşımıza çıkmaktadır. Hâlet Efendi'nin "Bir ser-rişte vermemek için azim telâş etmekteyim" sözleri ise onun yeniçeri ve devlet işleriyle ilgili olan bağlantısını ortaya koyduğu kadar canından endişe ettiğini de gözler önüne sermektedir.

Söz konusu endişeleri taşıyan Hâlet Efendi, yeniçeriye yapılacak herhangi bir müdahalenin hemen önüne geçiyordu. Donanma-yı Hümâyûn gediklilerinin yeni bir nizama kavuşturulması ve onların örnek alınarak muntazam askerî birliklerin oluşturulması çabası da onun tarafından engellenmişti. Gerekli düzenlemeler için yapılan toplantılarda başrolü oynuyor, ancak yılların kendisine kazadığı mahirlikle muhalefetini gizliyordu. Bir şekilde tartışmaları muntazam birliklerin kurulmasının zararları üzerine getiriyordu. Bu fikirleri yine kendi ağzından değil, muhatabının kaleminden Padişah'a yansıtıyordu. Nihayetinde, İstanbul'da oluşturulacak olan bu birliklerin ilk anlarda ulufe hevesiyle itaat edecekleri, ancak gerekli olduklarında kışlalara çekilecekleri veya içlerinden birinin tedibi lazım gelse yoldaşlığı bahane ederek bu emre riayet etmeyecekleri, dolayısıyla böyle bir birliğin kurulmasının para kaybından başka bir işe yaramayacağı sonucuna varılmıştı. Ancak görünüşte Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerektiği hakkında Sultan II. Mahmud'u destekleyen Hâlet Efendi, bu konu hakkında gayret içinde olduğunu göster-

mek için meseleyi tersane emini ve sadrazam ile görüşmeye karar veriyordu. Sultan II. Mahmud da bunu yerinde bir girişim olarak görüyor, fakat böyle bir olay vukuunda sorumluluğu paylaşmak üzere konunun meşveret meclisinde tartışılmasını istiyordu.⁹ Ancak bu fikir sadece yazılarda kalacak, II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yeni ordusunu kurabilmek için Hâlet Efendi'nin ölümünden sonra 4 yıl daha beklemek zorunda kalacaktı.¹⁰

Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma arzusundan asla vazgeçmeyen II. Mahmud zaman zaman bunu gündeme getiriyor, Sultan'a resmen hayır diyemeyen Hâlet Efendi ise oyununa devam ediyordu. Bu oyunda en büyük yardımcısı ise Berberbaşı Ali Ağa idi.¹¹ Görünürde Sultan'ın emrine uyan ve Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilerek yeni bir ordunun kurulmasına dair çalışmalara başlayan Hâlet Efendi oldukça gizli toplantılar düzenliyordu. Askerî yenileşme üzerine fikir sahibi olanların kim olduğunu araştıran Hâlet Efendi'ye, Arpa Emini Salih Ağa ile emekliye ayrılmış olan Tayyar Paşa'nın bu konu hakkında bilgi sahibi oldukları İzzet Molla ve Behçet Efendi tarafından bildirildi. Hâlet Efendi derhâl Keçecizâde İzzet Molla'yı, Tayyar Paşa'ya göndererek onu davet etti. Ancak yeniçerilere dair yapılacak yeni bir düzenlemenin sonuçlarının neye varacağını bizzat yaşayarak öğrenen Tayyar Paşa bu işe karışmak istemiyor, doksanın üzerinde olan yaşını ve Hâlet Efendi'nin sahilhanesinin evine olan uzaklığını bahane ederek toplantılara katılmayacağını bildiriyordu. Hâlet Efendi

9 BOA., D.DRB.İ, 25/5.

10 Tarihler "Vak'a-yı Hayriye" olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hakkında bkz: Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293; Şirvanlı Fatih Efendi, *Gülzar-ı Fütuhât* (yay. haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul 2001; Howard Alexa Reed, *The Destruction Of The Janissaries By Mahmud II In June 1826*, Ph.D.diss., Princeton University 1951; Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, İstanbul 1994; Mert Sunar, *agt.*

11 Hâlet Efendi ve Berberbaşı Ali Ağa arasında yeniçeriler hakkında yazışmalar için bkz: Cevdet, X, 262–272.

ise teklifinde ısrar ediyor hatta Tayyar Paşa'nın sahilhanesine çok yakın olan Sefayizâde Ahmed Efendi yalısını kiralayarak bahanesini de ortadan kaldırıyor. Bu durum karşısında Tayyar Paşa'nın toplantılara katılmaktan başka çaresi kalmıyordu. Artık Hâlet Efendi her çağırıldığında toplantılara gidiyor ve askerin nizamı hakkındaki tartışmalara taraf oluyordu. Tayyar Paşa'dan başka, Behçet Efendi, Şehremini Hayrullah Efendi (Arpa Emini) Salih Paşa, İzzet Molla Efendi, Musahip Said Efendi, Yessarizâde Mustafa İzzet Bey de toplantılara katılanlar arasındaydı.

Tayyar Paşa tecrübelerine dayanarak askere bir nizam vermek için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerektiğini savunuyor, Behçet ve Hayrullah Efendiler ile Salih Paşa da onu tasdik ediyorlardı. Bu arada Tepedelenli'nin Paşo İsmail Bey'e suikast girişiminde bulunması, uzun zamandan beri onun tenkili için çalışan Hâlet Efendi'ye istediği fırsatı vermiş ve söz konusu toplantılarda hazır bulunanların onayını almak istemişti. Kendisinin ekibinden olan İzzet Molla ve Behçet Efendiler sessiz kalmışlardı. Geriye bir tek Tayyar Paşa kalıyordu. Fikrini açıkça beyan ettiği takdirde Hâlet Efendi'nin gazabına uğrayacağı muhakkak olan Tayyar Paşa usul dairesince açık vermemeye çalışıyordu. Ancak Hâlet Efendi'nin ısrarını sürdürmesi üzerine muntazam askerî birlikler kurulmadan Tepedelenli gibi güçlü bir vezirin üstüne gidilmesinin hata olacağını söylemek zorunda kaldı. Tepedelenli'nin tenkili için onay beklerken aldığı bu cevabın Hâlet Efendi'de şaşkınlık yarattığı şüphesizdir. Tayyar Paşa ise bu cüretinin karşılığını en hafifinden bir sürgün cezasıyla ödeyeceğini bildiğinden, sahilhanesine varır varmaz yolculuk için hazırlıklara başlamış, nitekim ertesi sabah Kıbrıs'a sürgün edildiği haberinin gelmesi bu tahminini haklı çıkarmıştı. Tayyar Paşa emre riayet etmekle birlikte Berberbaşı Giridi Ali Ağa'dan yardım talep ederek yaşına ve hizmetine hürmeten sürgün yerinin daha yakın bir yere çevrilmesini istedi. Bu talebi kabul edilerek sürgün yeri Bursa olarak değiştirildi. Sultan II. Mahmud'un Paşa'ya 500 adet 25'lik altın ihsan ettiği gibi yakın

bir zamanda sürgünden affedileceği müjdesini vermesi, aslında Tayyar Paşa'yı fikirlerinde haklı görmekle beraber yeniçeri gibi bir silahı elinde tutan Hâlet Efendi'yi dinlemekten başka bir çaresi olmadığını göstermektedir.¹²

Esad Efendi, Hâlet Efendi'nin yeniçeri ve Sultan üzerindeki bu gücünü belirtmek için Sadrazam Derviş Paşa ile Hâlet Efendi arasında geçtiğini iddia ettiği şu diyaloga yer vermiştir: Derviş Paşa'nın sadareti esnasında bir gün toplanan meşveret meclisinde Rusya ile meydana gelen bir olay tartışılırken Hâlet Efendi işi abartmış, savaş ilan edilmesini teklif etmişti. Bunun üzerine Derviş Paşa, “Efendim siz ilan-ı sefere karar veriyorsunuz, hangi askerle Rusya'ya mukabele edeceksiniz. İbtida tanzîm-i asker ediniz” deyince Hâlet Efendi, “Bugün yeniçeriye kaldırıp asâkir-i muntazama yapmak mümkündür amma sonra bûdelâyı kim zabt eder?” şeklinde bir cevap vermiştir.¹³ Bu bahis Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde de geçmektedir. Derviş Paşa ve Hâlet Efendi arasındaki diyalogu tamamen Esad Efendi'den nakleden Ahmed Cevdet Paşa, sadece “bûdelâ” kelimesi üzerinde oynamış ve onun yerine “arslanım” kelimesini koymuştur. Bu ifade Osmanlı sultanları için kullanıldığından Hâlet Efendi'nin bu sözlerle II. Mahmud'u kastettiğini vurgulamak için bu değişikliği yapması muhtemeldir.¹⁴

Hâlet Efendi, İstanbul'da yeniçerilere yapılacak bir müdahalenin önünde büyük bir engel teşkil ettiği gibi taşrada da gücünün yettiği yerlerde yapılacak bir düzenlemenin karşısına dikiliyordu. Örneğin Tepedelenli Ali Paşa 8.000 kişilik muntazam bir topçu birliği kurmuş, ancak Hâlet Efendi yine her zamanki yoluyla Tepedelenli'nin topçu birliğinin dağıtılmasını sağlamıştı.¹⁵ Rum

12 Atâ, III, 100-104

13 Esad Efendi, *age.*, s. 738.

14 Cevdet Paşa, XII, 55.

15 BOA., A. {MKT, 1205/6.

İsyanı'nın patlak verdiği sıralarda da yeniçerilerin desteğini arkasına alan Hâlet Efendi onlara 2.500 tüfek, bir o kadar da mermi; topçu ocağına 1.000, diğer ocaklara da 500 tüfek ve mermi dağıttırarak teşekkür ediyordu. Ancak daha sonra bu kararından pişmanlık duyduğunu ve yakınlarına "İcâb-ı zaman beni hasm eline kendi re'yimle silâh verdirmeğe mecbûr eyledi" dediğini Şânizâde kaydetmektedir.¹⁶

Hâlet Efendi, yeniçerilerle bu ilişkisi sayesinde ne Tepedelenli Ali Paşa İsyanı'ndan ne de Rum İsyanı'ndan dolayı yerinden oynatıldı. Ancak Rum İsyanı neticesinde Eflak-Boğdan voyvodalıklarının ve tercümanlıkların Rum beylerinden, yani kendisinin elinden alınması ona en büyük darbeyi vurdu. Çünkü bu şekilde gelir kaynaklarının en büyüklerinden birini kaybetmiş ve yeniçeriyi besleyemez hâl gelmişti. Bu esnada daha önce III. Selim'in hallinde ve Alemdar Mustafa Paşa vakasında görünen, ancak daha sonra ortadan kaybolan¹⁷ İran asıllı ve yeniçerilerin doksan sekiz cemaatine mensup olan Haydar Baba isimli bir şahıs yeniden peyda oldu.¹⁸ Yeniçeriler şikâyetlerini iletmek üzere Haydar Baba'yı Hâlet Efendi'ye gönderdiler. Emekli olmasını ve Sultan'ın iradesine karışmamasını istediler. Derviş asla Hâletin cevabıyla dönmedi. Haydar Baba Erzurum'a nefyedildi, ancak yeniçerilere İran'a gittiği söylendi.¹⁹ Onun nefyi, yeniçerilerin yeni bir kargaşa yaratmaları için vesile oldu. Yeniçeriler, Haydar Baba'nın sürgünden kurtulması için Sadrazam'a ve Şeyhülislam'a müracaat etmişler ancak her iki taraftan da ret cevabı almışlardı. İsteklerinin yerine getirilmemesi üzerine bu sefer devlet işlerine el atarak Rumların bir an önce tedip edilmelerini ve bu işin bu kadar uzamasına bir mana veremediklerini söylemeye başladılar.

16 Şânizâde, IV, 4.

17 Cevdet, XII, 54.

18 Esad Efendi, *age.*, s. 130; Cevdet, XII, 54.

19 R. Walsh, *A Residence at Constantinople*, London 1836, II, 92

Ancak bu huzursuzluğu çıkarmaları aslında Hâlet Efendi'yi artık istememelerinden kaynaklanıyordu.²⁰ Kısaca bu olay Hâlet Efendi için sonun başlangıcı oldu.

20 BOA., A. {MKT, 1676/79.

BEŞİNCİ BÖLÜM
HÂLET EFENDİ'NİN SONU

A. AZLİ, SÜRGÜNÜ VE ÖLÜMÜ

1. YENİÇERİ-HÂLET EFENDİ İLİŞKİLERİNİN KOPMASI

Haydar Baba'nın sürülmesi/öldürülmesi Hâlet Efendi ve yeniçerilerin ilişkilerinin kopma noktasıdır. Bu olay üzerine öfkeleri giderek artan yeniçeriler, daha sık toplanmaya ve isyan emareleri göstermeye başladılar. Sadrazam Salih Paşa ve Şeyhülislam Yasincizâde Abdülvehhab Efendi ise yeniçerilerin Hâlet Efendi hakkındaki şikâyetlerini görmezden gelmişlerdir. Sadrazam ve Şeyhülislam'dan umduklarını bulamayan yeniçeriler, ağaları Hasan Ağa'ya Sultan'la bizzat görüşmesi için baskı yapıyorlar, ancak Ağa buna bir türlü cesaret edemiyordu.

Yeniçerileri bir şekilde bu taleplerinden vazgeçirmek isteyen Şeyhülislam ve Sadrazam, Yeniçeri Ağası'nı da kendi yanlarına çekerek bir plan kurdular. Buna göre hemen (8 Kasım 1822) bir meşveret meclisi toplayacaklar ve Rum İsyanı karşısında Hâlet Efendi'nin önderliğiyle vücut bulan İslam ittifakını gündeme getireceklerdi. Böylelikle herkesin dikkati yeniden Rum İsyanı'nda

toplanacak, Hâlet Efendi de aradan sıyrılmış olacaktı. Ancak meşvereti planlayanlar hiç beklemedikleri bir şeyle karşılaştılar. Yeniçeri temsilcileri toplantıya katılmayarak protesto ettiler ve Valide Sultan Cami etrafındaki dükkânlarda toplandılar. Sadrazam, yeniçerileri tekrar meclise davet ederek ortamı yumuşatmaya çalışmış ancak ret cevabı alınca olan biteni mecburen Sultan II. Mahmud'a bildirmişti. Yeniçeriler şimdi kendilerini dinlemeyen Hasan Ağa'nın azlini ve yerine kul kethüdası Osman Ağa'nın atanmasını istiyorlardı. Bu talepleri Sultan tarafından kabul edildi. Yeni Ağa ise Tophane Camii'nde Sultan'la görüşmüş ancak uygun bir ortam bulamadığı için yeniçerilerin asıl meramı olan Hâlet Efendi'nin azli meselesini gündeme getirememişti. Yeniçeri Ağası'nın kendisine bir şeyler söylemek istediğini anlayan II. Mahmud, bu olayın hemen ertesi günü Sultan Beyazıt Camii'ne gitmiş, Yeniçeri Ağası da hemen yanına gelerek daha önce birkaç defa dilekçe sunan yeniçerilerin artık Hâlet Efendi'yi istemediklerini bildirmişti.¹ Dilekçelerden haberi olmayan II. Mahmud şaşkınlığını gizleyemedi. Ancak Bâbüâlî'de yapılan araştırmada söz konusu dilekçelerin bulunması Sultan'ı endişelendirdi.² Olaylardan haberdar olan Hâlet Efendi yeniçerinin bu huzursuzluğunu engellemeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.

Sultan II. Mahmud ise önce Sadrazam Salih Paşa ile Şeyhülislam Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'yi azletmiş, yerlerine Abdullah Paşa ve Sıdkızâde Ahmed Efendi'yi getirmişti. Ancak Hâlet Efendi konusunda bir türlü karar vermiyordu. Esad Efendi, Sultan'ın Hâlet Efendi hakkında azil kararı vermesinde sürgün yerine henüz gitmemiş olan sabık sadrazam Salih Paşa'nın tavsiyesinin etkili olduğunu yazar. Salih Paşa, yeniçerinin kızgınlığı ve halkın dedikodusu bitene kadar Hâlet Efendi'nin azledilmesini

1 BOA., A. {MKT, 1676/79; William Deans, *History of Otoman Empire*, Edinburgh 1854, s. 248.

2 R. Walsh, *Narrative of a Journey*, s. 57.

ve bir müddet seyahate çıkarılmasını önermiş,³ II. Mahmud da bu tavsiyeyi dikkate almıştı. Ancak bu konuda MacFarlane, Walsh ve Alison'un verdiği bilgiler Esad Efendi ile örtüşmez. Onlara göre Hâlet Efendi'nin azlinde Salih Paşa'nın tavsiyesinden çok, II. Mahmud'un gerçeklerle yüzleşmesi etkili olmuştur. MacFarlan'e göre yeniçerilerin şikâyetlerinin yoğunlaştığı günlerde İstanbul'u tebdil-i kıyafet dolaşan Sultan, "Hâlet Efendi'nin her şey, kendisinin hiçbir şey" olduğunu duymuş ve o anda uzun yıllardır gözdesi olan Hâlet'i cehennem azabına mahkûm etmişti.⁴ Walsh ise Sultan'ın tebdil-i kıyafet dolaştığı esnada Hâlet Efendi ve ekibi tarafından kendisine sunulan raporların doğru olmadığını öğrendiğini kaydeder. Ayrıca Sultan halktaki hoşnutsuzluğa da şahit olmuş ve bunu büyük bir tehdit olarak algılamıştır.⁵ Archibald Alison da Sultan'ın azil kararında halkın hoşnutsuzluğunun etkili olduğu konusunda⁶ Walsh'la hemfikiridir.

Yukarıdaki görüşlerden hangisinin Sultan'ın karar vermesinde etkin olduğunu bilemeyiz. Ancak açık olan şudur ki Hâlet Efendi'yi azletmesi için tüm taşlar yerine oturmuştu. Bununla birlikte yine de yeniçerilerin taleplerinde samimi olduklarına kesinlikle kanaat getiremiyor, Hâlet Efendi'ye daha ılımlı yaklaşıyordu. Ayrıca bu grupların kendi istediklerinin yapıldığını görerek şımarmamaları⁷ için de İstanbul'a çok yakın bir yer olan Bursa'ya sürülmesine karar verdi. H. 27 Safer 1238/M. 13 Kasım 1822 tarihinde Nişancılıktan azl edildi.⁸ İlk anda olayın ciddiyetini fark etmeyen Hâlet Efendi de sadece vuku bulan kargaşalığın düzelmesi için bir müddet İstanbul'dan uzaklaştırıldığını düşünüyordu. Çünkü

3 Esad Efendi, *age.*, s. 238.

4 MacFarlane, II, 133.

5 Walsh, *A Residence at Constantinople*, II (1836), 92

6 Alison, II, 158.

7 BOA., HAT, nr. 24323

8 BOA., A.{RSK.d. 1698 B., s. 9.

Sultan'la bizzat görüşmüş ve en kısa zamanda İstanbul'a döneceğine ve eski statüsüne kavuşacağına dair bir ferman almayı başarmıştı.⁹ Bu güvenceyi alan Hâlet Efendi, İstanbul'dan ayrılma işini ağırdan alıyor, Mehmed Paşa Kasrı'nda oyalanıyordu. Bunu duyan Sultan II. Mahmud, Hâlet Efendi'nin sürgün yerine gitmesi için bir an önce hareket etmesini istedi. Ona göre Hâlet Efendi İstanbul'da durduğu müddetçe dedikodu ve huzursuzluk artacaktı.¹⁰ Sultan Hâlet Efendi'nin Bursa gibi yakın bir mahalde olmasından da rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden Sadrazam, Kethüda, Reisülküttab ve eğer gerekirse Çavuşbaşı'nın da katılacağı bir meşverette bu konunun tartışılmasını, daha uzak bir yere sürülmesini ve uygun görürlerse hemen kendisine bildirmelerini istiyordu. Tabîî bütün bu olup biten çok gizli tutulmalıydı. Sultan'ın isteği üzerine toplanan meşveret meclisi üyeleri Hâlet Efendi'nin sürgün yerinin Bursa'dan daha uzak olan Kütahya, Ankara veya Mevlevi tarikatına mensup olması sebebiyle Konya olabileceğine karar vermişlerdi. II. Mahmud'un bu kararı onaylamasıyla Hâlet Efendi'nin sürgün yeri Bursa'dan Konya'ya çevrildi. Sultan, Konya'yı Hâlet Efendi'nin Mevlevi olmasından dolayı tercih ettiğini bildiriyordu, ama aslında bu tercihinde Konya'nın teklif edilen şehirler içinde İstanbul'a en uzak mesafede bulunması başlıca sebepti.¹¹ Hâlet Efendi; Kapı Çukadarı İzzet Ağa, haftancısı Salih Ağa, kâtibi Ziver Efendi, Duhani Şükrü Ağa, Adanalı Ali, Arnavud Salih, Hafız İsmail, Hurşid, İbrahim, Elhac Ethem, Mustafa Ağa, Çukadar Elhac Mehmed ve İbrahim'in bulunduğu kalabalık bir maiyetle sürgün yerine hareket etti.¹²

2. II. MAHMUD'UN İDAM KARARI

Sultan II. Mahmud, Hâlet Efendi'nin Konya'ya hareketinden sonra eski gözdesi hakkındaki gerçek düşüncelerini açıklıyordu.

9 Slade, I, 249; MacFarlane, II, 134.

10 BOA., HAT, nr. 24322.

11 BOA., HAT, nr. 16514.

12 BOA., A. {MKT, 1722/24.

Ona göre, senelerdir kendisine çeşitli vesileler ile geniş bir çevre oluşturan, her türlü fitnenin yolunu bilen ve üstüne üstlük maddi birikimi bir hayli fazla olan Hâlet Efendi bir şekilde sürgünden kurtulmak için çabalayacak ve elindeki her gücü kullanacaktı. Dolayısıyla Sultan artık Hâlet Efendi'nin ortadan kaldırılmasını ilk başlardaki gibi yeniçeri ve muhaliflerinin ağzını kapatmak için değil, devletin bekası için gerekli görüyordu. Hâlet Efendi'nin hayatta kalmasının hem o gün için hem de gelecekte daha büyük problemlere yol açacağını düşünen Sultan, onun bir an önce ortadan kaldırılmasını istese de eski danışmanının nelere kadir olduğunu bildiğinden bu işin çok gizli tutulmasını, hatta bir açık vermemek için öldürülene kadar eşyasına dokunulmamasını emrediyordu.¹³ II. Mahmud'un bu düşünceleri aslında çok uzun süreden beri Hâlet Efendi'nin her hareketinin farkında olduğunu ve onu ortadan kaldırmak istediğini göstermektedir. Şartların değişmesiyle yani Hâlet Efendi'nin ocağın desteğini kaybettiğinden emin olduktan sonra bir an bile tereddüt etmeyip Hâlet Efendi'yi hemen gözden çıkartması da buna en büyük delildir.

Sultan II. Mahmud bu düşüncelerini Sadrazam, Kethüda, Reisülküttap Efendiler ve Çavuşbaşı Ağa ile paylaşıyor ve bu hususu aralarında gizlice müzakere etmelerini istiyordu. Meşveret Meclisi'nin üyelerine göre de zekâsı ve cesaretiyle meşhur olan Hâlet Efendi'nin Konya'da da rahat durmayarak bir karışıklık çıkaracağı aşikârdı. Ayrıca Yahudiler arasında dolaşan sözler, Hâlet Efendi'nin önünde sonunda Sultan tarafından affedileceğini düşündüklerini gösteriyordu. Bu veriler doğrultusunda Meşveret Meclisi de Hâlet Efendi'nin idam edilmesi gerektiği noktasında Sultan'la hemfikir oluyordu. Aslında Hâlet Efendi'nin boyunduruğundan çıkan Sultan daha önceki emirlerinin aksine son kararı meşveretlere bırakmıyordu. Gönderdiği emirlerle meşverette ne yapılması gerektiğini söylüyor ve meşveret üyeleri de onun

13 BOA., HAT, nr. 24324.

her dediğini tasdik ediyordu. Yani meşveret meclisleri ile Sultan arasındaki roller değişmişti.

Nihayetinde Sultan, Hâlet Efendi'nin idamına karar veriyor, ancak bu işin mümkün olan en kısa sürede ve sessiz sedasız hiç şüphe çekmeyecek şekilde halledilmesini istiyordu.¹⁴ İş layıkıyla yapacak şahıslar araştırılmış ve Koru Ağası Arif Ağa üzerinde karar kılınmıştır.¹⁵ Arif Ağa hemen yola çıkarıldı. Hiçbir yerde oyalanmayarak doğruca görev yerine gitmesi ve fırsatını bulur bulmaz hemen Hâlet Efendi'yi idam etmesi tembihlendi.¹⁶ Konya mütesellimine de Hâlet Efendi'nin idam edileceği bildirildi.¹⁷ Arif Ağa kendisine verilen emirler doğrultusunda hareket etmiş, Hâlet Efendi'nin Konya'ya girdiği gün o da şehre varmıştı. Hâlet Efendi ilk iş olarak Mevlana'nın türbesini ziyaret etti. Arif Ağa ise Hâlet Efendi için hazırlanmış olan Çelebi Efendi'nin evinde onu beklemeye başlamış, başında Mevlevi sikkesiyle eve gelen Hâlet Efendi'yi kılıç kaytanı ile boğarak öldürmüştü¹⁸ ve kesik başını derhâl tatarlar ile İstanbul'a göndermişti. Sultan bu işi bu kadar kısa sürede ve başarıyla tamamlayan Arif Ağa'ya 10.000 kuruş atıyye vererek memnuniyetini ifade ediyordu.

Bu sırada Hâlet Efendi'nin yaftası hazırlanarak Padişah'a takdim edildi. Sultan yafta müsveddesini çok kısa buluyor, Bâbiâli'nin bu hâlini gören Rumların daha çok cesaretleneceklerini düşündüğü için İttihâd-ı İslâm'ın devam ettiğini ve Müslümanlar arasındaki nifakın ortadan kalktığının yaftaya eklenmesini istiyordu.¹⁹

14 Aynı yer.

15 BOA., HAT, nr. 24326.

16 BOA., HAT, nr. 24327.

17 BOA., MHM. MKTM.d., nr.8, s. 270, hkm. 1032.

18 Esad Efendi, *age.*, s. 138.

19 Sultan II. Mahmud yaftaya "Maktûl-ı merkûm yüzünden bir çok kimseler rahne-dâr olmuş ve samimi ittifaka ri'âyet olunarak bi'l-cümle ehl-i İslâm yek vucûdiye ve sarf-ı isrâfattan ictinâb olunarak sahib-i şeri'at Efendimizin şeri'at üzerinde hareket olunsun ve cümle İslâmın beyrinde nifâk ve

Hâlet Efendi'nin yaftası²⁰ Sultan'ın bu önerileri doğrultusunda düzeltildi ve kesik başı ile beraber Bab-ı Hümayûn'da sergilendi.²¹ Vücudu Konya'da Mevlevihane'nin ön kısmında yer alan gül bahçesine defnedilmiş, kafası ise sergilendikten sonra ilk önce Galata Mevlevihanesi'nde kendi adına yaptırdığı türbeye, sonra Yahya Efendi'nin türbesine gömülmüş ancak nihayetinde yine kendi türbesine nakledilmiştir.²² MacFarlane'e göre Hâlet Efendi, eşi Lebibe Hanım tarafından da sevilmiyordu. Lebibe Hanım, onun ölümünü haber alır almaz iki kurban kesmişti. Ancak kesik başının sergilendiği manzarayla karşılaşınca yumuşamış, 2.000 akçeye kocasının kesik başını satın alarak türbesine gömdürmüştü.²³ Bir rivayete göre ise Hâlet Efendi'den nefret eden II. Mahmud, bunun bir tezahürü olarak Hâlet Efendi'nin kesik başını sonradan türbeden çıkartmış ve Balat'taki kanalizasyonlara attırmıştır.²⁴

Hâlet Efendi'nin azliyle başlayan ve ölümüyle sonlanan bu süreçte Bâbiâli'de revizyona gidilmiş ve en önemli mansıpları elinde tutan Hâlet Efendi'nin yandaşları görevlerinden alınmıştır. Onun başyardımcısı olan berberbaşı Ali Ağa azledilmekle beraber sürgün edilmemiş,²⁵ Tophane Nazırı ve Matbah Emni Ahmed Ağa azledilerek Eski Gümrük Emni Mehmed Bey ile

şikâk bertaraf olarak din-i Muhamediyye'ye gönül birliğiyle sa'y ve gayret olunsun" ifadelerinin eklenmesini ve "hakkında bu kadar müs'adat-ı şahânemiz erzân kılınmış..." cümlesinden sonra gelen ifadelerin de zenginleştirilmesini istiyordu (BOA., HAT 24325).

20 BOA., HAT, nr. 1680/65.

21 BOA., A. {MKT, 1680/60.

22 Abdülkadir Özcan, "Hâlet Efendi", *DİA*, XV (1997), XV, 249-251.

23 MacFarlane, II, s. 399.

24 Valter Colton, *Visit to Constantinople and Athens*, Newyork 1836, 39-40; Miss Pardoe, *The City of The Sultan and Domestic Manners of The Turks*. In 1836, London 1837, I, 55.

25 Yeniçeriler Berberbaşı Ali Ağa'nın da sürgün edilmesini istemiş ancak Sultan II. Mahmud, Ali Ağa'nın devlet hizmetinde değil kendi hizmetinde olduğunu ileri sürerek bu teklifi reddetmiştir (BOA., A. {MKT, 1676/79).

birlikte Amasya'ya sürülmüştür.²⁶ Matbah Emanetine Yusuf Ağâh Efendi, Tophane Nezaretine Kethüda Mustafa Efendi ve Hâlet Efendi'den boşalan Nişancılığa da Şeci Efendi getirildi.²⁷ Hâlet Efendi'nin mühürdarı Said Efendi sorgulanmak üzere Başbakanlık tarafından hapsedilmiş,²⁸ sorgusu tamamlanan Said Efendi ile kaftancısı Abdülhamid Ağa Bolu'ya,²⁹ Peyko Ömer Ağa Karahisar'a,³⁰ Ziver Efendi Kastamonu'ya, Sarraf Haskil ve kardeşi Azra Antalya'ya sürülmüştür.³¹ Hâlet Efendi'nin Bâbîâli'deki adamları bu şekilde tasfiye edildikten sonra sıra taşraya gelmiş ve Hâlet Efendi'nin bağlantısı olan Urla Voyvodası Abdülhalim Ağa Kastamonu'ya, Menemen Voyvodası Dede Mustafa Ağa Kütahya'ya,³² Filibe Nazırı Mehmed Karahisar'a³³ sürüldükleri gibi bunların malları da müsadere edildi. Ayrıca Hâlet Efendi'nin taşrayı kontrol etmek için ele geçirdiği kapı kethüdalıklarında da değişiklik yapıldı. Hâlet Efendi'nin mühürdarı Said Efendi'nin uhdesinde olan Bağdat Kapı Kethüdalığı, Cebehane Mühimmat Nazırı Süleyman Efendiye verilerek Bağdat ve Musul valileri de durumdan haberdar edildi.³⁴ Hurşid Paşa'nın Kapı Kethüdalığı eski Tersane-i Amire Emine Salih Efendi'ye, Çirmen Kapı Kethüdalığı da Hassa Kasapbaşı Hacı Mustafa Ağa'ya verildi. Hâlet Efendi'nin Rumeli'deki eli Hurşid Ahmed Paşa ise efendisinin ölüm haberini duyunca hastalanıp öldüğü için³⁵ hakkında işlem yapılmasına gerek kalmamıştı.

26 BOA., HAT, nr. 51702, 25328.

27 BOA., D.DRB.THR. 328/10.

28 BOA., HAT, nr. 24331.

29 BOA., A.{DVN, 2532/27.

30 BOA., A.{DVN, 2532/39.

31 BOA., C.ZP, 4210,1656; HAT 25155, 25155 A, BOA., A.{DVN, 2532/62.

32 BOA., A.{DVN, 2532/43.

33 BOA., A.{DVN, 2532/39.

34 BOA., Ayniyat d., 323, s. 41-42.

35 Esad Efendi, *age.*, s. 270.

Yukarıda bahsedilen kişiler Hâlet Efendiye intisap etmiş şahıslardı. Onlar azl ve sürgün edilirken madalyonun öteki yüzü ortaya çıktı. Sırada Hâlet Efendi'nin bir şekilde gazabına uğrayarak sürgüne giden ya da onunla ters düştükleri için kendi talepleriyle İstanbul'dan uzaklaşan şahısların geri çağırılmasına geldi. Bu doğrultuda aslında Hâlet Efendi'nin inayetiyle baştabip olan ancak Bâbîâlî'ye sık gidip geldiği ve boşboğazlık yaptığı için yine onun delaletiyle sürgün edilen Behçet Efendi affedildi. Yine eski Nakib Seyyid Sıddık Efendi, Evkaf Müfettişi Elhac Sadık Efendi ve on kadar maiyyeti Sivas'a nefyedilen Ömer Efendi ile Selim Sabit Efendi affolunmuşlar ve birer birer İstanbul'a dönmüşlerdi.³⁶ Bu şahısların aksine Hâlet Efendi'nin neler yapabileceğini anlayarak kendi isteğiyle Trabzon'a giden Hüsrev Mehmed Paşa, Hâlet Efendi tehlikesinin geçtiğini öğrenir öğrenmez İstanbul'a geri dönecektir.³⁷

3. MALLARININ MÜSADERESİ

İdari ve siyasi faaliyetleri kadar serveti de merak konusu olan Hâlet Efendi'nin kariyerinin ilk yılları, maddi zorluklar içerisinde geçmiştir. Kırım'dan göçen bir aileye mensup olan Hâlet Efendi'nin aileden gelen bir zenginliği yoktur. İlk gençlik yıllarında İstanbul ve Rumeli'de kâtiplik ve mühürdar yamaklığı gibi kısa süreli görevlerde bulunmasına rağmen maddi bir birikim yapamamıştır. Bu süreçte kendisine düzenli bir akar sağlayacak olan gelire sahip olmayan³⁸ Hâlet Efendi, dâhil olduğu Galata Mevlevihanesi ve intisap usulü sayesinde yaşamını idame ettirmiştir. Paris elçiliğine atanana kadar kazandığı en büyük para ise Rumeli'nin nizamına dair yazdığı layihanın Sultan III. Selim'in hoşuna gitmesi nedeniyle kendisine verdiği 10.000 kuruşluk atıyedir.³⁹ Hâlet Efendi'nin bu dönemde

36 Esad Efendi, *age.*, s. 141-142.

37 Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-vüzerâ*, s. 129-131.

38 BOA., HAT, nr. 5815 C.

39 TSMA, E, 7141.

çektiği maddi sıkıntının en büyük delili ise elçiliğe getirildiği zaman kendisine verilen 6 aylık maaşının hemen hemen hepsini borçlarına vermesi ve sarrafı ile yaptığı anlaşmada gelecek maaşlarından bir kısmının İstanbul'daki borçlarına verilmesini şart koşmasıdır.⁴⁰

Hâlet Efendi'nin bu maddi sıkıntısı Paris elçiliği süresince devam edecektir. Gönderdiği mektuplarda sık sık bu meseleyi gündeme getiren Hâlet Efendi Paris'te kendisinin ve maiyetinin hayatlarını idame ettirebilmek için her yolu deneyecek hatta Fransa ve Prusya'dan borç almak zorunda kalacaktır.⁴¹ Aldığı bu borçların maaşından ödenmesi ise onu yeniden borç batağının içine sürükleyecektir.

Paris'ten geldikten sonra ise hızla ikbal basamaklarını tırmanan Hâlet Efendi kısa bir süre beylikçilik yapacak ve hemen arkasından da Rikâb-ı Hümayûn Reisülküttaplığı'na getirilecektir. Üst kademede bir görevde yer almasının maddi sıkıntılarına bir çözüm olduğu ve en azından bir nebze rahatladığı düşünülse de Hâlet Efendi bu görevde çok kısa bir süre kalmış, azledilerek Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir. Bağdat Mübaşirliği'ne giderken kendisine hiçbir sarrafın borç vermeyi kabul etmemesinin üstüne bir de reisülküttapken yaptığı borçları talep etmeleri,⁴² bu döneminin de maddi açıdan pek parlak geçmediğini göstermektedir.

Hâlet Efendi'nin Bağdat Mübaşirliği'ne getirilmesi ile maddi anlamda yaşadığı bu kriz tamamen tersine dönecektir. Bağdat'tan umulanın üçte biri kadar bile olsa muhallefat bedelini tahsil etmesi ve geri kalan borcun her yıl 1.000 kese olarak ödeneceğine dair senet alması,⁴³ Sultan II. Mahmud ve Bâbüâli tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve bu memnuniyetin bir tezahürü olarak Hâlet Efendi, Rikâb-ı Hümayûn Kethüdalığı'na getiril-

40 BOA., HAT, nr. 5702, nr. 5723, nr. 5614; BOA., C.HR 8778.

41 BOA., HAT, nr. 52652 B.

42 BOA., D.DRB THR, 74/43.

43 TSMA, E, 7141.

miştir. Hâlet Efendi, bu göreve getirildiği 1811'den ölüm tarihi olan 1822 tarihine kadar devletin siyasi ve askerî erklerini elinde tuttuğu gibi para musluklarını da elinde tutmayı başarmıştır. Bağdat, Eflak-Boğdan, madenler gibi devletin en önemli gelir kaynakları dışında, gerek merkezde ve gerek taşrada vezirlerden kapı kethüdalarına kadar hemen hemen tüm atama ve azilleri elinde tuttuğundan nakit olarak büyük bir kazanç sağlamıştır. Bunun yanı sıra Hâlet Efendi'nin devlet yönetimindeki gücünü bilen yabancı devletler Bâbîâli'deki işlerini yürütmek için ona yüklü miktarlarda hediyeler yolluyorlardı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı Devleti ile imzalamak istediği Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın istediği gibi sonuçlanması için Hâlet Efendi'ye 50.000 kuruş hediye vermeyi düşünmüştü.⁴⁴

Elde ettiği bu kazancına rağmen müsadere usulünün nasıl işlediğini bilen Hâlet Efendi, parasını daima nakit olarak çalıştırmış, sarrafı Haskil ile bozulmayan bir düzen kurmuştur. Var olan gayrimenkullerinin bir kısmını manevi kızı Şerife Vesime Hanım ve Eşi Lebibe Hanım'ın üstüne yaparak ya da vakfına bağışlayarak güvence altına almıştır. Şöyle ki: Vezneciler'de bir, Süleymaniye'de birisi kiralık ve birisi de manevi kızına ait olmak üzere iki konak; Beylerbeyi'nde Küplüce'de yarısı manevi kızının yarısı da hanımının üzerinde olmak üzere bir sahilhane, sahilhanenin karşısında hanımının üzerinde bir bağ bulunmaktadır. İstanbul'da Cafer Ağa, Kırmasti, Mahmud Paşa, Hüseyin Ağa ve Küplüce mahallelerindeki birer adet evlerini, Yeniköy'de Aya Nikola mahallesindeki büyük ve küçük kayıkhanelerini, Üsküdar'da İstavros karyesindeki Küplüce'de 5, 30 ve 8 dönümlük üç bağını, Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa semtinde 10 dönüm bağını, Aydın sancağında Köşk kasabasında Dervişli isimli çiftliğini, İman köyünde Kocagözoğlu Mehmed Ağa isimli incir bahçesini de

44 Geo. Fred. De Martens, *age.*, XI, 92-94.

vakfına bağışlamıştır.⁴⁵ Eğriboz sancağındaki Ulunar, Kumus, Vison, Numus ve Ayayorgi isimli çiftliklerinden kendi üzerinde olan hisselerini vakfederek müsadereden kurtarmıştır. Kılıç Ali Paşa semtinde Yıldız Kasrı'nın karşısında bir bağ ve Kulekapısı'nda bir arsa Hâlet Efendi'nin üzerinde bulunmaktadır.⁴⁶

Hâlet Efendi'nin günlük, aylık ve yıllık gelir gider tabloları incelendiğinde geliri olduğu kadar giderinin de yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 1812 yılının Ocak-Mayıs aylarına ait (H.1227 senesi Muharrem-Rebiülahir) 4 aylık masrafı 47.778 kuruş,⁴⁷ 11 Kasım 1817-31 Ekim 1818 (H.1233 senesi 1 Muharrem-29 Zilhicce) tarihleri arasındaki masrafı 1.123.800 kuruştur.⁴⁸ 28 Eylül 1821-17 Eylül 1822 (H.1237 senesi Muharrem-Zilhicce) tarihleri arasındaki masrafı ise 759.167 kuruştur.⁴⁹ Gelir gider kayıtları oldukça düzenli olarak tutulan Hâlet Efendi'nin ölümünden bir sene öncesine tekabül eden 1821 tarihine ait olan gider kayıtlarında kendisi haricinde hanımına, çocuklarına, cariyelerine, hizmetlilerine, yalı ve konaklarına, bağlarına, bahçelerine yapılan masraflar günbegün kaydedilmiştir. Yine bu kayıtlardan anladığımıza göre azlinden hemen önce yalı ve konaklarında çok büyük bir tamirat yaptırdığı da anlaşılmaktadır.⁵⁰ Haskil tarafından karşılanan bu masraflar senelik olarak kendisine ödeniyordu. Hâlet Efendi en son sürgün edilmeden önce 18 Eylül 1822 (1 Muharrem 1238) tarihinde 1821 yılına ait borçlarını kapatmıştır.⁵¹ 1822 yılının Eylül⁵² ve Ekim aylarına ait

45 *Hâlet Efendi Vakfiyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837.

46 BOA. D. BŞM. MHF, 13373.

47 BOA., D.BŞM, 7947.

48 BOA., MAD, 18646.

49 BOA., D.DRB.MH, 273/15.

50 BOA., D.DRB.MH, 272/54.

51 BOA., C.DH, 8688.

52 BOA., D.DRB MH, 273/15.

olan toplam 210.627 kuruşluk masraf ise Haskil'e ödenememiş, Hâlet Efendi'nin hazinedarı Ahmed Ağa tarafından geçici bir tahvil verilmiştir.⁵³ Masraf kayıtları⁵⁴ incelendiğinde oldukça şaşalı bir yaşantı sürdüğü anlaşılan Hâlet Efendi'nin İstanbul'daki Mevlevihanelere⁵⁵ ve fakir fukaraya da düzenli olarak yardım ettiği⁵⁶ göze çarpmaktadır. Hâlet Efendi, masraf defterini her gün kontrol ediyor, her yılın Muharrem ayının başında hazinedarı ile hesap görüyor, alacak vereceklerinin kalmadığına dair senetler karşılıklı olarak teslim edildikten sonra hazinedarı da Haskil ile ayrıca hesap görüyordu.⁵⁷

Çeşitli yıllara ait gider kayıtlarından örnekler verdiğimiz Hâlet Efendi'nin iktidar süresi olan 1811-1822 tarihleri arasındaki gelir gider kaydı 14.758.650 kuruştur.⁵⁸ Bu rakam aynı zamanda Hâlet Efendi'nin siyasî, idarî ve askerî iktidarının da sembolüdür.

Yukarıda bahsedildiği gibi Hâlet Efendi'nin hiç beklemediği bir anda gelen ve işin başlangıcında sadece birkaç günlük seyahat olarak görünen azli birkaç gün içerisinde renk değiştirmiş ve ölümüyle sonuçlanmıştır. Azli ve sürgünü büyük bir gizlilik ve süratle çıkan Hâlet Efendi'nin mallarına, taraftarlarının tepkisini çekmemek ve onun müdahalesi ile karşılaşmamak için ilk anda el konulmamış, infazının gerçekleşmesi beklenmiştir.⁵⁹ Ancak bu sırada işlerin çabuklaşması için Hâlet Efendi'nin ölüm haberi gelmeden önce gerekli ruhsatnameleri veren Sultan II. Mahmud,

53 BOA., D.DRB.MH, 273/15.

54 Hâlet Efendi'nin 1 R. 1236-25 Safer 1238 tarihli masraf kayıtları için bkz: BOA., D.DRB.MH. 220/41; 223/5, 16; 233/9, 18, 19, 24; 242/50; 248/13; 256/34; 259/43, 48, 49, 50, 51, 57; 262/1, 14; 268/48; 271/33, 40; 272/39, 44, 53, 59, 273/2, 42, 295, 27.

55 BOA., D.DRB.MH, 272/44, 268/35.

56 BOA., C.DH, 7738, 6880.

57 BOA., A. {MKT, 1722/13.

58 BOA., D.BŞM. MHF, 7855.

59 BOA., HAT, nr. 24324.

Hâlet Efendi'nin sarrafı olan Haskil'de çok parası olduğunu tahmin ediyordu. Yine Haskil'in, Koga isimli bezirgânla ilişkisi olduğunu bilmekte ve onun vasıtası ile Avusturya'ya para kaçırdığından şüphelenmekteydi. Gayet ketum olan Yahudilerin sorgularından pek bir şey çıkmayacağını öngören II. Mahmud, Hâlet Efendi'nin ölüm haberi gelir gelmez Haskil'in tüm işyerlerinin basılarak evraklarına el konulmasını emrediyordu.⁶⁰

Hâlet Efendi'nin ilk önce yine kendi çıkarları doğrultusunda katlettirdiği Düzoğulları'nda olan alacaklarına el konulmuş, büyük bir hızla sahilhaneleri ve konakları mühürlenerek içerideki malların sayımına başlanmıştır. Kısa bir süre sonra sarrafı Haskil'in de konağı ve işyerleri mühürlenmiştir. Hâlet Efendi'nin ve sarrafı Haskil'in mallarının müsadere işlemi ilk önce defterdara verilmişti. Ancak malların eksiksiz yazımı, alacak ve vereceklerinin ortaya çıkartılması için birçok kişinin sorgulanması ve bunun gibi muhalefat yazımına dair mutat olan işler, zaten yoğun olan defterdara ayrıca bir yük getireceği için muhalefat yazımı işi daha önce Darphane-i Amire Nazırı olan Yusuf Efendi'ye verildi.⁶¹

Hâlet Efendi'nin muhalefatının eksiksiz olarak zabtı hususunda çok dikkatli olan ve Sadrazam'dan her an bilgilendirilmeyi talep eden Sultan II. Mahmud, söz konusu servetin en ufak bir parçasının dahi kaybolmasına müsaade etmeyecekti. Sarraf Haskil'in, Hâlet Efendi'nin bütün para trafiğini yönettiğini bilen Sultan özellikle Haskil'e ait olan defterlerin ve evrakın kaybolmamasını hususunda çok titiz davranıyordu.⁶² Ancak tüm ısrarlarına rağmen yeterince bilgilendirilmediği ve Hâlet Efendi'nin muhalefatının yazımının gevşek tutulduğu kanaatine vardığı⁶³ anlaşılan Sultan, tehditkâr bir ifadeyle Sadrazam da dâhil olmak üzere müsadereyle

60 BOA., HAT, nr. 24327.

61 BOA., HAT, nr. 24329.

62 BOA., HAT, nr. 24328.

63 BOA., HAT, nr. 24325.

ilgili tüm görevlileri işlerini doğru yapmaları için uyarıyordu.⁶⁴ Sultan II. Mahmud'un bu emrinin hemen etkisini gösterdiği, Sadrazam'ın müsadere edilen malların yazım işleminin bir iki gün içerisinde biteceğini ve hemen Sultan'a takdim edileceğini havi yazısından anlaşılmaktadır.⁶⁵

Hâlet Efendi'nin mühürdarı Said Efendi'nin sorgusu esnasında ise Sultan II. Mahmud'un Hâlet Efendi ve Haskil arasındaki ilişkiye dair yürüttüğü tahminlerin ne kadar doğru olduğu ortaya çıktı. Sorgu esnasında edinilen bilgiler, Hâlet Efendi'nin işlerini idare etmek üzere kurduğu çarkı da gözler önüne seriyordu. Tüm maddi işlerinin yanı sıra diğer işlerini de Haskil vasıtasıyla ve büyük bir gizlilik içinde halletmekteydi. Haskil'in onun nezdindeki önemi bir sarraftan çok öte idi. Hatta kendisi "Kişinin sarrafı kendisinin ıyal mesâbesindedir. Mahrem-i esrârı ve her bir maslahatına vakıf olmak muktezî ve lazımdır" cümlesini sık sık hem Said Efendi hem de diğer etbainin yanında tekrarlıyordu. Said Efendi'ye göre, Haskil'in Hâlet Efendi'ye ne kadar yakın olduğu bir saat bile yanından ayrılmamasından kolayca anlaşılabilirdi. Daha önce de değindiğimiz üzere Haskil, Hâlet Efendi'ye gönderilen hediyeler de dâhil olmak üzere onun birçok alacağını kendisi tahsil ediyor, her aybaşı Said Efendi ile hesap görmeye oturduklarında irat olarak gösterdiği kalemlerin nereden geldiğini açıklamıyordu. Hatta gelen mektuplara dahi cevap yazdırmıyordu. Ancak hediyenin Hâlet Efendi'nin şahsına ulaştırılamadığı durumlarda Said Efendi teslim alıyor ve karşılığında yazılacak teşekkür mektubu Hâlet Efendi tarafından dikte ettiriliyordu. Ayrıca Eflak ve Boğdan'dan gelen yazılara gizli bir cevabı var ise Hâlet Efendi kendi hattı ile yazıyor, bazen de yine kapı kethüdaları vasıtasıyla şifahen bildiriyordu. Kapı kethüdaları Hâlet Efendi'nin yanına geldiğinde

64 BOA., HAT, nr. 51165.

65 BOA., HAT, nr. 24330.

görüşmeler gizli yapılıyordu. Eflak-Boğdan voyvodaları Mihail ve Soço'nun işlerini ise bizzat Haskil görmekteydi. Haskil bazen Hâlet Efendi'den para karşılığı aldığı mücevherleri birkaç ay sonra sözde her biri başka bir yerden gelmiş gibi takdim ediyor ancak bu küçük oyunu Hâlet Efendi'nin gözünden kaçmıyordu.⁶⁶

Hâlet Efendi sürgün yerine giderken bile Haskil'le olan ilişkisinde bir gevşeme meydana gelmemişti. Yalısında bıraktığı mücevherlerin Haskil'e teslim edilmesini istemesi üzerine Keçecizâde İzzet Molla şahit tutularak söz konusu mücevherlerin hepsi deftere kaydedilip Haskil'e teslim edilmişti.⁶⁷ Müsadere esnasında söz konusu mücevherlerin tutarı 167.205 kuruş, kızının düğününde gelen ancak satılmayan mücevher pahası 53.905 kuruş, hazinedarı Ahmed Ağa'nın elinde olan mücevherin pahası 35.551 kuruş, sürgün edildikten sonra vekilharcıyla İstanbul'a gönderilen mücevher pahası 32.555 olmak üzere toplam 289.216 kuruşa el konulmuştur.⁶⁸ Ayrıca Hâlet Efendi'nin borcuna karşılık Haskil'e verilen 213.750 kuruş değerindeki mücevher de miriye geçmiştir.⁶⁹ Hâlet Efendi'nin ayrıca 20.730 kuruş değerinde olan kürklerine⁷⁰ de el konulduğu gibi Istabl-ı Amire'ye de 16 tane atı teslim edilmiştir.⁷¹

Hâlet Efendi'nin yanında 50.000 kuruş götürdüğü tahmin edilmekteydi. Sürgün yolu boyunca hediye dağıtmaktan da geri durmayan⁷² Hâlet Efendi'nin yanında çıkan 27.545 kuruşu Arif Ağa Darphane'ye teslim etmiştir.⁷³ Muhallefat bedeli tespit edilmeden borçları dağıtılmayan⁷⁴ Hâlet Efendi'nin alacaklarının

66 BOA., A. {MKT, 1722/13.

67 BOA., A. {MKT, 1722/13.

68 BOA., D.DRB. MH, 317/42, 324/51.

69 BOA., D.DRB. MH, 273/15.

70 BOA., MAD, 9731, s. 21; MAD, 8916, s. 358.

71 BOA., MAD, 9759.

72 BOA., A. {MKT, 1722/24.

73 BOA. D. BŞM. MHF, 13373.

74 BOA., D.DRB. MH, 280/53.

toplamı olan 370.361 kuruş devlet tarafından tahsil edilmiştir.⁷⁵

Hâlet Efendi ve Haskil'in devlet tarafından el konulan mücevherlerinin yok pahasına satılmaması için bir süre darphanede saklanmasına karar verilmişti. Ancak mücevherlerin saklandığı yer kargir ve rutubetli olduğu için bazılarının bozulma ihtimali ortaya çıkmıştı. Bu yüzden belirli zaman aralıklarında müzayede yoluyla satılmalarına karar verildi.⁷⁶

Hâlet Efendi, Haskil ve Tophane Nazırı Ahmed Ağa'nın muhalefatlarından nakit olarak Darphane'ye 5.401 kese 473,5 kuruş teslim edilmiştir. Söz konusu meblağın çoğu adli altınıdır. Ancak yeniden kesilmeye uygun olanlar ayrılarak Mübayacı Artin'e verilmiş, Sûr-ı Hümayûn için 30.000 adet zer-i mahbub ve geri kalanı tam adli olarak kesilmiştir. Bunların adli hesabı üzere faizi 248.2359 kuruş olarak hesaplanmış, sur-ı hümayûn için kesilen 30.000 altının karşılığı olan 120.000 kuruş düşüldükten sonra 128.259 kuruş faiz kalmıştır. Beyaz akçelerin faizi olan 3.663 kuruşun da buna eklenmesiyle oluşan 131.922 kuruşluk faiz Ceyb-i Hümayûn'a gelir olarak kaydedilmiştir. 5.401 kese adli altın ise Hazine-i Mektûme'ye nakledilmiştir.⁷⁷

Mücevherlerinin ve nakit parasının yanı sıra mülkleri de kiralanarak gelirleri darphaneye aktarılmıştır. Buna göre Yıldız Köşkü karşısındaki bağı 15.050 kuruş muaccele ile Duhani Rıza Efendi'ye kiralanırken,⁷⁸ Kulekapısı'ndaki arsası 11.000 kuruş muaccele ile kiraya verilmiştir.⁷⁹ Veznecilerdeki büyük konağı 75.000 kuruş muaccele ile Elhac Mustafa Ağa'ya,⁸⁰ Galata Mevlevihanesi

75 BOA., MAD, 12409, s. 125-129. Bu miktarın 76.332 kuruşluk miktarı ayrı bir defterde kaydedilmiştir. BOA. D. BŞM. MHF, 13373.

76 BOA., D.DRB. THR, 333/1.

77 BOA., D.DRB THR, 331/2; D.DRB.MH 278/58.

78 BOA., D.DRB.MH, 318/37.

79 BOA., D.DRB. MH, 287/36.

80 BOA., MAD, 9730.

civarındaki börekçi dükkânının arsası 150 kuruşa kiralanmıştır.⁸¹

Hâlet Efendi'nin 30 Mart-31 Aralık 1823 (17 Recep 1238-27 Rebiülahir 1239) tarihleri arasında süren mallarının satım işlemlerinden 310.659.5 kuruş gelir sağlanmıştır.⁸² Eşya satışının 17 Kasım 1825 (5 Rebiülahir 1241) tarihine kadar devam ettiği ve bu satıştan da 4050 kuruş kazanıldığı görülmektedir.⁸³

81 BOA., MAD, 12412.

82 BOA., D. BŞM. MHF, 13365. Bu gelirin 43.300 kuruşluk miktarı Küplüce ve Beylerbeyi'ndeki sahilhanelerindeki mallarının satımından karşılanmıştır (BOA., D.BŞM.MHF, 13370).

83 BOA., D.BŞM.MHF, 13392.

B. HAYRATLARI VE ESERLERİ

1. GALATA MEVLEVİHANESİ'Nİ İHYASI

Mevlevi tarikatına bağlı olan Hâlet Efendi, 1779 (H. 1193) tarihinde Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Ali Nutki Dede'den arakiyye, 1787'de (H. 1201) sikke giymiş;¹ ancak daha sonraki süreçte ikbal basamaklarını hızla tırmanmasına vesile olan Galata Mevlevihanesi'ne devam etmeye başlamıştır. Galata Mevlevihanesi'nin Şeyh Galib'ten sonra şeyhi olan Ruhi Dede'den 18 Eylül 1807'de (H. 15 Recep 1222) teberrük sikkesini giyen Hâlet Efendi'nin duhanisi Osman Ağa, imamı Mustafa Efendi de Ruhi Dede'nin elinden arakiyye ve sikke giymişlerdir.² Hâlet Efendi'nin iktidarı elinde tuttuğu 1811-1822 tarihlerinde ise roller değişmiş, artık Hâlet Efendi Mevlevileri himaye eder olmuş-

1 Ali Nutki Dede, *Defter-i Dervişan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Kitaplığı No 1194, vrk 15b.

2 Gölpınarlı, *age.*, s. 255-256.

tu. Mevleviler, Devlet Kethüdası namı ile şöhret bulun Hâlet Efendi'yi âdeta tarikat kethüdası olarak tanıyorlardı. Yenikapı şeyhlerinden Recep Hüseyin Dede'nin (ö.1830) meşihatnamesi 1821'de Konya'dan doğruca Hâlet Efendi'ye gönderilmiş ve onun inayetiyle postnişinliğe oturabilmişti. Yine 1818 tarihinde Hâlet Efendi'nin inayetiyle Konya'da postnişinlik makamına oturan 12 yaşındaki Hemdem Çelebi, Mevlevi âdetine göre tekbirlenip on sekiz gün Mevlana sandukasının örtüsü altında duran destarlı, yani sarıklı bir sikkeyle icazetname gönderiyordu.³

Hâlet Efendi, 22 Ağustos 1819 (H.1235) tarihinde Galata Mevlevihanesi'nde kütüphane, sebil, muvakkit odası ve kendi adına bir türbenin inşasını başlatarak ⁴ mensubu olmakla büyük güç kazandığı Galata Mevlevihanesi'ne vefa borcunu ödüyordu. 6 Mart 1820 tarihinde tamamlanan hayratın açılışı 14 Mart 1820 tarihinde bütün meşayihlerin katılımıyla yapılmış, Hatm-i Şerif okunduktan sonra pilav, zerde ve şerbetin dağıtılmasıyla tören son bulmuştur.⁵

Hayratın vakıfnamesinde Hâlet Efendi'nin vakfettiği mülkler ve nakit para, bu vakıftan kazanılacak gelirin nasıl ve nereye harcanacağı, mütevellilik esasları belirtilmektedir. Eğriboz sancağında Ulunar, Kumus, Visone, Timos Aya Yorgi isimli 5 çiftliğinden kendi hissesi olan 58 çift emlakı; hayvanları, alet ve edevatlarıyla birlikte vakfetmiştir. Söz konusu çiftlikler her sene Kasım ayında vakıf tarafından muteber bir kimseye kiraya verilecektir.

Çiftliklerinden hâsıl olan senelik gelirin faiziyle Galata Mevlevihanesi şeyhinin onayıyla seçilecek olan vakıf hizmetlilerinin, türbe kandilcilerinin aylıkları ve söz konusu türbeler ile kandillerde Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar'daki

3 Abdülbaki Nasır Dede, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş no:18112, vrk. 34b.

4 BOA., KK.d., 7500, s. 327.

5 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *Yenikapı Mevlevihanesi*, (yay. haz. Murat A. Karavelioğlu), İstanbul 2005, s. 68.

Mevlevihanelere verilecek zeytinyağının miktarı, her yıl Ramazan ayında dağıtılacak Ramazaniyyeler, yapılacak hayırlar kalem kalem sıralanmıştır.⁶ Mihrişah Sultan Vakfı'ndan kiraladığı su için günlüğü 10 akçeden olmak üzere senevi 30 kuruş verilecektir. Ayrıca her cuma ve her kandilde Hazreti Halid Camii'nde babası Hüseyin Efendi, annesi Mihrişah Hatun, el-hac Abdül-gafur Efendi, Fatma Hatun, Derviş Ali Efendi, Abdi Efendi ve Ümmühan Hatun'un ruhları ve kendisinin selameti için Fatiha suresini okuyacak müezzinlere senelik 120 kuruş maaş bağlana-

- 6 Galata Mevlevihanesi şeyhinin onayıyla seçilecek olan kütüphane hafız-ı evveli, aynı zamanda türbedarlık görevini de üstlenecek ve hizmetleri için ayda toplam 42 kuruş maaş alacaktı. Hafız-ı keteb-i saniye 36, bevvalık ve sebili görevlerini yürütecek kişiye 364, muvakkite 24; duacı, aşçı, kudumzenbaşı ve neyzenbaşı bulunan dedelere, ciltçiye, suyolcuya ayda 6'şar kuruş verilecekti. Mevlevihanenin kabristanında medfun olan İsmail Ruhi Dede ve Esad Dede Efendilerin mezarlarındaki kandilleri yakmak üzere görevlendirilecek kandilciye de aylık 5 kuruş, babası Hüseyin Efendi'nin Eyüp'te Otakçılar semtinde olan türbesindeki kandili yakmakla görevli şahsa da her ay 5 kuruş aylık olarak bağlanacaktı. Söz konusu mezarlarda yakılacak kandiller için de toplam 48 vakıyye, yine mevlevihanede defnedilmiş olan Kırımı Dede Efendi ve Fasih Dede'nin mezarlarının kandilleri için senelik 48 vakıyye, Yenikapı'da Derviş Ahmed Sahih Dede'nin mezarında yakılmak üzere senelik 20 vakıyye zeytinyağı bağışlanacaktı. Ayrıca kandil, fitil gibi gerekli şeyler için de yılda 66 kuruş ayrılacaktı. Her yıl Ramazan ayında dergâh şeyhine 366 kuruş ve mutfakta karakulakçı olarak bulunanlara ikram olunmak üzere 150 kuruş, meydancı dedeye ise 36 kuruş ramazaniyye verilecekti. Her kandilde Galata, Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar'daki Mevlevihanelere toplam 66 kuruş şem'i rügan parası ayrılacaktı. Her bir kandil gecesinde, Yenikapı'daki Merkez Efendi Dergâhı'ndaki fakirlere verilmek üzere, 18 kuruş ve ayrıca 9 kuruş şem'i rügan parası, her Berat gecesinde adı geçen Mevlevihaneler ve Merkez Efendi Dergâhı için 6'şar vakıyye şem'i asel verilmesi şart koşulmuştu (*Hâlet Efendi Vakfıyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837. Bu vakfiyenin müsvedde şekli yine Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi Kitaplığında 3847/1 numarayla kayıtlı mecmuanın 23-26 varakalarında. 26-27 varaklarda da başka bir suret vardır).

caktı. Vakfın tevliyeti yaşadığı sürece kendisinde, öldükten sonra ahiret kızı Şerife Vesime Hanım'a ve onun soyundan gelen ve yaşça en büyük olan şahsa kalacak, vakıf mütevellilerine senelik 600 kuruş verilecekti. Kitabet ve cibayet görevleri Divan-ı Hümayûn kâtiplerinden Mehmed Bahir Efendi'ye verilecek ve onun soyundan gelenler yine bu hizmetleri devam ettirecekler ve bu görevler için kendilerine 250 kuruş verilecekti. Mütevellilerin soyu devam etmediği hâlde Evkaf-ı Hümayûn kaymakamları müteveli olacaklar, Bahir Efendi'nin soyu devam etmediği hâlde kitabet ve cibayet işleri yine nazır ve müteveli tarafından seçilen şahıs tarafından yürütülecekti. Hâlet Efendi yaptırdığı kütüphaneye ilk seferde 266 kitap ve 1 adet saat bağışlamıştı. Kütüphanedeki kitapların asla dışarı çıkartılmaması da vakfiyenin şartlarındandı. Kitapların bakım masrafı için yıllık 250 kuruş ayrılacak, kütüphane her sene Muharrem ayında Haremeyn-i Şerefeyn müfettişi tarafından denetlenecekti. Sultan II. Mahmud'un Vakf-ı Hümayûn'una bağlanan vakıf gelirlerinin fazla olması hâlinde, bu gelir yine Vakf-ı Hümayûn hazinesinde saklanacaktı.

Hâlet Efendi'nin vakfiyesini incelediğimizde buraya kadar olan her madde hemen hemen her vakfiyede rastlanabilecek olan sıradan hususlardır. Ancak bir şart onu benzerlerinden çok daha farklı bir yere taşır. Şöyle ki, Hâlet Efendi vakfına bağışladığı 25.000 kuruş nakit paranın Fener Patrikhanesi patriklerine emanet ve teslim edilmesini, faizi de dâhil olmak üzere patrikhaneden asla geri alınmamasını şart koşmuştu.⁷ Yaptığımız çalışma sonucunda Hâlet Efendi dışında başka hiçbir Müslümanın vakfına ait bir meblağı Patrikhane'ye bıraktığına rastlanılmadığı gibi Hâlet Efendi'nin böyle bir şeye neden gerek duyduğu sorusunun cevabı da bulunamamıştır. Bu meseleyi Hâlet Efendi'nin sırf Rumlara olan sempatisine dayanarak açıklamak ise onun şahsiyeti ve yap-

7 *Hâlet Efendi Vakfiyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837.

tıkları göz önüne alındığında kanaatimizce eksik bir tanımlama olacaktır. Hâlet Efendi'nin ve çağdaşlarının vakfiyenin kaleme alındığı tarihte Rumları bir tehlike olarak görmemesi ve bu yüzden söz konusu maddenin vakfiyede yer almasının en azından o dönemde bir mahzur taşımadığı fikri ise sadece bir tahminden ibarettir. Dolayısıyla Hâlet Efendi ve Patrikhane arasındaki bu bağ, ileride yapılacak bir başka çalışmanın konusu olacaktır.

Hâlet Efendi yukarıda bahsedilen vakfiyeye ek olarak daha sonra bir vakfiye daha hazırlatmış; İstanbul'da Cafer Ağa, Kırmasti, Mahmud Paşa, Hüseyin Ağa ve Küplüce mahallelerindeki birer adet evlerini, Yeniköy'de Aya Nikola mahallesindeki büyük ve küçük kayıkhanelerini, Üsküdar'da İstavros köyündeki Küplüce'de 5, 30 ve 8 dönümlük üç bağını, Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa semtindeki 10 dönüm bağını, Aydın sancağındaki Köşk kasa-basında Dervişli isimli çiftliğini, İman köyünde Kocagözoğlu Mehmed Ağa isimli incir bahçesini vakfına bağışlamıştır. İkinci vakfiyede kütüphanesine 547 cilt kitap bağışladığı anlaşılan Hâlet Efendi, ayrıca kütüphanenin önündeki sofanın derslik hâline getirilmesini ve burada Farsça ve Arapça bilen bir hoca tarafından dersler verilmesini şart koşmuştur. Bu vakfiyesinde Beşiktaş'ta bir muvakkithane inşa ettirdiği de anlaşılmaktadır. Vakfiyenin geri kalan kısmında vakıftan kazanılacak gelirin nasıl ve nerelere harcanacağı, mütevellilik esasları belirtilmektedir.⁸

Hâlet Efendi daha sonra Mihrişah Sultan'ın Beyoğlu'ndaki içme suyu çeşmesinden 2 masura suyu günlük 10 akçe ile kendi vakfına bağlatmış, ayrıca kütüphanesinin ve Mevlevihane kabristanında bulunan İsmail Ruhi Efendi'nin türbesinin üstünü kurşun kaplatmıştır.⁹

Hâlet Efendi, ilk vakfiyesinde 266 adet, ikinci vakfiyesinde 547 adet kitap olmak üzere toplam 813 kitap bağışlamıştır. An-

8 Aynı yer.

9 BOA., HAT, nr. 50612.

cak daha sonra bu kitaplara ek olarak 25 kitap daha bağışladığı anlaşılmaktadır. Hâlet Efendi Kütüphanesi'ne sonradan çeşitli şahıslar tarafından da 254 kitap bağışlanmış, böylece kitap sayısı 1828 (H. 1244) tarihinde 1092'ye ulaşmıştır.¹⁰

Hâlet Efendi'nin manevi kızı Şerife Vesime Hanım'ın uzun yıllar vakfın mütevelliyesi olduğu anlaşılmaktadır. Şerife Hanım bir süre sonra vakfa dâhil olan Galata'da Perşembe pazarında mahlûl olan bir hanenin emlak-ı şahaneye katılmasıyla maddi sıkıntıya düşmüştür. Babasına arfen Kışızâde olarak bilinen Şerife Vesime Hanım'a istediği miktar inayetin verilerek¹¹ maddi sıkıntısı hafifletilmiştir.

Vakfın gelirlerinin düşmesi üzerine ise vakfa ait olan taşınmazlar da satışa çıkarılmıştır. Bu minvalde Üsküdar Küplüce'de eşi Lebibe Hanım ve manevi kızı Şerife Vesime Hanım'a ait 1 bağ 2.000 kuruşa,¹² Üsküdar Küplüce'deki Çınarlı bağ 10.000 kuruşa, Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa semtindeki bağ 5.500 kuruşa¹³ Mehmed Said Efendi'ye 14 Mart 1828 tarihinde satılmıştır.

Hâlet Efendi ayrıca Kütahya'da, Bilecik mahallesinde Aksu Çayı üzerinde; köprü ile biri köprübaşında, biri Mevlevihane önünde ve bir diğeri ise Dombay sokağında bulunan 3 çeşmenin onarılmaları için Aksu Çayı'nda bulunan aşağı ve yukarı değirmenler ile Nuri Çelebi değirmenlerindeki 11 sehim hissesini vakfetmiştir.¹⁴ Söz konusu çeşmelerin ikisini 1813 tarihinde, diğerini de 1814 tarihinde yaptırmış; 1812 yılında ise yine Kütahya'da Erguniyye Dergâhı'nı tamir ettirmiştir.¹⁵

10 *Defter-i Kütüphan-i Hâlet Efendi*, Dersaadet 1312.

11 BOA., Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.)MKT.NZD., 419/71.

12 BOA., Evkaf Sultan Mahmud Evkafı (EV.HMH.SMHD), 1/31.

13 BOA., EV.HMH.SMHD, 1/35.

14 *Hâlet Efendi Vakfıyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı No 3447/2.

15 Hâlet Efendi'nin yaptırdığı ve tamir ettirdiği bu eserlere Ayni Efendi tarih düşmüştür [Fatma Yaşar, '*Ayni Efendi Divanı*, *Hayat-Eserleri Türkçe Divan*,

Hâlet Efendi ayrıca harap hâlde olan Yenikapı Mevlevihanesi'nin tamirinde Şehremini Hayrullah Efendi ile beraber bizzat taş yerleştirdiği gibi maddi olarak yardım da etmiş, Yenikapı Mevlevihane'si yolu üzerindeki Sahih Ahmed Dede'nin üstü kafesli türbesini yaptırmış;¹⁶ Konya'daki Yeşil Kubbe'nin tamiri de onun himmeti ve emeği ile gerçekleşmiştir.¹⁷

2. ESERLERİ

Hâlet Efendi'nin bir başka yönü de şiire olan ilgisidir. Keçecizâde İzzet Molla ve Musahip Said Efendi gibi devrin edebiyat ustalarını meclislerinden eksik etmeyen Hâlet Efendi'nin içinde 2 kaside, 1 müseddes, 1 tahmis, 1 muhammes, 30 gazel, 1 müstezad, 2 mesnevi tarzında kafiyeyle kısa şiir, 2 nazım, 1 kıta kebire, 1 musammat, 2'si matla 5'i ferd niteliğinde 7 beyit bulunan divançesi ile felsefi yanı ağır basan Nabi, Ragıb, Cami gibi beğendiği şairlerin şiirlerinden ve şairi bilinmeyen şiirlerden seçtiği mısra ve beyit antolojisi niteliğinde olan *Zinetü'l-Mecalis* adlı iki eseri bulunmaktadır.¹⁸

1258'de Şefik Efendi'nin teşebbüsleriyle basıma hazırlanan divançesinde klasik Türk şiiri kalıplarına uygun olarak yazdığı şiirler, onun yabana atılmayacak bir şair olduğunu göstermektedir. Şiirlerinin bir kısmında usta işi olduğu anlaşılan nazireler ve benzetmeler görülür. Hâlet Efendi'nin benzetmeleri de o kadar başarılıdır ki anlattığı durum ve nesneyi okuyucu âdeta gözünde canlandırabilir. Özgün benzetmelerinin yanı sıra klasik benzetmeler de kullanmıştır.

Farsça Divançe ve Saki-name (Tenkidli Metni), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1997, s. 598,697-699].

16 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age.*, s. 52,56,58

17 Abdübaki Gölpınarlı, *age.*, s. 253.

18 Hâlet Efendi'nin edebiyat sahasının çalışma alanına giren bu eserlerinin edebi değerleri hakkında İbrahim Çetin Derdiyok tarafından hazırlanan *Hâlet Efendi Divançesi* adlı eserden faydalanılmıştır (İbrahim Çetin Derdiyok, *Hâlet Efendi Divançesi İnceleme Metin Tıpkıbasım*, Adana 2005).

Divançesinde velinimetleri olan Sultan IV. Mustafa'nın tah-ta oturmasına dair düştüğü bir tarih (kıta-ı kebir), Sultan II. Mahmud'u abartılı bir şekilde övdüğü 20 kıtalık bir musammat ve yine Sadaret Kaymakamı Ebubekir Paşa'yı ve Darphane-i Amire Nazırı Ahmed Şakir Efendi'yi övdüğü iki kaside, Mehmed Hakkı Paşa'nın sadaretine dair düşürdüğü bir tarih, Hurşid Ahmed Paşa'ya olan sitemini gösteren bir ferd ve Pertev'den bahsettiği bir gazel bulunması Hâlet Efendi'nin siyaset sahnesinde zekâ ve dirayetiyle avucunun içine aldığı şahısları şiirlerinde de unutmadığını göstermektedir. Bir şiirinde kendine özgü olan casus benzetmesi ve kanlı kılıcı "*yakut*"a benzetmesi yine politik kişiliğinin şiirine yansımasıdır. Hâlet Efendi'nin en dikkat çekici özellikleri olan zekâsı, kavrayışı, dirayeti *Zinetü'l Mecalis* adını verdiği mısra ve beyit antolojisinden de anlaşılmaktadır.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti için birçok hususta kırılmaların değişim ve dönüşümlerin yaşandığı zorlu ve yıpratıcı bir süreç olmuştur. Devlet bu süreçte dış siyasette Avrupa diplomasi sistemine uyum savaşı verirken bir yandan da iç yapılanmada “Nizâm-ı Kadîm”den “Nizâm-ı Cedîd”e geçişin etkilerini derin bir biçimde hissedecektir. Merkezi otoritede yaşanan dalgalanmalar tabi olarak taşrayı da etkileyecek, özellikle Balkan coğrafyasında Dağlı isyanları devleti uzun süre meşgul edecektir. Osmanlı-Avusturya-Rusya arasında yaşanan 24 yıllık savaş ya da savaş süreci ise Ayanlar Çağı’nın başlamasına sebebiyet verecektir. Nihayetinde ayanlar taşrada fiili olarak yönetimi ele alacaklar, Sened-i İttifak ile de bu başarılarını taçlandıracaklardır. Ayrıca Avrupa’da 1789 Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımı da Sırp ve Rum isyanlarıyla ülkenin gündemine oturacaktır.

Elinizdeki esere konu olan Mehmed Said Hâlet Efendi ise yurtdışında genel manada çizmeye çalıştığımız tablonun tam ortasında

bulunan hatta bu tablonun şekillenmesini sağlayan önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak hayatını incelediğimizde Kırım'dan göçeden sıradan bir Osmanlı'nın, "Devletin Kahyâsı Sultanın Efendisi" olmasının sıradışı hikâyesiyle karşılaşırız. Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi'nin konağında hizmetkârlıkla başladığı hayatı Osmanlı Devleti'de yüzyıllar içerisinde gelişen ve sıradan bir Osmanlı'ya ikbal kapılarını aralayan hane-patronaj-rüşvet sistemiyle tanışmasıyla tamamen değişecektir. Kendisine aralanan bu kapıyı ise aklı, zekâsı, hizipleri kullanmadaki ustalığı sayesinde sonuna kadar açacak ve yönetici elitler arasına girmeyi başaracaktır.

Hâlet Efendi hikâyesinin başladığı Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi'nin konağında birlikte yetiştiği, geleceğin meşhur Şeyhülislamı Ataullah Efendi sayesinde gelenekçi hizipte sarsılmaz bir yer edinmiştir. Ancak her ne kadar çok güçlü bir aile tarafından himaye edilip, ilmiyede eğitim alsa da bu tarikte ilerlemenin neredeyse imkânsız olduğunu kısa zamanda farketmiş olsa gerektir. Tercihini devlet kademelerinde bir yer edinebilmenin daha kolay olduğu kalemîyyeden yana yapacaktır. Kâtiplik yaparak Rumeli ve İstanbul arasında mekik dokuduğu yıllar ise ona kendisini devletlû yapacak bağlantıları kurma şansını verecektir. Nihayetinde Galata Mevlevihanesi'ne daha doğrusu Şeyh Galib'e intisabı onun Nizâm-ı Cedîd'in önde gelen simalarından Reisülküttap Mahmud Raif Efendi ile Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'nin himayesine girmesini yani Paris Büyükelçisi olarak atanmasını sağlayacaktı.

III. Selim'in Paris büyükelçisi Mehmed Said Hâlet Efendi'nin elçilik tecrübesi ise aslında Osmanlı Devleti'nin Avrupa diplomasi sistemine uyum sürecini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Tıpkı Hâlet Efendi'nin Fransız muhatapları karşısında yetersiz kalarak kendisini aciz görmesi gibi Osmanlı Devleti de uluslararası platformda acziyetiyle yüzleşecek ya İngiltere ve Rusya ile ya da Fransa ile işbirliğine gidecek ve Fransa'nın Mısır'ı

işgaliyle dâhil olduğu Avrupa ittifak sistemi içerisinde varlığını sürdürmeye çalışacaktır. Hâlet Efendi'nin Avrupa diplomasisine uyum sağlamak adına yaşadığı zorluk ise kâfire karşı zaten var olan ön yargısını adeta kemikleştirecektir. Onun Fransızlar hatta Avrupa'yı öven Osmanlılar için hakarete varan sözler sarfetmesi gelenekçi kimliğini açığa çıkartmaktadır. Buna karşılık Nizâm-ı Cedîd taraftarı hamilerinden hiç uyarı almaması hatta dönüşünde beylikçi olarak atanması bir çelişki olarak gözükebilir. Ancak bu durum İstanbul'da Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle ağır bir darbe alan Nizâm-ı Cedîd hizbinin hızla kan kaybettiğinin, gelenekçilerin ise güçlendiğinin kanıtıdır.

Nizâm-ı Cedîd'in sözde Avrupa'daki temsilcisi Hâlet Efendi'nin, Kabakçı Mustafa İsyanı'nda hayatta kalmak bir yana Reisülküttaplığa getirilmesi de bu minval üzerinedir. Tabîî ki böyle ödüllendirilmesinde o dönem iktidarın sembolü olan gelenekçi hamisi Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin rolü de göz ardı edilemez. Hâlet Efendi elçi olarak adımını attığı diplomaside Reisülküttap olarak adeta rüştünü ispat edecektir. İktidarda olanlar her ne kadar Kadîm'i temsil etselerde devletin çıkarları doğrultusunda Fransa odaklı bir politika takip etmek zorunda kalmışlardır. Hâlet Efendi ise Reisülküttap sıfatıyla Fransa'ya karşı tüm kin ve nefretine rağmen Fransız elçisi Sebastiani'la yaptığı mükâlemelerde idare-i maslahat etmiş yani devlet çıkarlarını kişisel hırslarından önde tutmayı başarmıştır. Ayrıca Fransa'ya güvenmeyen Hâlet Efendi alternatif politikalar geliştirmek adına her zaman Rusya ve İngiltere kartlarını elinde tutmuştur. İngiltere ile Kala-i Sultaniye Antlaşması'nın temeli olan gizli görüşmeleri bu yüzden gerçekleştirmiştir. Devletin Fransa odaklı dış politikasına karşı yaptığı eleştirilerde ne kadar haklı olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. Ancak gerek Sebastian'ın baskıları gerekse güç dengelerinin aleyhine gelişmesi nedeniyle Reisülküttaplık'tan azledilerek Kütahya'ya sürülmesi ikbal basamaklarını tırmanmasında bir pürüz olarak karşısına çıkacaktır ve bir daha asla buna müsaade etmeyecektir.

Kütahya’da sürgün iken İstanbul’da vuku bulan I. Alemdar Vakasıyla talih bir kez daha ona gülecektir. Tahta geçen II. Mahmud ile yolları hamisi İbrahim Refet Efendi sayesinde kesişecek ve ikili arasında 1822’ye kadar sürecek olan sıkı bağın temelleri atılacaktır. Hâlet Efendi kısa bir süre içinde II. Mahmud tarafından affedilecek ve Bağdat’a mübaşir olarak gönderilecektir. Böylelikle onun tarihe “Devletin Kâhyası” olarak geçmesini sağlayan süreç de başlayacaktır. Bölge aşiretleriyle ve valileriyle yaptığı ittifaklar ve yerinde stratejisiyle Süleyman Paşa’yı alt edecek, yerine yine bir kölemen olan Abdullah Paşa’yı atayacaktır. Bağdat’ta kölemen hâkimiyetini kaldıramamakla birlikte en azından iktidarda kaldığı 11 yıl boyunca bölgede büyük çapta bir huzursuzluğun çıkmasını engelleyecek idari ve mali düzenlemeler yapmıştır. Hâlet Efendi’nin Bağdat görevi aslında onun alternatif yönetim politikaları geliştirebildiğine hatta bu politikaları yeri geldiğinde sil baştan tekrar tasarlayabildiğine dair önemli bir örnektir. Merkezi otoritenin gücüne inanan Hâlet Efendi Bağdat’a gidene kadar taşranın Enderûn terbiyesi görmüş merkezden atanan vezirlerle yönetilmesini savunuyordu. Ancak Süleyman Paşa’yla mücadele ettiği süre zarfında en azından Bağdat ve çevresinde başarıya ulaşmak için yerel güçlerin devletin kontrolünde sisteme entegre edilmesi gerektiğini anlamış ve bu doğrultuda bir politika geliştirmiştir.

Bağdat’tan muhalefat bedelinin bir kısmını tahsil ederek dönmesi ise Hâlet Efendi’nin Rikab-ı Hümayûn Kethüdalığı’na atanmasını sağlamıştır. Onu “Hâlet Efendi” yapan süreç ise bu göreviyle başlar. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda Hâlet Efendi’nin Rikab-ı Hümayûn Kethüdalığı sayesinde Eflak-Boğdan voyvodalarını ve yeniçerileri kontrolü altına aldığını ve böylelikle maddi ve askeri güç elde ettiği kaydedilmektedir. Bu, yerinde bir tespit olmakla birlikte aralarındaki bağlantıyı rüşvet ya da hayranlığa indirgemeleri tabloyu doğru görmemizin önünde en büyük engeldir. İlişkileri çok daha derin temellere dayandığı ise bu çalışmada ortaya çıkmıştır. Kallimaki’ye kâtiplik yaptığı esnada

Fenerlilerin dünyasına giren Hâlet Efendi, bu dünyanın sadece tercümanlık veya voyvodalıkla sınırlı olmadığını öğrenmişti. Bu ailelerin çok güçlü siyasi ve ekonomik bağları vardı. Üstelik bu bağlar sadece Avrupa devletleri ile değil, XIX. yüzyılda devletin muhalif güç odakları olarak kendilerini iyiden iyiye hissettiren âyanlar ve yeniçerileri de kapsıyordu. Mavrozi, Kallimaki, Soço ve İpsilanti aileleriyle yakın olmak hem söz konusu muhalif odakları hem de Rusya ve Fransa'yı elde tutmak anlamına geliyordu. Çıkarı doğrultusunda hizipler arasında kolaylıkla geçiş yapan Hâlet Efendi, Feneriotları da sistemin bir parçası olarak görecektir kâfire karşı ön yargısı bu Rum/Ortodoks elitler karşısında törpülenecekti. Yeniçeriyle olan bağına gelince Hâlet tıpkı daha önceki alternatif iktidarlar gibi yeniçerinin saray içindeki gücünü kullanmıştı ki Osmanlı Tarihi'nde devletlülerle-yeniçerilerin bu ilişkisini ortaya koyan birçok örnek mevcuttur.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasını engelleyerek II. Mahmud'u baskı altında tutan, Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasını sağlayarak Rum isyanına teşne olan "Hâin Hâlet" algısı ise Şanizade ve Cevdet Paşa tarafında oluşturulmuştur. Hâlet Efendi'nin günah keçisi olduğu bu denklemde II. Mahmud faktörü ya korunma altına alınmış ya da tamamen safdışı edilmiştir. Ancak şunu açıkça söyleyebiliriz ki Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması padişah ve kethüdasının merkezi otoritenin güçlenmesi ve taşraya yayılması noktasında birlikte geliştirdikleri taşranın ayanlardan temizlenmesi projesiyle alakalıdır. Hâlet Efendi'nin bu hususta attığı adımlar söz konusu proje doğrultusundadır. Dolayısıyla istediği rüşveti alamayan Hâlet Efendi'nin II. Mahmud'u Tepedelenli'nin ortadan kaldırılması için ikna etmesine dair anlatı, olayı basite indirgemekten öteye geçmez. II. Mahmud'un kandırılmış/korkutulmuş bir padişah olarak takdimi ise kronik yazarların görünüşte hanedanı, gerçekte ise makamlarını hatta canlarını korumak adına geliştirdikleri taktiğin sonucudur. Hem Tepedelenli hem de Hâlet Efendi devlet yönetiminde en

alt basamaktan en üst basamağa adım adım yükselmiş kişilerdir. Dolayısıyla rüşvet-patronaj ilişkisini gayet iyi bilen ve kullanan şahıslardır. II. Mahmud ise daha 1810'larda Hâlet Efendi'nin siyaset sahnesinde yeri belirsizken Tepedelenli'den rahatsız olmuş ve gücünü kırmak için birtakım projeler geliştirmiştir. Tepedelenli Ali Paşa cephesine bakarsak Rumların üzerinde bir baskı unsuru olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak aynı Ali Paşa'nın devlet içinde devlet hâline geldiği merkezin hiçbir emrini dinlemediği daha isyan etmeden önce Rusya ile Osmanlı Devleti'nin paylaşma dayalı bir anlaşma yaptığı iddiaları isyan ettikten sonra ise Rumları işbirliğine çağırdığı göz ardı edilmemelidir.

Rum İsyanı hakkında doğru çözümlerler yapabilmek için ise Hâlet Efendi'nin yanlış kararları da göz ardı edilmeden, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan ve XIX. yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik akımı, Rumların 1787'lerden itibaren kurmuş oldukları cemiyetler ve devlet içerisindeki statüleri sayesinde adım adım ulus devlet olma yolunda ilerlemeleri, Bâbîâlî'nin Rum İsyanı'nı uzun bir süre Rusya'nın güdümlendiği bir isyan olarak görmesi, Tepedelenli Ali Paşa faktörü, hepsi bir arada değerlendirilmelidir. Rum İsyanı olay veya kişi odaklı değil, Fransız İhtilali'nden sonra gelişen yeni koşulların ortaya çıkardığı tablonun bütününe bakılarak ele alındığı takdirde daha sağlıklı değerlendirmeler yapılacağı aşîkârdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Osmanlı tarihinde hükümler aile olan Osmanlı hanedanını temsil eden padişahlar iktidarlarını merkezde zaman zaman Çandarlı, Köprülü ya da Sokullu gibi vezir aileleriye, Beşir Ağa gibi harem ağalarıyla ya da Kösem Sultan gibi bir hanım sultanla, Cinci hocalarla; taşrada ise ayanlarla, kölemenlerle ya da dayılarla paylaşmak durumunda kalmışlardır. Hâlet Efendi bu geleneği XIX. yüzyılın ilk yarısında sürdüren kişi olmuştur. Yüzyılların süzgecinden geçerek tekâmül eden rüşvet-patronaj ilişkisini iyi değerlendirerek devlet yönetiminde kendine yer açmıştır. Zekasıyla olduğu kadar devlet yönetiminde

etkili olan hizipleri kullanmadaki ustalığı, alternatif politikalar geliştirebilme yeteneği sayesinde kendi deyimiyle iktidarı sembolize eden minarenin alemine çıkmıştır. II. Mahmud dönemindeki iktidarını koruması ise yukarıda saydığımız hususların yanı sıra Sultan ile işbirliği içerisinde çalışmasından kaynaklanmıştır. Tüm bunlar muvacehesinde doğruları ve yanlışlarına adını “Devletin Kâhyası” olarak yazdırmış önemli bir tarihi figür olmuştur.

EKLER

Hâlet Efendi'nin Portresi

مجلس عالی
وزارت عدالت
تاریخ ۱۳۰۴

شکوه کرامتو هایتو خزانو دلی نعمت افتم
باین عدونه شرفز صدور اولی خط هایدون شوکتی ملوکانه زره اراده سلطان هایدون اودره حالت
تویریک کرناهیة نفی امروغ جهانزادیه بدولتش اودرینک دوعال اقتضایه اوی اصدار وبتشخیص
شری قاضی کوبنه اماره اوفصله لوزم کوی بادکرکی نازک برله منقلی اوی کرناهیة به عرفت اودره ابروک
سهم عایدی بدولت اودره شکوه کرامتو هایتو خزانو دلی نعمت افتم بادشاهم عزیزترکد

کرامتو هایتو
وزارت عدالت
تاریخ ۱۳۰۴

Hâlet Efendi'nin vücudunun gömülü olduğu Konya Mevlevihanesi'ndeki mezarı

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

a. Bâb-ı Asâfî Dosyaları

— Amedi Kalemi (A{AMD)

— Mektubi Kalemi (A.{MKT)

— Sadaret Kethüdalığı Kalemi (A. {SKT)

b. Bâb-ı Asafî Nişan –Tahvil Kalemi Defterleri (A.{NŞT.d.)

c. Bâb-ı Asafî Ruus Kalemi Defterleri (A.{RSK.d.)

d. Bâb- Defterî Darphane-i Amire Muhasebe Dosyaları (D.DRB.MH)

e. Bâb- Defteri Darphane-i Amire Tahrirat Dosyaları (D.DRB.THR)

f. Cevdet Tasnifi

— Hariciye (C.HR)

— Dâhiliye (C.DH)

— Maliye (C.ML)

g. Evkaf Sultan Mahmud Evkafı (EV.HMH.SMHD)

h. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)

ı. Kamil Kepeci Tasnifi (KK)

—60-5, d. 18, d. 22

- i. Maliyeden Müdevver Defter (MAD).
nr. 8998, nr. 10437, nr. 9730, nr. 12412
- j. Mühimme-i Mektûme Defterleri (MHM.MKT.d.)
- k. Name-i Hümayun Defteri
—nr. 9, nr. 10.
- l. Sadaret Defteri
—nr. 354, nr. 357, nr. 358
- m. Tahvil Kalemi Defterleri
—Atîk Vüzerâ, nr. 53

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), İstanbul

E. 340/7, E. 340/19, E. 719/2, E. 1449, E. 1264/1, E. 4766, E. 2042, E. 4171, E. 5161, E. 5753, E. 5178/2, E. 8702/5, E. 8298/3, E. 8298/4, E. 8298/4, E.8702/5, E. 7032, E. 5178/2, E. 5718/1, E. 7030, E. 8702/10.

B. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

- Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahebeleri*, İstanbul 1339.
- Abdûlbaki Nasır Dede, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş no:18112.
- Abou- El-Haj, Rifat A., “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of The American Oriental Society*, 87/4, (Oct.-Dec. 1967).
- Adair Sir Robert, *The Negotiations for the Peace of The Dardanelles in 1808-1809: with dispatches and official documents*, II, London 1845.
- Ahishali, Recep, *Osmanlı Devleti’nde Reisülküttaplık*, İstanbul 2001.
- Ahmed Cevat, *Tarih-i Askeri-Osmanî*, I, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin K. no 4178.
- Ahmed Münif, Tepedelenli Ali Paşa (1744-1822), İstanbul 1324.
- Ahmed Vasıf Efendi, *Tarih-i Vâsıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, II.
- Ahmed Resmi Efendi, *Sefinetü’r-Rüesâ*, İstanbul 1269.
- Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, (yay. haz. Tansel Demirel), İstanbul 1997.
- Aksüt, Ali Kemali, “Yakın Tarihten Simalar: Hâlet Efendi ve Hayatı”, *Tarih-i Siyasî*, 1953.
- Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, II (1998).
- , *Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003.
- , “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları” *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 2, İstanbul 1998.

- , *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2006.
- , *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul 2011.
- Ali Fuad, “Tarihi Fıkralar: Hâlet Efendi Fıkratı”, *Servet-i Fünûn*, LXI-II/1634.
- Ali Nutki Dede, *Defter-i Dervişan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Kitaplığı No 1194.
- Ali Reşad Bey, *Devlet-i Osmaniye Asr-ı Hazır Tarihi*, Dersaadet 1328.
- Ali Yayıcıoğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in Late Ottoman Empire (1792-1812)*, Harvard Üniveristesi Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge-Massachusetts 2008.
- Alison, Archibald *History of Europe from the Fall of Napoleon in 1815 to the Accession of Louis Napoleon in MDCCCLII*, II, London MDCCCLIV.
- Altınay, Ahmed Refik *Kabakçı Mustafa*, (yay. haz. Enfel Doğan), İstanbul 2005, s. 50-53;
- , “Moralı Ali Efendi’nin Paris Sefareti (1797-1802)”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, cüz 19 (1331).
- , “Moralı Ali Efendi’nin Paris Sefareti (1797-1802)”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, cüz 21, (1331).
- , *Kabakçı Mustafa*, İstanbul 2005.
- Andreossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace Pendant les Annees 1812-1813 et 1814 et Pendant l’annee 1826 avec un Atlas*, Paris 1828.
- Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, I-II, İstanbul 1867.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul II-III, 2006.
- Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski zamanlarda İstanbul Hayatı* (yay. haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2001.
- Barkey, Karen *Eşkiyalar ve Devlet*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2011.
- Başkaya, Serhat Şahin, “*Mehmed Mansur Efendi ve Rum Fetretü (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*”, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.
- Beauchamp, A; Alph.de *The Life of Ali Pacha of Jannina*, London 1823.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002.
- Beydilli, Kemal “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer’iyye”, *Türk Kültürü İncelemeleri IV* (2001).
- , “Selim III”, *DİA*, XXXVI (2009).
- , “Tepedelenli” *DİA*, XL (2011).
- , “Nizâm-ı Cedîd”, *DİA*, XXXIII (2007).
- , “III. Selim Aydınlanmış Hükümdar”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010.

- , “İslahat”, *DİA*, XIX (1999).
- , “Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999.
- , “Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007).
- Boyar, Ebru–Fleet, Kate, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*(çev. Serpil Çağlayan), İstanbul 2004.
- Bustani, Mehdi Jawad Habib al *Bağdat’taki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması İle Ali Rıza Paşa’nın Valiliği*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.
- Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, (*Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*), *Tahlil ve Tenkidli Metin*, I, (yay. haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VIII- XII, Dersaadet 1309 (ikinci baskı).
- Ceylan, Ömür - Yılmaz, Ozan, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşan Keçecizâde İzzet Molla*, İstanbul 2007.
- Cezzar, Yavuz, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, *Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2004.
- Comstock, Jhon L., *History of the Greek Revulution*, NY 1828.
- Çağatay, Neşet, “Vehhabilik”, *İ.A*, XIII (2001).
- Çelik, Yüksel, “Nizâm-ı Cedîd’in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askerî Reformlarına Dair Tespitler(1789-1839)”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010.
- , *Şeyhü’l-vüzerâ*, Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası, Ankara 2013.
- , “III. Selim Devri’nde Mısır’da Osmanlı-İngiliz Rekabeti”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010.
- , “Siyaset-Nasihât Literatürümüzde Nadir Bir Tür: Mısır’ın İşgali Üzerine III. Selim’e Sunulan Tesliyet-Nâme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XXII (2010).
- Çetinsaya, Gökhan “Irak”, *DİA*, XIX (1999).
- Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayıntab’da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battalzâdeler(Battaloğulları)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II/I (2002).
- Danışmend, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, V, İstanbul 1971.

- Davenport, R.A. *The Life Of Ali Pasha*, London 1837.
- Davison, Roderic, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkid'i", (çev. Erol Aköğretmen), *İÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, (1979-1980).
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876* (çev. Osman Akınkay), İstanbul 2005.
- Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271.
- Deans, William, *History of Otoman Empire*, Edinburgh 1854.
- Defter-i Kütüphaneye-i Hâlet Efendi*, Dersaadet 1312.
- Derdiyok, İbrahim Çetin, *Hâlet Efendi Divançesi İnceleme Metin Tıpkıbasım*, Adana 2005.
- Derin, Fahri Çetin "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 3 (1973).
- , "Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi", *Belleten*, XXXVI-II/151(1974).
- Desmet-Gregoire, Helene, *Büyülü Divan: XVIII. Yüzyıl Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991.
- Doğan, Muhammet Nur, "İshak Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, XXII (2000).
- Doğan, Muzaffer, *Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon, Sebastiani ve Gardan*, (terc. Köprülüzâde Mehmet Fuad) Dersaadet 1329.
- Dursun, A. Haluk "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî- Himaye Usulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IV (1996).
- Ebubekir Efendi, *Vaka-i Cedîd*, İstanbul 1332.
- Eldem, Edhem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito [Osmanlılar Özel Sayısı]*, 19 (1999).
- Emecen, Feridun "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001).
- , "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, LXV (2001).
- Emerson, James, *The History Of Modern Greece*, II, London 1830.
- Ercan, Yavuz, "Mehmed Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, II (1991).
- Erkutun, İlkin *Mevridü'l-Uhûd 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

- Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi* (yay. haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000.
- Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293.
- Eyüp Sabri, *Tarih-i Vehhaabiyan*, İstanbul 1296.
- Fehmy, Khalet Paşanın Adamları Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır (Deniz Zarakolu), İstanbul 2010.
- Findley, Carter, "Origins of the Ottoman Ministry", *International Journal of the Middle East Studies*, I/ 4 (1970).
- , *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform* (çev. Ercan Ertürk), İstanbul 2014.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (çev. Ayla Ortaç), İstanbul 2013.
- G.A., Mano, *Religion Et Politique*, Paris 1856.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*, İstanbul 2002.
- Gervinus, G.G., *Insurrection et Regeneration de la Grece*, II, Paris 1863.
- Gordon, Thomas, *History of the Greek Revolution*, London 1832.
- Goşu, Armand, "La Troisième Coalition Antinapoléonienne et la Sublime Porte 1805", *Studies in Otoman Diplomatic History*, XII, İstanbul 2003.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983.
- Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611* (çev. Ülkü Tansel), İstanbul 2000.
- Gülsoy, Ufuk, "Sıra dışı Bir Dini Topluluk: Osmanlı Yezidileri (XIX. ve XX. Yüzyıllar)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII (2002).
- Günay, Necla, "Filik-i Eterya Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/I (2005).
- Günay, Bekir, *Paris'te Bir Osmanlı*, İstanbul 2009.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Derbend", *DİA*, IX (2009).
- Hâlet Efendi Vakfıyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı No 3447/2.
- Hâlet Efendi Vakfıyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837.
- İnalcık, Halil, "Tanzimat Nedir", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara 2006.
- İşin, Ekrem, "Mevlevîliğin Osmanlı Modernleşmesindeki Yeri ve Şeyh Galib", *Şeyh Galib Kitabı* (yay. haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 1995.

- Harvard Art Museums. 1943.1818.13.1-57 Demirbaş numarası ve Sketchbook No.20: Studies (<http://www.harvardartmuseums.org/art/297477>).
- Hasluck, F.W., *Christianity and Islam Under The Sultans*, I, New York 1973.
- Hathaway, Jane, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa* (çev. Hazal Yalın), İstanbul 2014.
- Hurewitz, J.C. "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", *Belleten*, XXV/99 (1961).
- , "Hülâsatü'l-Kelâm Fi Reddi'l-Avam (Sekbanbaşı Risalesi)", *TOEM*, 37/42(1328).
- İlıcak, Şükrü, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence(1821-1826)*, Harvard Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge 2011.
- İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *Yenikapı Mevlevihanesi*, (yay. haz. Murat A. Karavelioğlu), İstanbul 2005.
- İnalçık, Halil "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.
- James, William, *The Naval History Of Great Britain*, Vol. V, London 1837.
- , *The Naval History of Great Britian*, V, London.
- Jorga, Nicoleta, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), V, İstanbul 2005.
- Karaer, Nihat, "Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, S. 30(2011)
- Karal, Enver Ziya, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*, İstanbul 1940.
- , *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit-*, Ankara 1988.
- Kemal, Yahya, *Tarih Musâhebeleri*, İstanbul 2001.
- Koloğlu, Orhan, Fransız Devrimi ve Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999.
- Korkmaz, Ramazan, "Keçecizâde İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebi Kişiliği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1 (2000).
- Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, (*Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*), Ankara 1998.

- Kürelî, İbrahim, "Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Risalesi", *İlmi Araştırmalar*, 5, İstanbul 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, I (1580-1838), Ankara 1974.
- Le Baron I. De Testa, *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane*, II, Paris 1865.
- Lee, Stephen, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Ankara 2009.
- Lefebvre, *Histoire De Cabinets De L'Europe*, III, Paris 1847.
- Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara 1998.
- Lewis, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* (çev. İhsan Durdu), İstanbul 2000.
- M.E.A.P, *Les Curiosites de Paris*, Paris 1805, I,11; *Manuel Imperial ou Repertoire Historique*, Paris 1804.
- Macfarlane, Charles, *Constantinople in 1828*, II, London 1828 (second edition).
- Zallony, Mark Philippe, *Essai sur les Fanariotes*, Marsseille 1824.
- Martens, Geo. Fred. De Frederic Murhard, *Nouveau Recueil de Traités*, XI 1837.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî: Osmanlı Ünlüleri* (yay. haz. Nuri Akbayan), I, III, V, VI, İstanbul 1996.
- Mert, Özcan, "Ayan", *DİA*, IV(1991).
- Mesmay, General J.T., *De Horace Sebastiani Soldat, Diplomate, Homme d'Etat Maréchal de France (1772-1851)*, Paris 1948.
- Muço, Entala Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlaki (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2002).
- Mustafa Necib Efendi, *Tarih-i Sultan Selim*, Dersaadet 1280.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukû'ât*, IV, Dersaadet 1327.
- Mutlu, Şamil, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, İstanbul 1994.
- Naff, Thomas, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in The Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.83, No.3 (Aug.-Sep. 1963).
- Nagata, Yuzo, *Muhsinzâde Melek Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo 1982.
- Neumann, Christoph K., *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı* (yay. haz. Ayşen Anadol, Hamdi Can Tuncer), İstanbul 2000.

- Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din, 14-17. Yüzyıllar”, *Yeniçağ Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2012.
- Odysseus, *Turkey in Europe*, London 1900.
- Oğullukyan, *Ruzname, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, (Tercüme ve Notlar Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1972.
- Orhonlu, Cengiz *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1976.
- Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, İstanbul 1338,
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadim’in Peşinde Osmanlı’da Çözölme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 1997.
- Özcan, Abdülkadir “Hâlet Efendi”, *DİA*, XV (1997).
- Özcan, Ahmet, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi*, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 1999.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Ankara 1994.
- Öztoksoy, Özlem, 16–18. Yüzyıl Osmanlı-Hint-Babür Kumaş Sanatları *Etkileşimleri* (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007.
- , *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003
- Pardoe, Julia, *The City of Sultan and Domestic Manners of the Turks*, I, London 1836.
- Philliou, Christine M., *Biography of an Empire Governing Ottoman s in an Age of Revolution*, London 2011.
- Pouqueville, F.-C.-H.-L., *Histoire de la Regeneration de la Grece*, II, 1825 (3. edition)
- Raymond, Andree *Yeniçerilerin Kahiresi* (çev. Alp Tümertekin), İstanbul 1999.
- Reed, Howard Alexa *The Destruction Of The Janissaries By Mahmud II In June 1826*, PhD. Diss. Princeton University 1951.
- Remerand, Gabriel *Tepedelenli Ali Paşa*, (çev. Ali Kemali Aksüt), İstanbul.
- Rıch, Cloudius James, *Narrative af A Residence in Koordistan*, vol I, London 1836.
- Sabit, *Kölemen Hakimiyeti’nin Kurulması ve İnkırazına Dair Bir Risale*, İstanbul 1292.

- Sağlamdemir, İlmihan *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmud Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- Saint-Denys, Juchereau de, *Revolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, Paris 1819.
- Sertoğlu, Mithat, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1986.
- Sezer, Hamiyet "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*; LXII(1998).
- Shaw, Stanford, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, (çev. Hür Güldü), İstanbul 2008.
- Sibalis, Michael "The Palais Royal and the Homosexual Sub-culture of Nineteenth-Century Paris", *Homosexuality in French History and Culture*, ed. Jeffry Merrick ve Michail Sibalis, New York-London, 2002.
- Slade, Adalpus, *Records in Travels in Turkey Greece and of a Cruise in the Black Sea with The Captan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831*, I, London 1832.
- Sunar, Mehmet Mert, "XIX. Yüzyılın başlarında Esnaf Yeniçeriler", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XVIII (2010), s.77.
- , *Couldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826*, Binghamton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Newyork 2006.
- Şahin, Canay, *The Rise And Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: the Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- Şahin, Kaya, *Kanuni Döneminde İmparatorluk ve İktidar Celalzâde Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası* (çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul 2014.
- Şânizâde Mehmed Atâullah, *Tarih-i Şânizâde*, 1284/1867.
- Şirin, İbrahim *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara 2009.
- Şirvanlı Fatih Efendi, *Gülzar-ı Fütuhât* (yay. haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul 2001.
- Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, III, İstanbul 1294.
- Tekindağ, Şehabettin, "Hâlet Efendi", *İ. A*, V/I (2001).
- The Annual Register Or A View Of The History Politics And Literature For The Year 1806*, London 1808.
- The Confidential Correspondance of Napoleon Bonaparte with His Brother Joseph*, I, NY
- The Pamphleteer; Dedicated to Both Houses of Parliament*, XXIII, London 1824.
- The Secret History of the Court and Cabinet of St Cloud*, New York 1807.

The Weekly Political Review of Henry Redhead Yorke from January to June 1807.

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Ankara 1997.

Ubicini, M.A., *Letters on Turkey*, (trans.Lady Easthope), II, London 1856.

Uludağ, Şevki, "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı", *Konya Halkevi Dergisi*, 48 (1942).

Unat, Faik Reşit "Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Takriri", *Tarih Vesikaları*, I (1941).

—, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1992.

Uyanık, Feyzullah "Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basın Tarihindeki Yeri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III/6 (2013).

Uzun, Ahmet "Tepedelenli Ali Paşa'nın Mal Varlığı", *Belleten*, LXV (2001).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Ankara 1988.

Vahîd Efendi, *Sefaretname-i Seyyid Vahîd Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr.2277.

Vandal, Albert, *Napoleon Et Alexandre*, I, Paris 1911.

Walsh, *A Residence at Constantinople*, II, 1836.

—, *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, London 1828.

Wilkinson, William *An Account of Principalities of Wallahia and Moldavia*, London 1820.

Yaşar, Fatma 'Ayni Efendi Divanı, Hayat-Eserleri Türkçe Divan, Farsça Divançe ve Saki-name (Tenkidli Metni), (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1997.

Yenidünya, Süheyla "Hâlet Efendi'ye Dair Bir Risale", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI/2 (2009).

—, Süheyla, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha", *Türk Kültürü İncelemeleri*, XXX (2014).

—, "Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud'a Öğütleri", *Türk Kültürü İncelemeleri*, XXXIII (2015).

Yeşil, Fatih Nizâm-ı Cedîd'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

- , *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebu Bekir Ratib Efendi*, İstanbul 2010.
- , “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010.
- Yıldız, Aysel, *Vaka-yı Selimiye or The Selimiye Incident: A Study of The May 1807 Rebellion*, (Basılmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi) İstanbul 2008.
- Yöntem, Ali Canibi, “Hâlet Said Efendi”, *Çınaraltı* 1944.
- Zilfi, Madeline C., Dindarlık Siyaseti, *Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası* (çev. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara 2008.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), VII, İstanbul 2011.

DİZİN

A

- Abdurrahman Paşa (Babanlı) 209,
224, 225, 229, 230, 234-241,
243, 246-249, 251, 253, 254,
268, 272, 284
- Ahmed Paşa (Ohrili) 32, 52, 59, 72,
204, 211, 250, 264, 265, 289,
295, 297-301, 303, 306, 331,
352, 370
- Ahmed Resmî Efendi 15, 52, 54,
139, 392
- Aleksandre İpsilanti 108, 148, 149,
189, 317, 322, 323
- Aleksandre Mavrozi 148, 149
- Aleksandre Ralli 68, 69
- Arthur Paget 178, 181, 183, 184,
185
- Ataullah Efendi (Şeyhülislam) 37,
50, 51, 58, 156, 159, 160-163,
192, 322, 372, 373
- Atebegân-ı Saltanat 55, 153, 154,
155, 156, 279

- Avusturya 30, 34, 35, 79, 92, 94,
103, 104, 151, 199, 277, 293,
313, 358, 371
- Ayan 6, 10, 21, 211, 251, 271, 275,
276, 277, 278, 280-282, 286-
288, 296, 304, 306, 308, 331,
335, 355, 371, 375, 376, 395,
398, 399, 400
- Ayanlar Çağı 278, 371
- Azekiel Gebay Menam (Haskil)
219, 266

B

- Babîâli 22, 23, 33, 36, 42, 43, 55,
56, 57, 61, 63, 65, 70, 71, 73,
76-98, 100-109, 111, 113,
115-119, 121, 124, 127, 135,
141, 146-153, 160, 161, 163,
164, 166-171, 173, 174, 176-
196, 198, 204, 205, 207, 208,
210, 211, 213, 214, 217, 218,
221, 222, 224-226, 230-236,

240-243, 245-247, 249-264,
267-270, 278, 282, 283, 290,
292, 296, 298, 303, 304, 309,
312-317, 321, 324, 329, 330,
333, 346, 350-355, 376

Bağdat 10, 23, 122, 137, 188, 190,
203-213, 215-272, 284, 286,
289, 307, 336, 352, 354, 355,
374, 384, 394

Bağdat tüccarı 244, 257, 258

Basra 10, 188, 204, 205, 206, 207,
226, 233, 235, 240, 243-246,
249, 250, 253, 255, 270

Behçet Efendi (Hekimbaşı) 18, 43,
338, 339, 353

Benderli Ali Paşa (Sadrazam) 41,
323, 325

Boğdan 104, 105, 108, 147-151,
171, 172, 174-177, 187, 189,
203, 204, 297, 306, 309, 310,
312-315, 317-319, 321-324,
329, 330, 336, 341, 355, 359,
360, 374

Bonapart 57, 92, 400

Bükreş Anlaşması 312, 313, 395

Bîtarafılık 35, 36, 127

C

Cabbarzadeler 210

Callimachi 108, 150

Canib Efendi 45, 289, 290, 293,
316, 323

Cenova 61, 83, 84

Cevdet Paşa 5, 14, 17-19, 21, 38,
41, 45, 53, 99, 108, 128, 150,
154, 159, 189, 190, 196, 197,
208, 220, 279, 281, 286, 293,
295, 298, 299, 308, 320-325,
333, 334, 340, 375, 394

Cezzar Ahmed Paşa 72

D

Darphane 17, 40, 61, 62, 63, 65,
111, 118, 119, 154, 159, 160,
210, 214, 243, 256, 310, 358,
360, 361, 370, 391

Davud Efendi 231, 233, 235, 239,
240, 242, 261, 262

Defterdar 120, 159, 229, 230, 232,
239, 240, 242, 243, 246, 261,
358

Dışışleri 34, 56, 63, 64, 68-73, 75,
85, 88, 92, 96-98, 101, 102,
128, 135, 146, 167, 169, 173

Dürrizâde Abdullah Efendi (şeyhü-
lislam) 219

Düzoğulları 358

D'oubrill 149

E

Ebubekir Ratib Efendi 15, 33, 138,
401

Ebubekir Sami Paşa (Rumeli Valisi)
52, 59

Eflak 68, 80, 104, 105, 108, 113,
118, 147-151, 171, 172, 174-
176, 187, 190, 191, 203, 204,
297, 306, 309, 310, 312-319,
322, 329, 336, 341, 355, 359,
360, 374, 386

F

Feneriotlar 5, 10, 25, 305, 307, 308,
319, 320, 375

Franchini 69, 70, 71, 74, 75, 80, 135

Fransa 9, 18, 22, 23, 30, 34-36, 38,
44, 51, 54-57, 59, 60, 61, 63,
65, 66, 68, 70-74, 77-108, 112,
117-119, 123, 124, 127-130,
132, 134-136, 138- 141, 145-
154, 160, 161, 163-165, 167-
190, 192-194, 197-199, 206,

208, 212, 248, 282, 308, 309,
322, 354, 372, 373, 375, 395

Fransız 9, 10, 18, 22, 24, 30, 31, 35,
37, 39, 54, 55, 64-66, 68-71,
73-75, 77-80, 83-85, 87-92, 94-
102, 105-108, 113, 117, 118,
121, 124-128, 130-133, 135,
136, 138, 141, 145, 147, 149,
154, 155, 161, 164, 166, 167,
170, 173, 174, 176, 187, 192,
193, 195, 198, 199, 205-207,
209, 211, 227, 282, 309, 319,
332, 333, 371-373, 376, 397

G

Galata Mevlevihanesi 10, 50, 52,
115, 153, 351, 353, 363-365,
372

Galib Dede (Şeyh Galib) 153

Galib Efendi (Amedî) 63, 145, 170

Guillaume Brune 36, 84

H

Hacce Hanım 42

Hacı Halil Efendi (Şeyhülislam) 41,
294, 323, 325

Hacı Mehmed Ağa (Kasapbaşı) 52,
217

Haremeyn-i Şerefeyn 366

Haskil 219, 263, 264, 267, 284, 352,
355-361

Hizip 6, 9, 26, 37, 40, 52, 55-59,
124, 129, 138, 153, 160, 161,
196, 212, 271, 272, 278, 291,
308, 320, 334, 372, 375, 377

Hoca Abraham 137

Horace Compte Sebastian 18

Huguenot 33

Hurşid Ahmed Paşa 289, 295, 297,
298, 299, 300, 301, 303, 331,
352, 370

Hüseyin Efendi (Kırımı) 37, 50,
58, 365

İ

İbrahim Müteferrika 32, 134

İbrahim Nesim Efendi (Sadaret Ket-
hüdası) 57, 159, 160, 372

İmparatorluk Unvanı 21, 56, 57,
90, 92-96, 98, 101, 102, 104,
105, 109, 117, 146, 198

İngiltere 36, 55, 56, 61, 64, 77, 79,
80, 93, 94, 103, 104, 106, 124,
128, 132, 145-148, 150-153,
164-166, 168-170, 175-189,
193-198, 206, 207, 211, 219,
222, 225, 226, 234, 248, 282,
317, 321, 372, 373

İntisap 40, 47, 50, 51, 52, 57, 58, 59,
160, 162, 212, 213, 289, 306,
307, 353, 372

İrâd-ı Cedid 52, 153, 159

İran 147, 152, 169, 204, 206, 207,
212, 219, 220, 222, 224-227,
231, 234-237, 249, 253, 254,
260, 263, 268, 269, 341

İttihad-ı İslâm 350

İzzet Molla (Keçecizâde) 43, 46,
47, 48, 338, 339, 360, 369,
394, 397

J

Joubert 82, 101, 102, 108

K

Kabakçı Mustafa 6, 9, 13, 15, 17,
19, 25, 51-53, 59, 149, 152-
154, 156-164, 166, 171, 173,
180, 189, 192, 194-197, 205,
206, 212, 215, 279, 296, 322,
335, 339, 341, 348, 352, 361,
363, 370, 373, 383, 393, 396,
398-400

- Kadîm 6, 18, 19, 25, 31-34, 53, 55, 58, 59, 87, 123, 152, 153, 155, 183, 336, 371, 373, 394, 399, 401
- Kale-i Sultaniye Antlaşması 188, 222
- Kalemiyye 33, 53, 372
- Kallimaki 52, 53, 139, 307, 308, 309, 374, 375
- Kanûn-ı Kadîm Kara Osmanzâdeler 210
- Kerkük 219, 225, 236, 238
- Kethüda 10, 11, 25, 46, 47, 53, 57, 98, 122, 124, 149, 156-160, 169, 190, 191, 201, 204, 205, 216, 219, 227-230, 234, 235, 237, 241, 247, 248, 254, 256-260, 262-264, 272, 276, 290, 295, 297, 309, 310, 313, 327, 346, 348, 349, 352, 354, 355, 359, 364, 372, 374, 375, 391, 395, 399
- Kırım 6, 37, 38, 50, 51, 58, 335, 353, 365, 372
- Kieffer 70, 74
- Kigalık 285, 292
- Konya 21, 52, 153, 323, 348-351, 364, 369, 389, 401
- Konya Çelebileri 52, 153
- Korfu 81, 151, 175, 176, 187, 302
- Kölemen 6, 10, 203-205, 208, 209, 211, 217, 227, 230, 233, 235, 238, 252, 255, 261, 271, 307, 374, 376, 394, 399

L

- Layiha 15, 34, 52, 59, 270, 271, 353, 401
- Lebibe Hanım 41, 351, 355, 368
- Lucchesini 95, 96, 97, 100, 101

M

- Mahmud Bey (Drama Nazırı) 290, 291, 296
- Mahmud II 338, 399
- Mahmud Paşa (Musul Beylerbeyi) 218, 219, 223, 225, 227, 229, 230, 237, 238, 246, 253, 272, 297, 331, 355, 367
- Mahmud Raif Efendi (Reisülküt-tap) 57, 157, 372
- Mevlevi 52, 66, 73, 74, 153, 285, 348, 350, 363, 364, 396
- Mısır 35, 36, 54, 55, 63, 77, 80, 81, 83, 92, 93, 106, 123, 133, 141, 142, 145-147, 153, 168, 176, 178, 198, 203, 204, 242, 244, 248, 254, 277, 278, 336, 372, 373, 394, 396
- Mora 46, 56, 77, 78-80, 82, 141, 173, 252, 281, 295, 297, 298, 301, 302, 321, 324, 325, 331, 332
- Muhib Efendi 57, 105-110, 119, 121, 130, 131, 135, 140, 169, 172, 173, 192, 193, 397
- Mustafa Reşid Efendi (Rikap Ket-hüdası) 53
- Musul 10, 209, 211, 216, 218, 219, 222-225, 230, 231, 237, 238, 243, 245, 246, 249, 251-255, 257, 262-265, 267, 268, 272, 278, 336, 352
- Mübaşir 10, 42, 122, 188, 203, 205, 211-213, 215, 216, 223, 225, 243, 254, 260, 263, 266, 270, 271, 284, 286, 289, 299, 302-304, 354, 374
- Napolyon 21, 36, 37, 56, 57, 60, 61, 64-66, 69, 71-75, 77-83, 90,

92-95, 98, 101-105, 107, 108, 111, 116-119, 126-131, 135, 146, 147, 151, 152, 164-168, 171, 172, 174, 175, 179, 181, 182, 185, 192, 193, 197-199, 282, 395

Nasrani 33

Nazmi Efendi 129, 132

Nizâm-ı Cedîd 6, 17, 25, 32, 52, 55, 57-59, 123, 124, 129, 130, 152, 153, 155-161, 163, 165, 166, 282, 336, 372, 373, 394, 401

O

Osman Efendi (Moralı) 46

P

Palais Royal 9, 125, 136, 137, 138, 139, 400

Paris 9, 16, 18, 20-23, 29, 36, 38, 45, 50, 51, 53-58, 60-63, 66-69, 71, 72, 75-77, 82-85, 87-90, 92, 94, 97, 99, 101, 104-125, 128, 131, 132, 135, 136, 138-142, 145, 146, 148, 152, 160, 161, 165, 167-169, 172-174, 176-178, 192, 195, 198, 199, 212, 215, 224, 309, 320, 332, 353, 354, 372, 382, 393, 396-401

Paşo İsmail Bey 290, 291, 293, 339
Patrikhane 324, 366, 367

Pouqueville 282, 290, 291, 293, 294, 297, 328, 399

Prusya 30, 90, 91, 92, 95-97, 100, 102, 103, 118, 120, 121, 183, 354

R

Rafizi 234, 251

Reisülküttap 9, 17, 44, 51, 52, 57, 58, 59, 83, 110, 122, 124, 149, 150, 159, 160, 161, 165, 168,

170, 187, 196-198, 206, 214-216, 289, 308, 316, 323, 349, 354, 372, 373, 383, 392

Rich (İngiltere konsolosu) 188, 222, 223, 225, 249, 399

Robert Adair (İngiltere Büyükelçisi) 188, 222, 225

Rufailer 227

Rum İsyanı 10, 19, 24, 41, 45, 191, 279, 306, 310, 316, 317, 319-321, 324, 326, 327, 330-333, 341, 345, 375, 376

Rusya 22, 23, 30, 36, 55, 56, 61, 65, 72, 78-83, 90, 91, 93-100, 102-106, 108, 124, 132, 145, 146, 148-153, 164-172, 174-177, 179-182, 184-187, 189, 190, 194, 195, 197, 198, 206, 208, 226, 283, 293, 308, 309, 311-313, 315-317, 319, 320, 322, 324, 325, 329, 332, 333, 340, 371-373, 375, 376

S

Said Bey (Büyük Süleyman Paşazâde) 211, 228, 230-233, 235, 238, 239, 258-260, 295, 303

Said Efendi (Musahip) 21, 47, 158, 267, 339, 352, 359, 368, 369, 399, 402

Salih Paşa (Sadrazam) 298, 323, 326, 339, 345, 346, 347

Sebastiani 10, 18, 36, 44, 77, 108, 146-152, 161, 163-185, 187-199, 206-209, 211, 212, 227, 309, 373, 395, 398

Selim Ağa (mühtedi) 70

Selim III 29, 154, 397, 398

Serposlar (Rum Aile) 54

Seyyid Ali Efendi (Morah) 56, 61, 62, 145
 Sırp 142, 147, 170-172, 174, 175, 204, 283, 332, 371
 Sırlar 170-172, 174, 175, 204, 332
 Sicilya 79, 80
 Sincar Aşireti 217, 218, 265
 Slobozia Mütarekesi 167, 170-172, 174, 176

Ş

Şanizâde 5, 17, 18, 40-42, 49, 50, 99, 191, 196, 212, 279, 281, 283, 289, 290, 292, 296, 310, 312, 316, 320, 322-325, 327-330, 333, 341, 375, 400
 Şapçioğulları 214
 Şehrizar 206, 207, 219, 225, 226, 234, 235, 236, 240, 244, 249, 250, 254, 269, 270, 284
 Şerifefendizâdeler 58
 Seyhzâde İbrahim Paşa 217, 252, 263

T

Talleyrand 65, 66, 69-72, 74, 81-83, 85-91, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 105, 118, 126-128, 130, 131, 142, 145, 167, 168
 Tay Aşireti 217
 Thomas Duckword 184
 Tilsit Mütarekesi 167, 168, 169, 174, 177, 179

V

Vahid Efendi 59, 106, 128-130, 132, 134, 142, 152, 167, 174, 395, 401

Vehhabi 206, 207, 209, 210, 219-221, 223, 224, 227, 231, 236, 254, 394, 397
 Voyvoda 40, 80, 108, 113, 118, 148-151, 189, 190, 233, 235, 251, 268, 269, 271, 306, 308-319, 322, 323, 330, 336, 341, 352, 360, 374, 375, 386

Y

Yanya 278, 281, 282, 290, 294, 297-299, 301, 303, 304, 332, 398
 Yedi Ada 35, 55, 80-83, 146, 173
 Yeniçeri 5, 10, 19, 24, 53, 153, 156-158, 166, 203, 204, 219, 226, 229, 231, 237, 238, 242, 246, 252, 261, 278-282, 285, 286, 288, 289, 295, 307, 308, 324, 325, 329-331, 334-341, 345-347, 349, 351, 374, 375, 385, 387, 398-401
 Yeniçeri Ağası 226, 229, 231, 237, 238, 242, 246, 324, 329, 345, 346
 Yeniçeri Ocağı 5, 24, 158, 279, 280, 286, 329, 330, 334-339, 375, 398
 Yenikapı Mevlevihanesi 363, 364, 369, 397
 Yezidiler 218, 396
 Yusuf Ziya Paşa (Sadrazam) 74, 205-208, 236, 242, 249, 277

Z

Zeynelabidin Bey (Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı) 290, 292, 296

Elinizdeki kitap Kırım'dan göçen sıradan bir Osmanlının, Mehmed Said Hâlet Efendi'nin "Hizmetkârlıktan" "Devlet Kahyalığı ve Padişahın Efendiliği"ne yükselmesinin çetin ve entrikalarla dolu enteresan yolculuğunu anlatmaktadır.

Yüzyılların süzgecinden geçerek tekâmül eden rüşvet-patronaj münasebetini çok iyi değerlendirerek devlet yönetiminde kendine yer açan Hâlet, zekâsıyla olduğu kadar devlet yönetiminde etkili olan hizipleri kullanmadaki mahareti, mükemmel bir ilm-i siyaset erbabı olarak da alternatif politikalar geliştirebilme yeteneği sayesinde -kendi deyiimiyle- iktidarı sembolize eden "minarenin âlemine çıkmış, buraya el uzatanların ise bıçak ile parmaklarını keserek minarenin dibinde bin parça olmalarını" sağlamıştır. Herhalde bir kişinin iktidar hırsı uğrunda yapabileceklerine dair bundan daha açık, kesin ve keskin cümleler söylemesi beklenemezdi. II. Mahmud dönemindeki iktidarını muhafazası ise yukarıda saydığımız hususların yanı sıra Sultan ile müşterek, dengeli ve muazam mesaisinden kaynaklanmıştır.

Doğru ve yanlışlarıyla adını tarihe "Devletin Kâhyası" olarak yazdırmış önemli bir figür olarak Halet Efendi'nin biyografisi dün ve bugünkü Türkiye'nin siyasi halini anlamak için önemli bir eser.

DERGÂH YAYINLARI

ISBN: 978-9759959173

DERGAHYAY

www.dergah.com.tr